

KARATAY
SOSYAL ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

Journal of Karatay
Social Research

Güz / Fall 2023

Sayı / Issue 11

e-ISSN: 2657-4605

KTO KARATAY
ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ

KTO KARATAY ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ

Sahibi / Owner of Journal

KTO Karatay Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Adına

Prof. Dr. Abdullah TOPCUOĞLU

Dekan / Dean

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ

Editörler / Editors

Prof. Dr. Caner ARABACI

Doç. Dr. Birol BÜYÜKDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Döne AYHAN

Yardımcı Editör / Associate Editor

Arş. Gör. Orhun KÜSKÜ

Alan Editörleri / Field Editors

Tarih

Prof. Dr. Ömer AKDAĞ

Psikoloji

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜLTEKİN AHÇI

Arkeoloji

Doç. Dr. İlker IŞIK

Dilbilim

Öğr. Gör. Uğur BİRKANDAN

Sosyoloji / Antropoloji

Prof. Dr. Sami ŞENER

İletişim ve Tasarım

Dr. Öğr. Üyesi Bülent BİNGÖL

Sanat Tarihi

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR

Batı Dilleri ve Edebiyatları

Öğr. Gör. Hakan ALKAN

Sosyal Hizmet

Dr. Öğr. Üyesi Dilara USTABAŞI GÜNDÜZ

İktisadi ve İdari Bilimler

Doç. Dr. Bilge AFŞAR

Felsefe

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ERDEM

Doğu Dilleri ve Edebiyatları

Dr. Öğr. Üyesi Alaaddin KİRAZ

Yabancı Dil Editörleri / Foreign Language Editors

İngilizce / English

Öğr. Gör. Hakan ALKAN

Arapça / Arabic

Dr. Öğr. Üyesi Alaaddin KİRAZ

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Doç. Dr. Seher AKDENİZ

Sekretarya / Secretariat

Arş. Gör. Nazım ŞEN

Arş. Gör. Fatmatüz Zehra GEÇİMLİ

Redaksiyon / Redaction

Arş. Gör. Berkay ÇETİN

Arş. Gör. Ayşe Nur BOZ

Arş. Gör. Beyza ÖZTAŞ

LÜ Yardımcı Asistan Zeynep Elif TUNÇ

Mizanpaj / Page Design

Arş. Gör. Büşra GÜRBÜZ

Arş. Gör. Sümeyye AYDOĞDU KUZUCU

Arş. Gör. Emre AKTÜRK

Arş. Gör. Zeliha ULUTAŞ

Derginin İnternet Sitesi Sorumluları / Journal's Website Managers

Arş. Gör. Emre SUNAY

Arş. Gör. Şeyma Nur ALTINTAŞ

Dizgi / Composition

Arş. Gör. Orhun KÜSKÜ

Kapak Tasarımı / Cover Design

Arş. Gör. Yunus Şafak KAHRAMAN

İletişim Adresi / Contact Adress

KTO Karatay Üniversitesi Akabe Mah. Alaaddin Kap Cad. No: 130 / 42020 – Karatay / KONYA

Tel: +90 444 1251 / Faks: +90 332 202 00 44

e-posta: karataysad@karatay.edu.tr

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of Karatay Social Research,

KTO Karatay Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınıdır.

Yılda iki kez yayımlanan hakemli ve süreli bir dergidir.

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abdullah TOPCUOĞLU.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Serhat YENİCE.....	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil ALPTEKİN.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Barış SARIKÖSE.....	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail KIVRIM.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Koray ÖZCAN.....	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Tacettin UZUN.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AKDAĞ.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Caner ARABACI.....	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Mehmet BERK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe DEĞERLİ VELET.....	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Sefer SOLMAZ.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice BUDAK.....	KTO Karatay Üniversitesi
Doç. Dr. Birol BÜYÜKDOĞAN.....	KTO Karatay Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge AFŞAR.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent BİNGÖL.....	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerife ÖZKAN NESİMİOĞLU.....	KTO Karatay Üniversitesi

Hakem Kurulu / Referee Board

Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN.....	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KUNDURACI.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Mustafa ERAVCI.....	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU.....	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Mustafa ÖNTUĞ.....	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Alaattin AKÖZ.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DENİZLİ.....	İstanbul Rumeli Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ata YİĞİT.....	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Naim ŞAHİN.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR.....	Selçuk Üniversitesi

III

Prof. Dr. Mustafa TASA.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Göksel ŞİMŞEK.....	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI.....	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal GÜVEN.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı UYAR.....	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Recep Şahin ARSLAN.....	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KURT.....	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin TUŞ.....	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN.....	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra ODABAŞI.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan YÜKSEL.....	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim NACAĞ.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Cemile TEKİN.....	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ.....	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Nesrin DUMAN.....	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ATALAY.....	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Betül CAN.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Ali POLAT.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Nuriye ÇELİK.....	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Erdem KIRKBEŞOĞLU.....	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Canan YILDIZ ÇİÇEKLER.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Aydın AKTAY.....	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar ÖSEN.....	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur ÇAĞLAK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Deniz GÜNAYDIN.....	Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif GÜNDÜZ.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümit ESER.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYTAÇ.....	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seyida ERKEK.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin ŞERİFOĞLU.....	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BAYAR.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ARSLANTÜRK.....	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DAĞCI.....	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül SİLİ KALEM.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat ŞAHİN.....	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇİL.....	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Huri Deniz KARCI.....	Ankara Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dicle ÖZCAN ELÇİ.....	Şırnak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat ŞAHİN.....	Ondokuz Mayıs Üniversitesi

IV

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed DORUK.....	Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş Ümit YAZGAN.....	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kayhan BAYRAM.....	Şırnak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN.....	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Dr. Yaşar ERDEMİR.....	Emekli Öğretim Üyesi
Öğr. Gör. Dr. Esra DAŞCI.....	Kastamonu Üniversitesi
Öğr. Gör. Sabri Serkan KIZILSU.....	Ankara Üniversitesi
Uzm. Dr. Hanife KOCAKAYA.....	Sağlık Bakanlığı

11. Sayının Hakemleri

Prof. Dr. Burcu KAYA ERDEM.....	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SANDIKCI.....	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat SEZGİN.....	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan UŞAKLI.....	Sinop Üniversitesi
Prof. Dr. Taner ASLAN.....	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Müjdat AVCI.....	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Prof. Dr. Ali GÜVELOĞLU.....	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü BALCI.....	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Murat VURAL.....	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim KARPUZ.....	Emekli Öğretim Üyesi
Doç. Dr. Ayten DOĞAN KESKİN.....	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Doç. Dr. Alev ÜSTÜNDAĞ.....	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail EFE.....	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. İlhami TUNCER.....	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Göksel BASMACI.....	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül TEREÇİ.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice KARAKUŞ.....	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı AYDEMİR.....	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Türkan KARAKUŞ YILMAZ.....	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal Cem BAYKAL.....	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Parisa SAHAFIASL.....	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aynur KARABACAK ÇELİK.....	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra MERCAN.....	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜMÜŞ DEMİR.....	Üsküdar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sabriye Hilal ARPACIOĞLU.....	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Salih Ziya KUTLU.....	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Korkmaz YILDIRIM.....	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kutlu Kağan TÜRKHARSLAN.....	Atılım Üniversitesi
Dr. Oğuz OYPAN.....	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Karatay Social Research**Yayın İlkeleri**

1. KTO Karatay Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi yayını olan Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Karatay Social Research, “Hakemli Dergi” statüsünde ve yılda iki defa olmak üzere Bahar (Nisan) ve Güz (Ekim) dönemlerinde yayımlanır.
2. Yayımlanacak yazılar, sosyal bilimler alanındaki disiplinler (Arkeoloji, Antropoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatları, Dilbilim, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Felsefe, İletişim ve Tasarımı, İktisadi ve İdari Bilimler, Psikoloji, Sanat Tarihi, Sosyal Hizmet, Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı) ile ilgili, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, araştırmaya dayalı ve özgün olmalıdır.
3. Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere değerlendiriliyor olmamalıdır. Yazının dergimize yayımlanmak üzere gönderilmesi, yazarın bu konudaki taahhüdü olarak kabul edilir.
4. Bilimsel toplantılarda sunulan bildirimler, daha önce başka bir dergide veya bildiri kitapçığında tam metin olarak yayımlanmamışsa yayımlanmak üzere değerlendirmeye alınabilir. Tam metin bildiri kitapçığında ya da başka bir yerde yayımlanan yazılar her ne sebeple olursa olsun yayımlanmaz.
5. Yazılar “Microsoft Word” programında hazırlanıp Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Karatay Social Research Yayın Kurulu’na DergiPark sistemi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/karataysad>)
6. Yazarlar, ad ve soyadlarını, unvanlarını, görev yaptıkları kurumlarını, iletişim bilgilerini (telefon ve e-posta) ve “ORCID” bilgilerini sisteme girmelidirler.
7. Derginin yayın dili Türkçedir, bununla birlikte bilimsel iletişim işlevini gören yabancı dillerdeki çalışmalara da yer verilmektedir. Ancak yabancı dillerdeki çalışmaların yayımlanması, dergi Yayın Kurulu’nun kararına göre belirlenir.
8. Türkçe veya yabancı dillerden herhangi birinde yazılmış olan makalenin başına, Türkçe adı, makalenin yabancı dildeki adı, en az 200, en fazla 350 kelimelik Türkçe ve İngilizce özetleri ile en az 3 adet, en fazla 5 adet anahtar kelime (Keywords) eklenmelidir.
9. Kaynakça çalışmanın sonunda APA usulüne göre yer almalıdır. APA usulünde APA 6. sürüm esas alınmaktadır.
10. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi’ne gönderilen yazılar, Yayın Kurulu tarafından öncelik sırasına konur ve yazılar derginin yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uygunluğu bakımından değerlendirilmeye tabi tutulur. Bilimsellik ölçütlerine ve yayın ilkelerine uyulmadığı, olağanın üzerinde yazım yanlışlarının bulunduğu tespit edilen yazılar, hakeme gönderilmeden önce, yayın ilkeleri doğrultusunda düzeltilmesi için yazarına iade edilir.

11. Yayın Kurulunca yapılacak ilk değerlendirmeden sonra yazılar “çift-kör hakemlik” sistemi uyarınca yazar adı metinden çıkarılarak hakemlere gönderilir. Bu bağlamda yazara da yazının hangi hakemlere gönderildiği ile ilgili bilgi verilmez. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda yazının yayımlanmasına veya yazardan raporlar çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da yazının geri çevrilmesine karar verilir ve yazar durumdan en kısa sürede haberdar edilir. Hakem raporlarında düzeltme istenmesi durumunda yazar, sadece belirtilen düzeltmeler çerçevesinde değişiklikler yapabilir.
12. Yazardan düzeltme istenilmesi hâlinde, düzeltilen metnin DergiPark üzerinde yazara verilen süre uyarınca sisteme yüklenmesi gerekmektedir. Yazar, hakemler tarafından önerilen düzeltmeleri yaptıktan sonra tekrar gerekirse hakem denetimine başvurulur. Hakem raporunun olumsuz olması durumunda, incelenmek üzere başka bir hakeme daha gönderilir. Bu hakemin de olumsuz rapor vermesi durumunda makale yayımlanmaz.
13. Çeviri olarak gönderilen çalışmanın yayımlanmış olduğu dildeki asıl nüshası ile birlikte Yayın Kurulu’na gönderilmesi gerekir. Ayrıca bu çalışmanın çevrilen yabancı eserin yazarından ve/veya yayın haklarına sahip kişi veya kurumlarından yazılı yayım izni alınması ve bu iznin Yayın Kurulu’na iletilmesi gerekmektedir.
14. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, elektronik ortamda tam metin olarak yayımlamak da dâhil olmak üzere tüm yayın hakları KTO Karatay Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi’ne aittir.
15. **Sayfa yapısı:** üst ve alttan 6’şar cm; yanlardan 4,5’ar cm olmalıdır. Bu şekilde hazırlanan yazılar kural olarak -özetler ve kaynakça dâhil- 35 sayfadan fazla olmamalıdır. Çalışma metni ve -varsa- dipnotlar iki yana yaslı olmalıdır.
16. **Metin yazıları:** Times New Roman karakteri ile 11,5 punto tek satır aralığı, ilk satırı özel 1,25 cm değerinde paragraf, paragraf arası boşluklar öncesi ve sonrası 3nk olmak üzere iki yandan hizalı yazılmalıdır. Başlık 1 biçimi sadece yazının ana başlığı için kullanılmalıdır. Yazının ana başlığı 12 punto ve tamamı büyük harflerle yazılmalıdır. Yazar adı, ana başlığın altına sağa dayalı olarak “Adı SOYADI” biçiminde yazılmalı, gerekli açıklamalar (6. maddede belirtilmiştir) ‘*’ işareti kullanılarak dipnotta yazılmalıdır. Arapça makaleler, Traditional Arabic yazı tipi ile 16 punto yazılmalıdır.
17. **Ana başlıklar:** Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır. 12 punto Times New Roman yazı tipiyle yazılmalıdır. İngilizce ana başlık ise, eğer çalışmanın özgün dili İngilizce değilse, ilk harfleri büyük olacak şekilde 11,5 punto Times New Roman yazı tipiyle yazılmalıdır.
Ara başlıklar: Tamamı koyu olmalıdır. Her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Başlık sola yaslı bir biçimde 11,5 punto olarak yazılacaktır.
Alt başlıklar: Tamamı koyu olmalıdır. Başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelimelerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Başlık sola yaslı bir biçimde 11,5 punto olarak yazılacaktır.

VII

Şekil, tablo ve fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar numaralandırılacak, numara ve başlıklar, şekillerin ve fotoğrafların altına, tabloların ise üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılacak, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilecektir. Şekil, tablo ve açıklamaların isimleri 11 punto olmalıdır.

18. Atıf Usulleri: Atıflar APA usulüne göre yapılmalıdır. APA 6. sürüm göz önünde bulundurularak, metin içi atıf gösterimi ve kaynakça yazımı düzenlenmelidir.

Metin İçerisinde Kaynak Gösterme:

Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde “yazarın soyadı, eserin yayın yılı, ‘s.’ sayfa numarası” sırasıyla verilmelidir. Örnek: (Okay, 1990, s. 28)

Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, en eski tarihli olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır. Örnek: (Gökyay, 1982, s. 120; Okay, 1990, s. 28)

İki yazarlı kaynaklarda, yazarların soy adlarının arasına “ve” bağlacı konulur. Örnek: (Şafak ve Öz, 2003, s. 15)

Üç, dört, beş yazarlı kaynaklarda, metin içerisinde ilk alıntıda parantez içerisinde bütün yazarların soy adları verilir. Metnin içinde tekrar atıf yapıldığında sadece ilk yazarın soy adına yer verilir ve “ve diğerleri” ibaresi kullanılır. Örnekler:

Metin içerisinde ilk atıfta: (Yılmaz, Esen, Akpınar ve Özcan, 2005, s. 157)

Metin içerisinde aynı kaynağa diğer atıflarda: (Yılmaz ve diğerleri, 2005, s. 157)

Altı ve daha fazla yazarlı kaynaklarda, metin içerisinde sadece ilk yazarın soy adının verilmesi yeterlidir. Örnek: (Demir ve diğerleri, 2013, s. 28)

Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyorsa, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir. Örnek: (1990, s. 28)

Yazarın aynı yıl yayımlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir. Örnekler: (İlhan, 2003a, s. 25), (İlhan, 2003b, s. 58)

Soyadları aynı olan iki farklı yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, soyadından sonra adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilir. Örnekler: (Demir, A., 2003, s. 46),

VIII

(Demir, H., 2003, s. 27) Yahut metin içerisinde yazarın ismine yer verilip yalnızca tarih ve sayfaya atıf yapılır. Örnekler: “A. Demir (2003, s. 46) ve H. Demir’in (2003, s. 27) çalışmalarında bahsettikleri üzere (...)”

Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: Örnek: Köprülü’nün çalışmasında (aktaran Çelik, 1998, s. 25)

El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam künye kaynakçada gösterilmelidir.

Örnek: (Ahmedî [yz.], 1410, 7b)

Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. Örnek: (BOA, Mühimme 15, s. 25)

Dipnotlar: Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır ve “DİPNOT” komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. Örnek: (Kaya, 2000, s. 15). Dipnotlarda 10 punto Times New Roman yazı tipi kullanılmalıdır.

Alıntılar: Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve alıntının sonunda kaynağı parantez içinde belirtilmelidir. 40 kelimedan az alıntılar cümle arasında, 40 kelimedan uzun alıntılar ise sayfanın sağından ve solundan 1,25 cm içeride, blok hâlinde ve yine tırnak içerisinde verilmelidir. Birebir olmayan alıntılarının sonunda sadece parantez içerisinde kaynak gösterilmelidir.

Kaynakçada Kaynak Gösterme:

Sürelî Yayınlardaki (Dergi) Makalelerde:

DOI numarası varsa: Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi. *Derginin İsmi*, *Cilt* (Sayı), sayfa aralıkları. DOI:

DOI numarası yoksa ancak erişim adresi varsa: Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi. *Derginin İsmi*, *Cilt* (Sayı), sayfa aralıkları. Erişim Adresi:

IX

Sürelı Yayınlardaki (Popüler Dergi vb.) Makalelerde:

Basılı ise: Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi. *Derginin İsmi, Cilt (Sayı)*, sayfa aralıkları.

Çevrimiçi ise: Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kaynağın ismi. *Derginin İsmi, Cilt (Sayı)*, sayfa aralıkları.

Kitaplarda:

Basılı eser: Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). *Eserin ismi*. Yayımlandığı Yer: Yayınevi.

Elektronik eser: Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). *Eserin ismi*. Yayımlandığı Yer: Yayınevi. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim adresi:

Kitap İçi Bölümlerde/Makalelerde:

Yazarın Soyadı, Adının ilk harfi. (yayın yılı). Kitap bölümünün/makalenin ismi. Editörün Adının İlk Harfi. Soyadı (Ed.), *Kitabın ismi* içinde (ss. sayfa aralıkları). Yayımlandığı Yer: Yayınevi.

Yukarıda yer almayan örnekler için APA kitapçığını kontrol edebilirsiniz:
<https://apastyle.apa.org/>

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi

Araştırma ve Yayın Etiği İlkeleri

Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'nin yayın süreci bilginin bilimsel yöntemle yansız biçimde üretilmesi, geliştirilmesi ve paylaşılmasına dayanır; akademik ilkelere bağlı kalarak, belirlenmiş akademik ve etik standartlarla uyumlu bir şekilde yayıncılıkta yanlış uygulamaların önüne geçmeyi taahhüt eder. Etik standartları sağlamak için gönderilen bilimsel yazılarda COPE (Committee on Publication Ethics)'un belirlediği uluslararası standartlar dikkate alınmaktadır. Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkâr edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Bu duruma yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Genel İlkeler

1. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen makaleler daha önce başka bir platformda yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere eş zamanlı olarak herhangi bir platforma gönderilmemiş olmalıdır.
2. Gelen makaleler editör kurulu tarafından ön incelemeye tabi tutulur. Derginin yayın amacına uygun olmayan yazılar doğrudan reddedilebilir ya da hakem değerlendirmesine alınmadan yayın amacına ve yayın kurallarına uygun hâle getirilmesi amacıyla yazara geri gönderilebilir.
3. Hukuken suç teşkil edecek herhangi bir ifadenin yer aldığı makale doğrudan reddedilir.
4. Dergi kapsamına uygun görülen yazılar çift-kör hakem değerlendirme sürecine alınır. Editör kurulu, hakem yorum ve önerileri doğrultusunda dergiye gönderilen yazılarına yayına hazırlanması aşamalarında gerekli gördüğü düzeltme ve değişiklikleri önermeye, yapmaya ya da herhangi bir aşamada yazıyı reddetmeye yetkilidir.
5. Dergi kapsamında yazarlarca gönderilen makaleler, hakemlere gönderilmeden önce Turnitin programında taramaya tabi tutulur. Oranın %20 ve üstü olması yahut intihal tespit edilmesi durumunda, makale hakemlere sunulmaksızın reddedilir.
6. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dâhildir.

Yazar Sorumlulukları

1. Yazarlar gönderdikleri yazıların özgünlüğünü teminat altına almalıdırlar. Yazarlar yazının daha önce herhangi bir yerde, herhangi bir dilde yayımlanmadığı ya da yayımlanmak üzere değerlendirmeye alınmış olmadığını beyan etmeliler ve geçerli telif hakkı sözleşme ve yasalarına uymalıdırlar.
2. Dergide tablo, şekil ya da diğer katkı sunan alıntılar gibi telifli materyal ancak geçerli izin ve telif onayı ile yayımlanır.
3. Makale yazarı, makalede kullandığı tabloların, şekillerin ve diğer materyallerin hakkının kendisinde olduğunu kabul eder.
4. Makalenin yazarları, sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Yazar, yayımlanmış yazısında anlamlı bir bilimsel hata ya da uygunsuzluk saptadığında, yazıyı geri çekme ya da hatayı düzeltme amacıyla olabildiğince hızlı bir şekilde ilgili editör ile temasa geçme yükümlülüğünü taşır.

Hakem Sorumlulukları

1. Hakem, gelen yazıları, sadece bilimsel içerik açısından, nesnel bir biçimde değerlendirir.
2. Hakem açısından, yazarlar ya da destekleyiciler ile ilgili bir çıkar çatışması yahut rekabet ilişkisi bulunmamalıdır.
3. Hakem, makalenin yazım sürecine katkıda bulunmuşsa makaleyi değerlendirmeyi reddetmelidir. Bu durumda, makale, başka bir hakeme sunulmaktadır.
4. Hakem, makale değerlendirme formunu eksiksiz ve ayrıntılı bir biçimde doldurmalıdır. Ret kararı vermesi hâlinde gerekçeli bir rapor hazırlamalıdır.
5. Hakem, hakemlik süreci sırasında elde ettiği bilgileri kendisinin ya da başka herhangi bir kişinin ya da kurumun avantajı için kullanmamalı ya da başkalarının aleyhine olacak bir biçimde ya da başkalarını itibarsızlaştırma amacıyla bunlardan istifade etmemelidir.
6. Hakem, yazar tarafından atıf yapılmamış yayımlanmış ilintili yayımları belirtmelidir. Gönderilen yazı ile ilgili tüm bilgilerin gizli tutulması ve yazar tarafından yapılan telif hakkı ihlali ve intihal durumlarının farkına vardığında ilgili editöre bildirilmesi ile yükümlüdür.
7. Hakem, gönderilen bir yazının içeriğinin kendi bilimsel alanı ya da birikimi ile uyumsuz olduğunu düşündüğünde ya da hızlı bir değerlendirme yapamayacağı durumlarda ilgili editörü bilgilendirmeli ve değerlendirme sürecinden çekilmelidir.

Editör Sorumlulukları

1. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi Editör Kurulu dergiye gelen yazıları, sadece bilimsel açıdan değerlendirir. Değerlendirme esnasında özne bir tutum takınmaz.
2. Editör, gönderilen yazıların yayımlanması için adil bir eş değerlendirme sürecinin yürütülmesini sağlar.
3. Editör, gönderilen yazı ile ilgili tüm bilgilerin yayımlanana kadar gizli tutulmasını garanti altına alır.
4. Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde hakem atamasından ve yazıların yayımlanması ile ilgili olumlu ya da olumsuz sonuç kararından Editör Kurulu sorumludur.
5. Editör, kendisine gelen makaleye ilişkin değerlendirme sürecini geciktirmeksizin başlatmalıdır. Değerlendirmeler en az iki hakem görüşüne dayanılarak yapılır, bir kabul bir ret olması hâlinde üçüncü bir hakem görüşü alınır.
6. Editör, alanlarında güçlü yayınları olan, etik değerlere bağlı ve derginin yayın süreçlerini aksatmayacak hakemleri tercih etmelidir.
7. Gönderilmiş bir makalede açıklanan yayımlanmamış bilgiler, argümanlar veya yorumlar, yazarın izni dışında editörün kendi araştırmasında kullanılmamalıdır.
8. Editör, dergiye başvurusu yapılan bir makaleye katkı sağlamışsa makalenin değerlendirme süreci bir başka editör tarafından yürütülür.

EDİTÖRLERDEN

Üniversitelerin en önemli varlık sebeplerinden birisi de bilimsel düşüncüyü üretmek, bu düşünce ve bulguların kayda geçirildiği ürünleri insanlığın hizmetine sunmaktır. Tabii bunun ardından, geliştirilen bilimin, alanına göre yine insanlık yararına teknolojik ürüne dönüşmesi, pratik, uygulanabilir yarar temini umulmaktadır. KTO Karatay Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi bünyesinde yayımlanan *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi* de bu anlamda üzerine düşeni, beş yıldır yapmaya çalışmaktadır. Yılda iki defa çıkartılan dergimiz, zengin bir muhteva ile 11. sayısını sunmaktadır.

Bu sayıda; 10'u araştırma, biri derleme ve ikisi görüş makalesi olmak üzere toplam 13 makale; bir de kitap inceleme yazısı bulunmaktadır. İlk makale, Ertan Emin'in, *İttihad-ı Osmanî'nin Kuruluşu ve Osmanlı'nın Yıkılış Sürecinde İbrahim Temo'nun Etkisi* başlıklı araştırmasıdır. Çalışma bizi, bir teşkilat ve öne çıkan şahsiyeti üstünden, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecindeki aydın savrulmasının, nasıl bir yıkıcılığı da beraberinde getirdiği düşüncesinin anaforuna sürüklemektedir. Yükselişin insan üstünden okunduğu bir zeminde, düşüşlerin de insan üstünden okunma denemesi, her hâlde yanlış olmasa gerektir.

İkinci makale, Nastaran Deljavan'la Kerim Çınar'ın, *Comparison of Anatolian and Persian Caravanserais in the Seljuk Period* başlığı altında bakışlarımızı, Osmanlı'nın kaynağı durumunda olan Selçuklu dönemine çevirmektedir. Türkiye Selçuklularının, devirlerinde dünya çapında üretimleri, yabancı pazarlarıyla ticaret ve zenginliğin kaynağı olmasının altyapısına, yani güvenli yolculuk ve barınma konusunda devlet güvencesiyle, vakıf konaklama tesislerinin ülkeyi ağ gibi ördüğü kervansaraylara dikkatleri çekmektedir. Seçil Server Demir'in, *Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" Mesnevisindeki XV. Yüzyıl Herat Minyatürlerinden İki Örneğin İncelenmesi*, bir yönüyle önceki makalede değinilen mimarideki atılımın düşünce ve minyatür sanatındaki gelişmeyle irtibata geçirilmesi gibidir. Düşüncenin kanatlanması elbette, sosyal dokuyla ilişkili hayal kurma gücüyle ivme kazanacak; minyatür gibi bir sanatla görülür hâle gelecektir.

Selma Atabey'in, *Antik Dönemde Bal: Antik Miras Olarak Günümüze Taşınmış Yöresel Tarif "Çitirmek"* başlıklı makalesi, bal üstünden insanlık tarihi kadar eski Anadolu zenginliğine dikkatleri çevirmektedir. İnsan, her devirde insandır. Kültürel gelişmenin her türü, bir yönü ile geçmiş tecrübelerden izler taşımaktadır. Muğla yöresinin kavurulmuş susam, bal, ceviz birleşimiyle oluşturulan helvasının, Antik döneme uzanan köklerinin değerlendirilmesi her hâlde sıradan bir mutfak kültürü araştırması değildir.

Tarih üzerinden günümüze uzanan makaleler ardından günümüz kültürel gelişmelerini yoklayan araştırmalar gelmektedir. Eda Mert ve Muhammed Enes Kan'ın, *TR63 Bölgesi Belediyelerinin Kentsel Dirençlilik Farkındalıklarının Stratejik Planlar Üzerinden İncelenmesi*; Hasan Gedik'in alana yenilikler getirecek *Sosyal Medya Kullanımı, Sosyal Medya Karşılaştırma ve Sosyal Medya Takibi Materyalizm ile İlişkili midir? S-O-R Teorisi Çerçevesinde Bir Keşif*; Enes Baloğlu ile Aziz Uçak'ın *Siyasal Kampanya Aracı Olarak Siyasal Reklamlar: 2023 Seçimleri AK Parti ve CHP Reklamları Örneği*; Betül Sabahçı'nın *İnternet Gazetelerinde Konserve Haberlerin Yeri ve Önemi: Örnek Gazeteler Üzerinden İnceleme*; Sibel Ezgin Ağıllı'nın *Babalık Deneyimlerini Şekillendirmede Annelerin Rolü: Bir Yaşamöyküsü Çalışması*; Emine Gülriz Akaroğlu-Ulya Tekbaş ve Hümeysra Nur Şen'in, *Dijital Oyunun Sosyal Duygusal Gelişimine Etkilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*; Fahriye Koral ve Kamil Alptekin'in, *Dijital Oyun Bağımlılığı: Bir Derleme Çalışması*; Şeyda Erüyar-Merve Yılmaz ve Panos Vostanis'in, *Understanding Adverse Childhood Experiences (ACES) and Subsequent Adult Psychopathologies Through the Lens of Attachment Theory: A Position Paper*; Kadir Canöz-Berkay İrez ve Kahraman Kağan Kaya'nın, *Halkla İlişkiler, Yapay Zekâ ve Hegemonya: Eleştirel Bir Değerlendirme* başlıklı makaleleri bunlardandır.

Makalelere, Zeynep Yılmaz'ın *Atatürk ve Almanya* başlıklı kitap incelemesi, zenginlik katmaktadır.

Önümüzdeki sayı için dergimiz, Dergi Park üstünden makale gönderimine 01 Aralık 2023 tarihinden itibaren açılacaktır. Değerli katkılarınızı beklerken, iyi okumalar diliyoruz.

EDITORIAL

One of the most vital purposes of existence of universities is to produce scientific thought and to present the products in which these thoughts and findings are recorded to the service of humanity. Of course, it is then hoped that the science that is developed will be transformed into technological products for the benefit of humanity and provide practical and applicable benefits. Journal of Karatay Social Research, published within the Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences of KTO Karatay University, has been trying to fulfil its part in this sense for five years. The journal, which is published twice a year, presents its 11th issue with a rich content.

In this issue, there are 13 articles, 10 of which are research articles, one review article and two opinion articles, plus a book review. The first article is Ertan Emin's research titled The Influence of İbrahim Temo on the Establishment of İttihad-i Osmanî and the Process of the Fall of the Ottoman Empire. Through an organisation and a prominent personality, the study leads us into the anaphor of the idea of how the intellectual bias during the fall of the Ottoman Empire brought about its destruction. On a basis where the rise is studied through human beings, the attempt to study the fall through human beings should not be wrong in any case. The second article, Comparison of Anatolian and Persian Caravanserais in The Seljuk Period by Nastaran Deljavan and Kerim Çınar, turns our focus to the Seljuk period, the source of the Ottoman Empire. It highlights the infrastructure of the Seljuks of Rûm, which was a source of trade and wealth with its world-wide production and "yabanlu" fairs. In other words, it points to the caravanserais where foundation accommodation facilities networked the country with state assurance for safe travelling and accommodation. In a way, Seçil Server Demir's Analysing Two Examples of XV. Century Herat Miniatures in Ferîdüddin Attâr's 'Mantıku't-Tayr' Mesnevi is like connecting the breakthrough in architecture mentioned in the previous article with the development in thought and miniature art. The evolution of thought will, of course, gain momentum with the imagination associated with the social fabric; it will become visible through an art such as miniature.

Selma Atabey's article, Honey in Antiquity: Local Recipe "Çitirmek" Carried to the Present Day as an Ancient Heritage, directs our attention to the richness of Anatolia, which is as old as the history of mankind, through honey. Humankind is the same in every age. Every type of cultural development bears traces of past experiences in one aspect or another. The evaluation of the halva of the Muğla region, which is formed by the combination of roasted sesame, honey and walnuts, and its roots dating back to antiquity is of course not an ordinary culinary culture research.

Following the articles extending from history to the present day are researches that examine today's cultural developments. Eda Mert and Muhammed Enes Kan's "Analysing the Urban Resilience Awareness of TR63 Region Municipalities Through Their Strategic Plans"; Hasan Gedik's "Is Social Media Use, Social Media Comparison and Social Media Follow-up Related to Materialism? An Exploration within the Framework of S-O-R Theory"; Enes Baloğlu and Aziz Uçak's "Political Advertisements As a Political Campaign Tool: The Sample of Ak Party and Chp Advertisements of 2023 Elections"; Betül Sabahçı's "The Place and Importance of Canned News in Internet Newspapers: Analysis on Sample Newspapers"; Sibel Ezgin Ağıllı's "The Role of Mothers in Shaping Fatherhood Experiences: A Life History Study"; Emine Gülriz Akaroğlu-Ulya Tekbaş and Hümeyra Nur Şen's "Analysing the Effects of Digital Games on Social Emotional Development in Terms of Various Variables"; Fahriye Koral and Kamil Alptekin's "Digital Game Addiction: A Review Study"; Şeyda Eruyar-Merve Yılmaz and Panos Vostanis, "Understanding Adverse Childhood Experiences (ACES) and Subsequent Adult Psychopathologies Through the Lens of Attachment Theory: A Position Paper"; Kadir Canöz-Berkay İrez and Kahraman Kağan Kaya, "Public Relations, Artificial Intelligence and Hegemony: A Critical Evaluation" are among these articles.

Zeynep Yılmaz's book review titled Atatürk and Germany adds richness to the articles. For the next issue, our journal will be open for article submission via Dergi Park as of December 01, 2023. While waiting for your valuable contributions, we wish you good reading.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

JENERİK VE İÇİNDEKİLER.....	I-XV
<i>Generic and Contents</i>	

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

İTTİHAD-I OSMANÎ'NİN KURULUŞU VE OSMANLI'NIN YIKILIŞ SÜRECİNDE İBRAHİM TEMO'NUN ETKİSİ.....	1-26
--	------

*The Influence of İbrahim Temo on the Establishment of İttihad-i Osmanî
and the Process of the Fall of the Ottoman Empire*

Ertan EMİN

COMPARISON OF ANATOLIAN AND PERSIAN CARAVANSERAI IN THE SELJUK PERIOD.....	27-43
---	-------

Selçuklu Döneminde Anadolu ve İnan Kervansaraylarının Karşılaştırılması

Nastaran DELJAVAN & Kerim ÇINAR

FERİDÜDDİN ATTÂR'IN "MANTIKU'T-TAYR" MESNEVİSİNDEKİ 15. YÜZYIL HERAT MİNYATÜRLERİNDEN İKİ ÖRNEĞİN İNCELENMESİ.....	45-82
--	-------

*An Examination of Two Examples of 15th Century Herat Miniatures from Farid al-Din Attâr's
"Mantiq al-Tayr" Masnavi (The Conference of the Birds)*

Seçil SEVER DEMİR

ANTİK DÖNEMDE BAL: ANTİK MİRAS OLARAK GÜNÜMÜZE TAŞINMIŞ YÖRESEL TARİF "ÇİTİRMEK"	83-96
---	-------

*Honey in Antiquity: Local Recipe "Çitirmek" Carried to the Present Day
as an Ancient Heritage*

Selma ATABEY

TR63 BÖLGESİ BELEDİYELERİNİN KENTSEL DİRENÇLİLİK FARKINDALIKLARININ STRATEJİK PLANLAR ÜZERİNDEN İNCELENMESİ.....	97-125
--	--------

*Analysing the Urban Resilience Awareness of TR63 Region Municipalities
Through Their Strategic Plans*

Eda MERT & Muhammed Enes KAN

SOSYAL MEDYA KULLANIMI, SOSYAL MEDYA KARŞILAŞTIRMA VE SOSYAL MEDYA TAKİBİ MATERYALİZM İLE İLİŞKİLİ MİDİR? S-O-R TEORİSİ ÇERÇEVESİNDEN BİR KEŞİF.....	127-168
--	---------

*Are Social Media Use, Social Media Comparison, and Social Media Stalking
Related to Materialism? A Discovery from the Framework of S-O-R Theory*

Hasan GEDİK

SİYASAL KAMPANYA ARACI OLARAK SİYASAL REKLAMLAR:
2023 SEÇİMLERİ AK PARTİ VE CHP REKLAMLARI ÖRNEĞİ.....169-195
*Political Advertisements as a Political Campaign Tool:
The Sample of Ak Party and Chp Advertisements of 2023 Elections*
Enes BALOĞLU & Aziz UÇAK

İNTERNET GAZETELERİNDE KONSERVE HABERLERİN YERİ VE ÖNEMİ:
ÖRNEK GAZETELER ÜZERİNDEN İNCELEME.....197-219
*The Place and Importance of Canned News in Internet Newspapers:
Analysis on Sample Newspapers*
Betül SABAHÇI

BABALIK DENEYİMLERİNİ ŞEKİLLENDİRMEDE ANNELERİN ROLÜ:
BİR YAŞAMÖYKÜSÜ ÇALIŞMASI.....221-254
The Role of Mothers in Shaping Fatherhood Experiences: A Life History Study
Sibel EZGİN AĞILLI

DİJİTAL OYUNUN SOSYAL DUYGUSAL GELİŞİMİNE ETKİLERİNİN
ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ.....255-282
*Analysing the Effects of Digital Games on Social Emotional Development
in Terms of Various Variables*
Emine Gülriz AKAROĞLU, Ulya TEKBAŞ & Hümeyra Nur ŞEN

DERLEME MAKALE / REVIEW ARTICLE

DİJİTAL OYUN BAĞIMLILIĞI: BİR DERLEME ÇALIŞMASI.....283-308
Digital Gaming Addiction: A Compilation
Fahriye KORAL & Kamil ALPTEKİN

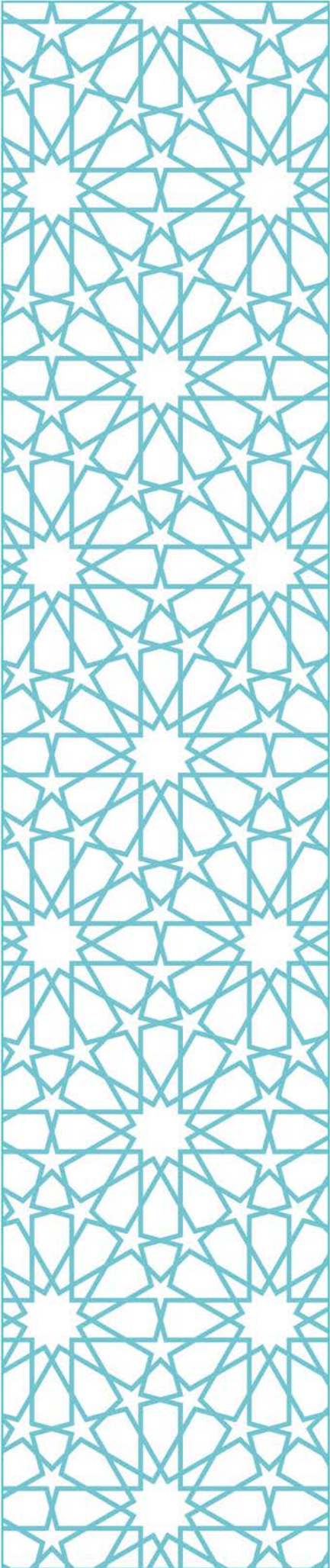
GÖRÜŞ MAKALELERİ / POSITION PAPERS

UNDERSTANDING ADVERSE CHILDHOOD EXPERIENCES (ACES)
AND SUBSEQUENT ADULT PSYCHOPATHOLOGIES
THROUGH THE LENS OF ATTACHMENT THEORY: A POSITION PAPER.....309-333
*Olumsuz Çocukluk Deneyimlerini (ACE) ve Sonraki Yetişkin Psikopatolojilerini
Bağlanma Teorisi Merceğinden Anlamak: Bir Görüş Makalesi*
Şeyda ERUYAR, Merve YILMAZ & Panos VOSTANIS

HALKLA İLİŞKİLER, YAPAY ZEKÂ VE HEGEMONYA:
ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME.....335-352
Public Relations, Artificial Intelligence and Hegemony: A Critical Evaluation
Kadir CANÖZ, Berkay İREZ & Kahraman Kağan KAYA

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

ATATÜRK VE ALMANYA.....353-356
Zeynep YILMAZ

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 02.08.2023

Makale Kabul Tarihi: 05.10.2023

İTTİHAD-I OSMANİ'NİN KURULUŞU VE OSMANLI'NIN YIKILIŞ SÜRECİNDE İBRAHİM TEMO'NUN ETKİSİ

Ertan EMİN*

Öz

Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken, 13 Şubat 1878'den itibaren savaşın da etkisiyle sıkı bir yönetim anlayışı izlenmiştir. Anayasa yürürlükte olduğu hâlde meclis kapatılmıştır. Bu, I. Meşrutiyet'in askıya alınması demektir. Bunun üzerine 1889 yılının Mayıs'ında ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak, II. Abdülhamit (1876-1909) yönetimine karşı koymak ve meşrutiyetin tekrar ilan edilmesini sağlamak fikri ile "İttihad-ı Osmanî" cemiyeti, bir grup askerî tıbbiye talebesi tarafından kurulmuştur. Cemiyetin birinci kurucu üyesi, fikir ve faaliyetleri, devrimci kişiliğiyle ön plana çıkan, Struga doğumlu ve Arnavut asıllı Dr. İbrahim Temo'dur (1865-1945). Kuruluş tüzüğü İtalyan Carbonari locasından alınarak uygulanan bu cemiyetin faaliyetleri, Osmanlı'nın modernleşme süreci bakımından pek çok fikrin ortaya atılıp hayata geçirilmesi ve çağdaşlaşma yolunda önemli adımlar atılması ile son bulmuştur. Dr. İbrahim Temo'nun amacının; her ne kadar Osmanlı'yı çağdaş bir hâlde getirmek, kültürel, siyasi dönüşüm sağlamak olsa da aynı zamanda Arnavutluk'un bağımsızlığı konusunda da çalışmalar yaparak, Arnavut milliyetçiliğini ön planda tutmak olduğu söylenebilir. Osmanlı içinde önemli makamlara gelme çabasında başarılı olamayan Temo'nun, Arnavutçuluğu öne çıktığı hâlde ömrünün son yıllarını Romanya'da geçirmesi dikkat çekicidir. Bu makalenin hedefi, Osmanlı Devleti'nin yenileşme/modernleşme hareketleri sırasında meydana gelen olaylardan yola çıkarak İttihad-ı Osmanî'nin faaliyetleri ile bu cemiyetin bir numaralı kurucusu olduğu bilinen Dr. İbrahim Temo'nun hayatı, kişiliği, anayasal bir düzen için verdiği mücadeleyi ortaya koyarak modernleşme süreci bakımından değerlendirmeler yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: İttihad-ı Osmanî, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Dr. İbrahim Temo, II. Abdülhamid, Meşrutiyet.

* Dr., ertan_mehonik_mkd@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8126-4432.

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

The Influence of İbrahim Temo on the Establishment of İttihad-i Osmanî and the Process of the Fall of the Ottoman Empire

Abstract

While the Ottoman-Russian War continued, a strict administration approach was followed as of February 13, 1878 with the effect of the war. Although the Constitution was in force, the parliament was dissolved. This meant the suspension of the First Constitutional Monarchy. Thereupon, in May 1889, with the idea of saving the country from the situation it was in, opposing the administration of Abdülhamit II (1876-1909) and ensuring the re-proclamation of the constitutional monarchy, the "*İttihad-ı Osmanî*" society was founded by a group of military medical students. The first founding member of the society was Dr. İbrahim Temo (1865-1945), born in Struga and of Albanian origin, who came to the forefront with his ideas and activities and his revolutionary personality. The activities of this society, whose foundation was taken from the Italian Carbonari lodge, ended with the emergence and implementation of many ideas in terms of the modernization process of the Ottoman Empire and important steps towards modernization. Although Dr. İbrahim Temo's aim was to modernize the Ottoman Empire and to ensure cultural and political transformation, it can be said that he also worked for the independence of Albania and prioritized Albanian nationalism. It is noteworthy that Temo, who was not successful in his efforts to reach important positions within the Ottoman Empire, spent the last years of his life in Romania, even though his Albanianism was at the forefront. The aim of this article is to make evaluations in terms of the modernization process by revealing the activities of the *İttihad-ı Osmanî* and the life, personality and struggle for a constitutional order of Dr. İbrahim Temo, who is known to be the number one founder of this society, based on the events that took place during the reform / modernization movements of the Ottoman Empire.

Keywords: İttihad-ı Osmanî, Union and Progress Party, Dr. İbrahim Temo, Abdülhamid II, Constitutionalism.

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

Giriş

Osmanlı Devleti, gerileme dönemine (1699-1792) girince, siyasi, askerî ve ekonomik alanlarda Batı'ya nazaran pek çok başarısızlıklar yaşamıştır. Son birkaç yüzyılda tersine bir gelişme gösteren Osmanlı, bilim ve teknoloji üretimi yerine ihtiyaçlarını, sermaye dâhil dışarıdan karşılamaya başlar. Bu durum, sosyal ve siyasi yapısındaki geri kalmışlığı daha da ortaya çıkarır. O nedenle de dışa bağımlı bir hâle gelir (Tunaya, 1998, s. 36).

Osmanlı devlet müesseselerinin işlevsiz bir hâle gelmesinin nedenlerini, XVII. yüzyılın ilk yarısında Koçi Bey, bir risale hâlinde Sultan IV. Murad'a (1623-1640) sunmuştur. Koçi Bey, risalesinde kurumların bozulma nedenlerini ve bu bozulmanın nasıl düzeltilebileceğine dair görüş ve önerilerde bulunmuştur (*Koçi Bey Risalesi*, 2000). Yine aynı dönemde Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Sultan III. Ahmed'e (1703-1730) sunduğu "*Nasâyihül-vüzera ve'l-ümera*" adlı raporda, Koçi Bey'in de ifade ettiği benzer sıkıntıları dile getirmiştir (Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, 1990; Karal, 1964, s. 585). Tüm bu girişimlere rağmen bir sonuç alınamayınca, Osmanlı devlet adamlarından bazıları çareyi, galiplere yönelerek Batı'yı örnek almakta bulmuşlardır. Osmanlı padişahları, siyasi gücün silahlı kuvvetlere dayandığı bu dönemde askerî açıdan yaşadığı üst üste yenilgiler neticesinde, durumun vahametini anlamış olduklarından Batı'yı takip ve ondan faydalanma yolunu benimsemiştir (Ortaylı, 2010, s. 13-15; 28-32). Askerî yenilgiler sonucunda ekonomik ve siyasi açıdan yıpranan Osmanlı Devleti, reform çabalarını hızlandırmış ve devlet yöneticileri ile okumuş zümreler, Batı'ya yönelmenin gerekliliğine inanmışlardı (Hanioglu, 1981, s. 1).

Batı ülkelerinde açılan elçiliklerde görev yapan devlet adamları ile Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, Batı'daki siyasi anlayışı görmüşler, hürriyet ve eşitlik fikirleri ve insan haklarının çok önemli olduğunu öğrenmişlerdi (Ülken, 2021, s. 25-40). Bir süre sonra bu fikir ve anlayışlar, Osmanlı toplumu arasında da yayılarak "*Batılılaşma*" kavramını ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan bu süreçte, Sultan III. Selim'in (1798-1807) orduda yapmış olduğu "*Nizam-ı Cedid*" olarak bilinen ıslahat hareketleri ile akabinde Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) sosyal, ekonomik, askerî, idari, eğitim ve kültür alanında yapmış olduğu yenilikler ön plana çıkmıştır. Buna rağmen Osmanlı toplumunun Batılılaşmaya ya da

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

modernleşmeye kesin adım atmasının, Tanzimat'la olduğu kabul görmektedir. Çünkü Tanzimat'la birlikte insan hakları, hukuk devleti, özgürlük ve demokrasi gibi kavramlar gündeme gelmiş; bunlar sosyal ve siyasal yaşamda önemli denebilecek değişiklikler meydana getirmiştir (Akşin, 2007, s. 23).

Mustafa Reşit Paşa'nın (ö. 1858) girişimleriyle hazırlanıp 3 Kasım 1839'da ilan olunan Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu, temelde devlet anlayışında modernleşmeyle Batı etkisinin başlangıcı, hatta Sened-i İttifak'tan sonra modern Türk Devletinin gelişme seyrinde ilk kamu hukuku kaidesi olduğu belirtilmektedir (İnalcık, 1964a, s. 603). Bununla birlikte Osmanlı tebaasının can, mal ve namus hakları düzenlenerek, haksız kazançların önüne geçilerek daha adil bir yönetim amaçlanmış, düzenli ordu sisteminin yeniden tahsis edilmesi ve yargıda dine bakılmaksızın eşit muamele edilmesi gibi ilkeler benimsenmiştir (Lewis, 2015, s. 149-150). Böylece halk arasında “eşitlik” kavramı ortaya çıkmıştır (Karpat, 2019, s. 159-161).

Bu ferman, Osmanlı halkı arasında çeşitli görüş ayrılıklarına sebep oldu. Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanlar; şeri'atın çiğnendiğini, Müslümanların gavurlarla aynı seviyeye indirildiğini hissedip hattı lanetle anarken; Hristiyan tebaa lehine gelişen bu durumu, yeni bir çağın başlangıcı olarak görmekteydi. Batı dünyasında ferman, “*Türkiye'nin muasır medeniyet yoluna girmesini mümkün kılacak müesseselerin temelini atmak ve hatta Batı medeniyetinin bir zaferi*” olarak algılandı (İnalcık, 1964b, s. 624; Karal, 1964, s. 582). Bu durum, yıllar sonra devlette Batı dillerini bilenlerin ön plana çıktığı ve azınlıkların güç kazandığı bir ortam oluştuğu sırada Batı'nın nasıl bir zafer kazanmış olduğunu gözler önüne seriyordu.

Tanzimat'ın ilanından sonra Türk toplumunun özellikle aydın gençleri arasında, Avrupa'nın üstünlüğü ve memleketlerinin bu ülkelere nazaran ne kadar geride kaldığı açıkça anlaşılmaya başlanmıştı (Koray, 1983, s. 566). Kanun-ı Esasi ve parlamenter sistem, büyük çoğunluğu Batı'da eğitim almış ve entelektüel seçkinler olarak görülen Genç Osmanlılar sayesinde gelmişti. Fakat onlar, aldıkları eğitime rağmen düşünce dünyalarını, tamamen olmasa da İslami kategoriye göre şekillendirmişlerdi (Gencer, 2008, s. 359).

Devletin neredeyse tüm kurumlarının yeniden yapılandırılması ve bunların çağdaş düzeyde ihtiyaçlara cevap verecek bir hâle getirilmesi

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

ihtiyacı, Tanzimat döneminin en önemli sorunu olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle siyasal anlamda gerekli temel kanunların hazırlanması ve devletin Avrupalı devletlerde olduğu gibi meşrutî parlamenter bir idare ile yönetilmesi bazı kesimler tarafından ana hedef olarak belirlenmişti. Osmanlı Devleti'nde meşrutî bir sistemin tesisine çalışan “*Yeni Osmanlılar Cemiyeti*” aslında bu düşüncenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Beydilli, 2013, s. 430).

Yeni Osmanlılar, Anayasayı yürürlükten kaldıran padişahın suç işlediğini öne sürerek padişahı tenkit eden ilk siyasî bildirgeyi hazırlamışlardır (Ortaylı ve Erdinç, 2016, s. 25-26). Onların bu propaganda çabalarından sonra 1889 ve 1908 yılları arasında muhalefete cesaret geldi (Mardin, 1996, s. 448-449). Böylece İttihatçılığın serüveni başlamış oldu.

İttihad-ı Osmanî'nin Teşekkülü

Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) tahta çıktığı günlerde, mali sorunlar baş göstermiştir. Karadağ İsyanı neredeyse savaşa dönüşecek bir hâl almış idi. Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen başarılı bir siyaset izleyen padişah, Rusya'nın Balkan milletlerini tahrikiyle birlikte ortaya çıkan isyanlar neticesinde Batılı devletlerin “*Berlin Memorandumu*” denilen muhtırayı Bâbiâli'ye vermeyi kararlaştırdıkları sırada tahttan indirilerek öldürülmüştür (Küçük, 1988a, s. 179-185).

Sultan Abdülaziz'in 1876 yılında tahttan indirilmesi sonucunda yerine V. Murat tahta çıkmıştır. Ancak yeni padişahın saltanatı uzun sürmemiştir. Ağustos 1876'da rahatsızlığından dolayı yerini Sultan II. Abdülhamid'e bırakmak zorunda kalır. Bu gelişmeler karşısında Mithat Paşa (ö. 1884), Abdülhamit'le görüşerek meşrutiyeti ilan edeceğine dair söz almıştır (Petrosyan, 1974, s. 17-21, 84-85).

Tahta çıkan Sultan Abdülhamit, yönetimde hiç de rahat değildir. Sık düzenlenen darbe teşebbüsleriyle uğraşmak zorunda kalır. İbrahim Edhem Paşa'nın (ö. 1893), 11 Ocak 1878'de sadrazamlıktan azledilmesinden sonra İstanbul'daki Prodos Mason Locası üstadı olan Rum asıllı tüccar Cleanti Scalieri tarafından, V. Murad ile ilgili gizli bir cemiyet kuruldu. Scalieri, V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için giriştiği teşebbüs, başarısızlıkla sonuçlanınca İngiliz elçiliğinden yardım talep etmiştir. Fakat beklediği desteği göremeyince mevcut padişahın yönetimini devirmek için suikast girişiminde bulunmaya karar vermiştir.

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

Birkaç başarısız suikast teşebbüsünden sonra anayasanın askıya alınması gerekçesiyle, II. Abdülhamit rejimine karşı ilk ayaklanmanın başını Ali Suavi çekti. Fakat, “*Sarıklı İhtilalci*”, baskın esnasında yaşanan arbedede öldürüldü. Bu nedenle darbe girişimi, komitenin harekete geçmesi geciktiği için tekrar başarısız olmuştu. Bu olay tarihe “*Çırağan Vak'ası*” olarak geçti (Küçük, 1993, s. 306-307).

Sultan II. Abdülhamid, Rusya ile yapılmakta olan savaşın yarattığı olağanüstü hâl üzerine (Zürcher, 1988, s. 36-37; Küçük, 1988b, s. 218), o zamana kadar alışılmamış olan tenkitler, yüksek yöneticileri rahatsız ettiğinden gazeteleri susturmak için kendi döneminden önce çıkan sansür kurallarını uyguladı. Yasaklara uymayan gazeteler, süreli süresiz olarak kapatıldı (Koray, 1983, s. 566).

II. Abdülhamid döneminde yaşanan siyasal gelişmeler ve padişahın izlediği politikalar, tepki çekiyordu. Askerî Tıbbiye'de okuyan gençler bir araya gelerek, yönetimi değiştirmeye çare aradılar. Muhalifler, 1889 yılı Mayıs ayında “*İttihad-i Osmanî*” adında bir cemiyet kurarak içe başladılar. Cemiyetin kurucuları arasında Tıbbiye Mektebi öğrencileri İşhak Sükuti, Mehmet Reşit, Hüseyinzade Ali, Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo gibi isimler yer alıyordu (Efe, 2017, s. 279).

Tıbbiyeli gençlerin kurduğu İttihat-i Osmanî Cemiyeti, Yeni Osmanlıların devamı niteliğindediydi. Onların görüşlerine ve Carbonari usulüne¹ uyarak teşkilatlanan gençler, devletin içinde bulunduğu sorunlara çözüm yolu olarak meşruti bir hükümet kurulmasını arzu ediyorlardı. Bu bağlamda padişah yetkilerinin sınırlandırılması ve azınlıkların kanun önünde eşit haklara sahip olması isteğiyle kendilerini ön plana attılar (Kocabaş, 1991, s. 31). Aynı dönemde sloganik bir siyasi yöneliş vardı. Başta Osmanlılık akımı ile okullarda “*Osmanlı vatandaşı*” yetiştirmeyi amaç edinen okumuşlar, daha sonra devletin birliği niteliğindeki merkezî yönetim, ekonomi ve eğitim aracılığıyla farklı unsurları kaynaştırma yönüne gitmeye karar verdiler (Berkes, 2019, s. 407). Onları bir araya getiren ortak nokta, padişah rejiminden duyulan hoşnutsuzluk ve bu rejimi

¹ Carbonari, İtalyan kömürcülerinin oluşturduğu bir teşkilattır. Küçük hücrelerden meydana gelen bu gruplar, genellikle üç kişiliktir. Hücrelerden sadece biri, diğer halkadan bir kişiyi tanır. Böylece halkalardan birinin kopması durumunda teşkilata büyük bir zarar gelmez. Bk. Ortaylı-Erdinç, *aynı eser*, s. 40.

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

devirerek yerine meşrutî bir yönetim tesis etme arzusu idi (Hanioğlu, 2001, s. 587).

Şerif Mardin, bu cemiyetin kuruluşunu iki ana etmene dayandırmaktadır: Bunlardan ilki, “*Askeri Tıbbiye ve Harbiye’de okuyan gençlerin mesleklerini işbasında olanlardan daha iyi bildikleri*” kanısıydı. Diğeri de sarayın geleneksel “*Usta-Çırak, Pir-Mürid, Yaşlı-Genç, Padişah-Kul, eksenlerini bir dünya görüşü olarak sürdürmesiydi. Genç doktorlar bu ilişkileri ‘çağdışı’ buluyorlardı.*” Aynı dönemde Ermeni İhtilal komitelerinin, devleti dağıtmasına ramak kaldığı şeklindeki telkin, gençleri harekete geçirmeye yeterli oldu (2009, s. 96-97).

İbrahim Temo hatıratında, cemiyeti kurma fikrinin Sarayburnu’nda, Askeriyeye tahsis olunan Gülhane Mektebi adını alan Mekteb-i Tıbbiye’de geliştiğini yazar. Fikir, bir teneffüs esnasında ağaç altında kitap okurken, İşhak Sükûti ile sohbeti esnasında üretilmiştir.

Cemiyeti kurmasındaki gerekçe, “*Aziz vatanın bugünkü durumu ve idare tarzıyla yok olup*” gitmesine karşı tedbir almaktır. “*Kuru mülahazalar ve mütalealarda dert*” yanmak yerine faaliyete geçmek “*cemiyet halinde çalışmak lazımdır*”... İekli, Mehmet Reşid’le üç olur. Böylece bir cemiyet kurma işlemi başlatılır. Temo, arkadaşlarını cesaretlendirmek adına, Yunanistan’ın istiklalini kazandıran “*Etnik-i Eterya*” komitesini örnek vererek onları ikna eder.

Ona göre, Etnik-i Eterya komitesini teşkil edenler; Rusya’nın Odessa şehrinde ticaretle meşgul bir meyhaneci ve bir bakkal çırağı ile amcası zengin bir tüccarın yeğeni olan üç Rum’dur. Bu cahil gençler, az zamanda büyük emellerine ulaşırlar. Buradan hareketle, “*Yüksek tahsil görmüş dört tıbbiyeli niçin muvaffak olamamışlar?*” diye arkadaşlarını yüreklendirir. Böylece 1889 senesinin bir Mayıs gününe tesadüf eden bu cemiyet, İbrahim Temo, İşhak Sükûti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet ve onlara hemen katılan Konyalı Hikmet Emin’le birlikte kurulmuş olur (Temo, 1987, s. 13-15). Kısa süre içinde okul içinde bir efsane hâlini alan örgüt, tarihe “*İttihad-ı Osmanî*” olarak geçmiştir. Kurulduktan sonra neredeyse iki yıl boyunca, fikirlerin tıbbiye ve mülkiye talebelerinde yayılması amacıyla, okulun önündeki odun yığımları üzerinde “*Hatab Kırathanesi İçtimai*” adını verdikleri toplantılar düzenlerler (Hanioğlu, 1985, s. 174).

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

Yalnız, cemiyetin kuruluşu, hiç de sıradan bir gelişmenin sonucu değildir. Aslında, askerî tıp okulunda gizli örgütün kurulmasından bir yıl önce İbrahim Temo, Brindizi ve Napoli'de bulunmuş, mason localarını ziyaret ederek, Karbonerlerin tarihi ve bunların örgütlenme biçimleri üzerine geniş bilgi topladığı bilinmektedir. Birçok araştırmacı bu gizli örgüt kurma kararının, özellikle o geziden sonra oluştuğunu ifade etmektedir (Petrosyan, 1974, s. 175-178). Burada zihinlere oturmayan bir boşluk bulunmaktadır. Tıbbiye talebesi bir genç, turist olarak geçtiği Brindizi'de masonlar tarafından nasıl tanınıp benimsenivermiştir? Nasıl dışarıdan gelen bir gence, Carbonari tüzüğünü vererek Osmanlı'da bir benzeri örgütün kurulmasını ısmarlamışlardır? Bu sorular, masonluk gibi gizli, kefalet sistemiyle çalışan bir teşkilat için sıradan irtibatla izah edilemeyeceğini düşündürmektedir. O zaman İ. Temo'nun önüne düşen, Carbonari ile güven irtibatını sağlayan birilerinin bulunması gerekmektedir. Muhtemelen ailesinden veya yakın akrabalarından İtalyan masonluğuyla bağı olan birileri kefalet bağı kurmuş olmalıdır. Carbonari, Makedonya Rizorta vb. İtalyan mason localarının Balkan coğrafyasındaki faaliyetleri düşünülürse, ilişkinin bu doğrultuda geliştirildiği tahmin edilebilir.

Zamanla, cemiyete ilişkin mühim toplantılar, okulun az ilerisindeki incir ağacının altında icra edilmeye başlanır. Yaklaşık 12 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen görüşmelere, dönemin yüksek rütbeli memurları ile gazetecileri temsilen Hersekli Ali Rüşdi, İzmirli Ali Şefik, Asaf Derviş (Paşa), Muharrem Giridi, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Şerafeddin Mağmumi, Çerkez Mehmet Reşid, İbrahim Temo ve isimleri bilinmeyen üç kişi katılır. Yapılan ilk toplantıda, Ali Rüşdi'ye reislik, Şerafeddin Mağmumi'ye zabıt katipliği, Asaf Derviş'e kasadarlık vazifesi verilir. İbrahim Temo ise kurucu olarak belirlenip örgüt içinde sıra numaraları belirlenirken kendisine 1/1 kodu verilir. Toplantıda, gizli cemiyete kimlerin kabul edileceğine dair konular görüşüldükten sonra, Osmanlı vatandaşı olup din ve millet ayrımı yapılmaksızın herkesin kabulüne ilişkin karar alınır (Temo, 1987, s. 16-17).

Bu öğrenci hareketlerine katılım sayısı zamanla artar. O nedenle, Mülkiyeli Emin Arslan tarafından, örgüt için bir nizamnamenin hazırlanması gerektiği fikri ortaya atılır. Rumeli Hisarı'ndaki Mülkiye Mektebi tatile girmeden tüzüğün tanzimi için burada toplanılır. Bu iş, Ali Münif ile Mehmet Rauf'a verilmiştir. 39 maddeden oluşan tüzükte, kuruluş

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

amacı açıkça belirtilmiştir. Buna göre mevcut hükümetin eşitlik, hürriyet ve insan haklarını ihlal eden, vatani yabancıların müdahalesine açık hâle düşüren idare şeklini değiştirmek, İslam ve Hristiyan vatandaşları ikaz etmek maksadıyla önceki cemiyet dönüştürülerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulur.² Daha sonra bu prensipler, 1897'de Kahire'de bir kitapçık hâlinde basılmıştır (Aslan, 2008, s. 84).

Cemiyet, ilk kurulduğu dönemden itibaren devleti parçalamak isteyenlere karşı açıktan tepkisini göstermiştir. Prensipde hiçbir köken ayrımı yapmadan Osmanlı bütünlüğünü savunan herkesin cemiyete katılabileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte teşkilatın büyük kısmı, Müslüman gençlerden oluşturulmuştur (Semiz, 2014, s. 221). Buna rağmen örgütün, yurt içi ve dışındaki yapılanmasında gayrimüslim isimleri de görmek mümkündür. Bunların arasında, Ahmet Rıza Bey'le birlikte *Meşveret*'i çıkaran Selanikli Albert Fau, Rum asıllı Aristidi Paşa, Lübnanlı Marunî Halil Ganem onlara örnek olarak verilebilir.

II. Abdülhamit, İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin varlığı ve faaliyetlerinden hafiyeler aracılığıyla ilk kez 1892'de haberdar olmuştur. Bu maksatla saray yönetimi, Tıbbiye Mektebi kumandanı olan Ali Saip Paşa'yı görevinden uzaklaştırarak Mehmet Zeki Paşa'yı onun yerine getirmiştir. Böylece bu kurum üzerinde, sıkı bir denetim mekanizması geliştirilmiştir (Aslan, 2008, s. 83).

Osmanlı bünyesinde yaşayan Ermeniler, 1890'lı yıllardan itibaren bağımsız bir Ermeni devleti kurmak amacıyla zaman zaman ayaklanmışlardı. Bu isyanlar arasında Kumkapı İşyani, Merzifon Olayları, 1894'teki Sason İşyani; 1895 yılındaki Bâbîâlî ve Zeytun isyanları; Osmanlı Bankası'nın işgali vb. sayılabilir (Birecikli ve Maden, 2007, s. 401). Osmanlı yönetimi, bu isyanların bazılarını, "*Ermeni Patirtısı*" olarak değerlendirir. Ermeni kalkışmaları bahanesiyle, köklü ıslahat yapma talepleri olan cemiyet, bu durumu lehine kullanmıştır.

İstanbul'da 1894'te, silahlanmış küçük bir Ermeni grubunun Bâbîâlî'ye yürümesi ve daha sonra Osmanlı Bankası'na baskın

² İttihat ve Terakki Cemiyetinin (1907) tüzüğünün, 1961 yılında A. B. Kuran ve T. Z. Tunaya tarafından Romanya'nın Mecidiye kentinde İbrahim Temo'nun kütüphanesinin kalıntıları içinde bulunup orijinali kullanılmıştır. Tunaya, örgütün Karbonerlerin tüzüğüne benzeyen bir tüzüğü olduğunu ileri sürmüştür. Geniş bilgi için bk. Petrosyan, *aynı eser*, s. 13-57.

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

düzenlenmesine karşı, İttihad ve Terakki Cemiyeti yönetiminden İbrahim Temo, İshak Sükûtî ve Doktor Dobrucalı İsmail İbrahim Efendi bunu fırsata çevirip örgütlerinin imzasıyla hemen bir bildiri metni hazırlarlar. Temo'nun arkadaşlarından Debreli Behçet Efendi'nin evinde, örgütün bilinen ilk propaganda belgelerinin basımını yaparlar (Petrosyan, 1974, s. 179). 15 Rebiülahir 1313/5 Ekim 1895 tarihinde dağıttıkları bildiride, halka şu şekilde hitap ederler:

“Yâ eyyühellezine âmenü la telakku? bi'l-eydüküm ile tehlike? bi-terk el-cihad ve esbâbâ

Vatandaşlar!

- Ermenilerin hod-cinâne olan hareketleri ve pek çok biçarelerin kanlarına girmeleri hepimizi dilhûn itdi. Bu hâller idare-i hâzıra fenâlıklarının neticesi olduğu âşikârdır. Sultan Hamid kendi seyyi'âtını kapatmak için 'âlem-i medeniyete karşu 'umum İslamları kabahatli göstermek istiyor. Şeri'at-ı Muhammediyenin ve Kanun-ı Esasinin bize bahş itdiği hukuk-ı meşru'â-yı istihsâl hayat ve namusumuzu vikâye itmek zamanı geldi. Haydin el birliğiyle İttihad ve ittifakımızı tevsi' idelim. İdare-i hâzıra-yı müstebidanın İslâmiyete 'Osmaniyete sürdüğu lekeyi silelim. İstabdâda karşu hareketle hakk-ı sarîhimizi istirdâd idelim. Sahte nümâyişlere aldanmayalım. Son pişmanlık faide virmez zira mahv oluyoruz. 'Osmanlı İttihâdî ve Terakki Cemiyeti". (BOA, Y. PRK. ASK, no. 107/11/02. Bk EK 1).

İstanbul'da halk korku ve panik içindedir. Bu metinle cemiyet, Osmanlı halkının özgürlüğe kavuşmak istediğini, yapılan ıslahatları kabul ettiğini, cemiyetin bu amaç doğrultusunda hareket ettiğini ifade etmiştir. Bunun için yönetim merkezi olan Yıldız Sarayı'nı basarak padişaha karşı gelmenin gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Böylece İttihat ve Terakki, Ermeni olaylarını kendi lehinde kullanarak hem halkı kışkırtmış hem de kendisine taraftar toplamıştır.

Bâbiâli Sadaret-i Uzma dairesinden Zaptiye Nezaretine gönderilen gizli nitelikli bir yazıda, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti imzasıyla Ayasofya civarına atılan ve birkaç nüshası ele geçirilmiş olan yazılı matbu belgeler hakkında saraya haber verildiği bildirilmiştir. Böyle bir belgeden zabıtanın haberi var mı? Sorumluları kimlerdir? Maksatları nedir? Eğer bir malumat yoksa seri bir şekilde tahkikat yapılarak saraya bilgi verilmesi istenmiştir (BOA, Y. PRK.ASK., no. 107/11/01).

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

Bu bağlamda yapılan tahkikatlar neticesinde Abdullah Cevdet, İşhak Sükûfî, Şerafeddin Mağmumi, askerî tıp okulu öğrencisi Abdülkerim Sebati ve harp okulu öğretmenlerinden Çürüksulu Ahmed Bey ve Genç Osmanlılardan Ebuzziya Tevfik (ö. 1913) tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir (Petrosyan, 1974, s. 181).

Uluslararası basında İttihadî ve Terakki Cemiyet-i Osmaniyesi adlı bir teşkilatın kurulduğundan bahseden ilk yayın, 30 Kasım 1895'te Viyana'da neşredilen *Politische Correspondenz* gazetesi olmuştur (BOA, *HR. SYS.*, no. 190/23/05). Hükûmet yetkilileri, dış basını takip etmektedir. 5 Aralık 1895'te Viyana Sefaretinden bu gazeteye ait haberin tercümesi, Bâbîâlî Hariciye Nezaretine bir telgraf ile bildirilmiştir (BOA, *A. J. MKT. MHM.*, no. 535/41/03).

Cemiyetin ikinci büyük faaliyeti, 1896'da yönetimi ele geçirmek için bir hükûmet darbesi hazırlamak olmuştur. Başarısız olan bu suikast girişimini önceden muhbirleri aracılığıyla öğrenen sultan, düzenleyenlerin hızlı bir şekilde yakalanmaları için emir vermiştir. Tutuklanan failerin, devletin uzak bölgelerine sürgün edilmeleri yönünde hüküm verilmiştir. Fakat buna rağmen yurt dışına kaçmayı başaran üyeler; Avrupa'nın bazı şehirlerinde daha güçlü bir biçimde yeniden örgütlenmişlerdir. Cenevre, Kahire ve Paris şubelerinde *Osmanlı*, *Mizan* ve *Meşveret* isimli gazeteleri çıkararak cemiyet fikirlerinin yayılması için çalışmışlardır (Örs, 2013, s. 692). Cemiyet üyelerine karşı alınan bu sürgün kararı, tersine bir etki yaratarak cemiyetin yurt dışında daha da büyümesine sebep olmuştur.

Bir süre sonra Abdullah Cevdet, Roma; İşhak Sükûfî Viyana Osmanlı elçiliklerinde “*tabiplik*” görevine getirildi. Tunalı Hilmi, 1900 yılında, Madrid elçiliğine kâtip oldu. Ancak bunlar, Sultanın verdiği görevleri kabul ettikleri hâlde politik eylemlerini sürdürmüşlerdir. Kahire'de “*Basiretu'ş-Şark*” (1895) ve “*Kanun-ı Esasi*” (1897) adlı gazeteleri yayımladılar. Jön Türk grupları, 1896-1900 yıllarında Romanya (Konstanza, Mecidiye) ve Bulgaristan'da (Ruse, Şumen, Filibe/Plovdiv, Sofya, Vidin, Kazanlık) harekete geçtiler. 1898'de Arnavutluk (İşkodra, Tiran) kolları da hareketlendi. Bu yapıların kurulmasında İbrahim Temo etkili oldu. Temo, Mecidiye'de doktorluk yaparken, Paris, Cenevre ve Kahire ile sürekli temas hâlinde bulunuyordu. Eşi Nafiye Temo'nun anımsadığına göre, Mecidiye'deki evlerinde sığınak vardır. Temo, gelenleri burada saklamakta ve gizlice Paris ya da Cenevre'ye geçmelerine yardım etmekteydi (Petrosyan, 1974, s. 206-207).

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

Jön Türklerin Avrupa'daki yayın eylemleri, yönetimi tedirgin ediyordu. Çünkü bu gazete ve broşürler, Osmanlı Devleti'nin sınırları içine girip sivil-asker aydınlar arasında, yönetimle savaş fikrini alevlendiriyordu. Ayrıca makaleler sadece Türkçe değil, büyük Avrupa gazetelerinde de yabancı dillerde yayımlanıyordu. Böylece, kamuoyu önünde Abdülhamit rejimi, açıkça ötekileştiriliyordu (Petrosyan, 1974, s. 197).

Jön Türkler tarafından düzenlenen Paris Kongresi'nden önce Temo'nun yakın arkadaşı Derviş Hima, Roma'da; Ali Rıza Bey, Paris'te faaliyet gösteriyordu. Bu nedenle 5 Mart 1901'de Paris'te Ali Rıza ve Roma'da Derviş Hima tarafından çıkarılan risalelerin yurda girişinin yasaklanması ve girenlerin toplatılması emredildi (BOA, *DH. MKT.*, no. 2457/81). Ayrıca, 16 Nisan 1901'de Derviş Hima'nın "*Cinayet*" ismini verdiği risaleyi Avusturya postaneleri aracılığıyla gönderdiği tespit edilmiş; bunun önüne geçmek amacıyla gerekli tedbirlerin alınması, dönemin Hariciye Nazırı tarafından talep edilmiştir (BOA, *Y. MTV.*, no. 213/178/01).

Osmanlı Devleti'nde yapılması gereken askerî devrim ve bunu gerçekleştirirken yabancı devletlerin burada nasıl rol alacağını belirlemek amacıyla 4 Şubat 1902'de Paris'te Prens Sabahaddin'in öncülüğünde I. Jön Türk Kongresi düzenlendi. Jön Türkler ile II. Abdülhamid muhaliflerinden tanınmış simaların katıldığı bu kongrede, Derviş Hima, İbrahim Temo ve Hoca Kadri gibi Arnavut kökenlilerle; Prens Sabahattin, Dr. Nazım, Ahmet Rıza ve Halil Ganem gibi yetmişe yakın tanınmış isim katılım göstermiştir (Kuran, 2000, s. 189-190). Kongrede Abdülhamid rejimine son verilmesi fikri kabul edilmiştir. Fakat yabancı devletlerin bu duruma müdahale ve desteği konusunda iki farklı görüş ortaya çıkmış ve herhangi bir sonuç elde edilememiştir.

Paris Kongresi'nden sonra çalışmalarına hız veren cemiyet üyelerinden Derviş Hima hakkında, hükümet tarafından 3 Haziran 1902'de İtalya'dan Paris'e uzaklaştırılması kararı alınmıştır. Kısa bir süre sonra Sadrazamın sadarete gönderdiği bir yazıda, Mahmud (Damad) Paşa ile Derviş Hima'nın Paris'ten Milan'a geçtikleri ifade edilmiştir (BOA, *Y. A. HUS*, no. 429/116/01; BOA, *HR. SYS.*, no. 117/55/05).

Bunun üzerine, Roma Sefiri Mustafa Reşid Paşa, İtalya'daki faaliyetlerinden dolayı 24 Haziran 1903'te *Albania* gazetesi yöneticisi

Emin, E. (2023). İttihat-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

Derviş Hima Naci'nin, Avrupa'daki firarilerden olması sebebiyle İtalya'dan kovulmasını istemiştir (BOA, *HR. SYS.*, no. 1803/46).

Devlet takibinden dolayı, Avrupa'daki faaliyetlerini yürütmekte zorlanan cemiyet üyeleri, farklı yerlerde toplanmaya devam ederler. 26 Haziran 1903'te Tutrakanlı Hacı Hasan bin Mahmud Efendi'nin evinde Ali Şakir, Arnavud Arif Hikmet ve Cemil ile Mecidiye Kazasından Arnavud İbrahim Temo, Derviş Hima ve Edhem Ruhi gibi kişilerin toplandığına dair Sofya Sefaretine haber verilmiştir. Fakat ihbar asılsız çıkmıştır (BOA, *HR. SFR.*, no. 04/224/02-04). Aradan yaklaşık bir ay geçtikten sonra 26 Temmuz 1903'te Tutrakan'da³ Çerkes Arif Hikmet namıyla bilinen kişinin arkadaşlarından olan Topal Mahmud oğlu Hacı Hasan'ın evinde *Gülşen-i Edep* mecmuası muharrirlerinden olan Cemil, İbrahim Temo ve biraderi Derviş Hima, Şumnulu Mehmed Talat, Rusçuklu Mehmed, Ahmed Zeki ve Paris'ten gelen Edhem Ruhi ile kimliği belirsiz iki kişinin katılımıyla bir toplantı düzenlenmiştir. Burada alınan kararlara dair herhangi bir malumat olmadığından bu konunun araştırılması Bulgaristan Komiserliği'nden istenmiştir (BOA, *HR. SFR.*, no. 04/369/80). Hatta aynı dönemde Derviş Hima'nın Avrupa'ya gitmek için talep etmiş olduğu pasaport başvurusu, Dışışleri Bakanlığınca reddedilmiştir (BOA, *HR. İD.*, no. 68/45/01-03).

Jön Türkler arasında aslında bir birlik yoktur. Görülen fikir ayrılıkları, onları kendi içinde kutuplaşmaya itmektedir. Bu nedenle Talat Paşa'nın önderliğinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, ön plana çıkmıştır. Bu yapılanma, 1906 yılında Mehmet Tahir Bey başkanlığında Talat, Mithat Şükrü ve İsmail Canbolat beylerin de katılımıyla Selanik'te kuruldu (Hanioglu, 2010, s. 502-503; Uzunçarşılı, 1956, s. 105). Kurulduktan kısa bir süre sonra ilk şube, Manastır'da 30 Aralık 1906'da açılmıştır (Karabekir, 2005, s. 141).

Baltık Körfezi'ndeki Reval Limanı'nda 1908'de Rus Çarı II. Nicola ile İngiltere Kralı VII. Edward'ın görüşmesi, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetini harekete geçirdi (Eyicil, 2002, s. 419-420). Bu bağlamda II. Meşrutiyeti ilan ettirmek amacıyla 24 Haziran 1908'de Enver Paşa dağa çıkarak bir ihtilal başlattı ve meşrutiyetin kabul edilmesinin ilk adımlarını attı (*Enver Paşa'nın Anıları*, 1991, s. 57-74). Ardından, Resne

³ Tutrakan, günümüzde Bulgaristan'da Silistre'ye bağlı bir ilçedir.

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

Tabur Kumandanı olan Resneli Niyazi Bey de 3 Temmuz 1908'de dağa çıkarak bir isyan hareketi başlattı, yanına aldığı asker ve halktan oluşan kuvvetlerle, hürriyet için isyan ettiğini bildirdi (Uzunçarşılı, 1956, s. 108). Aradan birkaç gün geçtikten sonra Manastır'a gelmiş olan şemsi Paşa, Resne'ye hareket etmeye hazırlandığı sırada telgrafhaneden çıkarken silahla vurularak orada öldürüldü (BOA, *Y. MTV.*, no. 312/63). Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 yılında silahlı bir hareketle, Sultan Abdülhamid'e Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koydurarak 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyeti ilan ettirmiş oldu (BOA, *Y. EE.*, no. 71/52).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da faaliyetlerine devam eden cemiyet üyelerinden Derviş Hima, Avrupa'dan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmak için İşkodra'ya geçmiştir. Hima, beraberinde getirmiş olduğu önemli evrakları, postaneden şifreli bir telgrafla cemiyete göndermek isteyince bu vesika, ulaşması gereken yere gönderilmeden 14 Eylül 1908 tarihinde güvenlik sebebiyle adliyeye sevk edilmiştir (EK 2). (BOA, *DH. şFR.*, no. 405/3; BOA, *DH. şFR.*, no. 404/64). 13 Eylül 1909'da Ohri Müslüman halkının, İttihat Terakki ve Bashkim Kulübü taraftarı olarak ikiye ayrıldığı ve büyük bir kalabalık toplandığı için, hadise çıkmasını önlemek amacıyla, Sturuga'ya asker sevk edildiği görülmüştür (BOA, *DH. MUI.*, no. 14/34/03). Buradan hareketle cemiyetin, Arnavutluk'ta bir isyan hareketi başlatarak bağımsızlık ilan etmek istediği anlaşılmaktadır.

Bu konuda Sadrazam Said Halim Paşa'ya, 25 Mayıs 1914'te Roma'dan yazılan mektupta, Derviş Hima'nın, Esad Paşa'nın görevden alınması için bir isyan hareketi düzenlediği bildirilir. Ayrıca onun, Avusturya-Macaristan'ın maaşlı bir ajanı olduğu ifade edilir. Ayrıca Hima'nın, son günlerde Arnavutluk'ta, İtalyan etkisinin azaltılması için Arnavutları kışkırttığı da dile getirilir (BOA, *HR. SYS.*, no. 2919/31).

İttihat ve Terakki üyeleri içindeki farklılık, devleti kontrol altına alıncaya kadar devam etmiştir. Yönetime geldikten sonra cemiyet, merkezî yönetimi güçlendirmeyi öne çıkarır. Meşrutiyet'ten sonra yönetimi ele geçiren cemiyet, parti faaliyetlerinin yürütülmesi ve geliştirilmesi amacıyla İttihat ve Terakki binasının tamiri için Merkez-i Umumi veznesinden 18 altın alarak bunu gerçekleştirir (BOA, *MLEEM.*, no. 1233/19). I. Dünya Savaşı'nda faaliyetlerine devam edemeyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, savaş sonrasında Rumeli Hisarı'nda bulunan kulüp

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

merkezini 1 Nisan 1919'da kapatma kararı alır (BOA, *DH. KMS.*, no. 50/64). Artık cemiyet için, sahneden çekilme zamanı gelmiştir.

İbrahim Temo'nun Hayatı

Dr. İbrahim Temo, Osmanlı devrinde Manastır Vilâyetine bağlı Ohri Kazasının nahiyesi durumundaki Struga'da Mart 1865'te doğmuştur. Asıl adı İbrâhim Edhem'dir. Babası, Arnavutluk'ta "*Soylular*" olarak tanınan bir Müslüman aileden gelmektedir. Daha sonra soyadı hâline gelen "*Temo*" lakabı, Edhem isminin kısaltması olarak arkadaşları tarafından kendisine takılmıştır (Hanioglu, 2000, s. 354).

Dr. Temo'nun ataları, köken olarak Mati kazasının Sokol/Gurabardh (Beyaz taş) köyünden gelmektedir. Yani köy kökeni İskanderbeg⁴ (Gjergj Kastriot) zamanına dayandırılmaktadır. İbrahim Temo ve kardeşleri Abdullah ve Nuri beyler de Arnavut millî hareketine önemli katkıda bulunmuş kimselerdir (Muço, 2012, s. 4-6).

İlk tahsilini Struga'da gören Temo, burada Arapça, Farsça ve Fransızca'yı öğrenmiş; daha sonra fark derslerini alarak mezun olmuştur. Oradan tıp okumak amacıyla İstanbul'a gelmiştir. Burada kendi gibi Arnavut olan Armonikçi Hayri, Tiranlı İsmail Bey Toptani, jeoloji öğretmeni müderris İbrahim Paşa ve Haydar Bloşmi ile tanışmıştır. Onların aracılığıyla Ahırkapı'da Tıbbiyeye kayıt yaptırmıştır. Çok geçmeden arkadaşlarıyla okulun boykotunda tanışıp, yönetime karşı fikirlerin uyanmaya başladığı bir döneme girdiği görölmüştür (Temo, 1987, s. 5-9).

Okul yıllarında iki-üç defa tutuklanan Temo, her seferinde beraat etmeyi başarmıştır. 1892'de *Dailkelp* (Kuduz hastalığı) üzerine bir tez hazırlayarak mezun olmuştur. Dr. Temo'nun, *Aile Tabibi*, *Tegaddi ve Devam-ı Hayat*, *Tâbâbet-i 'Avâm* ve *Hifz-ı Sıhha* gibi birkaç kitap ve makalesi de yayımlanmıştı. 1893 senesinin Mart ayında bir grup öğrenciyle birlikte Haydarpaşa Hastanesi'nde stajyer doktor olarak çalışmaya başladı (Temo, 1987, s. 19-32).

⁴ İskender Bey, 1443'te II. Murad dönemindeki Niş Muharebesi sırasında padişaha baş kaldırmış, Arnavutlar gözünde ulusal bir halk kahramanıdır.

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

Dr. İbrahim Temo, 1400 kuruş aylıkla 19 Ocak 1909'da Üsküdar'daki Haydarpaşa Hastanesi'ne⁵ tayin olmuştur. Burada yedi ay gibi kısa bir süre görev yaptıktan sonra 14 Ağustos 1909'da 1200 kuruş maaşla Beyoğlu Polis Müdürlüğü'ne hekim olarak tayin edilmiştir (BOA, *DH. EUM. MH.*, no. 11/46/01; BOA, *DH. EUM. MH.*, no. 11/46/02-05; BOA, *DH. MUI.*, no. 03/67/01). Kendisi 26 Ekim 1909 Darülaceze müdürlüğü görevine geri getirildikten sonra görevinden istifa etmiştir (BOA, *DH. MUI.*, no. 27/40/01; BOA, *DH. MUI.*, no. 36/79/01-03; BOA, *DH. EUM. MH.*, no. 11/46/06-08; BOA, *DH. EUM. THR.*, no. 23/16/01; BOA, *DH. MUI.*, no. 49/20/02). İbrahim Temo, Edirne Vilayetinde 28 Ocak 1911'de Kolera hastalığının tedavisi için heyet-i sıhhiye reisi yapıldı. Azadan Doktor İbrahim Nazmi Bey'le beraber bir rapor hazırlayıp koleranın önlenmesi için çalışmalar yaptılar (BOA, *DH. EUM. THR.*, no. 53/12/01).

Düşünce Yapısı

İbrahim Temo, yaşanan sosyal, siyasi olaylar karşısında dönemin anlayışından oldukça farklı bir bakış açısına sahip biri idi. XIX. yüzyılın sonlarında o, devrim anlamında Türk halkını, II. Sultan Abdülhamit ve emrindeki yöneticilere karşı savaşa teşvik ediyordu. Ona göre, devletin içinde bulunduğu kriz durumunu çözmek için, gelişme kaydetmiş Avrupa ülkelerinin izlediği yolun aynısını takip etmek gerekiyordu. Bu nedenle İngiltere ve Rusya'yı kendine örnek alıp birtakım değerlendirmelerde bulunuyordu.

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Arnavut entelektüeller ile İbrahim Temo, daha güçlü bir bağ kurmuşlardı. Artık onlar, II. Abdülhamit yönetimine karşı gelerek Arnavutluk'un bağımsızlığı için mücadele etme niyetindeydiler. Bu nedenle devletin yaşadığı bu zor günlerde, ayrılık için en fazla kışkırtılan halklar; Romen ve Arnavutlar olmuştur (Muço, 2012, s. 25, 47-49).

Temo, Jön Türk aydınları ile yapılan Paris Kongresi'nde (1902), Jön Türk gruplarının sadece mevcut hükümeti eleştirmekle yetindiklerini görmüştür. Olası bir idare değişikliğinde herhangi bir hazırlıklarının

⁵ Günümüzde burası SBÜ Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi olarak kullanılmaktadır.

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

olmadığının farkına varmıştır. Bu nedenle toplantıda beklediği ilgi ve desteği göremeyince altı ay daha Paris'te kalıp kendini geliştirdikten sonra 1895'te deniz yoluyla Romanya'ya dönmüştür. Buraya yerleştikten sonra Romence öğrendi. Aynı zamanda o, Arnavut nüfuzunu da kullanarak, Balkanlarda şubeler açarak bu sahada etkin oldu. Buna bağlı olarak Bulgaristan'da Vidin, Tutrakan, Rusçuk, Varna, Filibe ve Sofya; Romanya'da Köstence ve Dobruca gibi kasaba ve köylerde şubeler açarak fikirlerini yaymaya devam etmiştir. Yine bu sırada Romanya'da 1898 tarihinde *Sada-yı Millet* adıyla bir gazete çıkarmaya başlamıştır (Çelik, 2010, s. 370; Soysal, 2018, s. 529-531).

Temo'nun Yürüttüğü Faaliyetler

Arkadaşları ile cemiyeti kurduktan sonra Ohri'ye şube açmak için gönderilen Temo'ya, arkadaşları tarafından işi başaracağına inandıkları için tabiatına uygun bir lakap olan "*Pierre Termit*" (ihtilalci) ismi verilir. Cemiyeti kurduktan sonra toplantılar tertip eden Temo; harbiye, mülkiye mektebi ve subaylar arasından tekkelere kadar yayılmayı sağlamıştır (Temo, 1987, s. 18-19).

Kosova'da başlayan ayaklanmalar, yabancı konsolosluklar vasıtasıyla verilen talimatlarla irtibatlıdır. Onlara yapılması gerekenleri içeren mektuplar gönderilmiştir. Ayrıca Selanik'te gizli adreslere gazeteler, ilanlar, Paris kararları gizlice gönderilmiştir. Dobruca ve Bulgaristan'da faaliyette bulunan Derviş Hima, Dr. Ahmet Vehbi, Ali şakir (asıl ismi Arif), Tarsusizade şair Münif, Bulgaristan'ın Türk kasabalarında öğretmenlik yaparak propagandalar düzenlemişlerdir. Ohri ve Struga'da fedailer, hürriyet adına topladıkları fedakâr ve gönüllü askerlerle, Kosova Arnavutlarının isyanı ve meşrutiyet için ayaklanmaları sağlanır. Ardından idare teslim alındıktan sonra Temo, Köstence'ye geri dönmüştür (Temo, 1987, s. 101-102; 177-178).

Balkan Harbi'nin başlamasının ardından Romanya, yedi kişilik bir Salib-i ahmer (Kızılhaç) heyetini İstanbul'a göndermiştir. Bu heyetin başında İbrahim Temo vardı. Heyetin geriye kalanı, Makedonya Romenlerinden oluşmakta idi. Onlar Mütareke'ye kadar (1918) Osmanlı Devleti adına hizmet etmişlerdir.

Temo, Paris Kongresi'nde Arnavutluk haklarının müdafaası için halk tarafından önerilip delege olarak seçilmişti. Yunanlıların Türkiye'ye

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

üstünlük sağlamaması için Türkiye'ye destek olmuş ve kararları Türkiye'nin reddetmesi gerektiğini orada görüştüğü Türk delegelere iletmiş, onları protesto etmelerini önermiştir. Arnavutluk topraklarının genişlemesi için çalışmalar yaparak başarılı olmuştur (Temo, 1987, s. 225-238).

Romanya'da 1906 yılının sonlarına doğru üç Arnavut cemiyetinin birleşmesi (Dituria, Drita ve Speresia) ile Bashkim Cemiyeti oluşturuldu. Bashkim ismi hem Arnavutların birliği hem de 1908 İhtilali sırasında İttihatçılarla yapılan iş birliği anlamında Osmanlı birliğini de kapsamakta idi (Çelik, 2010, s. 85-86).

İbrahim Temo'nun İstanbul'da iken katıldığı en önemli eylem, 5 Ekim 1895'te cemiyete ait beyannameyi hazırlayarak dağıtmaktı. Bu bildiride, sıkıntıların II. Abdülhamid yönetiminden kaynaklandığı ve hürriyet talepleri açıkça ifade ediliyordu. Ayrıca Fransızca bir mektup kaleme alan Temo, yabancıların dikkatlerini bu konu üzerine çekmeyi hedeflemiştir. Onun yaptığı, başta Ermeni terör örgütleri olmak üzere, Osmanlı Devleti ile mücadele edenlerin uyguladığı en yaygın usuldü. Eylem sırasında yakalanan Temo, delil yetersizliğinden serbest kalınca sürgün olarak Ergani'ye gönderilmiş; bu sırada Romanya'ya kaçmış ve bir süre sonra cemiyetin Balkanlardaki lideri durumuna gelmişti. Yurt dışı bağlantıları güçlü olan Temo, cemiyetin II. Abdülhamid'e karşı düzenlediği suikastlarda aktif rol almıştır (Hanioğlu, 1985, s. 123, 262).

Sonuç

Osmanlı Devleti, gerileme dönemine girdikten sonra, Batı'nın üstünlüğü anlaşılmış, Batı örnek alınarak ıslahatlar yapılmaya başlanmış, bu nedenle modernleşme süreci hız kazanmıştır.

Avrupa'da kurulan daimî elçilikler, buralara gönderilen öğrenciler, Batı tarzı askerî birlikler ve okulların açılmasının yanı sıra 1889 tarihinde bir grup askerî tıbbiye talebesi tarafından (İbrahim Temo, İşhak Sükûtî, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet ve Konyalı Hikmet Emin) "*İttihad-ı Osmanî*" cemiyetini kurdular. Bu cemiyet, daha sonra "*İttihat ve Terakkî*" adını alarak tarih sahnesine çıktı. Onların siyasi yapıyla çatışan faaliyetleri, Osmanlı'nın yönetim tarzında, modernleşme sürecinde etkin bir rol oynadı.

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

Cemiyetin kuruluş amacının, II. Abdülhamid yönetimine karşı mücadele vermek, Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak ve Meşrutiyeti ilan ettirmek, herkese eşitlik, adalet, özgürlük sağlamak; Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu durumdan kurtarma çabası olduğu vurgulanıyordu. Ama aslında derinlerde, İbrahim Temo'nun Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanmasına yönelik bir fikrinin olduğu da aşikârdı.

Kaynaklarda verilen bilgilerden hareketle Temo'nun Napoli ve Brindizi'de İtalyan Karbonari Cemiyeti ve mason localarını ziyaret ettiği; buraya üye olduğu, masonluk düşüncesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Ermeni ve Arnavut ayrılıkçı örgütleriyle iş birliği yapması da yukarıda ele alınan Arnavutluk'un bağımsızlığı fikrini destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Örgüt yapılanma şeklinin, Karbonari'deki gibi hücre tipi olması yani her hücreye ve kişiye bir sıra numarasının verilmesi; örgüte mensup kişilerin müstear isim kullanması, bu cemiyetle bağlantılı olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır.

Başlarda gizli oluşum faaliyetleri gösteren “İttihad-ı Osmanî” cemiyeti, Abdülhamid rejiminin son bulması gerektiği ve Batı'nın örnek alınmasıyla sorunların hallolacağı düşüncesinde idi. Bu süreçte üye sayısının arttığı bilinmektedir. Ermenilerin, Bâbîâlî ve Osmanlı Bankası'nı basmasından sonra ilk faaliyetleri, el ilanları basarak halkı ayaklandırmaya çalışmak olmuştur. Abdülhamid'in bu cemiyeti haber almasıyla birlikte üyeleri tutuklanarak sürgün edilmiştir.

Yurt dışına kaçmayı başaran üyeler, Paris'te Ahmet Rıza'nın çevresinde bir araya gelerek daha da güçlenmişlerdir. Faaliyetlerini yurt dışında gazete ve dergi yoluyla sürdürmüşlerdir. Mizancı Murat'ın *Mizan*; özellikle Ahmet Rıza'nın çıkarttığı *Meşveret* gazetesi ve onun Fransızca eki, uluslararası başında büyük yankılar yapmıştır. Paris'in dışında Mısır, Cenevre gibi şubeleri de açılan örgütün, faaliyet alanlarının genişlemesiyle birlikte taraftarları daha da çoğalmıştır.

Bu cemiyetin icraatları, sadece gazete neşriyatı ile kalmamış, aynı zamanda çeşitli zamanlarda darbe girişimleri; darbe, işin içinde olduğu için, silahlı veya vurucu timleri olmuştur. Paris'te düzenlenen Jön Türk Kongreleri, propaganda faaliyetleri ve silahlı ayaklanma gibi faaliyetlerinin güçlenme çabaları olarak diğerlerine eklenmektedir. 24

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'i ilan ettirmiş, 31 Mart Vak'asında amacına ulaşmıştır. Ardından ileriki yıllarda siyasal bir parti olarak varlığını sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı'ndan (1914-1918) sonra yönetimdeki kişiler, yurt dışına kaçmış ve cemiyeti kapatma kararı almışlardır.

Dikkat çeken diğer bir husus, İbrahim Temo'nun düşünce yapısı ve faaliyetleridir. Osmanlı'yı kurtarmak adına çıktığı yolda, Arnavutluk'un bağımsızlığına yönelik çalışmalar düzenlemesi, niyetinin halis ve Osmanlı'yı kurtarmak olmadığını göstermektedir. Paris Kongresi'nde Türk delegelere Yunanlılara karşı direnme ve onların görüşlerini reddetmeleri için teşvikte bulunması, Romanya vatandaşlığına geçtikten sonra Osmanlı'nın katıldığı savaşta bir Kızılhaç heyetiyle İstanbul'a gelerek Mütareke'ye kadar burada görev alması, kendini hem Osmanlı hem de Arnavut milletine mensup olarak görmesi ve faaliyetlerini ona göre düzenlemiş olması, ihtilalci tavrının sonraki dönemlerde de devam ettiğini göstermektedir. Bu aydın tipi, Osmanlı Devleti'nin yıkılış döneminin önde gelen örneklerinden biri durumundadır. Onların iyi anlaşılması, çöküş sürecini izahta da elverişli olacaktır.

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

(BOA), A. } *MKT. MHM.*, no. 535/41/03.

BOA, *DH. EUM. MH.*, no. 11/46/01-08.

BOA, *DH. EUM. THR.*, no. 23/16/01; 53/12/01.

BOA, *DH. KMS.*, no. 50/64.

BOA, *DH. MKT.*, no. 2457/81.

BOA, *DH. MUI.*, no. 03/67/01; 14/34/03; 27/40/01; 36/79/01-03; 49/20/02.

BOA, *DH. şFR.*, no. 404/64; 405/3.

BOA, *HR. İD.*, no. 68/45/01-03.

BOA, *HR. SFR.*, no. 04/224/02-04; 04/369/80.

BOA, *HR. SYS.*, no. 117/55/05; 190/23/05; 1803/46; 2919/31.

BOA, *ML.EEM.*, no. 1233/19.

BOA, *Y. A. HUS*, no. 429/116/01.

BOA, *Y. EE.*, no. 71/52.

BOA, *Y. MTV.*, no. 213/178/01; 312/63.

BOA, *Y. PRK.ASK*, no. 107/11/01-02.

Diğer Kaynaklar

Akşın, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Aslan, T. (2008). İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne. *Bilig*, (47), 79-120.

Berkes, N. (2019). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beydilli, K. (2013). Yeni Osmanlılar Cemiyeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 43, 430-433. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

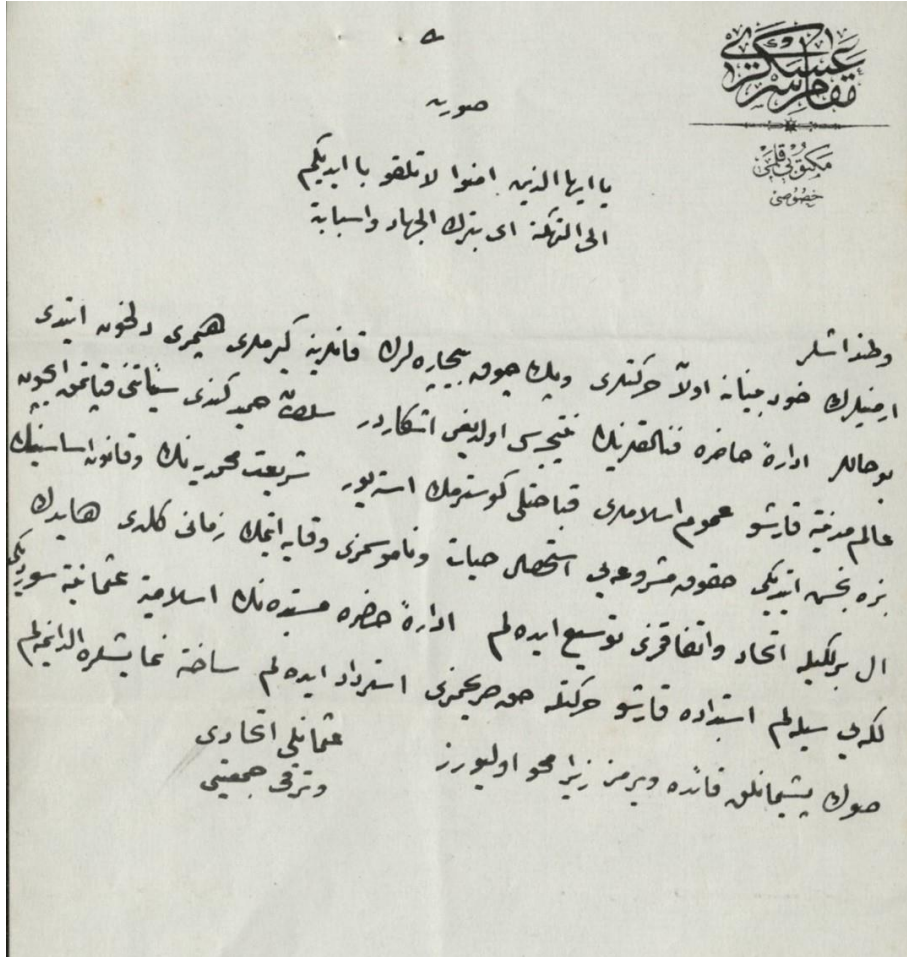
- Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862
- Birecikli, İ. ve Maden, F. (2007). Yıldız Suikastı: Ermenilerin Abdülhamid'e Karşı Son Teşebbüsleri Bombalı Saldırı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 23(67-68-69), 399-424.
- Çelik, B. (2010). Romanya'da Bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya'daki Faaliyetleri. *History Studies*, (2), 363-375.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, (1990). *Devlet Adamlarına Öğütler*. H. R. Uğural (Der.), İzmir: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Efe, İ. (2017). Gizli Muhalif Bir Hareketten İktidara: İttihat ve Terakki Cemiyeti. *ASOS JOURNAL, The Journal of Academic Social Science*, (62), 277-290.
- Enver Paşa'nın Anıları 1881-1908*. (1991). H. E. Cengiz (Haz.), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eyicil, A. (2002). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Türkler Ansiklopedisi*, 13, 404-437. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gencer, M. (2008). Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri. *Turkish Studies*, 3(2), 354-369.
- Hanioğlu, M. ř. (2000). İbrâhim Temo. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21, 354-355. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hanioğlu, M. ř. (2001). Jön Türkler. *DİA*, 23, 584-587. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hanioğlu, M. ř. (2010). Talat Paşa. *DİA*, 39, 502-503. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hanioğlu, M. ř. (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hanioğlu, M. ř. (1985). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnalcık, H. (1964a). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu. *Belleten*, 28(112), 603-622.
- İnalcık, H. (1964b). Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Etkileri. *Belleten*, 28(112), 623-690.
- Karabekir, K. (2005). *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)*. İstanbul: Emre Yayınları.

- Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862
- Karal, E. Z. (1964). Gülhane Hatt-ı Hümâyunda Batının Etkisi. *Bellekten*, 28(112), 581-602.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kocabaş, S. (1991). *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? 1890-1918*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Koçi Bey Risalesi*. (2000). Y. Kurt (Haz.), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koray, E. (1983). Yeni Osmanlılar. *Bellekten*, 47(186), 563-582.
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Küçük, C. (1988a). Abdülaziz. *DİA*, 1, 179-185. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçük, C. (1988b). Abdülhamid II. *DİA*, 1, 216-224. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçük, C. (1993). Çırağan Vak'ası. *DİA*, 8, 306-307. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. B. Turna (Çev.), Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Mardin, ř. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğusu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, ř. (2009). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Muço, E. (2012). *İbrahim Temo'nun Hayatı Faaliyetleri ve Fikirleri*. (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ortaylı, İ. ve Erdinç, E. ř. (2016). *İttihat ve Terakki Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler*. A. Çeker (Haz.), İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2010). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Örs, O. (2013). Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Atatürk Yolu Dergisi*, (51), 679-716.
- Petrosyan, Y. A. (1974). *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*. M. Beyhan-A. Hacıhasanoğlu (Çev.), Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862
- Semiz, Y. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 217-244.
- Soysal, M. (2018). II. Meşrutiyet'te Rol Oynamış İki Ohrili: İbrahim Temo ve Eyüp Sabri. *Tarih Okulu Dergisi*, (37), 520-548.
- Temo, İ. (1987). *İttihat ve Terakki Anılarım*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de Siyasi Partiler, II Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1956). 1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar. *Belleten*, 20(70), 103-174.
- Ülken, H. Z. (2021). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2010). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. N. Salihoğlu (Çev.), İstanbul: Bağlam Yayınları.

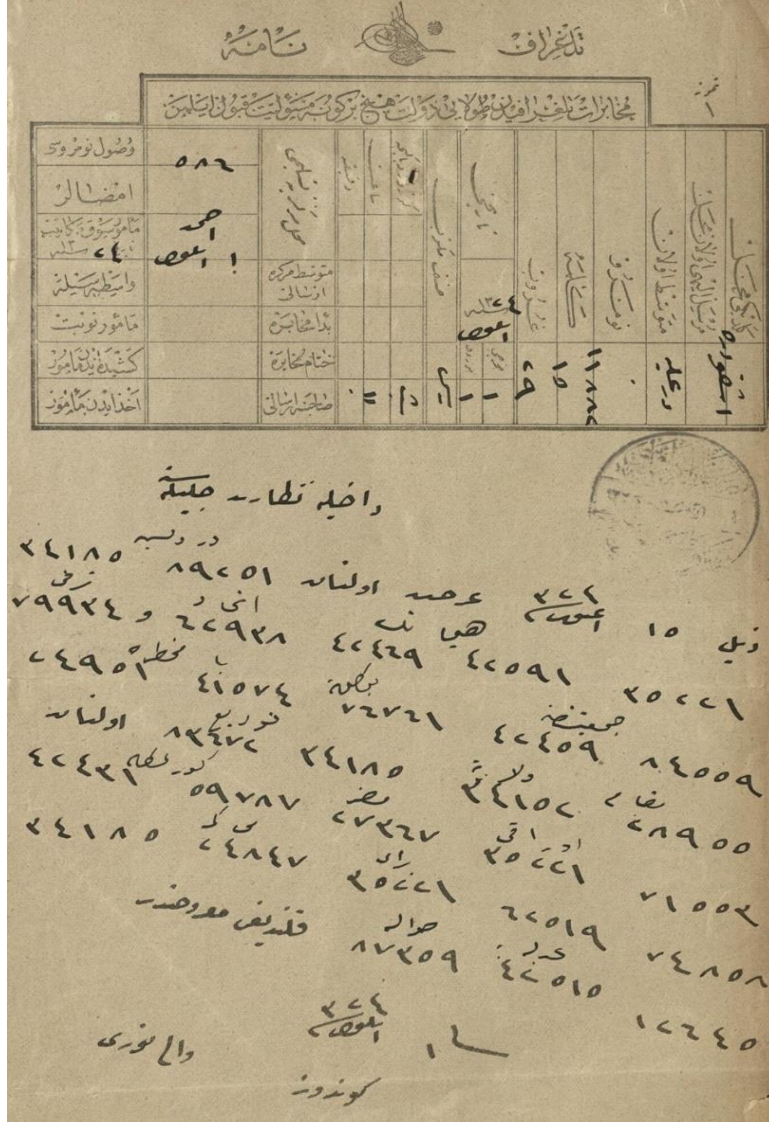
Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

EKLER

EK 1: İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından hazırlanıp Ayasofya'da dağıtılan bildirinın sureti (BOA, Y. PRK. ASK. 107/11/02).

Emin, E. (2023). İttihad-ı Osmanî'nin kuruluşu ve Osmanlı'nın yıkılış sürecinde İbrahim Temo'nun etkisi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 1-26. DOI: 10.54557/karataysad.1336862

EK 2: Derviş Hima'nın İşkodra'ya geldikten sonra cemiyet üyeleri ile haberleşmek amacıyla gönderdiği şifreli telgrafın sureti (BOA, DH. ŞFR. 405/3/01).

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 26.07.2023

Makale Kabul Tarihi: 03.08.2023

COMPARISON OF ANATOLIAN AND PERSIAN CARAVANSERAI IN THE SELJUK PERIOD

Nastaran DELJAVAN*

Kerim INAR**

Abstract

According to history, the caravanserais were situated along the Silk Road, which linked the East and West and played a significant role in cultural exchange and trade between cities. Caravanserais were constructed to provide facility services and shelter for travellers. The construction of caravanserais in Iran is data back to the Sassanid period. The design of caravanserais alongside the road during the Seljuk Empire was a policy of the Seljuk Empire to connect cities located within the empire's borders. Hence, different caravanserais with various designs were constructed in both Anatolia and Iran. This study emphasizes caravanserais constructed during the Seljuk era in both regions.

The aim of this paper is to compare the architectural characteristic of Persian and Anatolian caravanserais built during the Seljuk era. In this respect, six caravanserais with different typologies of the plan features from both regions were selected to compare. The selected caravanserais from Iran are Deyre Gachin, Robot-e Mahi, and Robot-e Sharaf whereas Emdir Han, Aksaray Sultan Han, and Alara Han are selected from Anatolia.

The comparison of these caravanserais includes several steps. In the first step, the characteristics of Seljuk caravanserais were defined. In the second step, the features of each caravanserai in terms of its construction or restoration date were explained. In the third step, the form and function of each caravanserai were discussed. In the last step, the similarities and differences between the caravanserais of Iran and Anatolia were identified. To conclude, according to our study, interior spaces and the function of caravanserais in both regions are largely similar, whereas the plan design and space organization are different.

Anahtar Kelimeler: Seljuk Period, Persian Caravanserais, Anatolian Caravanserais.

* Öğr. Gör. Dr., Department of Architecture, KTO Karatay University, nastaran.deljavan@karatay.edu.tr, ORCID: 0009-0003-0985-9727.

** Prof. Dr., Department of Architecture, KTO Karatay University, kerim.cinar@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4318-7736.

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

Selçuklu Dönemi Anadolu ve İran Kervansaraylarının Karşılaştırılması

Öz

Tarihe göre kervansaraylar, Doğu ve Batı'yı birbirine bağlayan İpek Yolu boyunca yer almış olup şehirler arasındaki kültürel alışveriş ve ticarete önemli bir rol oynamıştır. Kervansaraylar, yolcular için konaklama hizmetleri amacıyla yapılmıştır. İran'da kervansarayların yapımı, Sasani dönemine kadar uzanmaktadır. Selçuklu İmparatorluğu'nun imparatorluk sınırları içinde yer alan şehirleri birbirine bağlama politikası olarak kervansaraylar yol boyunca tasarlanmıştır. Bu nedenle hem Anadolu'da hem de İran'da çeşitli tasarımlara sahip farklı kervansarayların yapıldığı bilinmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Selçuklu döneminde inşa edilen İran ve Anadolu kervansaraylarının mimari özelliklerini karşılaştırmaktır. Bu bağlamda, her iki bölgeden farklı plan tipolojilerine sahip altı kervansaray karşılaştırılmak üzere seçilmiştir. İran'dan seçilen kervansaraylar Deyre Gachin, Robot-e Mahi ve Robot-e Sharaf iken, Anadolu'dan Evdir Han, Aksaray Sultan Han ve Alara Han seçilmiştir.

Bu kervansarayların karşılaştırılması dört aşamada yapılmıştır. İlk aşamada Selçuklu kervansaraylarının özellikleri tanımlanmıştır. İkinci aşamada, her bir kervansarayın inşa veya restorasyon tarihi açısından özellikleri açıklanmıştır. Üçüncü aşamada, her bir kervansarayın formu ve işlevi tartışılmıştır. Son aşamada ise İran ve Anadolu kervansarayları arasındaki benzerlik ve farklılıklar incelenmiştir. Bu çalışmanın sonucuna göre, her iki bölgedeki kervansarayların iç mekanları ve işlevlerinin büyük ölçüde birbirine benzer olduğu, plan tasarımı ve mekân organizasyonlarının ise birbirinden farklı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Dönemi, Pers Kervansarayları, Anadolu Kervansarayları.

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

Introduction

Seljuk Empire governed 3.9 million square kilometers, which required the establishment of safe roads linking the cities within their border. In this respect, Caravanserais were constructed along these roads to control not only their territory but also ensure the security of traveling merchants. This run to the construction of different caravanserais in countries such as Iran, Turkey, Iraq, Uzbekistan, Turkmenistan, Syria, and Afghanistan, each with their own separate designs.

According to Yavuz (1976, p. 81), after mosques, the caravanserais were the second most important type of building in the Seljuk architectural heritage. The primary aim of caravanserais was to offer shelter for travelers, however, these buildings also had other significant functions such as serving as religious sites, royal guest houses, military outposts, and prisons. Furthermore, caravanserais were used as statehouses when Sultan and his army were traveling between two cities. Yavuz (1976, p. 82) also explains that most Persian caravanserais were designed symmetrically on two axes with the courtyard. In contrast, there are scarce caravanserais in Anatolia, which were designed with symmetry, According to her.

With the exception of Evdir Han, the remaining few Anatolian caravanserais were constructed with a symmetrical layout on just one axis. Andaroodi, Andres, and Lebigre (2005, p. 6) state that during the early Seljuk period and prior, the fundamental idea behind Persian caravanserais were centered around a courtyard featuring 2 or 4 Iwans, with rooms located around it. Additionally, most caravanserais feature four round towers in the outer corners of a square layout. Andaroodi, *et.al* (2005, p. 3) explain that Seljuk caravanserais in Iran are recognizable by type of vault, brick work and arch, which are employed in the buildings. According to Andaroodi, *et.al* (2005, p. 3), the majority of Seljuk caravanserais were built using a combination of rubble stone and brick.

Despite Persian caravansaries, which follow the same concept, Anatolian caravanserais follow different concepts. Yavuz (1976, p. 82-83) classified caravanserais into four main types. These four types are:

- Closed Space Planned Caravanserais: The caravanserais belonging to these types are characterized by their enclosed spaces without courtyards. Typically, their floor plans take on a rectangular shape, similar to that of şarapsa Khan.

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

- Closed Space and Courtyard Planned Caravanserais: This type of caravanserai features both enclosed spaces and courtyards. The distinguishing characteristic of this type is that the enclosed spaces were constructed first, and the courtyards were added later when economic conditions improved. Aksaray Sultan Han is the best example of this type of caravanserai in Anatolia.
- Courtyard Planned Caravanserais: This type of caravanserai features a square plan with a courtyard surrounded by rooms. The design of this type is reminiscent of Persian caravanserais built during the early Seljuk period and prior to the Islamic period in Iran. The plan of this type is symmetric in nature.
- Concentric Planned Caravanserais: This type of caravanserai was considered the most sophisticated type of caravanserais constructed in Anatolia. This design can be utilized in various geographical locations without taking into account climatic conditions. This type of caravanserai was originally developed in the Anatolian region. The design of Concentric Planned Caravanserais utilizes concentric rectangles, each with a specific function.

This study focuses on six caravanserais belonging to the Seljuk Empire, as shown in Figure 1. Three of these caravanserais, namely Alara Han, Aksaray Sultan Han, and Evdir Han are situated in Turkey, while the other three, Deyre Gachin caravanserai, Robot-e Mahi, Robot-e Sharaf, are located in Iran. All of these caravanserais are situated outside of cities along the routes that connected important cities of the Seljuk Empire. The following lines provide detailed explanations of each of the aforementioned caravanserais.

Alara Han (see Figure 1, top right)

Tükel (1969, p. 461) explain that Alara Han as a Seljuk Han is situated on the road connecting Konya to Alanya. Yavuz (1969, p. 466) notes that Lloyd-Rice and Erdmann drew the measured plan of Alara Han. The caravanserai has a rectangular shape with concentric planning, with the largest rectangle measuring 37.80 X 49.90. The inner covered rectangle serves as the courtyard, and its entrance is located on the axis of the portal. The rooms with Iwans are arranged alongside the narrow courtyard. The external space of concentric plans belongs to animals. According to Tükel

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

(1969, p. 469), the building was constructed by cut rectangular stones, rubble stones and masonry.

Aksaray Sultan Han (see Figure 1, middle right)

Durukan (2007, p.141-159) notes that the location of Sultan Han is on the Konya-Aksaray road, 94 km from Konya and 40 km away from Aksaray, at a distance of 4 km from the main road. Sultan Han was constructed in 1229 A.D. in Seljuk period as the second largest caravanserai in Anatolia. The building had several restorations in various periods, the first restoration dates back to the Ottoman period. Sultan Han's plan comprises two rectangular forms, one of which is covered, while the other has a courtyard with rooms surrounding it. The covered part as a shelter serves animals and humans. The mosque, toilet, bathroom, and other service areas are located within the courtyard section. The building was constructed with various types of stones for example the facades were covered by cut stone whereas the walls were filled with rubble stone (Durukan, 2007, p. 141-159).

Evdir Han (see Figure 1, bottom right)

Eravşar (2007, p. 419) explains that Evdir Han is located 18 km northwest of Antalya on the Antalya-Burdur road. Since Antalya became part of the Seljuk lands in 1216 A.D., it can be inferred that Evdir Han was built no later than 1216. According to Eravşar (2007, p. 423) and Yavuz (1976, p. 82), the caravanserai was designed in a square plan with four iwans leading to a wide central, similar to Persian caravanserais like Robat-e Mahi. The plan exhibits symmetry on two axes, and 4 iwan were designed on the sides of a square plan on two axes. According to Eravşar (2007, p. 427), the courtyard of Evdir Han was enclosed by two rows of Riwaqs on all four sides, and the rooms were located behind the Riwaqs. The construction of Evdir Han involved the use of various stones of different sizes, including large stones for the foundation.

Deyre Gachin Caravanserai (see Figure 1, top left)

According to Shokoohy's (1983, p. 446) explanation, Deyre Gachin is located along the route connecting Ray and Qom. The plan of Deyre Gachin is a square shape with a central courtyard consisting of 4 iwans on the axes of a square. The four towers were situated at each corner,

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

and two additional towers were located on either side of the main entrance. Shokoohy (1983, p. 453) interprets that the semi-elliptical towers in the plan and elliptical domes above all towers found at Deyre Gachin are indications that it was built during the Sasanian era. Additionally, the fired red bricks with gypsum mortar (measuring 36 X 36 X 8 cm) used in curtain walls and towers of caravanserai date back to the Sasanian era. The type of bricks used in the construction of battlements indicates that this caravanserai was restored during the Seljuk period. Some evidence shows that further restorations were carried out during the Safavid and Qajar periods.

Robat-e Mahi (see Figure 1, middle left)

Korn (2018, p. 4) says that Robat-e Mahi is located on the road, which connects Nishapur to Marv, and it is two days journey far from Tus. Korn (2018, p. 4) states that Wolfram Kleiss drew a ground plan of the caravanserai as a sketch for the first time. According to Korn (2018, p. 5), Robat-e Mahi was constructed in the early 11th century in the Seljuk period with bricks. This caravanserai had a square plan with a central courtyard measuring 41.20 X 36.40 m. The rooms with small Iwans were arranged around the courtyard, and four large Iwans were situated on the two axes of the square plan.

Robat-e Sharaf (see Figure 1, bottom left)

Korn (2018, p. 4) says that Robat-e Sharaf is situated on the backbone road connecting Nishapur to Marv. This caravanserai was built during the Seljuk period as a royal caravanserai, serving both ordinary travelers and the Seljuk royal family. It underwent several restorations, with the first one dating back to the 12th century. The royal caravanserai was utilized from the 10th to the 16th century. According to Emami, Sarbazzadeh, Abedi, and Candy (2022, p. 6), the Robat-e Sharaf caravanserai is composed of two courtyards, each with four Iwans on the axes and rooms arranged around them. The large square courtyard, measuring 31.8 X 31.3 m, served the public as a caravanserai, while the small rectangular courtyard, measuring 32.4 X 16.5 m, was reserved for the Sultan. Robat-e Sharaf was constructed with bricks similar to Robat-e Mahi. Both of them have the same decoration with brick patterns (Korn, 2018, p. 6).

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

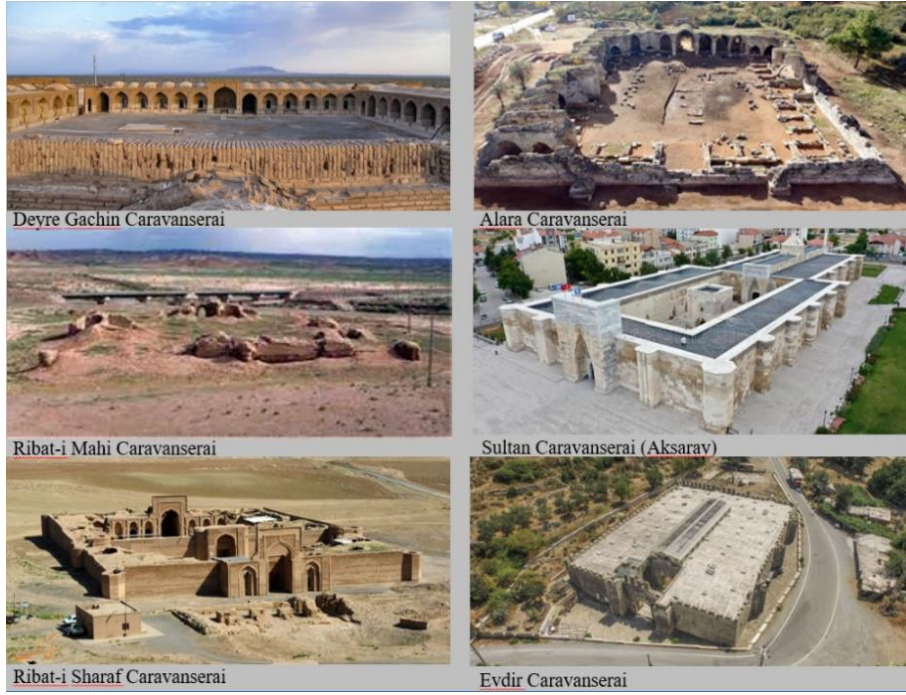

Figure 1: Selected caravanserais from Iran and Anatolia

Research Method

The aim of this research is to compare the architectural features and spaces of Persian and Anatolian caravanserais that were built during the Seljuk period. The study selected six significant Seljuk caravanserais with different plan typologies from Iran and Anatolia to be compared for their similarities and differences. This study excluded the closed space planned type of Anatolian caravanserais.

The research followed two steps after selecting the caravanserais. Firstly, the plans of the caravanserais were drawn to scale according to available images in the literature. Secondly, nine parameters of architectural features were compared in each caravanserai plan to define their differences and similarities. These parameters consist of the symmetry of axes, the proportion of closed, open, and semi-closed spaces, the size of courtyards, the combination of spaces dedicated to

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

humans and/or animals, the presence of Iwan, the presence of Riwaq, the location of the portal, and finally the location of the mosque and kings' flat.

Results and Discussion

The results of the comparison are indicated in Figure 2 to Figure 7, where the top plans present the Anatolian caravanserais, and the bottom plans present the Persian caravanserais. In these figures, the differences and similarities of selected caravanserais in terms of their architectural characteristic were presented.

The comparison of the plans of selected caravanserais exposed differences in the size of courtyards, the combination of spaces dedicated to humans and/or animals, and the proportion of closed, open, and semi-closed spaces. Additionally, the presence of the Iwan, portal, Riwaq, mosque, and royal family flat differ among these caravanserais.

As represented in Figure 2, in Persian caravanserais, the plan and courtyard form are square, whereas in Anatolian caravanserais it is rectangular. Additionally, there are not any symmetric either horizontally or vertically in Anatolian caravanserais, except for Evdir Han, while there are symmetric in both directions in Persian caravanserais. The square shape plan with a central courtyard of the Persian caravanserais has been influenced by the Persian architectural tradition. These differences in shape and symmetry may reflect the cultural and historical influences that shaped the design and construction of caravanserais in Iran and Anatolia during the Seljuk.

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

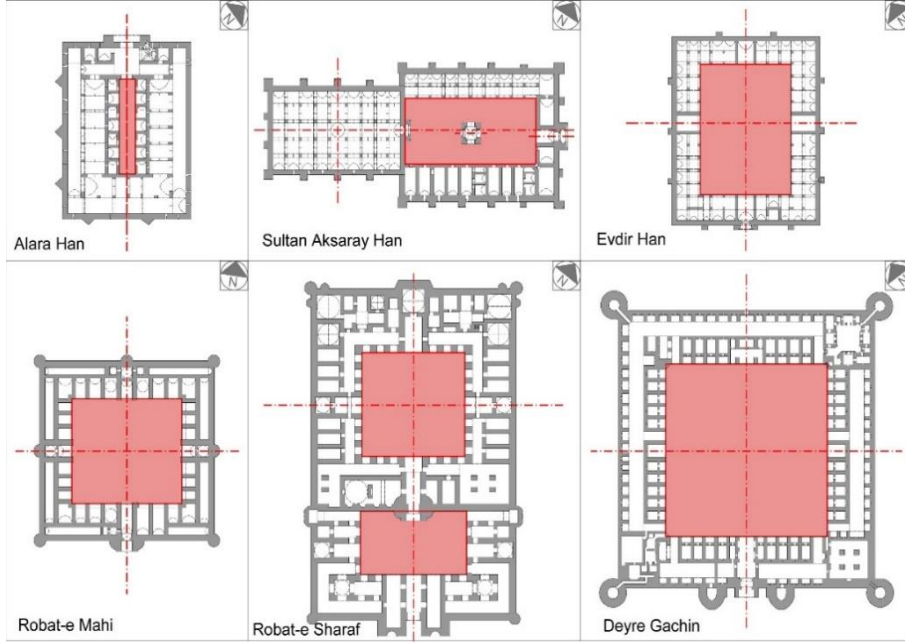

Figure 2: Comparison of size, form and symmetry of axes (drawn by author according to images available in publications)

The comparison of the selected caravanserais revealed that in Persian caravanserais, the ratio of the courtyard to the closed spaces is almost the same. However, in Anatolian caravanserais, this ratio varies. For example, in Alara Han, the area of the courtyard is very small compared to the entire plan.

The comparison of the selected caravanserais indicated variations in the proportion of closed, semi-closed and open spaces for humans and animals, which is shown in Figure 3. In Alara Han, the proportion of closed and semi-closed spaces for humans is equal, while the proportion of closed space behind the rooms dedicated to animals is greater than the space for humans. In Aksaray Sultan Han, the proportion of closed spaces, which are used in winter, is greater than the semi-closed spaces, which are used in summer. Emdir Han does not have any closed spaces.

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

In Robot-e Mahi, as a Persian caravanserai, the proportion of closed and semi-closed spaces is equal. Closed spaces are allocated for animals, whereas semi-closed spaces are dedicated to humans. The comparison of Robot-e Sharaf caravanserai exposed that the proportion of closed spaces is greater than the semi-closed spaces. In this caravanserai, semi-closed spaces are used as corridors, while closed spaces are used by humans and animals. Similarly, in Deyre Gachin caravanserai, the proportion of closed space is greater than the semi-closed space. In this caravanserai, semi-closed spaces are Iwans, which are used in summer. Closed spaces behind these Iwans are used in winter by humans. These variations in the proportion of closed, semi-closed, and open spaces may reflect the functional requirements and cultural practices of travelers and their animals during the Seljuk period. The design of these spaces may have been influenced by climate and regional differences.

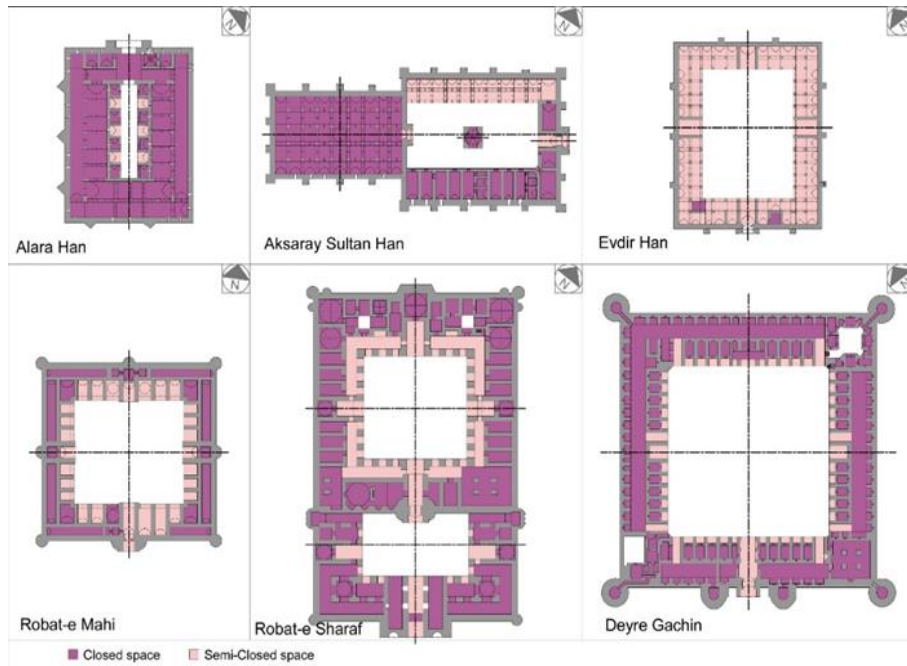

Figure 3: Proportion of closed, semi-closed, and open spaces (drawn by author according to images available in publications)

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

The comparison of the selected caravanserais discovered differences in the separation of spaces dedicated to humans and animals according to Figure 4. In Alara Han, spaces dedicated to humans and animals are completely separate. In Sultan Han, except for the south and east rooms, which belong to human accommodation, the rest of the spaces are commonly used by humans and animals. In Evedir Han, semi-closed spaces are commonly used by humans and animals. However, human accommodation spaces are built over platforms. In Robot-e Mahi and Robot-e Sharaf, spaces are completely separated for humans and animals. In Deyre Gachin, the rooms located along the sides of the courtyard were designated for humans. However, there are other spaces behind these rooms that are used by both humans and animals. The accommodation spaces for humans are built over platforms in this caravanserai. The difference in the design of these spaces in both Persian and Anatolian caravanserais may have been influenced by travelers' requirements.

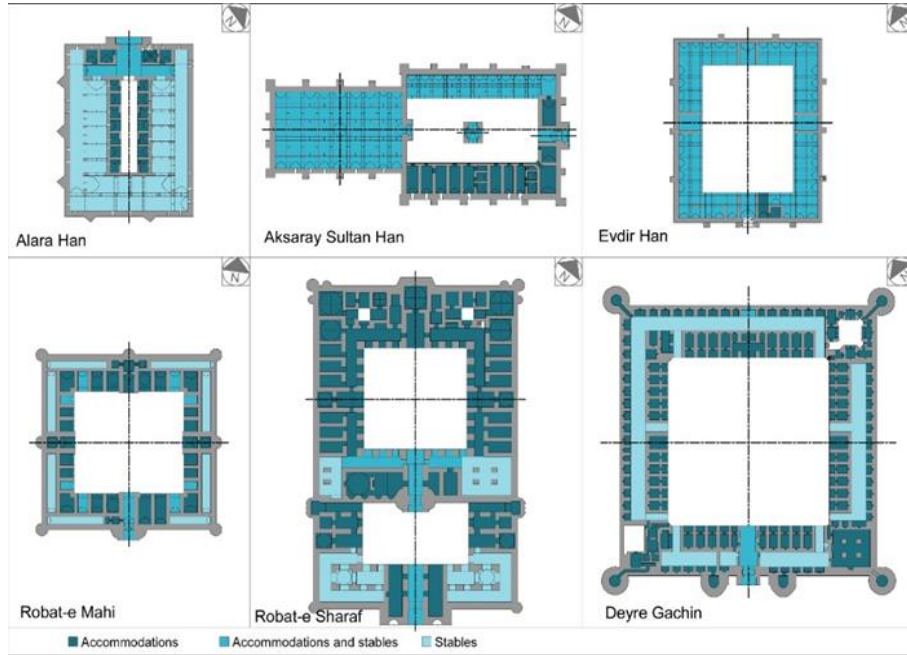

Figure 4: Combination of spaces dedicated to humans and/or animals
(drawn by author according to images available in publications)

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

Based on the comparison of six caravanserais presented in Figure 5, it was found that the courtyard of Evdır Han and Robot-e Sharaf are surrounded by Riwaqs. In Robot-e Sharaf, Riwaq was used as a corridor, while in Evdır Han, it was used as a staying place. In Aksaray Sultan Han, Riwaq existed on the north side as a staying place in summer. The usage of Riwaqs in Anatolian caravanserais were more common than in Persian ones. These differences in the usage of Riwaqs may be the effect of climate conditions. The design of these spaces may have been influenced by the need to provide shelter from the sun and heat in summer and to create a comfortable resting place for travelers.

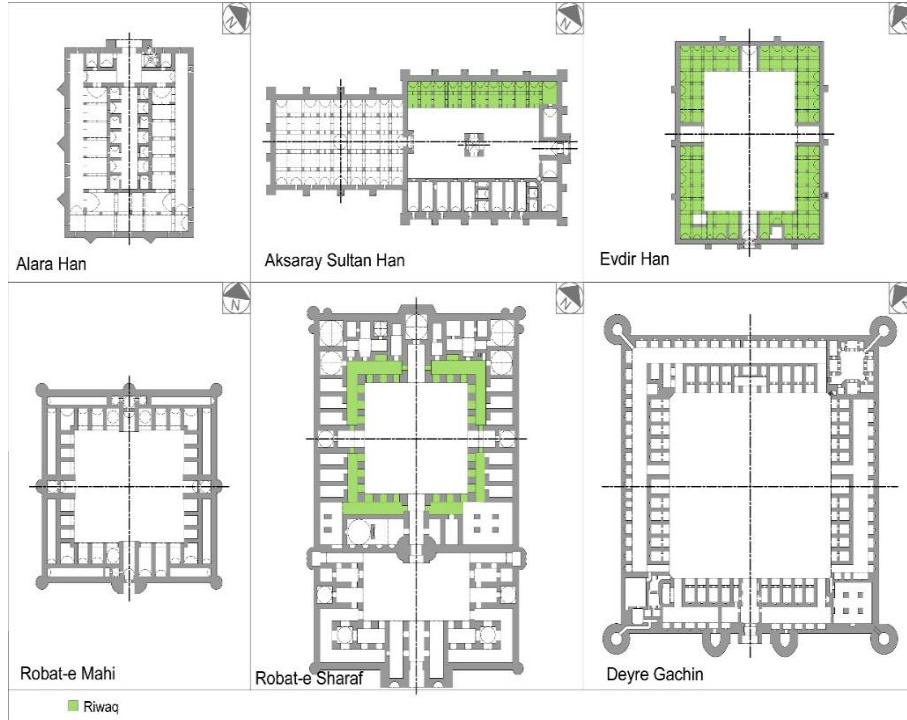

Figure 5: Existence of Riwaq (drawn by author according to images available in publications)

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

Unlike Anatolian caravanserais, Persian caravanserais were designed based on four Iwans as indicated in Figure 6. In Persian caravanserais, one of the Iwans was designed as the main entrance, which connected to the portal. In most of them, the spaces behind the Iwans were covered by domes like the Iwans of Robot-e Mahi and Robot-e Sharaf. In addition to these four main Iwans, often the rooms surrounding courtyards were constructed as small Iwans as designed in Robot-e Mahi and Deyre Gachin. Furthermore, the rooms behind the Iwans in Deyre Gachin (shown in orange color in Figure 6), were used in winter, whereas Iwans themselves (shown in yellow color in Figure 6) were used in summer. The plan of Evdir Han is similar to Persian caravanserais in respect of Iwan's arrangement. Furthermore, except Evdir Han, the arrangement of Iwans in most Anatolian Seljuk caravanserais are completely different from Persian ones. Additionally, Aksaray Sultan Han has two Iwans on the axe of its entrance. The main point in all selected caravanserais is that the portals were defined as Iwans, as seen in Figure 6.

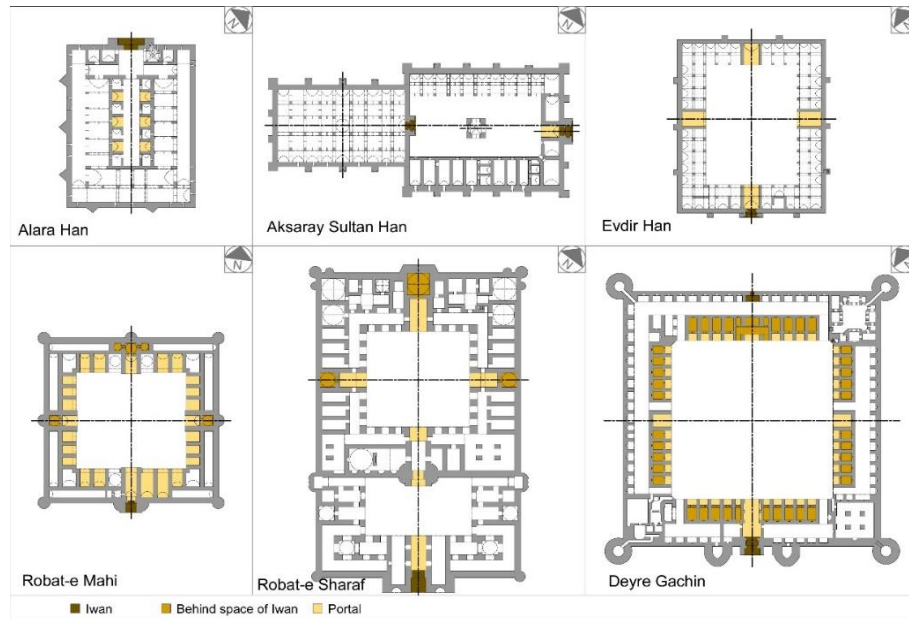

Figure 6: Existence of Iwan and Portal (drawn by author according to images available in publications)

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

Based on the plans of selected Seljuk caravanserais presented in Figure 7 it is inferred that mosques did not have a specific location. In four caravanserais, namely Alara Han, Robot-e Mahi, Robot-e Sharaf, and Deyre Gachin, the positions of mosques were close to the portal. However, in Aksaray Sultan Han, the mosque was situated on the axis of the building in the center of the courtyard. Additionally, in Evdir Han, one of the four main Iwans was dedicated to the mosque.

Figure 7 shows the location of large flats belonging to kings and wealthy people, indicated by yellow and orange colors. In Robot-e Sharaf, one side of the building was designed as the king's flat, while in Deyre Gachin caravanserai, the corner was designed as a large house for Seljuk's kings. Moreover, there is another large flat in Deyre Gachin, which was used by wealthy people. Except for the entrance Iwan in Evdir Han and Robot-e Mahi, the other three Iwans were designated for usage by wealthy people. However, there was no flat or room for wealthy people in Alara Han. In Aksaray Sultan Han, two rooms situated on one side of the courtyard were used by wealthy people. The design of these spaces may have been influenced by the need to provide accommodation for travelers of different social classes.

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

Figure 7: Location of mosque and kings' flat (drawn by author according to images available in publications)

Conclusion

It can be concluded that the spaces of caravanserais consist of modular components which are repeated in construction. This module can be Iwan and Riwaq, which were arranged around the courtyards or can be a module of a closed space in a square form, which is repeated in the caravanserais' plans.

In contrast to Anatolian caravanserais, most Persian caravanserais were designed with symmetry on two axes, in which the courtyard was the starting point. There are few caravanserais in Anatolia, which were constructed with symmetry in design like Emdir Han.

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

In Persian caravanserais, square courtyard, which was surrounded by Riwaqs and Iwans were the base of building design. These Riwaqs and Iwans usually were used as accommodations. In most Persian caravanserais, four Iwans were placed in two axes of building alongside with courtyard for accommodation purposes. One of these Iwans was always designed as a portal. The space behind the Riwaqs and Iwans was used as stables.

Anatolian caravanserais were classified into four types as explained in the introduction. In this study, three types of them are selected and compared.

- In Closed Space and Courtyard Planned Caravanserais, closed space is totally modular and is used in winter. Additionally, the function of rooms around the courtyard is divided into three types. One type of room is used for accommodation in summer. And the other two types are used for service facilities such as bathrooms and mosques.
- Courtyard Planned Caravanserai is the combination of Riwaqs and Iwans. Iwans are located on 4 sides of the courtyard in axes. And Riwaqs are placed around the courtyard to be used as accommodations and stables.
- Concentric Planned Caravanserai structure is a combination of concentric rectangles. The inner rectangle is the courtyard. the second inner rectangle is utilized as accommodations and the outer parts are used as corridors and stables.

Deljavan, N. ve ınar, K. (2023). Comparison of Anatolian and Persian caravanserais in the Seljuk period. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 27-43. DOI: 10.54557/karataysad.1333320

Reference

- Andaroodi E., Andres F., and Lebigre P. (2005). An Analytic Study on Ambiguity of Evolution of Caravanserais, Comparative study of Ilkhanid and Safavid Samples, *Congress of Iranian Culture and Civilization in the Il-Khanid Period and Restoration Plan of Rab-i Rashid, At: Iran*. DOI:10.13140/RG.2.1.4786.4567
- Durukan, A. (2007). Aksaray Sultan Hanı. *Anadolu Selçuklu Donemi Kervansarayları*. (Ed. Acun, H.). 141-159.
- Emami, A., Sarbazzadeh, M., Abedi, M., & Candy, M. (2022). Geometric pattern and spatial structure of Iranian plain caravanserais, with emphasis on Khorasan plain caravanserais. *Journal of Great Khorasan*, 12(45), 1-16. doi: 10.22034/jgk.2022.308508.0
- Eravsar, O. (2007). Evdir Hanı. *Anadolu Selçuklu Donemi Kervansarayları*. (Ed. Acun, H.). 419-433.
- Korn, L. (2018). Ribat-i Mahi (Khurasan-i Razavi, Iran): Evidence of a Saljuq Building Inscription. *Bamberg: opus*. <https://doi.org/10.20378/irbo-53344>
- Shokoohy, M. (1983), The Sasanian Caravanserai of Dayr-i Gachin, South of Ray, Iran, *PLATES I-VIII) Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 46(3), pp. 445-461.
- Tükel, A. (1969). Documentation and Comparative Study of Alara Hanı. *Bellekten*, 33(132), 461-492. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ttkbellekten/issue/73082/1191650>
- Yavuz, A. T. (1997). The Concepts That Shape Anatolian Seljuq Caravanserais. *Muqarnas*, 14,80-95. <https://doi.org/10.2307/1523237>

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr"
mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın
incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82.
DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 06.09.2023

Makale Kabul Tarihi: 27.10.2023

**FERİDÜDDİN ATTÂR'IN "MANTIKU'T-TAYR"
MESNEVİSİNDEKİ 15. YÜZYIL HERAT
MİNYATÜRLERİNDEN İKİ ÖRNEĞİN İNCELENMESİ***

Seçil SEVER DEMİR**

Öz

İranlı ünlü mutasavvıf ve şair Ferîdüddin Attâr'ın "*Mantıku't-Tayr*" adlı mesnevisinin 1483 tarihli nüshası, Metropolitan Sanat Müzesi'nde (63.210) yer almaktadır. Bu nüshanın 1487 yılına tarihlendirilen minyatürleri 15. yüzyıl Herat minyatür sanatının başyapıtları arasındadır. Eser Herat'da Timurlu hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara himayesindeki saray atölyesinde Sultan Ali Meşhedî tarafından istinsah edilmiştir. Vahdet-i vücüd kavramının ele alındığı eserde Attâr, tasavvufi yolculuk esnasında katedilmesi gereken merhaleleri, kuşların kahramanı olduğu hikâyeler aracılığıyla anlatmaya çalışmıştır. Mesnevi, Hüdhüd liderliğindeki kuşların, Kaf Dağı'nda yaşayan Simurg'u padişah olarak seçmek için zorlu bir yolculuğa çıkmalarını ve bu süreçte arayıştan vazgeçen kuşlara yönelik Hüdhüd'ün anlattığı öğretici hikâyeleri içermektedir. Bu çalışma, yazma eserin sayfaları arasında yer alan, Baş Nakkaş Kemaleddin Bihzâd'a atfedilen "Cenaze Alayı" ve "Suya Düşen Adam" konulu minyatürlerdeki resim metin ilişkisini ele almaktadır. Bu kapsamda çalışma, söz konusu minyatürlerinin kompozisyon düzeninin analizine ve ele alınan konunun gündelik yaşam sahneleri üzerinden semboller ile nasıl anlatıldığına odaklanmaktadır. Ele alınan minyatürlerin, tam sayfa hâlinde, ön plan ve arka plan olmak üzere iki ayrı bölümde konuyu işleyen tek kompozisyon şeklinde tasarlandığı; bu düzenlemenin bir parçası olarak, planın birinde mesnevi metnindeki olaylar, kişiler ve mekanların gerçekçi bir şekilde tasvir edildiği görülmüştür. Kompozisyonun diğer planında ise konunun inşaatçılar ve oduncular gibi halk figürlerinin gündelik yaşam sahneleri üzerinden, alegorik bir ifade tarzıyla anlatıldığı anlaşılmıştır. Tasavvuf kaynaklı

* Bu makalede, 17 Haziran 2023 tarihinde 1. Uluslararası İran Çalışmaları Kongresinde sunulan ve özeti yayınlanan "New York Metropolitan Sanat Müzesindeki Mantıku't-Tayr Örneğinde 15. yy. Herat Minyatür Sanatına Bakış" başlıklı sözlü bildiri kısmen yararlanılmıştır.

** Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Fakülte Sekreteri, sesevef@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1506-2840.

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın ‘‘Mantıku't-Tayr’’ mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

alegorik anlatım tarzı, dengeli kompozisyonlar, figür ve mekân arasındaki uyum, figürlerin resmedilişindeki detaycılık gibi özellikleri ile bu minyatürlerin, 15. yüzyıl sonu Herat saray tarzını temsil eden önemli örnekler arasında olduğu düşünölmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ferîdüddin Attâr, Mantıku't-Tayr, 15. Yüzyıl Herat Minyatürü, İnan Minyatürü, Nakkaş Kemaleddin Bihzâd.

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

**An Examination of Two Examples of 15th Century Herat Miniatures
from Farid al-Din Attâr's "Mantiq al-Tayr" Masnavi (The
Conference of the Birds)**

Abstract

The 1483 copy of the famous Persian Sufi and poet Farid al-Din Attâr's "Mantiq al-Tayr" (The Conference of the Birds) is housed at the Metropolitan Museum of Art (63.210). The miniatures in this manuscript, dated to 1487, are considered masterpieces of 15th-century Herat Miniature Art. The work was transcribed by Sultan Ali Mashhadi in the palace workshop under the patronage of Sultan Hussein Bayqara, the Timurid ruler of Herat. In this work, which explores the concept of "Vahdet-i Vücüd" (the unity of existence), Attar narrates the stages that must be traversed during the Sufi spiritual journey through stories featuring birds as protagonists. The epic poem follows the journey of a group of birds, led by the hoopoe bird (Hudhud), as they embark on a perilous quest to choose the Simurgh, a mythical bird, as their king, who resides on Mount Qaf. Throughout their journey, Hudhud shares instructive allegorical stories with the birds who remain committed to the quest. This study examines the relationship between the text and the images in two miniatures attributed to the Chief Court Painter Kamal al-Din Bihzad: "The Funeral Procession" and "The Man Who Fell into the Water," which are found within the pages of the manuscript. The research focuses on the analysis of the composition and how the chosen themes are conveyed through symbols in everyday life scenes. The examined miniatures are designed as single compositions that cover entire pages, divided into two separate sections: the first section realistically portrays events, characters, and locations from the text. In the other section, the themes are represented through the daily life scenes of common people, such as construction workers and woodcutters, in an allegorical style. These miniatures are considered significant examples representing the late 15th-century Herat court style due to their Sufi-inspired allegorical storytelling, balanced compositions, and the harmony between figures and settings, as well as the attention to detail in rendering the figures.

Keywords: Farid al-Din Attâr, The Conference of the Birds, 15th Century Herat Miniature Art, Persian Miniature, Kamal al-Din Bihzâd.

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Giriş

Ferîdüddin Attâr'ın (1199/1120-1234/1235) *Mantıku't-Tayr* adlı eseri, kuşlar üzerinden temsilî bir şekilde "Vahdet-i Vücüd" (Varlık Birliği) inanişını anlatan, tasavvufi bir mesnevidir (şahinoğlu, 1991, s. 97; Ferîdüddin Attâr, 2006, s. xx). İşlam coğrafyasında oldukça sevilen bu mesnevinin başta İşan olmak üzere Hindistan, Osmanlı ve Avrupa'da çok sayıda çeviri ve müellif nüshasının yazıldığı bilinmektedir (Ferîdüddin Attâr, 2006, s. xxv).

Bu çalışmada eserin, 1483 yılında Herat'da Hattat Sultan Ali Meşhedî (1441-1501) (Serin, 2000, s. 79) tarafından istinsah edilmiş olan günümüzde New York'taki Metropolitan Sanat Müzesinde bulunan tezhipli ve minyatürlü nüshası (Soucek, 2011; Kamada, 2010, s. 129) ele alınmıştır. Hem Timurlu hem de Safevi dönemi sanat üslubunu temsil eden altmış altı varaktan oluşan bu yazma eser, Timurlu döneminde Herat'da Sultan Hüseyin Baykara'nın (1469-1506) saray atölyesinde istinsah edilmiştir. Eser daha sonra Safevi hükümdarı şah Abbas (1600-1587) döneminde İşfahan'da restore edilmiştir. Safevi sanatçılardı; el yazmasının zarar görmüş veya kaybolmuş kısımlarını tamamlamak için esere, on beş metin varağı, dört minyatür varağı, bir tezhipli varak ve cild eklemişlerdir (Kamada, 2010, s. 129).

Eserde sekiz minyatür yer almaktadır. Bunlardan dört adedi 1487 tarihinde Herat saray atölyesinde üretilmiştir. Saray baş nakkaşı Kemaleddin Bihzâd'a atfedilen bu minyatürler "*Krala Sevgisini İfade Eden Bir Dilenci (vr. 28a)*", "*Cenaze Alayı (Babasının Yasını Tutan Oğul) (vr. 35a)*", "*Suya Düşen Adam (Boğulan Adam) (vr. 44a)*", "*şeyh Ebu Said Mihran'i ve Horasanlı Bir Köylü (vr. 49a)*" konularında yapılmıştır (Lukens, 1967, s. 317; Hillenbrand, 1992 Kamada, 2010, s. 129). Eserdeki diğer dört minyatür ise 1600 yılı İşfahan saray atölyesi eseridir. Bunlardan vr. 11a minyatürü Savalı Habibullah (1587-1628) (Schimitz, 2012, s. 429) imzalı olup kuşların arayışlarının başlangıcında ilk toplanmalarını konu almaktadır. Diğerleri ise "*Bir kabadayının fakir bir adamın yaşamını kurtarması (vr. 4b)*", "*Hristiyan bir kızı seven bir sufi şeyh, San'a'nın hikayesinden iki sahne (vr.18a ve 22b)*" minyatürleridir (Feriddüdin Attâr, 1483, s. 4b, 11a, 18a, 22b).

Yazmanın on beşinci yüzyıl minyatürlerinden "*Cenaze Alayı (vr. 35a)*" ve "*Suya Düşen Adam (vr. 44a)*", isimli eserler tasavvuf alegorileri

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın “Mantıku't-Tayr” mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

olarak yorumlanmıştır. Diğeri iki (vr. 28a ve 49a) on beşinci yüzyıl minyatürleri ise sembolik olmaktan çok metni açıklayıcı bir ifade tarzı sergilemektedir (Kamada, 2010, s. 144). Bu nedenle makalenin örneklemini “*Cenaze Alayı*” ve “*Suya Düşen Adam*” isimli minyatürlerle sınırlandırılmıştır. Dönemin sanat üslubunu, konu seçimi, kompozisyon kurgusu ve figürlerin ince işçilikle işlenmeleri gibi yönleriyle temsil eden bu minyatürler, ele alınan tasavvufi konunun gündelik yaşam sahneleri üzerinden sembollerle anlatıldığı ifade tarzına sahip örnekler olması nedeniyle seçilmiştir.

Mantıku't-Tayr mesnevisinde, tasavvuf inancını anlatmak için sembol olarak kuşlar kullanılmıştır. Eserin metnini görselleştiren bu minyatürlerde ise tasavvufi öğretilerin kompozisyona yansıtılmasında sembol olarak, gündelik yaşamdaki halk figürlerinin kullanılması tercih edilmiştir. Barry (2004, s. 315), minyatürleri anlamak veya okumak için “sembolik anlatım” tabirini yetersiz bulmakta, daha geniş kapsamlı olarak “alegorik anlatım” tercih etmektedir. Edebî veya sanatsal anlatım tarzlarından biri olan alegori, soyut ya da somut bir kavramın, bir imge aracılığıyla aktarılması için simge, sembol, metafor veya alegori gibi yazınsal veya resimsel anlatım biçimleri kullanmaktadır. Alegori kavramı; simge, sembol ve metafor kavramlarını kapsayan, eserin geneline yayılmış imgelerin bütününe ifade eden bir anlatım biçimidir. Başka bir deyişle alegorik anlatım, semboller ve imgeler aracılığıyla bir hikâye veya mesajı anlatan anlatım tarzıdır. Bu tarzda yer alan karakterler, nesnelere veya olaylar, gerçek anlamın ötesinde sembolik bir anlam taşırlar (Karayel Gökkuaya ve Kurtman, 2020, s. 209). Alegori, Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlükte, “bir görüntü, bir yaşantı veya bir davranışın daha iyi kavranmasını sağlamak için göz önünde canlandırıp dile getirme; bir sanat eserindeki öğelerin, gerçek hayattan bir şeyleri temsil etmesi durumu” olarak tanımlanır. Herat okulu minyatürlerinde sıkça görülen alegorik anlatım, bu çalışmadaki “*Cenaze Alayı*” minyatüründeki mezar yapım işçileri ve “*Suya Düşen Adam*” minyatüründeki oduncular kompozisyonlarında görülmektedir.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

“*Ferîdüddin Attâr'ın ‘Mantıku't-Tayr’ Mesnevisindeki 15. Yüzyıl Herat Minyatürlerinden İki Örneğın İncelenmesi*” başlıklı bu çalışmanın amacı, yazma eserin 35a ve 44a varaklarındaki, Baş Nakkaş Kemaleddin

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Bihzâd'a atfedilen "Cenaze Alayı" ve "Suya Düşen Adam" konulu minyatürleri resim metin ilişkisi açısından ele almaktır. Bu bağlamda çalışma, minyatürlerin kompozisyon düzeninin analizine ve mesnevideki tasavvufî konunun, gündelik yaşam sahneleri üzerinden sembollerle nasıl anlatıldığına odaklanmaktadır.

Bu çalışmada, nitel araştırma modeli çerçevesinde literatür tarama yöntemi benimsenmiş ve bu yolla çalışmanın teorik alt yapısı oluşturulmuştur. Konu hakkında yapılan alan yazın taraması; Ferîdüddin Attâr ve eserleri, *Mantıku't-Tayr* metni ve çevirileri, Metropolitan Sanat Müzesi Nüshası ve bu nüshanın minyatürleri hakkındaki yayınlar olarak gruplandırılmıştır. Çalışmanın örneklemini oluşturan iki minyatür hakkında Türkçe literatürde herhangi bir akademik çalışmaya rastlanmamıştır. Verilerin toplanması modeli kapsamında müzenin açık erişim sayfası vasıtasıyla yazma esere ve minyatürlü varaklara ulaşılmıştır. Her minyatür ayrı başlık altında incelenmiş, öncelikle minyatürün konusu anlatılmış daha sonra minyatür kompozisyonları analiz edilmiştir.

1. 15. yüzyılda Herat'da Minyatür Sanatı ve Nakkaş Kemaleddin Bihzâd

1.1. 15. yüzyıl Herat minyatür sanatı

Timurlu Devleti (1370-1505), Türkistan'ın son büyük hanedanı olarak tarihe geçmiştir (Yalman, 2002, s. 1). Timur, 1370 yılında Maverâünnehir bölgesini ele geçirmiş ve Semerkant'ta tahta çıkmış, Horasan, Azerbaycan'dan Suriye'ye doğru ilerleyerek Bağdat'a kadarki coğrafyada hâkimiyet kurmuştur. Timur, 1405 yılında vefat ettiğinde ardında büyük bir imparatorluk bırakmış ancak hanedanın vârisleri arasındaki çekişmeler sonucunda devlet, kısa sürede parçalanarak yaklaşık bir asır sonra tamamen ortadan kalkmıştır (Aka, 2012, s. 177).

Öte yandan Timurlu sanatı ve mimarisi, Anadolu'dan Hindistan'a uzanan topraklarda ilham kaynağı olmuştur (Mahir, 2004, s. 97). Timurlu hükümdarlar, XV. yy.dan itibaren kitap sanatlarının büyük hamileri olmuşlar, el yazmalarının kopyalanması, derlenmesi, resimlenmesi ve tezhiplenmesi konusuna büyük önem vermişlerdir (Mahir, 2024, s. 97; Yalman, 2002, s.1). Sanat hamiliği, İslam dünyasında sanat ve kültürün gelişmesini sağlarken, hükümdarların iktidarlarını ve devletin kültürel zenginliğini gösteren köklü bir gelenek olmuştur. Sanata olan ilgi, sadece

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantiku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

sarayın ayrıcalığı olarak kalmamış; askerler, ulema sınıfı üyeleri veya diplomatlar arasındaki entelektüeller, sanatı ve sanatçıları desteklemişler, el yazmalarına sahip olmayı kültürel zenginlik göstergesi olarak benimsemişlerdir (Sever Demir ve Adıgüzel, 2021, s. 509). Timurlu sanatı, başkentlerde yapılan sanat üretimleri ile şekillenmiştir. Şahrüh (1405-1447), Ebu Said (1451-1469) ve Hüseyin Baykara (1469-1505) dönemlerinde Herat şehrinin başkent olmasıyla, kent ticaret, mimari, sanat, edebiyat gibi pek çok alanda görülmemiş derecede gelişmiş ve güzelleşmiştir (Akbiyık, 2004, s. 156).

İran minyatür sanatı, 1415-1503 yılları arasında Şiraz Okulu tarzında gelişmeye başlamış, ardından Sultan Hüseyin Baykara döneminde Herat Okulu etkisiyle zenginleşmiş ve Şah Tahmasp döneminde ise Safevi Okulu üslubunda ilerlemiştir. Bu sanat üslubu, Buhara Okulu ve sonrasında gelişen Safevi resim sanatıyla birlikte, İslam minyatür sanatında XVII. yüzyılın sonuna kadar etkisini sürdürmüştür (Kazmi, 1998, s. 72).

Minyatür sanatı, kitaba ve edebiyata olan merakıyla bilinen ve aynı zamanda hattat olan Sultan Baysungur'un (1397-1434) Herat'ta kurduğu Kitâbhâne'de gelişmiştir. Kırka yakın sanatçının çalıştığı bu akademi, birçok nakkaşın yetiştiği bir sanat merkezi olarak ön plana çıkmıştır. Şiraz'dan Herat'a çok sayıda sanatkâr getirilmiş, Çin ile olan ilişkiler nedeniyle Çin'e Nakkaş Gıyaseddin Halil'in de içinde olduğu elçiler gönderilmiş, Çin kitap sanatları ve ciltçilik teknikleri Herat kitap sanatlarına yansıtılmıştır (Ersoy, 2021, s. 23).

Herat okulunda eserler, Kitâbhânedeki baş nakkaş yönetimindeki farklı etnik gruplardan nakkaş, hattat, müzehhib, mücellid ve cetvelkeş gibi sanatkârların ortak çalışması ile yapılmıştır. Dolayısıyla üretilen eserler, kişi imzasından çok sanat üslubunun ürünü olarak adlandırılmıştır. Bu sanat üretme biçimi, yüzyıllar boyu devam etmiş, Safeviler ve Osmanlılar gibi Müslüman devletlerin saraylarındaki Nakkaşhanelerde bu geleneği sürdürmüşlerdir (Hillenbrand, 2005, s. 229, 230).

Son Timurlu hükümdarı olan Hüseyin Baykara'nın saltanat yıllarında Kitâbhâne, en parlak dönemini yaşamıştır (Hillenbrand, 2005, s. 230; Bozkurt, 2006, s. 327). Herat kentinde Sultan Hüseyin Baykara ve devlet adamı, şair Ali Şir Nevaî'nin (ö. 1501) (Kut, 1983, s. 449) himayesinde; ünlü mutasavvıf şair Molla Abdurrahman-ı Câmî ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi (Algar ve Alpaslan, 1998, s. 531), Kütüphaneci Dost

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Muhammed önemli simalardır. Okulda Sultan Ali Meşhedî, Hacı Hafız Muhammed, Sultan Ali Kaynî, Sultan Muhammed Nur, Alaeddin Muhammed gibi hattatlar (Akbiyık, 2004, s. 163) görev almıştır. Nakkaş Mirak (Emîr Rûhullah), Nakkaş Kasım bin Ali, Nakkaş Bihzâd ve talebeleri gibi sanatçılarla gelişen Herat Okulu, XV. yy. İran minyatürünün doruk noktası olarak kabul edilmiştir (Yalman, 2002, Ettinghausten, 1978; Hillenbrand, 2005, s. 231). Herat'ın yanı sıra Tebriz, Şîraz, İsfahan, Buhara ve Semerkant şehirleri de minyatür sanatının merkezi olma durumlarını çağlar boyunca devam ettirmişlerdir (Bozkurt, 2006, s. 327).

XV. yy.da Herat'da edebiyata çok önem verilmesi ve çok sayıda edebî metnin çoğaltılmasıyla, el yazmaları için minyatür yapmak oldukça yaygın hâle gelmiş, dolayısıyla Herat Okulu resimlerinin başlıca konusunu edebî metinler oluşturmuştur (Britannica editörleri, 1998). Herat Okulunda öne çıkan minyatürlü eserler arasında Firdevsi'nin "*Şahname*"si, Sa'di'nin "*Bustan*"ı, Emir Hüsrev Dehlevi'nin "*Hamse*"si ve Sa'di'nin "*Gülistan*"ı, Mir 'Ali Şîr Nevai'nin "*Hamse*"si, Muhammed Cuki'nin "*Şahname*"si, "*Zafername*" ve *Divan-ı Camî* gibi yazmalar önde gelmektedir (Kazvi, 1998, s. 103). Timurluların İslam dünyasındaki kültürel liderliği Herat Okulunun bu eserleri ile ön plana çıkmaktadır. Herat sanat üslubunun Osmanlı sanatçılara ilham kaynağı olması, Osmanlı'da, Fatih Sultan Mehmed'den itibaren İran edebiyatına duyulan ilgi ile başlamış; Bayezid döneminde zirve yaparak etkisi, Osmanlıdaki sanat eserlerinde hissedilmiştir (Sever, 2020, s. 165).

1.2. Nakkaş Kemaleddin Bihzâd

Herat sanat üslubunun Nakkaş Mirak (Emîr Rûhullah), Nakkaş Bihzâd ve öğrencileri ile şekillendiği bilinmektedir. Nakkaş Mirak, Peygamber soyundan gelen, yetenekli bir hattat ve müzehhip olarak bilinmektedir. Mirak, nakkaş olmadan önce Kitâbhânenin başına geçmiş ve yaşamı boyunca orada çalışmış, 1507 yılında ölmüştür. Nakkaş Mirak, usta bir nakkaş olmasının yanında, çocuklukta yetim kalan Bihzâd'ı himayesine alarak yetiştirmiştir (Kazmi, 1998, s. 103).

Dönemin en önemli sanatçısı olarak kabul edilen Nakkaş Kemaleddin Bihzâd (Bozkurt, 2006, s. 327), 1450 yılında Timur İmparatorluğu'nun başkenti ve sanatın her alanda hakim olduğu Herat şehrinde doğmuş, aynı şehirde 1535-36 yılında ölmüştür (Lukens, 1967, s.

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

337; Roxburgh, 2000, s. 119; Barry, 2004, s. 152). Ünlü nakkaş, sanat hamisi Vezir Ali şır Nevâî (ö. 1501) (Kut, 1989, s. 449) ve dönemin ünlü Nakkaşı Mirak'ın himayesinde yetişmiştir. Roxburg (2000), Bihzâd'ın hocası ve babasının, Nakkaş Mirak; Mirak'ın hocasının ise Mevlâna Vali Allah olduğunu belirtmektedir (s. 124). Kaynaklarda, Bihzâd'ın Halil Mirza adlı bir nakkaşın üslubunu geliştirmiş olduğuna ilişkin bilgiler de mevcuttur. Ayrıca Bihzâd'ın hocası olarak, Tebrizli Pîr Seyyid Ahmed de kaynaklarda geçmektedir (Çağman, 1992, s. 147). Seyyid Ahmed'in hocası, İnan-Moğol üslubunun temsilcisi Buharalı üstat Cihangir; Cihangir'in hocasının, Çinli nakkaş Gung olduğu belirtilmektedir. Bihzâd'ın üslubunun kaynağı, Çin ve Moğol sanatçılara kadar gitmektedir. Kayıtlarda Bihzâd'ın öğrencileri arasında Kâsım Ali Maksûd, Molla Yûsuf ve Abdülaziz'in olduğu belirtilmektedir (Çağman, 1992, s. 148).

Nakkaş, Herat şehrinin Safevilerin yönetimine geçtiği dönemde şah İsmail'in, daha sonra şah Tahmasb'ın İsfahan'daki saray kütüphanesinin başına getirilerek, hafızlar, hattatlar, nakkaşlar, müzehhipler, musavvirler, mücellidler gibi pek çok sanatkârı yetiştirmiş ve yönetmiştir (Barry, 2004, s. 155). Bihzâd öldükten sonra, onun üslubu Safevîler'in Tebriz ve Kazvin saraylarında devam etmiş, kitâbhânedeki yetişen sanatçılar ve üretilen eserler sayesinde, Buhara ve Hindistan gibi farklı bölgelere kadar yayılmıştır (Çağman, 119, s. 147, 149; Sever Demir ve Adıgüzel, 2021, s. 509).

Çağdaşı ve sonraki yazarlar, Zahir el-Din Muhammed Babür'ün 1529 civarında yazdığı *Bâbürnâme* isimli eserindeki, "sakallı yüzleri çok iyi tasvir etmesine karşılık, sakalsız yüzleri iyi tasvir edememesiyle" ilgili eleştirisini dışında, Bihzâd'ı övgüyle anmışlardır (Roxburgh, 2000, s. 119). Mirza Muhammad Haydar, Bihzâd'ın da dâhil olduğu üç Herat sanatçısını karşılaştırmış, Bihzâd'ın ressam olarak bir usta olduğunu ancak şah Muzaffer'in dokunuş zarifliğine ulaşamadığını, fırçası daha sağlam ve tasarladığı figürleri düzenleme konusunda daha iyi olduğunu dile getirmiştir. Aynı yazar, Nakkaş Mirak'ın ise o dönemin harikalarından biri ve Bihzâd'ın ustası olduğunu, tasarımları Bihzâd'ınkinden daha olgun ancak tamamlanmış şeklinin Bihzâd'ınki kadar iyi olmadığını dile getirmiştir (Lukens, 1967, s. 321).

Bihzâd'ın minyatür sanatında öne çıkan başarısıyla birlikte, Timur İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Herat üslubu özellikle kitap sanatları alanında belirgin bir şekilde gelişmiştir. Bihzâd, saray atölyesinde yapılan

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

minyatürlerin en zor ve karmaşık kısımlarına bizzat müdahale etmiş, sanatçıları ve nakkaşları yönlendirmiş böylece kendi üslubunun Herat üslubu olarak oluşmasına katkıda bulunmuştur (Roxburgh, 2000, s. 119). Nakkaş, Safevi döneminde yaşlanmış, eser üretmekten ziyade danışmanlık yapmış, bu dönemde, nakkaş olarak şöhreti takdir edilmiştir. Öyle ki, yazarlar onu Fars kültürel geleneğinde efsanevi yeteneğे sahip sahte peygamber ve ressam "Mani"den daha yetenekli olarak kabul etmişlerdir (Soucek, 1989; Roxburg, 2000, s. 29).

Bihzâd'ın imzalı eserleri arasında, Kahire Milli Kütüphanesi'ndeki *Sa'di'nin Bustan'ı* (Edeb, Farsı, nr. 908) ön plandadır, yazmanın 52b varağındaki, "Yusuf'un baştan çıkarılması" minyatürü, en ünlü eseri olarak değerdendirilebilir (Roxburgh, 2020, s. 119). Bihzâd'a atfedilen diğerd eserler arasında Biritish Libraray'de 6810 envanter numaralı *Nizami'nin Hamsesi* minyatürleri; Metropolitan Sanat Müzesi'nde 63.210 envanter numaralı *Attâr'ın Mantıku't-Tayr* minyatürleri (Soucek, 1989, Roxburg, 2000, s. 20); Baltimore, Johns Hopkins Üniversitesi Milton S. Eisenhower Kütüphanesi, John Work Garrect koleksiyonundaki Şerefeddin Ali Yezdi'nin *Zafername*'deki imzasız on iki minyatürü ve British Museum'da (Add. 25.900) envanter numaralı Nizami'nin *Hamse*'si nüshası minyatürleri vardır. Sanatçının imzasını taşıyan tek sayfa şeklinde tasvirleri arasında, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde H. 2165 numaralı albümdeki varak 27a deve gureşi minyatürü, (Çağman, 1992, s. 148); H. 2154 Behram Mirza albümünde varak 55b Miraç çizimi, varak 83b'deki Kalender Derviş minyatürü, varak 83b ve 100a aslan minyatürü ve daha pek çok tasvirleri mevcuttur (Roxburg, 2000, s. 126). Nakkaşa atfedilen çok sayıda minyatür, dünyanın çeşitli müze ve kütüphanelerine dağılmış durumdadır (Çağman, 119, s. 149).

Bihzâd, eserleriyle geleneksel İslâm tasvir sanatına yenilikçi bir yaklaşım getirerek, metni gündelik yaşam sahneleri üzerinden sembolik bir anlatımla tasvir etmeye odaklanmıştır. Eserlerinde gerçekçi figürlere yer vererek günlük yaşam ve savaş sahneleri gibi temaları başarıyla işlemiştir. Kompozisyonlarındaki figürlerin hareketleri ve yüz ifadelerini özenli şekilde işleyerek minyatürlerine derinlik ve anlam katmıştır (Çağman, 1992, s. 148). Renk kullanımı, fırça tekniği ve ustalığı da dikkat çeken özelliklerindedir. Mavi tonları, özellikle grimsi maviler, doğal unsurları incelikli ve duyarlı bir şekilde betimlemek için ustalıklı kullanılmıştır (Çağman, 1992, s. 148). Bihzâd'ın minyatürlerinin diğerd

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

karakteristik özellikleri arasında, canlı ve gerçekçi figürlerin yer aldığı inşaat, hamam, çiftlik, mezarlık, havuz, avlu ve oda gibi günlük yaşam mekanlarında geçen sahneler gelmektedir (Sever Demir ve Adıgüzel, 2021, s. 1, 505). Bu sahnelerde iç ve dış mekânın aynı anda gösterildiğı, detaylı tezyin edilmiş saray, köşk, avlu, havuz, kubbe gibi mimari elemanlar onun üslubunu yansıtan detaylardır (Roxburg, 2000, s. 124).

Bihzâd'ın temel yeteneğinin, kompozisyonların düzenlemesi ve bileşenlerinin doğru yerleştirilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir (Roxburg, 2000, s. 124). Onun kompozisyonlarında, boşluk ve doluluk dengesinin, hareket ve simetrisinin son derece gözetildiğı, gereksiz hiçbir ögenin yer almadığı, ayrıntıyla işlenmiş tasarımlar dikkati çekmektedir (Creswell, 1999, s. 152). Sanatçının başarısının anahtarı, entelektüel olarak dayatılan bir düzen ile gündelik hayatın gelişigüzel kargaşası arasında göze batmayan bir dengeyi korumakta yatmaktadır (Hillenderburg, 1992, 73). Eserlerindeki gündelik yaşam sahneleri derin anlamlar içermektedir. Onun minyatür sanatına getirdiğı en önemli yeniliklerden birisi, halk figürleri üzerinden alegorik bir anlatımla tasavvufi metni anlatmasında yatmaktadır. Timurlu minyatür sanatının en üstün tasvir sanatçısı olan Bihzâd, bu sanatı en mükemmel noktaya taşıyan sanatçı olarak kabul edilmektedir (Lukens, 1967, s. 317; Titley, 1978, s. 176). Hatta 1909 ve 1912 yıllarında portreleri Holbein ve Raphael'in tablolarıyla mukayese edilmiş, 1948 gibi yakın tarihte bile, eserlerinden övgüyle bahsedilen nakkaşın çalışmaları, Jean Fouquet ve François Clouet gibi Avrupalı ressamın eserleriyle karşılaştırılmıştır (Roxburg, 2000, s. 119).

2. Ferîdüddin Attâr

"*Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nisâbüri*" (Şahinoğlu, 1991, s. 95). Yaşamı hakkında çok fazla bilgi olmayan Attâr'ın, doğum ve ölüm tarihleri kaynaklarda farklılık göstermekle birlikte Ferîdüddin Attâr (2006, s. x1, xv) Ferîdüddin Attâr'ın 1119 veya 1120 yılında doğmuş olduğunu, 1193 ile 1235 yılları arasında bir tarihte öldüğünü belirtirken; Şahinoğlu (1991, s.95) ise 1142 ve 1145 tarihleri arasında doğduğunu, 1221 yılında öldüğünü yazmıştır. Şairin Nişabur şehrinde doğduğı, uzun bir yaşamı olduğı, yetmişin üzerinde bir yaşta iken Moğol istilası sırasında şehit edilerek aynı şehirde yaşamını yitirdiğı bilinmektedir (Şahinoğlu, 1991, s. 95). İran tarihinin en ünlü tasavvuf şairlerinden biri olarak kabul edilen Attâr, Orta Çağ Horasan'ında

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Selçuklu döneminde, İranlı bir ailede dünyaya gelmiştir (Ferîdüddin Attâr, 2006, s. xıı; Reinert, 2011, s. 20). Eczacı ve hekim olan Attâr, Attâr mahlasını mesleğı nedeniyle almıştır ve yaşadığı çevrede tanınan bir şahsiyettir (Ferîdüddin Attâr, 2006, s. xııı). *Tezkiretü'l-evliyâ* adlı eserinde belirttiğı üzere Sünni inanişaya sahip olan Attâr, çocukluk yaşlarından itibaren babasının teşvikiyle tasavvuf alimlerine, onların söylemlerine ve yaşam tarzlarına ilgi duymuş ve bu şeyhleri manevi rehber olarak kabul etmiştir (Ritter, 1986, s. 751; Reinert, 2011, s. 21).

Tasavvufi mesnevi ve gazelleri ile üstün başarı sağlamış olan Attâr, eserlerinde vahdet-i vücûd, ilahi yolculuk, ilahi yolculuk için gerekli olan aşk ve aşıklık konularını işlemiştir. Özellikle dünyanın geçiciliğini ve bu konuda insanoğlunun uyarılması gerektiğini dile getirmiştir. Şair, insanları, iyi iş yapmaya ve hak yoluna hizmet etmeye çağırmıştır. Attâr eserlerini, akıcı, sıcak ve tatlı bir dille kaleme almıştır. Konuları, iç içe küçük hikâyeler vasıtasıyla anlatmış, halk için kolaylıkla anlaşılabilir kelimeler kullanmıştır. Attâr'ın eserlerindeki bu hikâyelerin genellikle, Ahmed el-Gazzalî (ö. 1123) başta olmak üzere, İbn Sina, Ebû Said-i Ebû'l-Hayr, Sühreverdi el-Maktûl ve Muhammed el-Gazzalî (ö. 1111) gibi Süfi vaizlerin anlattıkları dokunaklı hikâyelerin nazım şekline dönüştürülmüş şekli olduğu bilinmektedir (Ritter, 1955, s. 8).

Kaynaklarda Attâr'ın eserlerinin sayısının, yüz adetten fazla olduğundan bahsedilse de günümüze kadar ulaşmış olan sekiz eserinden yedisi manzum, biri mensurdur. Manzum eserlerinin yüz bin beyit civarında olduğu bilinmektedir (Şahinoğlu, 1991, s. 96, 97). Bu eserleri sırasıyla şöyle sıralanabilir. Bir hükümdarın, her bir oğluna dünyada en çok yapmayı istedikleri şeyleri sorması; her birinin sırasıyla cevaplarını vermesi etrafında şekillenen bir mesnevi olan *İlahiname* (Reinert, 2011, s. 25). İlk tasavvufi mesnevisi olan *Esrarname* ve tasavvufi düşüncelerini yansıttığı *Musibetname* (Şahinoğlu, 1991, s. 98), tasavvuf dışındaki tek eseri Rum Hüsrev ile İran'ın Hüzistan şahının kızı Gül'ün aşk hikayesini konu alan *Hüsrevname*; seçme rubailerden oluşan *Mûhtarname*, temsili bir şekilde vahdet-i vücûd inancını anlattığı *Mantıku't-tayr* ve tasavvufi fikirleri lirik bir tarzda ifade ettiğı *Dîvân*, büyük sûflerin hal tercümeleri ve vaazlarından mensur bir eser olan *Tezkiretü'l-evliyâ* (Şahinoğlu, 1991, s. 97). Bu eserler arasında en tanınmış, *Mantıku't-Tayr*'dir (Ritter, 1955, s. 2.3; Ferîdüddin Attâr, 2006, s. xix; Reinert, 2011, s. 28).

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Attâr'ın eserleri Mevlânâ, Sa'dî, Hâfız ve Molla Câmî gibi birçok mutasavvıf şaire ilham kaynağı olmuştur. Mevlânâ, Attâr'ı âşıkaların lideri olarak kabul etmiştir. Attâr'ı tasavvuf yolunda kendisinden üstün görmüştür. Mevlânâ, eserlerini yazarken Attâr'ın eserlerinden büyük ölçüde faydalanmış ve "Attâr'ın ruhunda Hallâc'ın ruhunun tecelli ettiğini" ifade etmiştir (Şahinoğlu, 1991, s. 96; Turan, 2014, s. 994).

Mantıku't-tayr Türkçeye ilk defa 1317 yılından sonraki bir tarihte (Özkan, 1996, s. 250) Anadolu'da, şair Gülşehrî tarafından çevrilmiştir. Bu çeviri, 1957 yılında Agâh Sırrı Levend tarafından kaleme alınmıştır. *Mantıku't-Tayr*, daha sonraki yüzyıllarda Şemseddin Sivâsî, Fedâî (ö. 1636) gibi Mevlevî şairler tarafından tercüme edilmiştir. Eserin günümüz Türkçesine ilk çevirisi ise Abdalbaki Gölpınarlı tarafından 1962/1963 yıllarında İstanbul'da yapılmıştır (Şahinoğlu, 1991, s. 97). Avrupa'da *Mantıku't-Tayr* metnini ilk kez çeviren 1857 yılında M. Garcin de Tassy'dir. Metin "*Mantic uttair ou le langage des oiseaux*" adıyla Fransızcaya kazandırılmıştır (Ferîdüddin Attâr, 2006, s. xxv; Sevgi, 2003, s. 30).

3. Mantıku't-Tayr'ın Konusu

Maķâmât-ı Tuyûr, Maķâlâtü't-tuyûr veya Tuyûrnâme olarak da bilinen *Mantıku't-Tayr* (Reinert, 2011, s. 22)'ye göre yaklaşık 4.724 beyitten oluşan 1177 yılına tarihlenen bir mesnevidir. Ferîdüddin Attâr'a (2006) göre, eser 1187 yılında tamamlanmış, 4931 beyitten oluşan bir mesnevidir (s. XIX, XXII). Şahinoğlu (1991, s. 97), telif yılını 1187 olarak ifade etmiştir. Sevgi (2003, s. 29) ise mesneviyi 1221 yılına tarihlendirerek beyit sayısını 5000 beyitten biraz fazla olarak tespit etmiştir. Attâr'ın eseri yazarken Sûfî şairlerden Muhammed el-Gazzâlî'nin *Risâletü't-tayr* adlı eserinden yararlandığı belirtilmektedir (Ritter, 1955, s. 8).

Eserin başlığındaki "mantık" kelimesi "söylemek, konuşmak, lisân-ı hâl ile anlatmak" anlamındadır. "Tayr" kelimesi, kuş anlamına gelmekte, "tayr" aynı zamanda kuşlar üzerinden bir yolu takip eden insanları tanımlamaktadır (Sevgi, 2003, s. 29).

Mantıku't-Tayr, en yalın anlamda, kuşların kendilerini yönetmek için bir padişah aramak üzere çıktıkları zorlu yolculuğun anlatıldığı tasavvufî bir mesnevidir. Konu kuşların kendilerini yönetecek bir padişah

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

aramak üzere toplanmaları ile başlamaktadır. Kur'an'ı Kerim 27/20'de Hz. Süleyman'ın habercisi olan "Hüdhüd" zaten padişahlarının var olduğunu, Kaf Dağı'nda yaşadığını; onun kendilerine yakın, kendilerinin ise ondan çok uzakta olduklarını söyler ve kuşları Simurg'a ulaşmak için yolculuğa çıkmaya ikna etmeye çalışır. Kuşlar, Hüdhüd önderliğinde, Simurg'u kendilerine padişah olarak seçmek için Kaf Dağı'na yolculuk yapmaya karar verirler (Ferîdüddin Attâr, 2006, s. xix, 47).

Hikâyede, zamanı yaklaştıkça, uzun, zorlu ve tehlikeli bir yolculuğa çıkılacağını anlayan papağan, ördek, bıldırcın, akbaba, şahin, balıkçıl, baykuş ve serçe gibi daha pek çok kuş, yolculuktan vazgeçmek için çeşitli mazeretler öne sürerler. Hüdhüd, kuşların her birinin mazeretine karşılık bir hikâye anlatarak, onları ikna etmeye çalışır (Ritter, 1955, s. 11, 12). Örneğın; ölmekten korkan bir kuş için babasının yasını tutan bir oğulun hikâyesi; güzelliğı nedeniyle çok kibirlenen ve padişaha ihtiyacı olmadığını söyleyen tavus kuşu için, uzun sakalı nedeniyle boğulan adamın hikâyesi bunlardandır (Ferîdüddin Attâr, 2006, s. 57; Kamada, 2010).

Mesnevîde kuşlar, Hüdhüd'ün önderliğinde Kaf Dağı'na doğru yolculuğa başlarlar. Başlangıçta binlerce kuş yolculuğa çıkar, çoğı kuş, arayış, aşk, marifet, hoşnutluk, birlik, hayranlık ve yoksulluk adlı zorlu yedi vadiden geçmeyi başaramaz. Bu kuşlardan bazıları yolculuktan ya vazgeçer ya yem aramak gibi dünyevi arzularının peşine giderler. Bazıları hastalanır, kimi kuşlar da ölürler. Yedi vadiyi sadece otuz kuş geçmeyi başarır ve Simurg'a ulaşır. Simurg'un makamına ulaştıklarında Simurg ses verir: "Siz buraya 30 kuş geldiniz 30 kuş görüldünüz daha fazla yahut daha eksik gelseydiniz o kadar görüldünüz burası bir aynadır." "Hasılı bu makamda kuşların hepsi Simurg'da fani olurlar, artık ne yol kalır ne yolcu ne de kılavuz" (Ferîdüddin Attâr, 2006, s. xx).

Bu mesnevî, insanların hakikat arayışını kuşlar üzerinden anlatan alegorik bir eserdir. Kuşlar, tasavvuf yolunu takip eden insanlar için; Hüdhüd Peygamber için Simurg ise Allah için bir metafordur. Kuşların yolculuğı, tasavvuf yolunun bir sembolüdür. Şair eserinde, insanların hakikate ulaşmak için yaptıkları tasavvufi ve içsel yolculuğı, kuşlar üzerinden anlatmıştır (Kamada, 2010, s. 135). Attâr'a göre, sadece otuz kuş hakikate ulaşmak için hayatta kalmıştır. Bu kuşlar, Simurg'un erişilmezliğinin ve kendi kendine yeten ihtişamının farkına varırlar ve kendilerinin bağımlılıkları ile Simurg'un bağımsızlığı arasındaki derin

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın “Mantıku't-Tayr” mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

uçurumu anlarlar. Attâr daha sonra, insanın aradığı yüce varlığı kendi içinde bulacağına dair kutsal inancını vurgulayarak mesneviyi tamamlar ve okuyucuların, otuz kuş anlamına gelen Farsça “Simurg”un aslında kendilerinden başka bir şey olmadığını, hayretle keşfetmelerini sağlar (Reinert, 2011, s. 22).

Sevgi'ye (2003) göre “Attâr, Mantıku't-Tayr'da “vahdet-i vücûd” inancını anlatmıştır. Buna göre var olan sadece vücûd-ı mutlaktır. Bütün kudret O'ndadır. İnsanın kâinatta varlık halinde gördükleri, vücûd-ı mutlak'ın bir ayna hükmünde olan adem-i mutlakla karşılaşmasından doğan çeşitli görünüşlerden ibarettir. Allah çeşitli şekillerde tecelli ettiğinden bütün eşya ve yaratıklar bir varlığa sahip gibi görünür. Aslında bu görünen şeylerin gerçek varlığı yoktur. Attâr eserinde, bu inancı kuşların dilinden temsili bir tarzda hikâye etmiş, Hüdhüd ile çeşitli kuşlar arasında geçen konuşmalar aracılığı ile tasavvufî düşüncelerini açıklamıştır” (Sevgi, 2003, s. 29).

4. “Mantıku't-Tayr”ın Metropolitan Sanat Müzesi 63.210 Envanter Numaralı Nüshası

Fotoğraf 1: Kab (Cild), Mantıku't-Tayr, Metropolitan Sanat Müzesi 63.210 (metmuseum.org, 2023).

Ettinghausten'e (1978, s. 23) göre bu nüsha, 1483 yılında Sultan Hüseyin Baykara'nın Herat'taki Saray Kitâbhânesi'nde, Hattat Sultan Ali

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Meşhedî tarafından nesta'lik hat ile istinsah edilmiştir. Yazmanın hangi varaklarına tezhip ve minyatürlerin yapılacağı da hattat tarafından belirlenmiştir (Lukens, 1967, s. 312). Altmış altı varaktan oluşan eserin, metni yazıldıktan sonra 1487 yılında 28a, 35a, 44a ve 49a numaralı varaklarına minyatürler yapılmıştır. Lukens (1967, s. 312) ve Ettinghausten (1978, s. 23) bu minyatürleri Nakkaş Bihzâd'a atfetmektedir.

Eser, 1600 yılında I. Şah Abbas (1600-1587) döneminde İsfahan'daki Safevi Saray Nakkaşhanesinde restore edilmiştir. Bu dönemde esere, kab (Fotoğraf 1), 1 tezhipli varak ve 4a, 11b, 18b, 22a varaklarına yeni minyatürler eklenmiştir (Ekhtiar, Soucek, Canby, Haidar, 2011, s. 188). Yenilenen eser, 1609 yılında Şah Abbas tarafından Erdebil'deki sultan ailesinin türbesine bağışlanmış, daha sonra 1963 yılında Metropolitan Sanat Müzesi'nin mülkiyetine geçmiştir (metmuseum.org, 2023; Lukens, 1967, s. 312; Ettinghausen, 1978, s. 23; Kamada, 2010, s. 134).

Metropolitan Sanat Müzesi 63.210 envanter numaralı "Mantıku't-Tayr" nüshasındaki 15. yy. Herat minyatürlerinin konuları şöyledir:

"Krala Sevgisini İfade Eden Bir Dilenci" (vr. 28a),

"Cenaze Alayı" (vr. 35a),

"Suya Düşen Adam" (vr. 44a),

"Şeyh Ebu Said Mihran'i ve Horasanlı Bir Köylü" (vr. 49a) (Kamada, 2010, s. 129; metmuseum.org, 2023).

Eserdeki vr. 28a ve 49a'daki minyatürler metni açıklamaya yönelik şekilde tasarlanmıştır. Bu çalışma kapsamında konu sınırlandırması yapılarak tasavvufî alegorik anlatım tarzı ile ön plana çıkan "Cenaze Alayı" ve "Suya Düşen Adam" konulu minyatürler ele alınmıştır. Minyatürlerin başlıkları farklı kaynaklarda benzer adlarla anılmakla birlikte burada Metropolitan Sanat Müzesinde belirtildiği şekilde kullanılmıştır (metmuseum.org, 2023).

4.1. "Cenaze alayı" isimli minyatür

Varak: 35a (Fotoğraf 2)

Tarih: 1487

Yer: Herat

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr"
mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın
incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82.
DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Boyutlar: Varak: 33 cm x 21,6 cm, resim alanı: 24,8 cm x 14 cm
Malzeme: Kâğıt üzerine mürekkep, su bazlı toprak boya, gümüş ve
altın.

Nakkaş: Kemaleddin Bihzâd'a atfedilmiştir.

Mühür: Sağ üstte Şah Abbas'ın mührü (metmuseum.org, 2023;
Feriddüdin Attâr, 1483, s. 35a).

Fotoğraf 2: Cenaze Alayı, *Mantıku't-Tayr*, Metropolitan Sanat Müzesi,
63.210., vr. 35a (Feriddüdin Attâr, 1483, s. 35a; Lukens, 1967, s. 312; Kia,
2006, s. 88).

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Kia (2006, s. 89), mesneviden alıntı yaparak konuyu şöyle aktarmıştır: "Attâr , mesnevinin bu bölümünün girişinde, Kur'an 32/7'ye atıfta bulunarak, 'Yarattığı her şeyi mükemmel kılan O'dur ve ilk önce insanı çamurdan yarattı' ifadesini kullanır. Bu giriş bölümünden sonra, Ebabil kuşunun Simurg'a yolculuk yapmaktan vazgeçmek isteyen başka bir kuşu azarlaması üzerine 'Siz buraya saf veya kirli olarak geldiniz, fark etmez. Siz, toprakla karışmış bir damla sudansınız' (129, 2318). Beyitlerini söyler, birkaç hikâye anlatır, sonrasında bu minyatürün konusu gelir".

Mesnevinin orijinal metni şöyle çevrilebilir:

"Oğul babasının tabutunun önünde yürüyordu, Gözyaşları döküyordu, 'Ey babacığım!' diyerek.

'Benim hayatımı paramparça eden böyle bir gün, Bugüne kadar tüm günlerimde hiç yaşanmadı.' Bir Sûfi dedi ki, 'Senin baban da böyle bir günü hiç yaşamadı.' (131, 2354-56).

'Oğula düşen sıkıntı hiçbir şey değil. Mesele baban için çok daha ciddi. Sen ki başınla ayağın arasını bilmeyerek dünyaya gelmişsin, Rüzgârı yalınayak kötü bir şekilde geçiyorsun, hatta ulusları yönetsen bile, Sonunda elde edeceğin hiçbir şey rüzgâr olacaktır.' (131, 2357-59).

Nakkaş, Attâr'ın ölümün doğallığı ve korkutuculuğu anlayışını iki Kur'an ayetiyle destekleyerek: 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir' ve 'Ne güzel yardımcı ve ne güzel koruyucudur O!' ayetlerini, minyatürün sol alt köşesine yerleştirmiştir" (Kia, 2006, s. 89).

Minyatürde, ölmekten korktuğu için yolculuğa çıkmak istemeyen kuşa, Hüdhüd tarafından anlatılan nasihat konu edilmiştir. Kompozisyonda, babasının yasını tutan kederli bir oğula bir Sûfi tarafından yapılan nasihat anlatılmaktadır (metmuseum.org). Sûfi oğulun yanına gelerek, aynı olayın ölen babasının da başına geldiğini, ölümün herkesin başına geleceğini, ülkenin en yüce mevkisine de gelsen eline yelden başka bir şey girmeyeceğini söylemektedir (Ferîdüddin Attâr, 2006, s. 178). (Fotoğraf 2).

Minyatür, sanatçının yaşadığı yer olan XV. yy. Horasan'ında yaygın olarak görülen bir mezarlık alanını tasvir etmektedir (Swietochowski, 987, s. 90-91). Kompozisyon ön plan ve arka plan olmak üzere iki bölümde ele alınabilir. Ön planda Hüdhüd'ün anlattığı hikâyeyi yansıtan, mezarlığa gelmekte olan bir cenaze alayı görülmektedir.

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Sahnenin arka planında ise mezarlığın içerisinden bir kesit ve cenaze için mezar hazırlayan işçiler tasvir edilmiştir.

Minyatürde kompozisyon dikdörtgen planda tasarlanmış, altın, turuncu, beyaz, yeşil renklerde cetveller ile çerçevelenmiştir. Sahnenin arka planı sol kenarındaki cetvel içeri doğru daraltılmış, sahnenin üst sınırından ise bir ağaç formu yukarı doğru uzanmış, çerçevenin sınırlarından taşmıştır. Kompozisyonda figürler ön planda yarım daire şeklinde, arka planda, tam daire şeklinde sıralanmışlardır. Kompozisyonun bütününe bakıldığında, figürlerin aşağıdan yukarı doğru ön ve arka planı birleştiren büyük bir "S" kıvrımı üzerine dizildikleri görölmektedir. Böylece nakkaş, mekânsal olarak ayırdığı sahneyi, figürler aracılığıyla bir bütün olarak göstermiştir. Kompozisyondaki ufuk çizgisinin, sahnenin oldukça yukarisına doğru yerleştirildiği görölmektedir. Buradaki ufuk çizgisi, kompozisyonun sol kenar çizgisinden başlayarak sağa doğru inen diyagonal şekilde tasarlanmıştır. Ufuk boyunca yeşil çimenler ve üzerinde renkli kır çiçekleri görölmektedir. Kompozisyonda gökyüzü, altın ile renklendirilmiştir. Bu renk, olayın gündüz vaktinde geçtiğini göstermektedir.

Sahnenin ön planı ile arka planı, sahneyi yatay ekseninde kesen blok şeklindeki tuğla duvar ve kaldırım zemin ile ayrılmıştır. Kompozisyondaki tuğla bloklar, Bihzâd'ın eserlerinde sık rastlanan mimari elemanlardandır. Hillenbrand'ın (1992, s. 80) tanımına göre, Timurlu minyatürlerindeki tuğla duvar bloğu, boşluk kadar önemli bir tasarım elemanı olarak öne çıkar. Bu minyatürlerde blok kavramı, düz veya çok katlı su havuzları, çeşmeler, kapılar, zeminler, balkonlar, pencereler, panjurlar veya platformlar gibi yapıların tuğla yüzeylerini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu blokların monokrom (tek renk) olmaları, kompozisyonun denge unsuru olarak işlev görmelerini sağlar. Minyatürlerde yer alan bu bloklar, dekoratif bir öge olmanın yanında kompozisyona derinlik kazandıran önemli bir tasarım elemanıdır.

Bu minyatürdeki tuğla duvar ve önündeki kaldırım zemin, nakkaşın kompozisyonuna derinlik hissi katmaktadır. Tuğla duvarın ortasında ve aynı zamanda sahnenin ön planının merkezinde mezarlığa giriş sağlayan kubbe şeklinde büyük bir kapı görölmektedir. Bu ahşap kapının pervazları, gül kurusu renk üzerine beyaz renkte hurde rumilerden oluşan sarmal desenli bordür ile dekore edilmiştir. Kapının her iki yanında altın ve lacivertin birlikte kullanıldığı ayrıntılı işlenmiş mozaik desenli ve

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

nişli pencere formları dikkati çekmektedir. Kapının pastel renginin yanında altın ve lacivertin kullanımı, pastel ve canlı renklerin uyumu aynı zamanda altın ve lacivert arasında renk kontrastı sağlamaktadır. Sahnenin ön planının merkezindeki büyük kapının bir kanadı açılarak ön plandaki figürlerin yönü, arka plana doğru yönlendirilmiş, bu yönlendirme ile ön ve arka planının birbiri ile bağlantısı kurularak kompozisyonun bütünlüğü sağlanmıştır. Bu kapının kitabesinde "Mezar bir kapıdır, herkesin geçtiği" yazılmıştır. Nakkaş ölümün sadece bir sonraki dünyaya geçiş olduğu fikrini, mezarlığa açılan kapının kitabesine yazdığı yazıyla duyurmuştur (Kia, 2006, s. 90).

Sahnenin ana karakterleri Sûfi ve oğul figürleridir (Fotoğraf 3). Her iki figür ön planın merkezindeki mezarlığın giriş kapısını önünde konuşmaktadır. Sûfi, oğlu teselli etmekte, oğul ise acısından bağrını ve göğsünü açmış, elini göğsüne vurarak ağlamaktadır. Bu figürün arkasında ellerini başının her iki yanına koymuş ağlayan bir akraba, arkalarında tabuttaki cenazeyi taşıyan iki köylü figürü ve onlara yaklaşan koyu tenli ve turuncu başlıklı yaşlı bir erkek figürü daha yer almaktadır. Sahnenin en alt sol köşesinde bir elindeki mendili burnuna dayamış ağlarken, diğeri elinde üzerinde kitabe bulunan beyaz bir sancak taşıyan başka bir figür görölmektedir. Bu bölümde yer alan yedi erkek figür yarım daire şeklindeki düzende sıralanmışlardır. Nakkaş, her figürü detaycı ve özenli bir işçilik ile içerisinde bulunduğu ruh hâlini gerek beden dili gerek mimik ve jestleri ile izleyiciye yansıtmaktadır. Buradaki beyaz sancığa, Attâr 'ın "Bilmiyor musun ki, her kim doğduysa öldü, toz içine gömüldü ve rüzgâr, onun olan her şeyi götürdü?" (129, 2314) dizeleri yazılmıştır (Kia, 2006, 90).

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Fotoğraf 3: Oğul ile Şeyh'in Konuşması. "Cenaze Alayı" Detay (Ön Plan)
(Feriddüdin Attâr, 1483, s. 35a; Lukens, 1967, s. 312; Kia, 2006, s. 88).

Sahnedeki figürlerin bazıları, Sûfiler ve tarikat mensuplarının giydiği özel elbise (Uludağ, 1998, s. 373) olan hırka giymişlerdir. Uludağ'ın (1998, s. 373) belirttiği üzere hırkalar, dinî olarak üstünlüğü temsil etmekte, tarikat içerisinde belirli mertebeye ulaşanlara törenle giydirilmektedir. Dervişler ve tarikat ehli kişiler genellikle yeşil, mavi veya siyah hırka giymişlerdir. Yeşil, peygamberin bu rengi giymeyi tercih etmesi ve Hızır'ın adının yeşil anlamına gelmesi nedeniyle tercih edilmiştir. Öte yandan yeşil ölümü temsil etmiş ve sanduka örtülerinde de bu renk kullanılmıştır. Nakkaş, bu sahnedeki şeyh figürüne ölümle ilgili bir sahne olduğu için yeşil renkte hırka giydirmiş olabilir. Tasavvuf geleneğinde mavi renk ise yeşil ve siyah gibi yas rengi olarak sembolize edilmiştir. Bu sahnedeki oğulun, yasta olduğunu sembolize etmek için, yası, sonsuzluğu ve göğe yükselmeyi temsil eden mavi renkte hırka ile tasvir edildiği düşünülmektedir.

Sahnedeki figürlerden oğul haricindekilerin başlarında, kavuk, külah, takke veya fes gibi başlık üzerine sarılmış tülbentten yapılan sarık (Bozkurt, 2009, s. 152) olduğu görülmektedir. Bu sarıklarda değişen renk, model ve boyutlar, halk arasındaki statü farkını ortaya koyan anlamlar içermektedir. Gündelik yaşamda sarık, âdeta kişilerin sosyal statüsünün bir

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın “Mantıku't-Tayr” mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

göstergesi olarak kullanılmıştır. Renklere göre sınıflandırmada din adamları ve ulema, molla ve şeyhlerin beyaz renkte sarık taktığı bilinmektedir. Farklı dinlere mensup kişiler de sarık renklerine göre ayırt edilmişler, Hristiyanlar mavi, Yahudiler sarı, Yahudilere benzer inanca sahip gruplar, kırmızı renkte sarık takmışlardır (Bozkurt, 2009, s. 152; Ersoy, 2021, s. 71, 72). Bu minyatürde cenazeyi taşıyan en öndeki iki kişi beyaz sarık takmış şekilde tasarlanmıştır. Nakkaş belki de bu kişilerin yüksek mertebeye mensup olduğunu, dolayısıyla tabutu taşıyan kişilerin ölen kişinin yakınları olması gerektiğinden yola çıkarak; ölen kişinin de ulema, molla veya şeyh gibi üst sınıftan olduğunu sembolize etmek istemiş olabilir.

Sahnenin ikinci kısmı olan arka planda, ilk bakışta sıradan bir mezarlık gibi görünen bu alanda, dikdörtgen bir mezar alanının etrafına daire düzeninde dizilmiş altı işçi figürü mezar inşa etmektedir (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4: Mezar Hazırlayan İşçiler. “*Cenaze Alayı*” Detay (Arka Plan)
(Feriddüdin Attâr, 1483, s. 35a; Lukens, 1967, s. 312; Kia, 2006, s. 88).

Bu figürler ikili gruplar hâlinde karşılıklı etkileşim içinde tasarlanmıştır. Öndeki figürlerden biri elinde kürek ile toprağı kararken, karşısındaki figür testi ile su dökmektedir. Kia'ya (2006, s. 89) göre bu

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

tasvir, "sanatçının yaratıcı bir eklemesi olup, Kur'an'da (6/2, s. "Sizi çamurdan yaratan ve sonra size bir süre hayat belirleyen O'dur.) ayeti vasıtasıyla insanın Allah tarafından çamurdan yaratılmasına bir referans olduğu düşünölmektedir. Arkada mezarın içindeki figüre dışarıdaki bir işçi beton veya taş benzeri bir blok uzatmaktadır. Son grup ise, mezarın üzerinde diz çökmüş olan bir işçi figürünün karşıdan elinde bir yapı bloğu taşıyan işçiye doğru yönelmesiyle dikkati çekmektedir. Bu gruptaki her bir figür sosyal statüsü gereğı sarık takmamış, gerçek yaşamdaki gibi tasvir edilmişlerdir. Nakkaş, figürlerin giysilerinde mavi, beyaz ve eflatun; kahve yeşil ve kıvıl gibi tonları kullanılmıştır. Bu renk grupları benzer sahnelerdeki figürlerde de görölmektedir.

Mezar inşasının sol üst kısmında, kırmızı bir çit içerisinde bir kedi, bir lamba ve üzerinde bir bayrak bulunan bir mezar yer almaktadır. Minyatürün diyagonal ufuk çizgisinin ortasında ise, kompozisyonun üst sınırından yukarı uzanan kuru dallı bir ağaç görölmektedir. Bu ağacın dallarına asılı bir kuş kafesi ve üç bayrak vardır. Ağacın gövdesinde bir yılan, dallarında ise bir kuş yuvası ve kuşlar yer almaktadır. (Fotoğraf 5).

Kamada'ya (2010, s.136) göre "kedi, ihanet, uğursuzluk ve hastalık sembolü olarak ölümü temsil etmektedir. Lamba, Allah'ın nurunu temsil ederek ölen kişiye sunulan bir armağan olarak anlaşılabilir. Kuran'daki (24/35) 'Allah ışıktır ve insanları ışığa yönlendirir', ayetiyle lamba maneviyatı, ilahi ışığı ve tanrısal vahyi sembolize edebilir. Mezara ve ağaca yerleştirilen dört bayraktan üçünde 'Ya Allah' yazısı bulunur. Dört bayrak, 'Ya Allah'ın dört kez yinelenmesini temsil edebilir. Bu sahnedeki kuşların, ruhları temsil ettiğı düşünölmektedir."

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr"
mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın
incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82.
DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Fotoğraf 5: Mezar ve Ağaç. "Cenaze Alayı" Detay (Arka Plan) (Feriddüddin
Attâr, 1483, s. 35a; Lukens, 1967, s. 312; Kia, 2006, s. 88).

"Buradaki alegorik anlam; 'nasıl kuşlar açgözlülükleri nedeniyle içerisine yem bırakılmış tuzaklara çekilirler, ardından bir kafese hapsedilirlarsa insanlar da nefslerine hâkim olamazlarsa dünyevi zevklerinin tutsağı olabilirler' şeklinde açıklanabilir. Başka bir deyişle kuşlar, madde dünyasını temsil eden bir avcının tuzağına düşerler. Aslında ölüm, madde dünyasından kaçıştır. Tasvirde ağaçtaki kuş yuvası aşağıdan gelen yılan tarafından tehdit altında görünmektedir. Buradaki yılan kırılğan dünyanın temsili olarak yorumlanabilir." (Chebel 1995, 385-6'dan aktaran Kamada, 2010, s. 137).

Hillenbrand (1999, s. 91, 92), bu sahnede nakkaşın oluşturduğu alegorik anlamı şu şekilde ifade eder: "Ağacın kurmuş kısmı, sahnenin içine yerleştirilmiş, üst kısmı ise yaşama gönderme yapmaktadır. Ağacın kökü ve gövdesinin farklı zeminde tasarlanmış olması bu etkiyi güçlendirmektedir. Minyatürün görsel dokusu o kadar zengindir ki, resmin alt kısmından, ölümün simgesi olarak tasvir edilen siyah yılan, ağacın gövdesine tırmanarak kuşları tehdit etmektedir. Bu tablodaki ahlaki mesaj oldukça açıktır. Hayatın tam ortasında ölüm gerçeğiyle yüzleşiyoruz; ölüm

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

sadece insanlar için değil, dünyadaki tüm yaratıklar için geçerli bir kuraldır."

Cenaze alayını konu alan bu sahnede nakkaş, Attâr'ın tasavvuf kökenli sembolik anlatımını, gerçek yaşam kesitleri üzerinden sunmuştur. Herat Okulu'nda, bu minyatür örneğinde görüldüğü gibi, günlük hayatın içinde, bir inşaat sahasında, hamamda, çayırda, mezarlıkta, alışveriş yaparken, yemek pişirirken, toprağı eşerken, odun keserken, çift sürerken insan figürleri önceki dönemlerden farklı olarak büyük bir önem kazanmıştır. Bu sade sahneler, genellikle tasavvuf yoluyla ilgili manevi hakikatleri yansıtan sembollerdir. Böylece hem biçim hem de içerik, derinlemesine tatmin sağlayan bir sentezde bir araya getirilmiştir (Kafesçioğlu, 2005, s. 232).

4.2. Suya düşen adamın (boğulan adam / boğulan sakallı adam) öyküsü isimli minyatür

Varak: 44a (Fotoğraf 6)

Tarih: 1487

Yer: Herat

Boyutlar: Varak: 33,2 cmx 21,4 cm, resim alanı: 21,3 cmx11,4 cm

Malzeme: Kağıt üzerine mürekkep, su bazlı toprak boya, gümüş ve altın.

Nakkaş: Kemaleddin Bihzâd'a atfedilmiştir.

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın “Mantıku't-Tayr” mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Mühür: Sağ üstte Şah Abbas'ın mührü (Feriddüdin Attâr, 1483, s. 44a; metmuseum.org, 2023).

Fotoğraf 6: Suya Düşen Adam. *Mantıku't-Tayr*, Metropolitan Sanat Müzesi, 63.210., vr. 44a (Feriddüdin Attâr, 1483, s. 44a; Lukens, 1967, s. 337; Kia, 2006, s. 87, Kamada, 2010, s. 167).

Kia (2006, s. 87), Attâr'ın minyatürde yar alan dizelerini şöyle çevirmiştir.

“Büyük bir sakala sahip bir budala,

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Aniden denizin sularında boğulmak üzere buldu kendini.

Kurak topraktan sadece samimi bir adam onu gördü.

Dedi ki, 'Başının etrafındaki yem torbasını çıkar.'

Cevapladı, 'Bu bir yem torbası değil, bu benim sakalım.'

'Bu sakal, beni endişelendiren şey değil.'

Diğeri dedi ki, Bravo! İşte yaralandın ve işte sakalın sana ne yapıyor!

Bedene böyle boyun eğmek, acı vererek seni öldürecek."

Hikâyeye göre tavus kuşu, kendisinin zaten büyük bir emekle mükemmelliği elde ettiğini, bu nedenle Simurg'u bulmak için bu zorlu yolculuğa devam etmesine gerek olmadığını söylemektedir. Hüdhüd, tavus kuşunu, kendi kendine mükemmelleştğine dair övgü dolu sözleri nedeniyle uyarır ve dünyevi arzularını terk etmesini, gurur ve kibirlerini bırakmasını söyler. Hüdhüd bu konuyu, çok uzun bir sakala sahip olmasıyla övünen cahil (orijinal metinde budala) bir adamın hikâyesi ile açıklar. Âlim veya bilge vasfını taşımayan cahil bir adam, toplumda saygınlık görmek ve belli bir yer edinmek gayesiyle sakalını normalden çok fazla şekilde uzatmıştır (Kamada, 2010, s. 138; metmuseum.org, 2023). İslam coğrafyasında, uzun ve şekilli sakal genellikle bilgelik, saygınlık, vakar ve ciddiyet gibi olumlu niteliklerin bir ifadesi olarak görülmüştür. Müslümanlarda sakal bırakmak, sadece kişisel bir tercih olmanın ötesinde, dinî bir sembol ve toplumsal bir ifade biçimi olarak kabul edilmiştir (Yalçın, 2009, s. 1, 2). Bu sebeple adam, sakalı ne kadar uzun olursa o kadar saygınlık göreceğini düşünerek sakalını taşınamayacak kadar çok uzatmıştır. Öyle ki sakalını, başına sarık şeklinde dolayarak gezmekte ve sakalının uzunluğuyla övünmektedir.

Kompozisyon ön plan ve arka plan olmak üzere iki bölümde değerlendirilebilir. Minyatürün ön planında oduncular tasvir edilmiştir. Sahnenin arka planı ise oduncuların bulunduğu alandan hayli uzakta kayalıkların arkasındaki deniz, nehir veya göl olarak tanımlanabilen bir yerde geçmektedir. Bu planda, suyun içerisinde çırpınan uzun sakallı bir adam ve suyun kenarında ona doğru yönelmiş şekilde konuşan yolcu görülmektedir. Burada Nakkaş, Attâr'ın tasavvufi mesajlarını, gündelik yaşamdaki halk figürleri üzerinden, alegorik bir anlatımla vermektedir (Kamada, 2010, s. 138).

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Minyatür, dikdörtgen planda tasarlanmış, altın, lacivert, siyah ve turuncu cetveller ile çerçevelenmiştir. Tasvir, dikdörtgen planda olmakla birlikte resim alanı, sayfanın sol kenar cetvelini aşarak sayfanın marjına doğru taşmıştır. Bu yöntem, Herat eserlerinde görülmekle birlikte Türkmen nakkaşların daha sık kullandığı bir tasarım öğesidir. Nakkaşların, resim alanının sınırlarının ötesinde bir dünya yaratma gibi düşünceleriyle minyatürde çerçeve dışına taşan tasvirler yaptıkları düşünölmektedir (Hillenbrand, 1992, s. 87). Sahnede ufuk çizgisi hayli yukarı taşınmış, zigzag çizgi, kıvrımlı dağlar ile sınırlandırılmıştır. Gökyüzü altın ile renklendirilmiş, sol üst köşede kağıt rengine yazı alanı görölmektedir. Timurlu minyatür sanatında altın kullanımı, özellikle 1340-1555 yılları arasında Avrupa minyatürlerinde görölen altın kullanımının etkisiyle ortaya çıkmış olabilir. Altın, Avrupa minyatür sanatında vazgeçilmez bir renk ögesi olarak kullanıldığı için bu kültürel etkileşim sonucunda Timurlu minyatür sanatında da benzer bir kullanımın yaygınlaştığı düşünölmektedir (Bronstein, 1935, s. 20).

Minyatür sahnesine bakıldığında figürlerden daha fazla dikkati çeken tasarım elemanları; dağlar, kayalıklar, yamaçlar ve çalılıklardan oluşan doğa elemanlarıdır. İlk bakışta bir peyzaj veya manzara tasvirini andıran minyatürde kayalıklar, degrade renk geçişleriyle kendi içerisinde; zıt renk blokları oluşturan figürlerle dikkati çekmektedir. Sahnede yaygın şekilde açık pembe, beyaz, eflatun ve gri tonlarda zemine yer verilmiştir. Ağaçlar bodur, bazıları yapraksız olarak tasarlanmıştır. Peyzajdaki kayalıklara akıntının ters istikametinde yön hareketleri verilerek, figürlerle beraber mekânda hareket sağlanmış olduğu söylenebilir.

Kompozisyonda aynı zamanda figürlere de oldukça rahat hareket imkânı sağlayan boşluk alanları bırakıldığı görölmektedir. Hillenbrand'a (1992, s. 94, 95) göre, boşluk kavramı, "Timurlu minyatüründe geniş bir uygulama alanına sahiptir. Bu minyatürde olduğu gibi boşluklar tamamlayıcı ve zıt renklerin yan yana yerleştirilmesini kapsayabilir veya bu renk bloklarının boyutu, şekil ve konumu, insanların ve ağaçların dengeli bir şekilde yerleştirilmesine olanak sağlayabilir. Öte yandan boşluk, aynı zamanda boğulan adam gibi 'kurban ile diğer insanlar' arasındaki derin uçurumu yansıtmakta, boğulmaktan kurtulmak için boşuna yapılan bu çabayı anlaşılır şekilde vurgulamaktadır. Nakkaşlar bu etkiyi yaratmak için, mekân ve renk ile tehditkar bir atmosfer yaratmaya çalışırlar, su akıntısı gibi zeminleri pastel bir mavi yerine parlayan gümüş

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

bir yüzey olarak tasarlamayı tercih ederler." Bu sahnede örneğı görölüğü gibi nakkaş, açık renk zemin üzerine yerleştirdiğı figürlere koyu renk tonlardaki giysiler giydirek zemin figür arasında kontrastlığı sağlamış ve figürleri ön plana çıkarmıştır.

Minyatürün ön planında daire düzeninde sıralanmış dört oduncu figürü, boğulan adamın giysileri ve bir eşek yer almaktadır (Fotoğraf 7). Sahnenin ön planıyla arka planı, orta hattan geçen düzensiz, kayalıklarla çevrelenmiş hacimli bir su akıntısı ile ayrılmaktadır. İlk bakışta bu su akıntısının, kompozisyonu orta ekseninde yatay olarak ikiye ayırdığı görölmektedir. Dikkatli analiz edildiğinde su akıntısının minyatürün sol alt kısmından başladığı, resim alanının solundan dışarı doğru taşan kayalıkların arkasından dolaştığı ve bir "C" kavisini çizerek varağın ortasına doğru aktığı görölmektedir. Lukens (1967, s. 337), adamın, sahnenin alt planındaki giysilerini çıkardığı yerden suya girdiğini, akıntıya kapılarak arka plana doğru sürüklendiğini ve boğulmaya başladığını düşünmektedir. Boğulan adamın akıntıdağı yönünün sahnenin sağına doğru olduğı düşünöldüğünde bunun makul bir tespit olduğı anlaşılmaktadır. Minyatürdeki blok eleman, Hillenbrand'ın (1992, s. 80) tanımladığı tasarım elemanlarından monokrom blok olarak değerlendirilebilir. Nakkaş, bu alanda parlak gümüş rengi su bloğu ile minyatürü yatay ekseninde bölerek, cenaze alayı sahnesinde tuğla duvar bloğuyla oluşturduğı hacim ve derinlik etkisini (Fotoğraf 2), bu sahnede gümüş renk bloğu ile vermiştir (Fotoğraf 6). Bu blokların doğalarına uygun olarak monokrom olmaları kompozisyondaki rollerinin bir ön koşuludur. Bu renk blokları sadece tasarımda yer alan dekoratif bir dolgu veya arka plandan olmaktan çok, mekânsal öneme sahip birer tasarım elemanlarıdır. Figürler, bu renk bloklarına karşı yerleştirildiğinde, renk kontrastlığının verdiğı etki ile farklı bir alana doğru itilirler ve sahne derinlik kazanır. Kompozisyon su bloğu ile ikiye ayrılmış görünse de nakkaş ustalıklı konuyu tek bir plana çekmeyi başarmıştır. Bunu yaparken, arka planda boğulan adamın giysilerinin alt plandaki oduncuların zeminine yerleştirerek oduncu figürlerinin dizilimine dâhil etmiştir. Öte yandan bu su akıntısı, ön planın

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

zemininden sahnenin arka planının ortasına kadar gelerek kompozisyonu tek plana çekerek bütünleştirmektedir.

Fotoğraf 7: Oduncular. "Suya Düşen Adam" Detay (Ön Plan), (metmuseum.org, 2023; Lukens, 1967, s. 337; Kia, 2006, s. 87, Kamada, 2010, s. 167).

Sahnenin ön planında, nakkaşın, oduncuların günlük yaşamını gösteren bir sahne üzerinden alegorik bir anlatıma yer verdiği görülmektedir. Bu planda dört figür yer almaktadır ve her biri kendi arasında ikili gruplar hâlinde etkileşim içerisindedir. İlk ikili gruptaki mavi giysili en yaşlı figür, bir kayanın üzerinde dinlenirken, diğeri karşısında kuru ağacın dallarını kesmektedir. Diğeri grup ise bir eşegi yüklemekte meşguldür (Fotoğraf 7). Bunlardan soldaki figür, eşegin sırtına sardığı odunların ipini eliyle çekerken eş zamanlı olarak ayağıyla da odunları sıkıştırılmaktadır. Eşegin arka tarafında koyu tenli başka bir erkek figür, onun karşısında durmaktadır. Oduncular, etraflarını saran dağların diğeri tarafında gerçekleşen sakallı adamın boğulması olayından habersizdir (Lukens, 1967, s. 331). Barry (2004, s. 336), buradaki koyu tenli figürün, şeytanı temsil ettiğini; kuru dalların ise şeytan tarafından ele geçirilmiş ruhları simgelediğini düşünmektedir. Kamada (2010, s. 138) ise, bu minyatürde oduncular konusuna yer verilmesini, tasavvuf ayinlerinde

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

çıkan tahta kesmeye benzer, hırıltılı ve ritimli ses için bir metafor olarak açıklanabileceğini düşünmektedir.

Minyatürün arka planı, mesnevi metninde geçen hikâyeyi anlatmaktadır. Kompozisyonda hikayedeki girdiğı suda boğulmamak için çırpınan cahil bir adam ve o sırada oradan geçmekte olan bir yolcu arasındaki diyalog tasvir edilmiştir. Şair bu hikâyede, gereğinden fazla saygınlık kazanmak için aşırı uzun sakal bırakan bir kişinin bu kibrinin, kendisini sonunda felakete sürükleyeceğini anlatmaktadır (metmuseum.org, 2023). Kamada'ya (2010, s. 138) göre bu minyatür, dünyevi mülklere ve kibre bağılığın sonunda yıkıma yol açabileceğini öğreten bir ders olarak tasvir edilmiştir (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8: Sakallı Adamın Boğulması. "Suya Düşen Adam" Detay (Arka Plan), (metmuseum.org, 2023; Lukens, 1967, s. 337; Kia, 2006, s. 87, Kamada, 2010, s. 167).

Sonuç ve Değerlendirme

Ferîdüddin Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* Mesnevisi, insanların Allah'a ulaşmak için katetmesi gereken yolları kuşlar üzerinden anlatan edebî bir metindir. XII. yy.da yazılmış olan ünlü tasavvufî mesnevi, İslam coğrafyasında oldukça sevilmiş, çok sayıda el yazma nüshası çoğaltılmıştır. Bunlardan biri 1483 tarihli, Sultan Hüseyin Baykara

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın “Mantıku't-Tayr” mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

himayesindeki, Herat Saray Kitâbhânesi'nde üretilmiş olan nüshadır. Bu nüsha, günümüzde Metropolitan Sanat Müzesi'ndedir. Aynı zamanda bu çalışmanın konusu olan nüsha XV. yy. Timurlu minyatür sanatına ait önemli örnekleri barındırmaktadır. Bu minyatürler, çizim, renklendirme, kompozisyon, figürler, mimari ve manzaralardaki mükemmel resmediliş gibi özellikleri ile XV. yy. sonları Herat saray tarzının en iyi örnekleri arasında gösterilmektedir.

Çalışmada, bu eserin içerisindeki “*Cenaze Alayı*” ve “*Suya Düşen Adam*” konulu minyatürler ele alınmıştır. Nakkaş Bihzâd'ın yönetiminde üretildiğı bilinen bu minyatürler, başta konu seçimi olmak üzere, kompozisyon düzeni, tasarımdaki boşluk ve doluluk dengesi, mekânın planlanması, figürlerin doğru oran ve orantıda tasarlanması, kişilerin gerçekte olduğu gibi beden dili ve mimiklerle tasvir edilmesi, renklerin açık, koyu tonlar ve sembolik anlamlarının planlanarak ustaca kullanılması gibi özellikleri ile ön plana çıkmaktadır.

Minyatürlerin konularının, mesnevi metnini açıklamaya yönelik olarak seçilmiş olduğu, nakkaşların her sahneyi, ön plan ve arka plan olarak iki bölüme ayırarak tasarladığı görülmektedir. Bir planda, konunun metinde geçtiğı şekilde, örneğın, “*cenaze alayı*” konusunda, mesnevideki yas tutan oğul, ona nasihat eden Şeyh, cenazenin omuzlarda taşınması gibi realist bir yaklaşımla tasarlandığı görülmüştür. Figürlerde ağlama, acı, üzüntü ve hatta burnu mendille temizleme gibi eylemlerin dahi gerçekçi şekilde işlenmiş olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan sahnedeki beyaz sancak üzerindeki yazıda ve mezarlık kapı kitabesinde yer verilen ayetler ile ölümün yeni bir hayata geçiş sağladığı ve korkulmaması gereken bir durum olduğu mesajı verilmiştir. Bu sahnede figürlerin giysilerindeki renk seçiminde, ölüm ve yası temsil eden beyaz, mavi ve yeşil gibi renklerin bilinçli olarak kullanıldığı görülmüştür. Sahnenin alt köşesine yerleştirilen diğere figürlerden daha koyu tenli erkek figürün, “her şeyin şeytanın gözetiminde gerçekteleğiğı” mesajını vermek üzere bir sembol olduğu anlaşılmıştır. Sahnenin arka plan tasarımında mezar hazırlayan işçilerin olağın görüntüsü, taş taşımaları, toprağı su ile karmaları, dinlenmeleri veya çalışmaları başlangıçta normal realist bir sahne gibi görünürken, detaylı analizde her figürün, alegorik anlamı kapsamında yerleştirildiğı görülmüştür. Örneğın mezar alanında ön plandaki figürlerin kürek ile toprak karmasının, “insan topraktan geldi yine toprağa dönecektir” mesajına gönderme olduğu, sanat tarihçiler tarafından yorumlanmıştır.

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantiku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

"Suya düşen adam" konulu minyatürün, ön plan ve arka plan olarak iki bölüme ayrılmış olduğu ve birbirini tamamlayan iki planda anlatıldığı söylenebilir. Tasarımda mesnevîde geçen olaya sahnenin arka planında yer verilmiştir. Bu arka planda, sakalının uzunluğu nedeniyle boğulan bir adam figürü ve ona nasihat eden bir erkek figür yer almaktadır. Minyatürün genelinde herhangi bir mimari elemana yer verilmemiştir. Tasvir, ilk bakışta yoğun peyzaj sahnesi olarak görünmektedir. Sahnenin ön planında, nakkaşın alegorik anlatımı yer almaktadır. Burada gündelik yaşamda işlerini yapmakta olan oduncu figürleri görülmektedir. Bunlardan biri kurumuş bir ağacı keserken, diğeri kesilen odunları bir eşeğe yüklemektedir. Bu kompozisyonun boğulan adamla bağlantısı ilk etapta kurulamamaktadır. Ancak Attâr'ın mesnevisine dönüldüğünde testere ile ağaç kesme sesinin, dinî ayinlerde çıkarılan zikir sesine gönderme olduğu, sahnede ön plandaki koyu tenli figürün ise diğeri minyatürde olduğu gibi "her şeyin şeytanın gözetiminde gerçekleştiğine" dair bir gönderme olduğu çıkarımı yapıldığı görülmüştür. Sonuç olarak, bu minyatürler, alegorik ifade tarzı açısından yenilik olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmadaki eserlerde, Nakkaş Bihzâd'ın imzası yoktur, bu nedenle eserler bazı kaynaklarda Bihzâd'a, bazılarında ise Herat Okulu'na atfedilmektedir. Herat Saray Kitâbhânesi'nde eser üretimi, diğeri İslam saray atölyelerinde olduğu gibi tek bir sanatçının değil, kolektif bir çalışmanın ürünü olarak görüldü. Nakkaşlar, eserlere gösterişli imzalar atmaktan ziyade dikkat çekmeyen küçük işaretler bırakmayı veya bazen hiç isim yazmamayı tercih ederlerdi. Öte yandan, Herat minyatürünün, Nakkaş Kemaleddin Bihzâd'ın etkisi altında geliştiği, Herat Okulu ile Bihzâd isminin çoğu zaman aynı anlamı ifade ettiği de bilinmektedir. Bu konu, sanat tarihçiler tarafından tartışılmaya devam edilecek gibi görünmektedir.

Bu minyatürler, tasavvufî metnin, izleyiciye etkili şekilde aktarılmasını sağlamak için yapılmış tasvirlerdir. Bu kompozisyonlarda, metnin detaylı şekilde izleyiciye aktarılmasını sağlayan görsel bilgilere oldukça fazla önem verildiği, o bakış açısı ile tasarım, gölgeleme ve modelleme gibi tekniklerin ustaca kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda minyatürlerin her ikisi de özenle tasarlanmış ayrıntılarla doludur. Kompozisyonlardaki renkli alanların kararlı şekilde varlığını koruduğu, kararsız bir çizgi veya renk görülmediği, bu tasvirlerin metnin sözel ve görsel etkileşiminin güzel birer örneği olduğu düşünülmektedir.

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın ‘‘Mantıku't-Tayr’’ mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Sonuç olarak, bu minyatürlerden yola çıkarak Herat Okulu nakkaşlarının, geleneksel minyatür tasarım kurallarına bağlı kalarak, minyatüre yeni bir doğallık ve gerçekçilik getirmiş olduğu düşünölmektedir. Herat atölyesindeki sanatçılarn bu eserleri tasarlararken, çevrelerindeki olayları, mimari yapıları, insanları, günlük aktiviteleri gözlemledikleri ve eserlerine uyguladıkları düşünölmektedir. Nakkaşların gözlemlerini, eserlerine aktararak kompozisyonu oluşturan tüm elemanların birbiriyle uyumunu sağlamayı başardığı, farklı mimari formları zengin bir şekilde kullandığı, manzaraları şiirsel derecede akıcı tasarladığı söylenebilir. Nakkaşların, figürleri kendinden önceki dönemlerde yapılmış olanlara göre ruh hâli daha belirgin, surat ifadesinde mimiklere yer verilmiş ve beden dili ile ne anlattığı anlaşılacak şekilde tasvir ettikleri, ayrıca renkleri ustaca kullandıkları görölmüştür. Tüm tasarım özellikleriyle bu minyatürlerin, çağdaşları ve sonraki dönemdeki sanatçılar için ilham kaynağı olduğu düşünölmektedir.

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

Kaynakça

- Aka, İ. (2012). Timurlular. *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, (41), 180-184.
- Akbıyık, H. (2004). Timurluların bilim ve sanata yaklaşımları ve bazı son dönem sanatkarları, *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 151-171.
- Algar, H. ve Alparslan, A. (1998). Hüseyin Baykara. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, (18), 541.
- And, M. (2002). *Osmanlı tasvir sanatları 1, minyatür*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bağcı, S.; Çağman, F.; Renda, G. (2012). *Osmanlı resim sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Barry, M. (2004). *Figurative art in medieval Islam and the riddle of Bihzâd of Herât (1465-1535)*. Paris: Flammarion.
- Bozkurt, N. (2006). Nakkaş. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, (32), 326-328.
- Bozkurt, N. (2009). Sarık. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, (36), 152-154.
- Britannica, Ansiklopedi Editörleri (1998). Herât school. *Encyclopedia Britannica*, <http://www.britannica.com/art/Herat-school>
- Bronstein, L. (1935). Space forms in Persian miniture composition. *Bulletin of the American Institute for Persian Art and Archaeology*, 1(4), 15-28. <http://www.jstor.org/stable/44altın243322>
- Çağman, F. (1992). Bihzâd. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, (6), 147-149.
- Demirel, E. ve Dünder, Z. (2018). Bihzâd'ın minyatürleri, minyatür sanatında zaman ve mekânın inşasına dair iki örnek. *Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Yazıları*, 39, 249-262.
- Dünder, Z. Demirel, E. (2022). Pers minyatürlerinde mimari mekânın olay ve eylem bağlamında bir analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (48), 357-372. DOI: 10.52642/susbed.1111613.
- Ekhtiar, M., Soucek, P., Canby, S.R. Haidar, N.N. (2011). *Masterpieces from the Department of Islamic Art in The Metropolitan Museum of Art*. New York, Yale Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, N. (2021). *Timur dönemi sanatında Kemal'üd Din Bihzâd / Kemal'ud din Bihzâd*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

- Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantiku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009
- Feridüddin Attâr (1483). *Mantık Al-Tayr*, Herat.
- Feridüddin Attâr (2006). *Mantık Al-Tayr*, Çev. Abdalbaki Gölpınarlı, İstanbul: Türkiye İş Bankası yayınları, 15. Basım.
- Ettinghausen, R. (1978). Islamic art in the Metropolitan Museum of Art. *Metropolitan Museum of Art*, 3(39), 334.
- Hillenbrand, R. (1992). The use of space in Timurid Painting, in Timurid Art and Culture, Iran and Central Asia in the Fifteenth Century, eds L. Golombek, M. Subtelny (Leiden,), 76-102.
- Hillenbrand, R. (2005). *İslam sanatı ve mimarlığı*. Çev, Çiğdem Kafescioğlu, İstanbul: Homer Yayınları.
- İnal, G. (1995). *Türk minyatür sanatı (Başlangıcından Osmanlılara kadar)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kazmi, A. (1998). *Islamic art-forms in Iranian painting*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hindistan, Aligarh: The Aligarh Muslim Üniversitesi.
- Kamada, Y. (2010). A taste for intricacy, An illustrated manuscript of Mantıq al-Tayr in the Metropolitan Museum of Art. *Orient*, (45), 129-75.
- Karayel Gökkaya, E. & Kurtman, C. E. (2020). Alegorik anlatım ve Rönesanstan modernizme Batı resminde yansıması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0 (49), 207-238.
- Kia, C. (2006). Is the bearded man drowning? Picturing the figurative in a late fifteenth-century painting from heart. *Muqarnas*, (23), 85-105.
- Kut, G. (1989). Ali Şîr Nevâî. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, (2), 449-453.
- Lukens, M. G. (1967). The fifteenth-century miniatures. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 25(9), 317-338.
- Mahir, B. (2004). *Osmanlı minyatür sanatı*. İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- Özkan, M. (1996). Gülşehrî. *DİA*, İstanbul:TDV Yayınları, (14), 250-252.
- Reinert, B. (2011). Atțâr, Farîd-Al-Dîn. *Encyclopaedia Iranica*, III (1), 20-25.
- Ritter, H. (1955). *Das Meer der Seele, s. Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Farîduddîn 'Atțâr*. Hollanda, Leiden: E. J. Brill., 8-12.
- Ritter, H. (1986). Attâr. *Encyclopaedia of Islam*, New Ed., (1), 751-755.

- Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın "Mantıku't-Tayr" mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009
- Roxburgh, D. J. (2000). Kamal al-Din Bihzâd and authorship in Persianate painting. *Muqarnas*, (17), 119-146.
- Schmitz, B. (2012). Ĥabib-Allâh Sâvâjı. *Encyclopaedia Iranica*, 4 (XI), 429-430.
- Serin, M. (2000). Ali Meşhedî, Sultan. *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, (EK-1), 79.
- Sever Demir ve Adıgüzel, F. (2021). Nizamî'nin Hamse'si (BL Or. 6810) örneğinde Nakkaş Bihzâd'a atfedilen minyatürlerde mimari bezemeler, *İran Çalışmaları Dergisi*, (5)2, 505-542.
- Sever Demir ve Adıgüzel, F. (2022). Minyatür metni nasıl anlatır, İngiliz Kütüphanesi (British Library) Nizâmî-yi Gencevî İskendername örneği. *Sanat ve İnsan Dergisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Güzeli Sanatlar Fakültesi 2. Uluslararası Kültür, Sanat ve Toplum Sempozyumu Özel Sayısı*, (6), 72-91.
- Sever, (2020). 15. yüzyıl Osmanlı dönemi minyatür sanatı üzerine bir değerlendirme. *Sanat Dergisi*, (35), 153-166.
- Sevgi, A. (2003). Mantıku't-Tayr. Ankara: *DİA*, TDV Yayınları, (28), 29-30.
- Soucek, P. (1989). Behzâd, Kamâl-Al-Dîn. *Iranicaonline*, IV (2), 114-116. <https://iranicaonline.org/articles/Bihzâd-kamal-al-din>
- Soucek, P. (2011). *Four folios from the Mantiq al-tair*.
- Swietochowski, M. G. (1987). *The Metropolitan Museum Of Art, The Islamic world*. Editör John P. O'Neill, New York: Metropolitan Museum of Art Yayınları, 90-91.
- şahinoğlu, N. (1991). Attâr, Ferîdüddin. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, (4) 95-98.
- Uludağ, N. (1998). Hırka. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, (17), 373-374.
- Yalçın, İ. (2009). Sakal. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, (36), 1-2.
- Yalman, s. (2002). *The Art of the Timurid period (ca.1370–1507)*. In Heilbrunn Timeline of Art History. New York: The Metropolitan Museum of Art Yayınları. https://www.metmuseum.org/toah/hd/timu/hd_timu.htm
- <http://www.metmuseum.org/art/collection/search/455249> (erişim: 12. 05. 2023).

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 11, 2023 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Sever Demir, S. (2023). Ferîdüddin Attâr'ın ‘‘Mantıku't-Tayr’’ mesnevisindeki 15. yüzyıl Herat minyatürlerinden iki örneğın incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 45-82. DOI: 10.54557/karataysad.1356009

<http://www.metmuseum.org/art/collection/search/454362> (erişim: 12. 05. 2023).

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451730> (erişim: 12. 05. 2023).

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/451731> (erişim: 12. 05. 2023).

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 20.08.2023

Makale Kabul Tarihi: 02.10.2023

ANTİK DÖNEMDE BAL: ANTİK MİRAS OLARAK GÜNÜMÜZE TAŞINMIŞ YÖRESEL TARİF “ÇİTİRMEK”

Selma ATABEY*

Öz

Muğla sınırlarında yer alan Karia ve Lykia bölgelerinde Antik dönemde kaliteli bal üretimi yapılmaktadır. Fazla üretim nedeniyle ihraç edilen bal, ekonomiye fayda sağlayan ürün olmuştur. Bir coğrafyada yetişen ve üretilen tarımsal ve bitkisel ürünler, o coğrafyanın mutfağında da yer alır. Bu nedenle birçok Antik dönem Karia ve Lykia yemeklerinde de balı görmek mümkündür. Çalışmanın amacı Muğla yerel ürünlerinden ve Coğrafi İşaretli ürünlerinden biri olan balın Antik Çağ'da kullanımıyla günümüz kullanımını incelemek, varsa tarih boyunca yaşanan değişimi tespit etmektir. Tespit edilen değişimin ne şekilde gerçekleştiği, günümüz Muğla mutfağı ile benzerlik ve farklılıklarını belirlemek amacıyla hazırlanan çalışma, nicel araştırma yöntemlerinden tarihsel karşılaştırmalı analiz tekniği ile hazırlanmıştır. Balın, et ve balık yemeklerinde kullanımının yerini sarımsağa bıraktığı ve artık bal kullanımının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yemeklerle küçük farklılıkla olsa da benzerlikleri de göze çarpmaktadır. Bal, gıdaların uzun süre dayanıklılık kazanması için kullanılan bir ürün olarak aynı olmasa da benzer şekilde kullanıldığı turşu gibi örnekleri vardır. Antik dönemde sirke ile birlikte bal kullanılırken, günümüz mutfağında benzer karbonhidrat içeriğini sağlayabilecek buğday veya şeker kullanılmaktadır. Ancak en önemli sonuç, birebir aynı şekilde üretilen ve tüketilen ballı, susamlı bir şekerlemenin hâlâ Muğla mutfağında kullanılıyor oluşudur. Antik dönemde “İtria” ismiyle bilinen şekerleme, günümüz mutfağında “çitirmek” ismiyle yapılmaktadır. Bu noktada “çitirmek” için, Antik dönem miras yemeği demek yanlış olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Antik Mutfak, Yöresel Mutfak, Bal, Çitirmek, Itria.

* Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Ortaca MYO, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri, Aşçılık Programı, s.atabey@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7676-1760.

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

Honey in Antiquity: Local Recipe “Çitirmek” Carried to the Present Day as an Ancient Heritage

Abstract

In the Caria and Lycia regions within the borders of Muğla, quality honey was produced in ancient times. Honey, which is exported due to excess production, has been a product that benefits the economy. Agricultural and herbal products grown and produced in a geography are also included in the cuisine of that geography. For this reason, it is possible to see honey in many ancient Carian and Lycian dishes. The aim of the study is to examine the use of honey, which is one of the local products and Geographical Indication products of Muğla, in ancient times and its use today, and to determine the change, if any, throughout history. The study, which was carried out with the aim of determining how the detected change took place and its similarities and differences with today's Muğla cuisine, was conducted with the historical comparative analysis technique, one of the quantitative research methods. It was concluded that the use of honey in meat and fish dishes was replaced by garlic and that honey is no longer being used. Similarities with other dishes are also noticeable, albeit with minor differences. There are examples such as pickles, where honey is used in a similar, if not identical, way as a product used for long-lasting durability of foods. While honey was used with vinegar in ancient times, wheat or sugar, which can provide similar carbohydrate content, is used in today's cuisine. However, the most important result is that a honey and sesame sweet, produced and consumed in exactly the same way, is still used in Muğla cuisine. The sweet, known as "Itria" in the ancient period, is made with the name "çitirmek" in today's cuisine. At this point, it would not be wrong to call "çitirmek" an ancient heritage dish.

Keywords: Ancient Cuisine, Local Cuisine, Honey, Çitirmek, Itria.

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

Giriş

İnsanlık tarihi incelendiğinde ilk bulgularına rastlanan üretimlerden olan bal, yüzyıllardır doğal olarak tatlandırmak amacıyla kullanılmış ve insanların şeker gereksinimini karşılamıştır (Lenger, 2011, s. 29). Antik dönemde karbonhidrat içerikli yiyecekler olarak meyveler toplanarak tüketilmektedir. Bal da meyveler gibi karbonhidrat ihtiyacını karşılayan ürünlerden olmuştur (Şengün, 2018, s. 11). Tatlı ve şekerli besin ihtiyacını karşılayan ilk ürün olarak ifade etmek de yanlış olmayacaktır. Doğal olarak arıların yuvalarında oluşturdukları petekler, insanlar tarafından toplanmıştır. Neolitik dönemin insanları, hayvansal üretim için birçok hayvan türünü evcilleştirmeye çaba harcamıştır. Arıların yuvalarından balı almak tehlikeli ve zarar verici olabildiği için, duman kullandıkları düşünülmektedir (Freedman, 2007, s. 36-51). Arıları evcilleştirmeleri mümkün olmasa da yaşam alanlarının benzerlerini oluşturmuşlardır (Işın, 2022, s. 13). Bal üretiminin tarihi başlangıcı net olarak bilinmemekle birlikte (Abou-Shaara, 2020, s. 25) Çatalhöyük’te bulunan çanak çömleklerde bal kalıntılarına ve evlerinde bal peteğine benzer tasvirlerle rastlandığı için Anadolu’da MÖ. 7000’lere denk gelen dönemde üretiminin olduğu düşünülmektedir (Akkaya ve Alkan, 2007, s. 120; Hendy, Colonese, Franz, Fernandes, Fischer, Orton ve Rosenstock, 2018, s. 4064).

Antik dönemde balın, çok farklı şekillerde kullanılmakta olduğu literatürde kayıtlıdır. Beslenme amaçlı tüketiminin yanı sıra içecekleri tatlandırmak için kullanımı olmuştur (Işın, 2022, s. 64). Tadı nedeniyle ekmek yapımında ve tatlı üretimlerinde kullanılan bal, mutfaklarda ilave olarak yiyeceklerin bozulmadan muhafazası amacıyla da kullanılmıştır. Apicius’un, sebzeleri uzun süre korumak için bal ve bal üretimi sirke içerikli verdiği tarif bu duruma örnek verilebilir (Kökmen-Seyirci ve Çağ, 2018, s. 708). Mutfak haricinde, sağlıkta kozmetik üretimlerinde kullanılan balın petekleri, mumyalama işlemleri sırasında da kullanılmıştır (Lenger, 2011, s. 129). Mısır’da üretilen ve kullanılan 900 ilaç kaydı içerisinde 500 kez baldan bahsedilmiştir (Zumla ve Lulat, 1989, s. 384-385; Al- Jabri, 2005, s. 1580-1587). Hipokrates, bal ile göz rahatsızlıklarının, yaraların, öksürükle beraber boğaz ağrılarının tedavisine vurgu yapmıştır (Bansal, Medhi ve Pandhi, 2005, s. 305-309).

Dinler açısından incelendiğinde balın, tüm dinler tarafından özel sayıldığı veya kabul edildiği görülmektedir. Kimi dinler için tüketimi söz

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

konusuyken kimisinde ise törenlerinin vazgeçilmezi olmuştur. Mısır’da dinî törenlerde kullanılmış, Hinduizm dinine mensup olanlar tarafından tanrıya sunulmuştur (Nayik, Tajamul, Muzaffar, Wani, Gull ve Majit Bhat, 2014, s. 6). İlave olarak bal ve arı, kutsal kitaplarda da yer almıştır. Kur’an-ı Kerim’de Nahl Suresi/68-69’da, İncil’de ise, Tesniye 32: 13’de yabancı bal işaret edilmiştir (Şenoğlu Fenerci, 2021, s. 63).

Kaliteli bal üretimi nedeniyle Karia’da ihracatı yapılan ürünler arasında yer almıştır. Karia, bugün Muğla ilinde yer alan antik bölgedir (Lenger, 2011, s. 28). Anadolu topraklarında bal üretimi bununla sınırlı değildir. Teke bölgesinde arıcılık yapıldığına dair Kaunoslu Zenon’a ait kayıtlarda Lykia bölgesinden Mısır’a ihracatının izleri vardır (Bulut 2019, s. 768). Muğla ili, günümüzde de arıcılık ve bal üretimi konusunda ilk sıralarda yer almaktadır. Antik dönemde olduğu gibi kaliteli bala sahip ender illerden biridir. Türkiye’de yapılan bal üretiminin %70-80’lik bölümü Muğla’dadır. Çam balı üretiminde ise sadece Yunanistan ve Türkiye’de olan Basra böceğinin salgılarıyla üretilen, özel bir üretime sahip olan Muğla, ilk sıradadır (Çukur ve Çukur, 2021, s. 118).

Çiçek ve çam balının üretiminin yerel üreticiler tarafından yapılıyor olması, coğrafi işaretli bal çeşitleri bulunması, günümüz Muğla yemeklerinde bal kullanımını artıran bir durumdur. Kahvaltılarının vazgeçilmezi olmasının yanı sıra farklı tatlı ve hamur işlerinde kullanılmaktadır. Şerbetli hazırlanması kabul görmüş olan lokma tatlısı bal ile de tatlandırılabilir ve ballı lokma olarak isimlendirilmektedir. Susam dövmesi (susam karması) olarak bilinen kahvaltılarda, katmerde börek içlerinde kullanılan ürün, her zaman yapılabilir de özellikle susamın ilk hasadından sonra hazırlanmaktadır. Odun ateşinde kavranan susam iyice dövülüp bal ile karıştırılarak kullanılmaktadır. Çitirmek bir başka bal ve susam ile hazırlanan şekerleme, tatlıdır. Bal, şifa kaynağı olarak düşünüldüğünden doğranan meyvelerin üzerine bal dökülerek kullanımını da görmek mümkündür. Kalbur hurması olarak bilinen yöresel tatlı da şerbet yerine bal da kullanılmaktadır. Yerelde çildirme, döndürme gibi isimlerle hazırlanan çeşitli akıtma-krep türü hazırlanan atıştırmalık hamur işlerinin servisinde, tuzlu istenirse zeytin veya peynir ile tatlı istenirse bal ile kullanımı tercih edilmektedir (Atabey, 2023).

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Kültür, toplumların yaşanmışlıklarıyla şekillenir. Geçmiş dönemlerde bölgede yaşayan toplumlar ve o toplumların inanışları, savaşları, doğal yaşantıları tarihten günümüze gelene kadar değişerek de olsa toplumun kültürünün temelini oluşturur. Beslenme şekilleri ve besin tercihleri de aynı şekilde kültürün bir parçasıdır. Mutfak kültürü, somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilmektedir. Tarihte insanların ne ile beslendikleri, nasıl tekniklerle yemek hazırladıkları ve hangi yemekleri yedikleri merak konusu olmuştur. Antik kazılardan elde edilen bilgiler ve ilgili literatürden elde edilen bilgiler ışığında tüketilen ürünlerle ilgili çıkarımlar yapılarak, günümüz mutfağıyla karşılaştırma yapmak, çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu noktada belirlenen araştırma soruları şunlardır:

- ✓ Günümüz Muğla mutfağı ve aynı bölgede antik dönemde bal kullanımında benzerlikler var mıdır?
- ✓ Günümüz Muğla mutfağı ve aynı bölgede antik dönemde bal kullanımında farklılıklar var mıdır?

Antik dönem mutfağı ile günümüz mutfağı arasında benzerlik ve farklılıkları görebilmek için nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmıştır. Karşılaştırmalı tarihsel araştırma, zaman içindeki süreci vurgulayan, sistematik ve kavramsallaştırılmış karşılaştırmayı kullanan bir yöntemdir. Bu yöntem, toplumların veya diğer toplumsal birimlerin zaman içindeki durumlarının bazı gerçeklere göre incelenmesini ve birbirleriyle karşılaştırılmasını içermektedir. Farklı zaman ve mekânlarda ortaya çıkan ortak örüntülerin keşfedilmesini sağlaması nedeniyle karşılaştırmalı bir analizdir ve farklı kültürlerin tarihsel süreçlerindeki örüntülerin keşfedilmesini sağlayan nitel bir yöntemdir (Çetin ve Solmaz, 2017, s. 34). Bu yöntemde çok fazla sayıda veya çok kapsamlı örneklem ile değerlendirme yapılmaz (Neuman, 2010, s. 632). İki veya daha çok kültür veya toplum arasında karşılaştırma yapma fırsatı veren yöntemde, sayı artırıldığça sistematik karşılaştırma yapma imkânı kısıtlanır (Sasaki, 2007, s. 152). Mutfak üretimlerinin yapıldığı ürün sayısı çok fazla olduğu ve bu nedenle çok geniş kapsamlı olacağı için örneklem, bal üretimleri olarak belirlenmiştir. Antik dönem yemeklerine ve o dönem mutfak izlerine ulaşılmasının sınırlı oluşu, araştırmanın da sınırlılıkları arasında yer almıştır. Antik dönemde bal ile yapılan mutfak üretimleri, günümüz mutfak üretimleriyle karşılaştırılarak

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

hazırlanan çalışma, günümüz tariflerinin ne ölçüde antik dönem kaynaklı olduğu konusunda fikir verebilecektir. Bu da araştırmayı önemli kılmaktadır. Tarihsel karşılaştırmalı analiz yöntemini uygulayabilmek için bal üretimleriyle ilgili 15 adet kaynak incelenerek, kanıtlar toplanmıştır. Nitekim Neuman (2013, s. 620), tarihsel karşılaştırmalı analizde, verileri dokümanlardan toplayarak, aralarındaki ilişkiyi anlaşılır olarak sunmak gerektiğini ifade etmiştir. Dokümanlarla çalışma tamamlanabildiği için, etik kurul raporuna gerek yoktur.

Bulgular

Antik dönem yemekleriyle ilgili araştırmalardan toplamda 15 çalışma incelenerek, içerisinde bal ile üretilen yemek ve içeceklerin olduğu 8 adet çalışma araştırmaya dâhil edilmiştir. İlave olarak günümüz Muğla mutfağı ile ilgili Muğla Valiliği bünyesinde ve Muğla Büyükşehir Belediyesince hazırlanan kitaplardan bu tariflere karşılık gelebilecek tarifler değerlendirilmiştir. Kitap künyeleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Dahil Edilen Çalışmalar

	Çalışma konusu	Çalışmanın künyesi
1	Antik mutfak	Aksoy, İflazoğlu ve Canbolat, 2016.
2	Antik mutfak	Albustanlıoğlu, 2019.
3	Antik mutfak	Albustanlıoğlu, Güney, Beyter ve Yılmaz, 2023.
4	Antik mutfak	Güveloğlu, 2019.
5	Antik mutfak	Kapka, 2019.
6	Antik mutfak	Kökmen Seyirci ve Çağ, 2018.
7	Antik mutfak	Helvacıoğlu, 2021.
8	Antik mutfak	Tolga ve Yatkın, 2017.
9	Muğla mutfağı	Muğla Valiliği yemek kitabı, Çelik, Durdu ve Budakoğlu, 2017.

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

10	Muğla mutfağı	Muğla Büyükşehir Belediyesi/Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, yemek kitabı Atabey, 2023.
----	---------------	---

Aksoy ve diğeri (2016, s. 57) yaptıkları çalışmada, et veya balık yemeklerinde bal, kekik gibi aromatik otlar, garum, silphium, sirke, şarap, karışımıyla tatlandırma yaptıklarını ifade etmişlerdir. Albustanlıoğlu (2019, s. 1348) çalışmasında, ekmeği lezzetlendirmek için üzüm, şarap, yumurta, süt, kurutulmuş meyve ve bal kullanıldığını söylemiştir. Albustanlıoğlu ve diğeri (2023, s. 798) ise, “Vitellina Fricta” isimli et yemeğinde bonfile, bal, şarap, liquamen (balık sosu), defritum (yoğunlaştırılmış üzüm şırası), çeşitli otlar ve soğuk sıkım zeytinyağı ile hazırlanan püre kıvamlı bir yemeğin tarifini vermiştir. Aynı çalışmada, diğeri bir ballı tarif olarak “Libum” yer almıştır. Libum; peynir, un, bal, yumurta ve defneyaprağı ile hazırlanarak, fırına benzer bir düzenekte pişirilen bir çeşit hamur işidir. Güveloğlu (2019, s. 263-264), ballı karides, ballı kek ve susamlı şekerlemeler ile “globi” olarak adlandırılan peynir ve irmikle hazırlanmış küçük topların kızartılarak bala batırılmasıyla hazırlanan bir tariften bahsetmiştir. Aynı çalışmada söz ettiği üzere peynir, un, irmik temel malzemeleriyle hazırlanan ince hamurların arasına bal sürülerek hazırlanan “placenta” ise, bir çeşit tatlı ekmektir. Kapka’nın (2019, s. 174-182), şaraba bal eklenerek yapılan bir başlangıç içkisi olan “mulsum” tarifi, çalışmasında yer almıştır. İlave olarak bal ve haşhaş tohumlu kakırca, “in Ovis Hapalis” isimli yaban kerevizi, somun, su, bal ve sirke ile hazırlanan bir çeşit çılbur, “In Vitulinam Elixam” isimli yaban kerevizi, bal, dana eti, şarap, zeytinyağı ile hazırlanan yahni, “In Lolligine in Patina” isimli ballı kalamar, “Aliter Dulcia” isimli çam fıstığı, yumurta, süt, bal temel malzemeleriyle hazırlanan bir çeşit puding, “Ova Sphongia” olarak bilinen ballı omlet, “Tyropatinam” isimli yumurta, süt bal ile hazırlanan muhallebi yer almıştır. Kökmen Seyirci ve Çağ (2018, s. 708), mutfakta kullanıp yemekten ziyade dayanıklılık kazandırmak için bal ve sirke karışımıyla sebzeleri uzun süre dayanıklı hâle getirdiğinden bahsetmiştir.

Çalışmasında Helvacıoğlu (2021, s. 58), sirke ve bal ile yapılan şerbetin tedavi amaçlı da kullanıldığını ifade etmiştir. Son olarak Tolga ve Yatkın’ın (2017, s. 113) çalışmasında, “Itria” isimli, ana malzemesi susam

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

ve bal olan isteğe bağlı badem, fıstık, siyah haşhaş tohumu gibi yağlı tohumlarla hazırlanan bir şekerlemeden bahsetmiştir.

Muğla yemek kitapları içerisinde yer alan yemeklerden benzerlik ve farklılıkları bulunanlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Yemekler Arası Benzerlik ve Farklılık

Antik yemek	Yemek üretimi	Muğla yemeği	Yemek üretimi
Vitellina Fricca	Ballı ve püre kıvamlı et	Oğlak kebabı	Sadece et ile haşlama tarzı
Defritum/De frutum	Yoğunlaştırılmış üzüm suyu	Pekmez	Yoğunlaştırılmış üzüm suyu
Ballı karides	Bal ile lezzetlendirilmiş	Sarımsaklı karides	Sarımsak ile lezzetlendirilmiş
Globi	Ballı kızartılmış top şeklinde peynirli, irmikli hamur	Lokma	Ballı veya şerbetli servis edilen mayalı hamur topları
Placenta	Aralarına bal sürülen irmik ve peynirli yufka şeklinde katlar	Ballı katmer	Aralara yağ ve bal sürülen sacda pişirilen hamur işi
Itria	Bal ve susam ana malzemeleriyle hazırlanan şekerleme	Çitirmek	Bal ve susam ana malzemeleriyle hazırlanan şekerleme

Tablo 2’de yer alanlar haricinde, benzerlik gösteren yemek olmamıştır. Tamamen farklı olan diğer yemeklerin artık günümüzde benzerini görmek mümkün olmadığı için farklı olarak ifade etmek mümkündür. Tablo 2’de verilenler, benzer özellik gösterenlerdir.

Vitellina Fricca; et, kırmızı şarap, üzüm sirkesi, bal ana malzemeleriyle hazırlanmakta olan püre kıvamına gelecek kadar pişirme yapılan bir yemektir. Günümüzde Muğla mutfağında püre hâle getirilen bir

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

et yemeği yoktur. Ancak püre kadar iyi pişmiş dağılır özelliikte olan ve Coğrafi İşaretli oğlak kebabı en bilinen et yemeğidir (Güveloğlu, 2019, s. 263-264), Antik dönemde şarap, bal ve sirke birçok yemekle birlikte etlerde de çok kullanılan ürünler olarak, bu yemeğinde aromalandırıcısı olmuştur. Günümüz örneğinde sadece etin doğal tadı tercih edilmektedir. Bu noktada et yemeği örneğinde farklı pişirme ve lezzet tercih ediliyor denebilir.

Defrutum antik dönemde üzüm suyunun yoğunlaştırılması ile elde edilen, sos gibi de kullanılan kıvamlı bir tatlandırıcıdır. İçeriğinde aromasını ve şekerli tadını geliştirmek için bazen incir gibi meyvelerinde kullanıldığı bu sos pekmezle benzerlik göstermektedir. Hazırlanması aşamasında defrutum da meyve pekmezde ise pekmez toprağı kullanımı farklılığıdır (Işın, 2010, s. 295). Kullanımda ise antik dönemde yemeklerde salatalarda sos ve lezzet artırıcı olarak kullanılırken günümüzde kahvaltılarda, tatlılarda, simit gibi unlu mamullerde kullanılırken ana yemek, salatalarda kullanımı yoktur.

Her iki dönemde de deniz ürünleri kullanılmaktadır. Antik dönemde yemeklerinde tatlı soslarla yapıyor oluşuna bir örnek olarak bal ile pişirilen karides oldukça iddialı bir lezzettir (Dalby, 2004, s. 50). Günümüzde ise deniz ürünleri ile tatlı aromaların kullanımını yerel mutfakta görmek mümkün değildir. Tuzlu yemekler ve salatalarda daha çok sarımsak, ekşi lezzetler tercih edilmektedir.

Globi ve lokma tatlı küçük hamur topları olması nedeniyle benzerlik göstermektedir. Ancak globi irmik ve peynirle hazırlanırken (Dalby ve Grainger, 2001, s. 84), lokma mayalı hamurla hazırlanmaktadır. Tüketilirken bal veya şerbet kullanımı günümüzde yaygındır. Ancak globi sadece bal ile servis edilmektedir. Her ikisinde de yağ içerişinde kızartma tekniği uygulanmaktadır.

Placenta ballı hamur katları şeklinde hazırlanmaktadır. Katmerde de benzerini görmek mümkündür. Ancak katmer her durumda ballı değildir. Günümüz katmerinde temel malzeme yağ ve hamurken, antik dönemde hamurun yerine irmik ve peynir görölmektedir.

Itria ise antik dönem mutfağında da günümüzde de aynı şekilde üretilmektedir. Bal ve susam ana malzeme olmak üzere isteğe bağlı zenginleştirmek için malzemeler eklenebilmektedir (Fotoğraf 1). Temel hazırlığa istenirse antik dönemde meyveler katılırken (Dalby ve Grainger,

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

2001, s. 84; Atabey, 2023, s. 358) günümüzde yağlı tohumlar tercih edilmektedir.

Fotoğraf 1: Çitirmek (Muğla yöresel mutfağında yapılan bir çeşit şekerleme).

Sonuç

Araştırma sonucunda aynı bölgede farklı zamanlarda bal kullanımının olduğu, antik dönemde kullanımı ile günümüz kullanımında farklılıklar ve benzerlikler olduğu tespit edilmiştir. Yapılan tarihsel karşılaştırmalı analiz sonrasında benzerlikleri olanlar tablolaştırılarak anlaşılır hâle getirilmiştir. Defrutum ve pekmez aynı gibi görünse de üretim ve kullanımları açısından farklılık göstermektedir. Pekmez, üretimi sırasında yerel halkın pekmez toprağı olarak isimlendirdiğı toprak ile durultma yapılarak üretimi söz konusudur. Sadece üzüm suyu ile üretilmeyen, harnup (keçi boynuzu), dut, erik ile de üretilen bir tariftir (Atabey, 2023). İlave olarak pekmez, günümüz Muğla mutfağında yemeklerde değıl, tatlılarda kullanılmaktadır. Plecenta, peynir ve irmikle hazırlandığı için farklılık göstermektedir. Ballı katmer ise un, su, tuz ile hazırlanan hamurla yapılmakta, lezzetlendirici olarak da zeytinyağı kullanılmaktadır. Deniz ürünleri ve etlerde Antik dönemde lezzetlendirici

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

olarak bal kullanılırken, günümüz Muğla mutfağında sarımsak kullanılmaktadır. Ballı karides, ballı kalamar, ballı balık örnekleri yerine sarımsaklı kalamar, karides ve balık yapılmaktadır. Bal ve sirke, Antik dönemde sebzelere dayanıklılık kazandırmak için kullanılan bir karışım olmuştur. Günümüz Muğla mutfağında, turşuların üretiminde sirke ve buğday kullanılmaktadır. Bundaki temel neden fermentasyonu hızlandırmasıdır. Muhtemelen Antik dönemde aynı işlevi sağlayarak dayanıklılık kazandırmaktadır. Bir yemek çeşidi olmayıp saklama metodu olması nedeniyle Tablo 2’de yer verilmemiştir.

Bu çalışmanın en önemli çıktısı, birebir aynı tarife sahip olan Itria’dır. Günümüz Muğla mutfağında Antik dönemim iki ürünü; bal ve susam, kaliteli ve yoğun üretim olarak gerçekleştirilmektedir. Pişirme şekli ve tüketim şekliyle de benzerlik gösteren Itria ve Çitirmek için Antik dönemden günümüze kadar taşınmış Antik dönem miras yemeği demek mümkündür.

Itria

Dalby ve Gringer (2001, s. 84), Catonun tarifini uyarlayarak şu şekilde tarif etmiştir: Bal kaynatılıp karamelize edildikten sonra içerisine susam, isteğe bağlı çeşitli yağlı tohumlar ve hurma gibi meyveler katılarak zenginleştirilir. Karışım soğuduğunda, sertleşen bir çeşit ince şekerlemedir.

Çitirmek ise Atabey’in (2023) çalışması ile Muğla Valiliği kitabında yer aldığı şekliyle, aynı şekilde balın karamelize edilmesi ve susamla hazırlanmaktadır. İsteğe bağlı fıstık, badem, ceviz gibi malzemeler de katılan ve ince bir tabaka hâlinde dökülüp, soğuduğunda kesilerek tüketilen bir çeşit şekerlemedir.

Bir diğer benzerliği, Tablo 2’de yer vermemekle birlikte sirke, bal ile hazırlanan şerbette görmek mümkündür. Birebir diyebileceğimiz bir tarif olmasına rağmen, özellikle Osmanlı dönemi ve Mevlevi mutfağıyla anılan bir içecek olduğunu söylemek mümkündür. Muğla mutfağında uygulanmayan bir tarif olması nedeniyle Tablo 2’de yer verilmemiştir. Her iki dönemde de şifa içeceği olarak tüketiliyor oluşu da benzerlik göstermektedir.

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

Kaynakça

- Abou-Shaara, H. F. (2020). How can Honey Bees Explain the Process of Animal Domestication by Humans?. *Arthropods*, 9(2), 32.
- Akkaya, H. ve Alkan, S. (2007). Beekeeping in Anatolia from the Hittites to the present day. *Journal of apicultural research*, 46(2), 120-124.
- Aksoy, M., İflazoğlu, N., & Canbolat, C. (2016). Avrupa Aşçılık Tarihi: Antik Yunan'dan Sanayi Devrimi'ne. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 3(1), 54-62.
- Albustanlıoğlu, T. (2019). Roma İmparatorluğunda Fırın Organizasyonu ve Ekmek Üretimi: Pompei Ekmeği Örneği (Organization of Bakery in the Roman Empire and Bread Production: Example of Pompei Bread). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 7(2), 1344-1366.
- Albustanlıoğlu, T., Güney, S. K., Beyter, N., & Yılmaz, İ. (2023). Antik Zeugma Kenti Seramik Kap Örnekleri Kullanılarak Yapılan Roma Yemeği ve Duyusal Analizleri (Roman Food and Sensory Analysis Using The Ancient City of Zeugma Ceramic Vessel Samples). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(1), 794-816.
- Al- Jabri, AA. (2005). Honey, milk and antibiotics, *African Journal of Biotechnol*, 4(13), 1580-1587.
- Atabey, S. (2023). Gocamandan Toruna Muğla Yemekleri, Muğla: Muğla Büyükşehir Belediyesi yayınları.
- Bansal, V., Medhi, B. ve Pandhi, P. (2005). Honey- A remedy rediscovered and its therapeutic utility, *Kathmandu Univeristy Medical Journal*, 3(3), 305- 309.
- Bulut, S. (2019). Zenon Arşivindeki Lykia Balının Menşei, V. Keleş, H. Kasapoğlu, H. Ergürer, E. Ertuğ, Çelikbaş, A. Yılmaz (Ed.), *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı* içinde (ss. 767- 776). Ankara: Sage Yayınları.
- Çelik, V., Durdu, B. K. ve Budakoğlu, F. E, (2016) *Muğla Valiliği yemek kitabı*.
- Çetin, E. ve Solmaz, E. (2017). Is ICT Integration A Magic Wand for Education? A Comparative Historical Analysis between Singapore and Turkey. *Journal of Education and Future*, (12), 31-

Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616

47 . Retrieved from
<https://dergipark.org.tr/en/pub/jef/issue/30777/332815>

Çukur, F. ve Çukur, T. (2021). Muğla İli Arıcılık Potansiyelinin Apiturizm Açısından Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 27(2), 113-122. DOI: 10.24181/tarekoder.882927.

Dalby, A. (2004) *Bizans'ın damak tadı: kokular, şaraplar, yemekler*. (Çev: A. Özdamar). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Dalby, A. ve Grainger, S. (2001). *Antik Çağ Yemekleri ve Yemek Kültürü*, İstanbul: Homer Kitabevi.

Freedman, P. (2007). *Yemek damak tadının tarihi*. (N. Elhüseyni, Çev.) İstanbul: Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Limited Şirketi.

Güveloğlu, A. (2019). *Antik Çağ'da Beslenme ve Damak Tadı*, Pinhan Yayıncılık.

Helvacıoğlu, Ö. (2021). Antik Dönem Tedavi Merkezlerindeki (Asklepion) Diyet Uygulamalarının Gastronomi Açısından İncelenmesi Ve Günümüz Beslenme Ve Tedavi Süreçlerine Yansımaları. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Hendy, J., Colonese, A. C., Franz, I., Fernandes, R., Fischer, R., Orton, D., Rosenstock, E. (2018). Ancient Proteins from Ceramic Vessels at Çatalhöyük West Reveal the Hidden Cuisine of Early Farmers. *Nature communications*, 9(1), 4064.

Işın, P. M. (2010). *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Işın, P. M. (2022). *Avcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kapka, E. Antik Roma'da Bir Akşam Yemeği Menüsü. *Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, 171.

Kökmen-Seyirci, H. & Çağ, Ç. (2018). Antikçağda Gıdaların Korunması, 6, 701-711. DOI: 10.13113/CEDRUS.201833.

Lenger, D. S. (2011). Antik Çağda Karia Bölgesinde Bal. *Acta Turcica*, 1(1), 28-35.

McGovern, P. E. (2000). The Funerary Banquet of “King Midas”. *Expedition-Philadelphia*, 42(1), 21-29.

- Atabey, S. (2023). Antik dönemde bal: Antik miras olarak günümüze taşınmış yöresel tarif “Çitirmek”. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 83-96. DOI: 10.54557/karataysad.1346616
- Nayik, G. A., Tajamul, R. S., Muzaffar, K.-Wani, S. H., Gull, A. ve Majit, I.- Bhat, F. M. (2014). Honey: It’s History and Religious Significance, A Review, *Universal Journal of Pharmacy*, 3, 58.
- Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal araştırma yöntemleri nicel ve nitel yaklaşımlar* (2. Cilt). (Çev. Özge Sedef), Ankara: Yayın Odası.
- Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, 6. Baskı. (Çev. Özge Sedef), Ankara: Yayın Odası.
- Sasaki, M. (2007). Comparative research. M. S. Lewis-Beck, A. Bryman & T. F. Liao (Ed.). *Encyclopedia of social science research methods* içinde. ss. 152-154.
- Şengün, N. (2018). Antik Çağ’da Akdeniz ve Kıbrıs’taki Beslenme ve Mutfak Kültürü (Yüksek lisans tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ). Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/11129/5321>.
- Şenoğlu Fenerci, B. (2021). Eskiçağ'da Bal. *Masrop E-Dergi*, 15(1), 62-74. <https://dergipark.org.tr/en/pub/masrop/issue/62146/894400> adresinden alınmıştır.
- Tolga, Ö. & Yatkın, Ö. (2017). Antik dönemdeki damak tadının günümüz yansıması. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 5(Special Issue 2), 103-116.
- Zumla, A. ve Lulat, A. (1989). Honey: a remedy rediscovered. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 82(7), 1989, 384-385.

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 21.08.2023

Makale Kabul Tarihi: 09.10.2023

TR63 BÖLGESİ BELEDİYELERİNİN KENTSEL DİRENÇLİLİK FARKINDALIKLARININ STRATEJİK PLANLAR ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Eda MERT*

Muhammed Enes KAN**

Öz

Dünya çapında kentler, ekonomik, sosyal, teknolojik birtakım değişimlerin yanı sıra, iklim değişikliği, ekolojik bozulma, afetler gibi yüksek düzeyde karmaşık ve kronik sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunlar karşısında kentlerin başa çıkma kabiliyetlerinin geliştirilmesi ve sorunlarla başa çıkabilmek için bir direnç oluşturması gerektiğinden yola çıkan bir kavram olan kentsel dirençlilik, bir kentsel politika söylemi olarak 'giderek daha etkili' hale gelmiştir. Bu çalışmada, halka en yakın hizmet birimleri olan belediyelerin geleceğe yönelik amaç ve hedeflerinin yer aldığı stratejik planlarında "kentsel dirençlilik" kavramına yönelik farkındalık düzeyleri incelenmiştir. Belediyelerin kentsel dirençlilik farkındalığı ve bu yöndeki faaliyetleri Kaya ve Yaylı (2023) tarafından OECD ve BM'nin kentsel dirençliliği ele alış biçimi referans alınarak hazırlanan "çevre", "ekonomi", "toplum" ve "yönetişim" başlıkları ve bu başlıkların her birinin altında yer alan 5 alt başlık rehberliğinde değerlendirilmiştir. Çalışma, TR63 bölgesi illeri (Hatay, Kahramanmaraş ve Osmaniye) belediyelerinin 2020-2024 stratejik planları ile sınırlandırılmıştır. Stratejik planlar nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir analiz yöntemi olan içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Böylece bu çalışmada, Hatay Büyükşehir Belediyesi, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi ve Osmaniye Belediyesi'nin 2020-2024 stratejik planlarının kentsel dirençlilik farkındalığı incelenmiş ve kentsel dirençliliğe yönelik düzenlemeleri araştırılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular Hatay Büyükşehir Belediyesi ve Osmaniye Belediyesi'nin stratejik planlarında kentsel dirençlilik farkındalığının Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesine göre çok daha

* Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü, edamert@artvin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9079-7786.

** Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, meneskan@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9786-9858.

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

fazla olduğunu, TR63 Bölgesi belediyelerinin stratejik planlarının çevre ve toplum temalarına, ekonomi ve yönetim temalarına göre çok daha duyarlı olduğunu göstermiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre TR63 Bölgesi belediyelerinin kentsel dirençliliği artırmak için özellikle ekonomi alanındaki düzenleme ve uygulamalarını artırması ve kentlerde işlenen suçları önlemeye yönelik tedbirleri de kendi sorumluluklarının bir parçası olarak görmeleri gereklidir. Ayrıca, yöneticiler halka daha yakın ve daha erişilebilir olmaya özen göstermeli ve güçlü bir yönetim ağının kurulabilmesi için kent konseylerine daha fazla önem vermelidir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Dirençlilik, Stratejik Plan, Sürdürülebilirlik, TR63 Bölgesi.

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Analysing the Urban Resilience Awareness of TR63 Region Municipalities Through Their Strategic Plans

Abstract

Cities around the world are facing highly complex and chronic problems such as climate change, ecological degradation, disasters as well as economic, social and technological changes. Urban resilience, a concept based on the need to improve the coping capabilities of cities in the face of these problems and to build a resilience to cope with the problems, has become 'increasingly effective' as an urban policy discourse. In this study, the level of awareness of municipalities, which are the closest service units to the public, on the concept of "urban resilience" in their strategic plans, which include their goals and objectives for the future, is analysed. The municipalities' awareness of urban resilience and their activities in this direction were evaluated under the headings of "environment", "economy", "society" and "governance" and 5 sub-headings under each of these headings prepared by Kaya and Yaylı (2023) with reference to the OECD and UN's approach to urban resilience. The study was limited to the 2020-2024 strategic plans of the municipalities of TR63 region provinces (Hatay, Kahramanmaraş and Osmaniye). Strategic plans were analysed by content analysis method, which is a frequently used method of analysis in qualitative research. Thus, in this study, the urban resilience awareness of the 2020-2024 strategic plans of Hatay Metropolitan Municipality, Kahramanmaraş Metropolitan Municipality and Osmaniye Municipality was analysed and their arrangements for urban resilience were investigated. The findings of the study show that the awareness of urban resilience in the strategic plans of Hatay Metropolitan Municipality and Osmaniye Municipality is much higher than that of Kahramanmaraş Metropolitan Municipality, and that the strategic plans of TR63 Region municipalities are much more sensitive to the themes of environment and society than to the themes of economy and governance. According to the results obtained in the study, TR63 Region municipalities should increase their regulations and practices especially in the field of economy in order to increase urban resilience and should consider measures to prevent crimes committed in cities as part of their responsibilities. In addition, administrators should pay attention to be closer and more accessible to the public and pay more attention to city councils in order to establish a strong governance network.

Keywords: Urban Resilience, Strategic Plan, Sustainability, TR63 Region.

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Giriş

Kentler, iklim değişikliği, kritik altyapı sorunları, terörist saldırıları, teknolojik kazalar, salgın hastalıklar ve afetler dâhil olmak üzere bir dizi karmaşık sorunla karşı karşıyadır. Bugün dünya nüfusu 7,6 milyar olup, 2050 yılında 9,8 milyara ulaşacağı ve kentsel alanlarda yaşayan nüfusun 2050 yılına kadar %55'ten %68'e çıkması beklenmektedir (Ribeiro ve Gonçalves, 2019, s. 1). Dünya nüfusunun giderek daha fazla kentsel alanlarda yaşaması, ekonomik krizler, kirlilik, salgınlar, yoksulluk, işsizlik, çarpık kentleşme, cinsiyet ayrımcılığı, göç, altyapı yoksunluğu, kalabalıklaşma (Kaya ve Yaylı, 2023, s. 376) vb. sorunların gün geçtikçe daha karmaşık hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu tehditler karşısında kentlerin uyum kabiliyetini geliştirmesi ya da direnç oluşturması gerekmektedir. Bu kapsamda, tüm bu tehditlere dayanabilme ve kendini koruyabilme gücünü ifade eden kentsel dirençlilik giderek daha fazla dikkat çeken ve ilgi gösterilen bir kavram haline gelmiştir (Carmin ve vd., 2012; Leichenko, 2011; Akt: Meerow ve vd., 2016).

Kentleşme sorunları ve ortaya çıkarmış oldukları tehditler, kentlerin nasıl daha dayanıklı hale gelebileceği ve bu konuda fiilen neler yapılabileceği hakkında daha fazla düşünmemizi sağlamıştır. Bu noktada ise; politika yapıcılarının, kentlerde bu sorunlarla başa çıkabilmek için ne tür politikalar geliştireceği ve stratejik planlarında bu konuya dair amaç ve hedeflerinin neler olacağı merak konusudur. Bu kapsamda, kentsel sorunların çözümü için, merkezi yönetim yanında yerel yönetimlerin de bir takım önleyici ve düzeltici tedbirler alması ve bu tedbirleri temel politika araçları olan stratejik planlarına yansıtılmaları beklenmektedir. Konunun öneminden hareketle bu çalışmada yerel yönetim birimi olan belediyelerin stratejik planlarında kentsel dirençlilik konusundaki farkındalıkları değerlendirilecektir. Çalışma, TR63 bölgesi illeri (Hatay, Kahramanmaraş ve Osmaniye) belediyeleri tarafından en son hazırlanan stratejik planlar ile sınırlandırılmıştır. Yani çalışmada; Hatay Büyükşehir Belediyesi, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi ve Osmaniye Belediyesi'nin 2020-2024 stratejik planlarının kentsel dirençlilik farkındalığı ve kentsel dirençliliğe yönelik ne tür amaç ve hedefleri olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışma sonucunda ele alınan belediyeler nezdinde yapılan değerlendirmelerin, diğer belediyeler açısından yol gösterici olması, kentsel dirençlilik kavramına olan ilginin ve önemin artması beklenmektedir. Ayrıca çalışmanın, tüm belediyelerimiz açısından kentsel

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

dirençlilik kavramının gerektirdiği düzenlemelerin, belediyelerin stratejik planlarında dikkate alınması ve uygulanması için bir farkındalık oluşturacağı düşünölmektedir.

1. Kentsel Dirençlilik ve Stratejik Plan Kavramları

1.1. Kentsel dirençlilik

Dirençlilik, birçok farklı şekilde tanımlanmış (Meerow vd., 2016; Schiappacasse ve Müller, 2018) ve çevre bilimleri, ekoloji, mühendislik ve psikoloji gibi çok çeşitli araştırma alanlarında kullanılmıştır (Bautista ve diğ., 2022). Mühendislik dayanıklılığı, ekolojik dayanıklılık ve sosyo-ekolojik dayanıklılık literatürde bulunabilecek üç ana yaklaşımdır (Sharifi ve Yamagata, 2016). Ekolojik literatürden yola çıkan kentsel dirençlilik genellikle karmaşık sosyo-ekonomik-fiziksel-çevresel sistemler olarak şehirlerin tehlikelerden veya felaketlerden kurtulma ve bunlarla ilişkili riskleri azaltma kapasiteleriyle ilişkilendirilmiştir (Davis, 2018, s. 106).

Direnç, Latince geri esneme anlamına gelen “*re-salire*” kökünden gelmektedir (Moloney ve Doyon, 2021). Geri esnemek ve geri atlamak herhangi bir etki karşısında mevcut durumunu korumak veya etki sonrasında mevcut durumuna geri dönebilmek anlamındadır (Konukcu, 2020, s. 330). Türk Dil Kurumu ise direnç kavramını “*Dayanma, karşı koyma gücü; dayanırlık, mukavemet*” olarak ifade etmiştir (TDK, 2021).

Kentsel dirençlilik, ekosistemle ilişkili olarak ilk kez Holling (1973) tarafından tanımlanmıştır. Holling (1973) dirençliliği, bir ekosistemin rahatsızlık karşısında temel işlevsel özelliklerini koruyabilme yeteneği olarak tanımladı. Holling ve vd, (2004, s.558) kentsel dirençliliği, “*bir sistemin, temelde aynı işlevi, yapıyı, kimliği ve geri bildirimleri koruyacak şekilde değişime uğrarken rahatsızlığı absorbe etme ve yeniden düzenleme kapasitesi*” olarak tanımlamıştır.

“*Kentsel dayanıklılık, bir kentsel sistemin ve onu oluşturan tüm sosyo-ekolojik ve sosyo-teknik ağların zamansal ve mekânsal ölçeklerde bir rahatsızlık karşısında istenen işlevleri sürdürme veya hızla geri dönme, değişime uyum sağlama ve mevcut veya gelecekteki uyum sağlama kapasitesini sınırlayan sistemleri hızla dönüştürme becerisini ifade eder*” (Meerow ve diğ., 2016, s. 40). Wagner ve Breil’ e (2013, s. 114) göre dirençli bir şehrin daha kapsamlı bir tanımı, bir topluluğun strese dayanma, hayatta kalma, uyum sağlama ve bir kriz veya felaketten sonra kendini

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

toparlama ve hızla yoluna devam etme konusundaki genel kapasitesini ve yeteneğini vurgular. Birleşmiş Milletler Afet Riskini Azaltma Ofisi'nin (United Nations Office for Disaster Risk Reduction-UNDRR) kentsel dirençlilik tanımı ise, *“tehlikelere maruz kalan bir sistemin, topluluğun veya toplumun, temel yapılarının korunması ve restorasyonu da dâhil olmak üzere, bir tehlikenin etkilerine zamanında ve verimli bir şekilde direnme, absorbe etme, uyum sağlama, dönüştürme ve bunlardan kurtulma yeteneğidir”* (WEB1).

Dirençlilik teorisi ekolojik sistem yanında; doğal afetler ve risk yönetimi, tehlikeler, iklim değişikliğine uyum ve enerji sistemleri gibi pek çok konu ile bağlantılı olarak çalışılmış geniş bir kavramdır (Meerow, 2016, s. 43). Birçok konuyla bağlantılı olan kentsel dirençlilik konusunda çeşitli çalışmalar yapan Rockefeller Vakfı, dünya çapında insanlığın refahını artırma misyonunun bir parçası olarak, 2013 yılında kentsel dayanıklılığa odaklanan yeni bir program benimsemiştir. 100 Dirençli Şehir (100RC) Programı, dünyanın dört bir yanındaki şehirleri XXI. yüzyılda giderek daha fazla etkileyen fiziksel, sosyal ve ekonomik zorluklara karşı daha dirençli hale gelmesine yardımcı olmaya adanmıştır (Spaans ve Waterhout, 2017, s. 110).

Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi oluşumlar da kentsel dirençlilik konusunda bir takım çalışmalar sürdürmektedir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Afet Riskini Azaltma Ofisi “Şehirleri Dirençli Yapmak” adında bir kampanya düzenlemiştir (WEB2).

Dünya Bankası ve Afet Azaltma ve Yeniden Yapılanma Küresel Fonu (GFDRR) arasındaki bir ortaklıkla başlatılan Şehir Direnç Programı (CRP) ise, afetlerin ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini planlama ve azaltma kapasitesine sahip dayanıklı şehirler inşa etmek için çalışır (WEB3).

OECD dirençli şehirlerin, gelecekteki şokları (ekonomik, çevresel, sosyal ve kurumsal) absorbe etme, iyileştirme ve bunlara hazırlanma yeteneğine sahip olduğunu ve sürdürülebilir kalkınmayı, refahı ve kapsayıcı büyümeyi desteklediğini ifade etmiştir. Kentsel dirençlilik çalışmalarında, dirençliliğin değerlendirilmesi için dirençlilik boyutlarının anlaşılması önemlidir. Literatüre göre kentsel dirençlilik analizi, doğal afetlerle ilgili tehdit ve risklerle önemli ölçüde ilişkilidir (Ribeiro ve Gonçalves, 2019, s. 4). OECD'ye göre kentsel dirençliliği sağlayan

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

ekonomi, toplum, çevre ve yönetim olmak üzere 4 temel boyut ve bu boyutların her birinde dirençliliği ölçmek için çeşitli alt ölçütler bulunmaktadır (WEB4).

1.2. Stratejik plan

Stratejik planlama, örgütün bulunduğu nokta ile varmayı istediği nokta arasındaki yolu tarif etmektedir (Parlak, 2016, s. 346). Bir başka ifade ile stratejik planlama Stratejik plan ise; “*Kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren planı ifade eder*” (Akt: Yıldız, 2013, s. 42). Bir başka tanıma göre ise stratejik plan, örgütün misyonu doğrultusunda amaçların tespit edilerek, fırsat ve tehditlerin belirlenmesi, örgütün üstünlük ve zayıflıklarının analizinin ardından stratejik alternatiflerden en uygun olanının tercih edilmesidir (Çetin, 2017, s. 5). Stratejik planlama, uzun vadeli örgütsel hedeflerin belirlenmesine ve bunlara ulaşmak için tasarlanan planların geliştirilmesine ve uygulanmasına odaklanır (Stonehouse ve Pemberton, 2002, s. 854). Stratejik planlama, “*Neredeyim, nerede olmak istiyorum ve istediğim yere nasıl varabilirim, hedefe ulaşabilmem için fırsatlar ve dezavantajlar nelerdir?*” gibi sorulara cevap bulmaya yardımcı olan bir yönetim tekniğidir (Akman ve Özasan, 2018, s. 58).

Stratejik planlama, kıt kaynaklardan en iyi şekilde faydalanmayı mümkün kılar (Güngör ve Kutlu, 2018, s. 308). Stratejik planlama gelecekte meydana gelebilecek sorunlarla yakından ilgilidir. Siyasi ve teknolojik gelişmeler, iç ve dış çevre koşulları, örgütsel ve toplumsal değişme ihtiyacı gibi örgütün geleceğini doğrudan etkileyebilecek unsurların örgüte zarar vermemesi, önceden bu durumlarla ilgili önlemlerin alınması için stratejik planlamaya ihtiyaç duyulmaktadır (Tortop vd., 2017, s. 225).

Türkiye’de, stratejik planlama ile ilgili düzenleme 10.12.2023 tarihinde çıkarılan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Kanunun 3. Maddesinde stratejik planın tanımı yapılmış, 9. Maddesinde ise kamu kuruluşlarına stratejik plan hazırlama ve performans esaslı bütçeleme sistemine geçme yükümlülüğü getirilmiştir (Barca ve Nohutçu, 2008, s. 345).

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Yerel yönetimlere ilişkin hukuksal altyapıya baktığımızda ise, 5216 sayılı “Büyükşehir Belediyesi Kanunu”, 5302 sayılı “İl Özel İdaresi Kanunu” ve 5393 sayılı “Belediye Kanunu” ile de nüfusu 50.000’nin üzerinde olan tüm belediyeler stratejik plan yapmakla yükümlü ve sorumlu kılınmışlardır (Genç, 2009, s. 4).

Gürer (2006, s.94) sürekli değişen, belirsiz ve riskli bir çevre içinde faaliyette bulunan örgütlerin, bu değişimden ancak stratejik plan yaparak zarar görmeden çıkabileceklerini belirtmiştir. Halka hizmet sunan en yakın birimler olan belediyelerde, hizmette etkinlik ve verimliliği sağlamak, küreselleşme ve teknolojinin meydana getirdiği değişimlere ayak uydurmak (Taş vd., 2016, s. 61), günümüzde yaşanan ve giderek artan kentsel sorunlarla başa çıkabilmek ancak uzun vadeli stratejik planlarla mümkün olabilir. Bu çerçevede bu çalışmada belediyelerin, stratejik planlarında kentsel problemlere dayanma ve adapte olma yolunda önem arz eden kentsel dirençlilik kavramına yönelik algı düzeyleri ve kentsel dirençlilik sağlamak adına stratejik planlarında ne gibi faaliyetlere yer verdikleri değerlendirilecektir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın amacı, yöntemi ve sınırlılıkları

Bu çalışmanın amacı yerel yönetimler tarafından hazırlanan stratejik planların, özellikle son yıllarda sıklıkla kullanılan bir kavram olan kentsel dirençlilik bağlamında incelenmesidir. Çalışma TR63 bölgesi ile sınırlandırılmıştır. Bölgede Hatay, Kahramanmaraş ve Osmaniye illeri bulunmaktadır. Söz konusu illerden Hatay ve Kahramanmaraş Büyükşehir statüsü ile nitelendirilmişken, Osmaniye henüz büyükşehir olmamış il belediyesidir. Bu kapsamda çalışma; Hatay Büyükşehir Belediyesi, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi ve Osmaniye Belediyesi’nin 2020-2024 stratejik planlarını kapsamaktadır. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı’nın Kamuda Stratejik Yönetim WEB sayfasından elde edilen stratejik planlar (WEB5) nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir analiz yöntemi olan içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizi “*metin içinde tanımlanan belirli karakterlerden sistematik ve tarafsız sonuçlar çıkarmak için kullanılan bir araştırma tekniğidir*” (Stone ve ark. 1966, s. 213). TR63 bölgesi belediyelerinin stratejik planları kentsel dirençlilik bağlamında içerik analizine tabi tutulurken, Kaya ve

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Yaylı (2023) tarafından belirlenen kriterler esas alınmıştır. Kaya ve Yaylı (2023) OECD ve BM'nin kentsel dirençliliği ele alış biçimini baz alarak "çevre", "ekonomi", "toplum" ve "yönetişim" başlıkları ve bu başlıkların her birinin altında 5 alt başlık oluşturmuştur. Bu çerçevede çalışma kapsamına dâhil edilen TR63 bölgesi il belediyeleri tarafından 2020-2024 yılları için hazırlanan stratejik planlar "çevre", "ekonomi", "toplum" ve "yönetişim" başlıkları ve bunların alt başlıkları açasından incelenmiştir. Söz konusu başlıklar çalışmanın temaları, alt başlıkları ise kategorileri olarak varsayılmış ve içerik analizinde kodlamalar bu çerçeveye göre gerçekteşirilmifitir. Kodlamalar yapılırken içerik analizi sürecinde sıklıkla kullanılan NVIVO 14 programından yararlanılmıştır.

Nitel araştırmalarda geçerlik-güvenilirlikten ziyade inandırıcılık aranmaktadır (Başkale, 2016, s. 23). Çalışmanın güvenilirliğini sağlamak için araştırma başında belirlenen tema ve kategorilere uygun kodlamalar iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı yapılmış ve daha sonra karşılaştırılmıştır. Bu Şekilde yapılan veri analizinin güvenilirliği; $[Görüş birliği / (Görüş birliği + Görüş ayrılığı) \times 100]$ formülü kullanılarak hesaplanmıştır (Miles ve Huberman, 1994) Bu formülle hesaplanan çalışmanın güvenilirliği %94 olarak bulunmuştur.

2.2. Bulgular

TR63 bölgesi il belediyelerinin stratejik planları "çevre", "ekonomi", "toplum" ve "yönetişim" temaları ve bunların alt başlıklarından oluşan kategoriler çerçevesinde içerik analizine tabi tutulmuştur. Stratejik planda ilgili kategorilere ilişkin ifadeler kodlanmış ve frekans sayıları tablolaştırılmıştır.

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

2.2.1. Çevre

Tablo 1: TR63 Bölgesi İl Belediyeleri Stratejik Planlarının Çevre İle İlgili Düzenlemeleri

ÇEVRE İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER				
Kategoriler	Kategoriye İlişkin Kodlar	Frekans (Hatay)	Frekans (Kahramanmaraş)	Frekans (Osmaniye)
Afet Hazırlık Tedbirleri	Bilgilendirme çalışmaları	1	2	1
	Riski alanların dönüştürülmesi	4	0	2
	Afet planlaması gerçekleştirilmesi	4	2	4
	Afetlere yönelik alt yapı çalışmaları	1	0	0
Kategori Toplam Puanı		10	4	7
Doğal Kaynakların Korunması	Çevre bilincinin artırılması	1	0	1
	Doğal kaynaklarının korunmasına ilişkin tedbirler	3	0	2
Kategori Toplam Puanı		4	0	3
Düzenli Kentleşmenin Sağlanması	Kentsel dönüşümün sağlanması	2	0	0
	Sürdürülebilir kentleşmenin sağlanması	2	0	0
Kategori Toplam Puanı		4	0	0
Yeni Yeşil Alanlar Oluşturulması	Yeni Yeşil alanların Yapılması	3	1	1
	Mevcut Yeşil Alanların Genişletilmesi	1	2	1
Kategori Toplam Puanı		4	3	2
Alt Yapı İyileştirme Çalışmaları	Ulaşım	6	2	8
	Teknolojik	1	2	3
	Su ve atık su	3	0	5
	Sosyal	4	1	6
	Katı Atık	4	0	6
Kategori Toplam Puanı		18	5	28
ÇEVRE TEMASI TOPLAM PUANI		40	12	40

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda evre temasına yönelik kategorilere ilişkin birçok farklı düzenlemeye yer verildiği g r lmektedir. Afetlere karşı hazırlık tedbirleri ve alt yapı iyileştirme çalışmalarına verilen önem stratejik planda açıkça g r lmektedir. Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı, özellikle afet hazırlık tedbirleri kategorisinde diğer illerin stratejik planlarına göre açık ara önde yer almaktadır. Yine Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nın düzenli kentleşmenin sağlanmasına yönelik veriler içeren tek stratejik plan olması dikkat çekicidir. evre başlığı altında oluşturulan bütün kategorilere ilişkin verilerin yer aldığı Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı bu kategorideki genel frekans sayısı bakımından Osmaniye Belediyesi ile birlikte en yüksek değere ulaşmıştır. Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda evre temasına ilişkin bazı düzenlemeler doğrudan alıntılar ile aşağıda sunulmuştur;

- *“Arıtılmış atıksuların başta tarım olmak üzere yeniden kullanılması için havza bazında planlama yapılacak ve su kaynakları üzerindeki baskı azaltılacaktır”*
- *“Afet riskli alanların tespiti ve ilanına ilişkin mevcut kriterler geliştirilecek ve netleştirilecek; yüksek öncelikli alanlar çok  l tl  değerlendirme sistemiyle önceliklendirilerek ivedikle d n ştir lecektir”*
- *“Kentsel dönüşüm uygulamalarında sürdürülebilir kentleşmeyi sağlayacak Şekilde yapılması”*
- *“Yeşil Şehir vizyonu kapsamında yaşam kalitesinin artırılması ve iklim değişikliğine uyumu kapsamında yeşil alanların miktarı artırılacaktır”*
- *“Kent içi raylı sistem projelerinin incelenmesi, onaylanması ve belediyelerin raylı sistem projelerinin Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından devralınmasına ilişkin usul ve esasları düzenlemeye yönelik yönetmelikler hazırlanacak, raylı sistem tasarım kılavuzları güncellenecek, istatistiki veri altyapısı oluşturulacaktır”*

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı incelendiğinde, diğer iki belediyenin stratejik planına nazaran evre konusunda daha az düzenleme yapıldığı g r lmektedir. Stratejik planda doğal kaynakların korunması ve düzenli kentleşmenin sağlanması kategorilerine yönelik herhangi bir düzenlemenin bulunmadığı

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

görülmektedir. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı çevre ile ilgili düzenlemelerde en yüksek frekans değerini ise altyapı iyileştirme çalışmaları kategorisinde ulaşmıştır. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda çevre temasına ilişkin bazı düzenlemeler doğrudan alıntılar ile aşağıda sunulmuştur;

- *“Halkımızın yangın, deprem vb. afetler için bilinçlendirilmesi”*
- *“Mevcut yeşil alanların niteliğini yükseltmek ve kişi başı aktif yeşil alan miktarını artırmak”*
- *“Köylerin mahalli müşterek nitelikli alt yapı ve üst yapı ihtiyaçları için Kırsal Altyapı Projesi (KIRDES) kapsamında küçük sulama tesisleri yapılması ve üst yapı faaliyetlerini desteklenmesi”*

Osmaniye Belediyesi Stratejik Planı, Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'na benzer şekilde çevre temasına yönelik birçok farklı düzenlemeyi içermektedir. Stratejik planda Çevre teması altında yer alan düzenli kentleşmenin sağlanması kategorisi hariç diğer tüm kategorilere ilişkin çeşitli düzenlemeler yer almaktadır. Osmaniye Belediyesi Stratejik Planı özellikle altyapı iyileştirme çalışmalarına geniş yer ayıran bir stratejik plan olmuş ve frekans sayısı ile söz konusu kategoride ilk sırada yer almıştır. Osmaniye Belediyesi Stratejik Planı'nda çevre temasına ilişkin bazı düzenlemeler doğrudan alıntılar ile aşağıda sunulmuştur;

- *“Afetlere karşı toplumsal bilincin artırılması, afetlere dayanıklı ve güvenli yerleşim yerlerinin oluşturulması ve risk azaltma çalışmaları yapılarak afetlerin neden olabileceği can ve mal kaybının asgari düzeye indirilmesi temel amaçtır.”*
- *“Çevre ve doğal kaynakların korunması, kalitesinin iyileştirilmesi, etkin, entegre ve sürdürülebilir şekilde yönetiminin sağlanması, her alanda çevre ve iklim dostu uygulamaların gerçekleştirilmesi, toplumun her kesiminin çevre bilinci ile duyarlılığının artırılması temel amaçtır”*
- *“Yeşil şehir vizyonu kapsamında yaşam kalitesinin artırılması ve iklim değişikliğine uyumu teminen şehirlerimizde Millet Bahçeleri yapılacak ve yeşil alanların miktarı artırılacaktır”*
- *“Kent içi toplu taşımada trafik yoğunluğu ve yolculuk talebindeki gelişmeler dikkate alınarak öncelikle otobüs,*

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Metrobüs ve benzeri sistemler tercih edilecek, bunların yetersiz kaldığı güzergâhlarda raylı sistem alternatifleri değerlendirilecektir”

2.2.2. Ekonomi

Tablo 2: TR63 Bölgesi İl Belediyeleri Stratejik Planlarının Ekonomi İle İlgili Düzenlemeleri

EKONOMİ İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER				
Kategoriler	Kategoriye İlişkin Kodlar	Frekans Hatay	Frekans (Kahramanmaraş)	Frekans (Osmaniye)
Yeni İstihdam Alanları Oluşturulması	Genele yönelik	1	0	4
	Gençlere yönelik	3	0	2
	Kadınlara yönelik	2	0	0
	Engellilere yönelik	1	0	2
Kategori Toplam Puanı		7	0	8
Öz Gelirlerin Artırılması	Gelirlerin artırılması	4	0	2
Kategori Toplam Puanı		4	0	2
Yerel İş Geliştirme Teşvikleri	Kentte yaşayanlara yönelik	0	0	1
	Kırsal alanlarda yaşayanlara yönelik	0	0	2
Kategori Toplam Puanı		0	0	3
Mesleki Beceri Kazandırma Eğitimleri	Vatandaşa yönelik	4	2	1
	Belediye personeline yönelik	2	1	1
Kategori Toplam Puanı		6	3	2
Sektörel Çeşitlilik Hedefleri	-	0	0	0
Kategori Toplam Puanı		0	0	0
EKONOMİ TEMASI TOPLAM PUANI		17	3	15

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda ekonomi temasına yönelik düzenlemeler incelendiğinde yeni istihdam alanları oluşturulması, öz gelirlerin artırılması ve mesleki beceri kazandırma eğitimleri kategorilerinde toplam 17 düzenleme yer alırken, yerel iş geliştirme teşvikleri ve sektörel çeşitlilik hedefleri kategorilerinde herhangi bir düzenlemenin bulunmadığı görülmektedir. Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı özellikle mesleki beceri kazandırma eğitimlerine yönelik düzenlemelerde diğer belediyelere göre açık ara önde görünmektedir. Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda ekonomi temasına ilişkin bazı düzenlemeler doğrudan alıntılar ile aşağıda sunulmuştur;

- *“Gençlerin işgücü piyasasına aktifkatlımları desteklenecek ve istihdam edilmeleri kolaylaştırılacaktır”*
- *“Vergi adaletini güçlendirici ve vergi tabanını genişletici revizyonlar yapılacak, yerel yönetimlerin öz gelirleri arttırılacak”*
- *“R63 Bölgesi'nde kurulu sanayi yapısı ve potansiyel gelişme alanları başta olmak üzere nitelikli işgücünün temini için mesleki eğitimin işlevselliğinin artırılması”*

Ekonomi temasında yer alan kategorilere ilişkin sadece 3 düzenleme tespit edilebilen Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda sadece mesleki beceri kazandırma eğitimlerinden söz edilmiştir. Hem vatandaşlara hem de belediye personellerine yönelik mesleki eğitimlere ilişkin veriler bulunan stratejik planda, diğer kategorilere yönelik herhangi bir düzenlemeye rastlanılamamıştır. Böylece Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı ekonomi teması bakımından diğer belediyelerin oldukça gerisinde kalmıştır. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda mesleki beceri kazandırma eğitimlerine yönelik düzenlemelerden biri doğrudan alıntı ile aşağıda sunulmuştur;

- *“Meslek edindirme kursları açarak vatandaşlarımızın kişisel gelişimlerine katkı sağlamak”*

Osmaniye Belediyesi'nin Stratejik Planı'nda ise Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'na benzer şekilde önemli ekonomik düzenlemeler yer almaktadır. Yeni istihdam alanlarının oluşturulması kategorisinde 8 frekans değeri ile tüm belediyelerden önde olan Osmaniye

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Belediyesi'nin stratejik planında sektörel çeşitlik hedefleri kategorisi hariç bütün kategorilere ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Yerel iş geliştirme teşviklerine ilişkin çalışma kapsamında incelenen belediyelerden sadece Osmaniye Belediyesi'nin Stratejik Planı'nda düzenlemelere rastlanılmıştır. Planda hem kentte yaşayan hem de kırsal alanda yaşayanlara yönelik iş geliştirme teşviklerine ilişkin veriler görülmüştür. Osmaniye Belediyesi Stratejik Planı'nda ekonomi temasına ilişkin bazı düzenlemeler doğrudan alıntılar ile aşağıda sunulmuştur;

- “Gençlerin işgücü piyasasına aktif katılımları desteklenecek ve istihdam edilmeleri kolaylaştırılacaktır”
- “Vergi adaletini güçlendirici ve vergi tabanını genişletici revizyonlar yapılacak, yerel yönetimlerin öz gelirleri artırılabacaktır.”
- “Kırsalda yaşam kalitesini artırmaya, kırsalı korunan, yaşanan ve üreten alanlar haline getirmeye yönelik çevresel destek ve teşvikler artırılabacaktır”
- “Yerel yönetimlerde çalışan personelin niteliğini artırmaya yönelik eğitimler verilecektir”

2.2.3. Toplum

Tablo 3: TR63 Bölgesi İl Belediyeleri Stratejik Planlarının Toplum İle İlgili Düzenlemeleri

TOPLUM İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER				
Kategoriler	Kategoriye İlişkin Kodlar	Frekans (Hatay)	Frekans (Kahramanmaraş)	Frekans (Osmaniye)
Sosyal ve Kültürel Etkinlikler	Sosyal yardımlar	11	4	4
	Sosyal ve kültürel faaliyetler	10	7	14
Kategori Toplam Puanı		21	11	18
Etkili Acil Müdahale Hizmetleri	Acil müdahale düzenlemeleri	3	4	1
Kategori Toplam Puanı		3	4	1

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 11, 2023 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Sağlık Hizmetleri	Halk sağlığı	8	1	3
	Çevre sağlığı	1	2	4
Kategori Toplam Puanı		9	3	7
Eğitim Hizmetleri	Genel bilinç seviyesinin artırılmasına (sosyal, kültürel, toplumsal vb.) ve dezavantajlı kesimlere yönelik	3	8	8
	Ekonomi ve üretime yönelik	6	3	1
	Çevreye yönelik	3	0	0
Kategori Toplam Puanı		12	11	9
Suçla Yönelik Önleyici Tedbirler	-	0	0	0
Kategori Toplam Puanı		0	0	0
TOPLUM TEMASI TOPLAM PUANI		45	29	35

Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda toplum temasına yönelik düzenlemeler incelendiğinde üç belediye arasında en yüksek frekans değerine ulaştığı görülmektedir. Bu durum Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nın topluma yönelik birçok düzenleme içerdiğini göstermektedir. Özellikle sosyal ve kültürel etkinlikler, sağlık hizmetleri ile eğitim hizmetleri kategorilerinde diğer belediyelere göre daha fazla düzenlemenin yer aldığı görülmektedir. Planda veri bulunmayan tek kategori suçla yönelik önleyici tedbirler kategorisidir. Zaten söz konusu kategoriye ilişkin çalışma kapsamında incelenen stratejik planlarının hiçbirinde herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda toplum temasına ilişkin bazı düzenlemeler doğrudan alıntılar ile aşağıda sunulmuştur;

- “*Sosyal ve kültürel etkinlikler için uygun mekânların/merkezlerin sayılarının artırılması*”
- “*Afetlere daha etkin müdahale için kesintisiz ve güvenli haberleşme altyapısı kurulmasına yönelik çalışma yapılması*”
- “*Evden bakım ve evde sağlık hizmetleri yaygınlaştırılacaktır*”
- “*Kırsalda beşeri kaynakların gelişimine yönelik tarımsal üretim eğitimleri ve ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesine yönelik*”

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

eğitimler ile eğitim ve sağlık altyapısının iyileştirilmesine yönelik bilinçlendirme eğitimi düzenlenmesi”

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı’nda da toplum temasına yönelik oldukça fazla sayıda düzenleme bulunmaktadır. Toplum teması Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı’nın en fazla düzenlemeyi içeren temasıdır. Çalışma kapsamında incelenen diğer stratejik planlarda olduğu gibi Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı’nda da suça yönelik önleyici tedbirler kategorisi hariç diğer bütün kategorilere ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı’nda toplum temasına ilişkin bazı düzenlemeler doğrudan alıntılar ile aşağıda sunulmuştur;

- *“İmar ve inşaat konularında yapılaşmanın yanı sıra yeşil alanların ve sosyal-kültürel donatı alanlarının yaygınlaştırılması”*
- *“İtfaiye teşkilatının modernizasyonunu sağlamak ve yangına ilk müdahale süresini belirli bir seviye tutmak/düşürmek”*
- *“Sağlıklı ve yaşanabilir çevresel koşulları oluşturmak”*
- *“Okullarda öğrencilere yönelik eğitim faaliyetleri düzenlenmesi”*

Osmaniye Belediyesi Stratejik Planı çalışma kapsamında incelenen diğer stratejik planlar gibi toplum teması açısından oldukça zengindir. Diğer stratejik planlarda olduğu gibi Osmaniye Belediyesi Stratejik Planı da en yüksek frekans değerini sosyal ve kültürel etkinlikler kategorisinde almıştır. Osmaniye Belediyesi Stratejik Planı’nda toplum temasına ilişkin bazı düzenlemeler doğrudan alıntılar ile aşağıda sunulmuştur;

- *“Semtlerde çok amaçlı kültür sanat merkezlerini yaygınlaştırmak”*
- *“Acil yardım ve ambulans hizmetlerini geliştirmek”*
- *“Koruyucu sağlık önlemleri alarak toplum sağlığına katkıda bulunmak”*
- *“Kamu ve KÖİ yatırımları için proje hazırlık, uygulama, izleme ve değerlendirme konularında eğitim programları düzenlenecektir”*

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

2.2.4. Yönetişim

Tablo 4: TR63 Bölgesi İl Belediyeleri Stratejik Planlarının Yönetişim İle İlgili Düzenlemeleri

YÖNETİŞİM İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER				
Kategoriler	Kategoriye İlişkin Kodlar	Frekans (Hatay)	Frekans (Kahramanmaraş)	Frekans (Osmaniye)
Yerel Katılımın Sağlanması-Paydaşlık	Vatandaşların karar alma süreçlerine katılımı	4	2	5
	Özel sektör, diğer kamu kurumları ve STK'ların karar alma süreçlerine katılımı	7	2	8
	GZFT analizi, PESTLE analizi, anketler veya çalıştaylar düzenlenerek paydaş katılımlarının artırılması	4	4	4
Kategori Toplam Puanı		15	8	17
Yönetimde Açıklık ve Şeffaflık	Yönetim ve mali süreçlerde açıklık ve şeffaflık	5	4	6
Kategori Toplam Puanı		5	4	6
Yöneticilerin Halka Yakınlığı ve Erişilebilirliği	-	0	0	0
Kategori Toplam Puanı		0	0	0
Kamuoyu Yoklamasına Başvurulması	Belediye hizmetleri ve yönetimine ilişkin vatandaşların görüşlerinin alınması	0	1	0
Kategori Toplam Puanı		0	1	0
Aktif Kent Konseyi Yapılanması	Kent konseylerinin varlığı ve önemi	1	0	2
Kategori Toplam Puanı		1	0	2
YÖNETİŞİM TEMASI TOPLAM PUANI		21	13	25

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Şehrin yönetiminde katılımcı bir anlayışı hâkim kılmak için yönetim olgusuna önem verildiği açıkça görülen Hatay Büyükşehir Belediyesi stratejik planında yönetim temasında yüksek bir frekans değerine ulaşmıştır. Her ne kadar yöneticilerin halka yakınlığı ve erişilebilirliği ile kamuoyu yoklamasına başvurulması kategorilerine ilişkin herhangi bir düzenlemeye rastlanılmasa da diğer kategorilere ilişkin düzenleme sayısı fazladır. Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı 21 frekans değeri ile yönetim kategorisinde Osmaniye Belediyesi'nin arkasından ikinci sırada yer almıştır. Hatay Büyükşehir Stratejik Planı'nda yönetim temasına ilişkin bazı düzenlemeler doğrudan alıntılar ile aşağıda sunulmuştur;

- *“Güçlü ve Zayıf Yönler ile Fırsatlar ve Tehditler (GZFT) analizinde paydaşların görüşlerine ağırlık verilerek katılım ve sahiplenmeyi sağlamak amaçlanmıştır”*
- *“Yerel yönetimlerde imar değişikliği, kaynak tahsisi, önceliklerin belirlenmesi gibi karar alma süreçleri şeffaflaştırılacak, internet üzerinden yayımlanacaktır”*
- *“Dezavantajlı kesimlerin yerel yönetimlerdeki temsil ve karar alma süreçlerine katılım mekanizmaları güçlendirilecek, kent konseylerinde belirli bir oranda katılımı sağlanacak, alınacak önemli kararlarda halk oylamasına başvurulabilmesi gibi yollarla yerel hizmet sunumunda bu kesimlerin ihtiyaçlarının daha fazla dikkate alınması sağlanacaktır”*

Çalışma kapsamında incelenen diğer stratejik planlara göre yönetim konusundaki düzenlemelerin frekans sayısı bakından oldukça geride kalan Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda yöneticilerin halka yakınlığı ve erişilebilirliği ile aktif kent konseyi yapılanması kategorilerine ilişkin herhangi bir veriye rastlanılamamıştır. Buna rağmen Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı belediye hizmetleri ve yönetimine ilişkin vatandaşların görüşlerinin alınması için anket düzenleyerek kamuoyu yoklaması yapmış ve böylece kamuoyu yoklamasına başvurulması kategorisine ilişkin veriye rastlanılan tek stratejik plan olmuştur. Diğer belediyelerin stratejik planlarında kamuoyu yoklamasına ilişkin herhangi bir ifadeye rastlanılamamıştır. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda yönetim

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

temasına ilişkin bazı düzenlemeler doğrudan alıntılar ile aşağıda sunulmuştur;

- *“Paydaşlar tespit edildikten ve önceliklendirildikten sonra paydaşların görüş ve önerilerinin alınması ve bu doğrultuda stratejik plana yön verilmesi amacıyla paydaşlarımıza yönelik anket formu hazırlanmış ve paydaş kurumlara gönderilmiştir”*
- *“Büyükşehir Belediyemiz 2016 yılından itibaren Elektronik Belge Yönetim Sistemini kullanmaktadır. Sistem, şeffaf yönetim anlayışı doğrultusunda kurum içi yazışmaların dijital ortama taşınmasını, diğer kurumlarla kolay ve kesintisiz elektronik belge akışının sağlanması, haberleşme ve kırtasiye giderlerinden tasarruf edilmesini sağlamıştır”*
- *“Vatandaş görüşlerini almak üzere anket hazırlanmış ve kurumun internet sitesinde duyurulmuştur”*

Yönetişim temasına yönelik yapılan incelemede içerdii düzenleme sayısı bakımından ilk sıraya yerleşen Osmaniye Belediyesi Stratejik Planı’nda Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı’na benzer şekilde, sadece yöneticilerin halka yakınlığı ve erişilebilirliği ile aktif kent konseyi yapılanması kategorilerine ilişkin bir düzenlemeye rastlanılamamıştır. Özellikle yerel katılımın sağlanması-paydaşlık ve yönetimde açıklık ve şeffaflık kategorilerinde ise stratejik planda birçok düzenleme yer almış ve söz konusu kategorilerde diğer belediyelerin önünde yer almıştır. Osmaniye Belediyesi Stratejik Planı’nda yönetişim temasına ilişkin bazı düzenlemeler doğrudan alıntılar ile aşağıda sunulmuştur;

- *“Plan döneminde aktif vatandaşlık bilincinin geliştirilmesi, karar alma süreçlerine STK’ların etki katılımının sağlanması, sivil toplum kamu-özel sektör işbirliğinin artırılması ve sosyal diyalog ortamının geliştirilmesi, STK’ların kurumsal, beşerî ve finansal kapasitelerinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir”*
- *“Demokratik, katılımcı, çoğulcu, şeffaf ve hesap verebilir örgütlü bir sivil toplumun oluşumunu güçlendirecek düzenlemeler yapılacaktır”*
- *“Kent konseylerinin daha aktif hale getirilmesine yönelik düzenleme yapılacaktır”*

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Tartışma ve Sonuç

TR63 Bölgesi il belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının belediyelerin stratejik planları üzerinden araştırıldığı bu çalışmada, OECD ve BM'nin dirençli kenti ele alış şeklinden esinlenerek hazırlanan temalar ve kategoriler esas alınmış ve stratejik planlar bu çerçevede içerik analizine tabi tutulmuştur.

Çalışma kapsamında incelenen stratejik planlar genel olarak değerlendirildiğinde Hatay Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda kentsel dirençliliğe yönelik toplam 123, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda 57, Osmaniye Belediyesi Stratejik Planı'nda ise 115 ifadeye rastlanılmıştır. Buna göre Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin kentsel dirençlilik farkındalığında ilk sırada yer aldığı grlmektedir. Osmaniye Belediyesi Stratejik Planı Hatay Büyükşehir Belediyesi'ne oldukça yakın bir frekans değerine ulaşırken Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi'nin iki belediyenin de oldukça geride kaldığı dikkat çekmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi'nin evre ve ekonomi temalarında diğer belediyelere kıyasla oldukça az düzenleme yapmasının etkisi olduğu grlmektedir.

TR63 bölgesi il belediyelerinin stratejik planları evre temasına yönelik incelendiğinde Hatay Büyükşehir Belediyesi ve Osmaniye Belediyesi'nin oldukça fazla sayıda düzenleme yaptığı grlmektedir. Afet hazırlık tedbirlerine yönelik  belediye de çeşitli düzenlemelere stratejik planlarında yer vermiştir. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi sadece afetlere yönelik bilinçlendirme çalışmaları ve afet planlamaları üzerinde dururken Osmaniye Belediyesi stratejik planında bunlara ilaveten riskli alanların dönüştürülmesine ilişkin de ifadelere yer vermiştir. Bu kategoride en yüksek frekansa sahip Hatay Büyükşehir Belediyesi ise afetlere yönelik alt yapı çalışmalarına ilişkin de düzenleme yapan tek belediye olmuştur. Doğal kaynakların korunmasına ilişkin düzenlemeler incelendiğinde Hatay Büyükşehir Belediyesi ve Osmaniye Belediyesi'nin hem vatandaşlarda evre bilinci oluşturarak bir tedbir almaya çalıştığı hem de doğrudan evre ve su kaynaklarını kirliliklerden ve tahrip edilmekten korumaya yönelik hedefler öngördüğü grlmektedir. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda ise doğal kaynakların korunmasına ilişkin herhangi bir düzenlemeye rastlanılmamıştır. evre temasının kategorilerinden biri olan düzenli kentleşmenin sağlanması

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

kategorisine ise sadece Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin yer verdiği görölmektedir. Özellikle sürdürülebilir kentleşme vurgusunun sıklıkla yapıldığı stratejik planda düzenli kentleşmeye verilen önem gösterilmiştir. Diğer iki belediyenin ise düzenli kentleşmenin sağlanmasına yönelik herhangi bir düzenlemeye yer vermemesi önemli bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir. Belediyelerin asli görevlerinden olan yeşil alanlar ve altyapı çalışmaları bütün stratejik planlarda yer alması oldukça doğaldır. Kaldı ki çevre temasının bu kadar yüksek frekans değerlerine ulaşmasında da bu durum oldukça etkili olmuştur. Belediyeler yeşil alanlar yapma veya var olanları korumaya yönelik plan ve projelerini ve altyapı iyileştirmeye yönelik programlarına stratejik planlarında oldukça geniş bir şekilde yer vermiştir. Buna rağmen bu kategorilerde de geride kalan Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi çevre temasında son sırada yer almıştır. Kısaca özetlemek gerekirse çalışma kapsamında incelenen stratejik planların kentsel dirençliliğinin çevre temasındaki düzenlemeleri yeterli olsa da düzenli kentleşmenin sağlanması ve doğal kaynakların korunmasına daha fazla önem verilmesi önerilmektedir. Söz konusu kategorilere yönelik plan ve projelerin artması ve bunların uygulamaya konulması bu kentlerin dirençliliğini de artırabilecektir.

TR63 bölgesi il belediyelerinin stratejik planları ekonomi temasına yönelik incelendiğinde Hatay Büyükşehir Belediyesi ve Osmaniye Belediyesi'nin Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesine oranla çok daha yüksek bir frekans değerine ulaştığı görölmektedir. Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin hem gençlere hem kadınlara hem de engellilere yönelik ayrı ayrı istihdam amaçlarından bahsetmesi oldukça önemlidir. Kadınlara yönelik özel bir istihdam hedefinden bahsedilmese de Osmaniye Belediye'si de yeni istihdam alanlarının oluşturulmasına yönelik hedeflere stratejik planında yer vermiş hatta frekans sayısı bakımından ilk sıraya yerleşmiştir. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda ise söz konusu kategoriye yönelik hiçbir düzenlemeye rastlanılmaması önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Kentsel dirençliliğinin sağlanmasında önemli kriterlerden biri olarak görülen öz gelirlerin artırılması konusu yeni istihdam alanlarının oluşturulması kategorisine benzer şekilde Hatay Büyükşehir Belediyesi ve Osmaniye Belediyesi Stratejik Plan'larında kendine yer bulmuş fakat Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda yer almamıştır. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı bu kriter de önemli bir eksikliğe

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

sahiptir. Stratejik planında yerel iş geliştirme teşviklerine yer veren tek belediye Osmaniye Belediyesi'dir. Osmaniye Belediyesi stratejik planında hem kentte yaşayanlara hem de kırsal alanlarda yaşayanlara üretimin artması, yerel işlerin gelişmesi açısından teşvikler sağlanacağı ve projeler üretileceğini ifade etmiştir. Diğer iki belediyenin stratejik planında bu konuyla ilgili herhangi bir düzenlemeye rastlanılmamıştır. Ekonomi temasının en fazla frekansa sahip kategorisi mesleki beceri kazandırma eğitimleridir. Çalışma kapsamında incelenen stratejik planların hepsinde hem vatandaşların hem de belediye personellerinin niteliklerini artıracak mesleki beceri kazandırma eğitimleri yapıldığı ve yapılmaya devam edileceğine ilişkin vurgular yer almaktadır. Ekonomi temasının son kategorisi olan sektörel çeşitlilik hedeflerine ise çalışma kapsamında incelenen stratejik planların hiçbirinde yer verilmemiştir. Bu durum stratejik planlar için önemli bir eksiklik olarak nitelendirilebilecektir. Ekonomi teması genel olarak değerlendirildiğinde söz konusu temaya ilişkin toplam 35 düzenleme tespit edilmiştir. Bu sayı diğer temalardan oldukça düşüktür. Bu duruma yerel yönetimlerin ekonomi konusunu daha makro bir mesele olarak düşünüp kendilerini bu konuda daha az sorumlu hissetmelerinin neden olabileceği düşünülebilecektir. Buna rağmen kentsel dirençliliğin en önemli boyutlarından biri olan ekonomiyi yerel yönetimlerin daha fazla önemsemesi, yeni istihdam alanlarının yaratılması, öz gelirlerin artırılması, yerel işlerin gelişmesi için teşviklerin sunulması, vatandaşların yeni mesleki bilgilerin edinmesini sağlayacak eğitimlerin yaygınlaştırılması, sektörel çeşitliliğin sağlanması için çalışmalar gerçekleştirmesi önemlidir. TR63 bölgesi belediyelerinin de bu konulara verdikleri önemi artırması bölge kentlerinin dirençliliğinin artırılmasında faydalı olabilecektir.

Kentsel dirençliliğin toplum teması altında oluşturulan kategoriler yerel yönetimlerin hizmet ve ilgi alanları girmesi bakımında stratejik planlarda güçlü bir şekilde kendine yer bulmuştur. Çalışma kapsamında incelenen stratejik planlarda toplum temasına ilişkin toplam 109 ifade tespit edilmiştir. Belediyelerin en temel faaliyetlerinden biri olan sosyal ve kültürel etkinlikler kategorisi söz konusu temanın en yüksek frekans değerine ulaşan kategorisi olmuştur. Çalışma kapsamında incelenen bütün stratejik planlarda belediyeler yaptıkları veya yapmayı planladıkları sosyo-kültürel faaliyetlere yer vermiş, bu faaliyetlerin artırılması için yeni alanlar yapılması vaatlerini sıralamıştır. Benzer şekilde belediyelerin yaptıkları ve

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

yapmayı planladıkları sosyal yardımlar da bu kategoride değerlendirilmiştir. Bütün belediyeler vatandaşlara destek olmaya çalışmış gerek aynı gerekse nakdi yardımlar ile vatandaşlara destek olmaya çalışmıştır. Sosyo-kültürel etkinliklerin yanında vatandaşların sağlıklı bir çevrede yaşamasına ve halk sağlığının korunmasına yönelik düzenlemeler de stratejik planlarda kendine yer bulmuştur. Eğitim konusu da yine stratejik planlarda yer alan önemli konulardan biri olmuş gerek toplumun genel eğitim seviyesinin yükseltilmesine gerek ekonomik üretimin artırılmasına gerekse de çevre bilincinin artırılmasına yönelik eğitimlerden stratejik planlarda söz edilmiştir. Toplum temasına ilişkin stratejik planların en büyük eksikliği suça yönelik önleyici tedbirlerdir. Çalışma kapsamında incelenen stratejik planların hiçbirinde bu konuya ilişkin bir düzenlemeye rastlanılamamıştır. Bu duruma Türk idaresinde suça yönelik tedbirlerin yasal düzenlemeler ile alınacağı ve günlük hayatta suçun önlenmesine ilişkin faaliyetlerin kolluk kuvvetlerinin sorumluluğunda olduğu düşüncesinin neden olduğu düşünülebilecektir. Buna rağmen kentsel dirençliliğin sağlanmasında yerel yönetimlere de önemli sorumluluklar düşmekte, suça yönelik önleyici tedbirler olarak kentsel dirençliliğin artması sağlanabilecektir. Bu nedenle yerel yönetimlerin bu konuyu da dikkate alıp hem stratejik plan gibi planlarında değerlendirmesi hem de vatandaşları suçlara karşı bilinçlendirme, suçları azaltıcı etkinlikler gerçekleştirme, alkol, uyuşturucu gibi suça neden olan bağımlılıklarla mücadele etme gibi konulara yönelik uygulamalar gerçekleştirmelidir.

Kentsel dirençliliğin son teması olan yönetim, çalışma kapsamında incelenen stratejik planlarda ekonomi temasından sonra en az düzenlemenin yapıldığı tema olmuştur. Yerel karılımin sağlanması-paydaşlık kategorisi ise söz konusu temanın en yüksek frekans değerine ulaşan kategorisi olmuştur. Çalışma kapsamında incelenen stratejik planların tamamında vatandaşların karar alım süreçlerine katılması ve kamu kurumları, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve belediye işbirliklerine ilişkin düzenlemelere yer verildiği görülmektedir. TR63 Bölgesi il belediyelerinin tamamı stratejik plan hazırlama sürecinde GZFT ve PESTLE analizleri yaparak paydaşların katılımına önem verdiğini göstermiştir. Son yıllarda kamu yönetiminin temel ilkelerinden biri olan açıklık ve şeffaflık da yine stratejik planlarda kendini göstermektedir. İncelenen stratejik planların hepsinde açıklık ve şeffaflığa vurgu yapılmış, bu kavramlar belediyelerin misyon cümlelerinin de temel kavramlarından

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

biri olmuştur. Güçlü bir yönetim anlayışının göstergelerinden biri olan kamuoyu yoklamasına başvurulmasını sadece Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi gerçekleştirmiştir. Belediye, vatandaşa sundukları hizmetler ve yönetimden duyulan memnuniyete ilişkin vatandaşların görüşlerinin alınması için anket oluşturarak kurumun WEB sitesinde vatandaşlara sunmuştur. Diğer iki belediye paydaş analizine önem verse de kamuoyu yoklamasına başvurmamıştır. Bu durum söz konusu belediyelerin eksikliklerinden biri olarak gösterilebilecektir. Kentteki kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, meslek örgütleri, siyasi partiler, muhtar temsilcileri gibi kent paydaşlarını bir araya getiren kent konseyleri yerel yönetimlerde önemli yönetim merkezlerindedir. Bu nedenle kent konseyleri yönetim konusunda kategorilerden biri olmuştur. Hatay Büyükşehir Belediyesi ve Osmaniye Belediyesi hazırladıkları stratejik planlarda az da olsa kent konseylerine yer verirken, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı'nda kent konseylerine ilişkin herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır. Kent konseyleri konusu da genel olarak değerlendirildiğinde stratejik planlarda yeteri kadar yer bulamadığını söylemek mümkündür. İyi yönetim için bütün paydaşların yönetim ve karar alma süreçlerine etkin katılımı gerekliliği düşünöldüğünde TR63 Bölgesi belediyelerinin kent konseylerine verdikleri önemi artırması gerektiği söylenilebilecektir. Çalışma kapsamında incelenen her üç belediyenin stratejik planlarının ortak özelliklerinden biri de hiçbirinin stratejik planında yöneticilerin halka yakınlığı ve erişilebilirliği kategorisine ilişkin herhangi bir veriye rastlanılmamasıdır. Bu durumun ortaya çıkmasında yerel yönetimlerin halka yakın birimler olduğu ve zaten yöneticilere erişimin kolaylıkla yapılabildiği düşüncesinin etkili olduğu düşünölebilir. Buna rağmen etkin bir yönetim için yöneticilerin halka yakınlığının daha fazla artırılması, yöneticilerin daha erişilebilir hale gelmesi elzemdir. Örneğin açık kapı günleri, halk toplantı günleri gibi vatandaşlarla daha iç içe olunabilecek etkinlikler kentin yönetim kapasitesini güçlendirebilecektir.

Çalışma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde Hatay Büyükşehir Belediyesi ve Osmaniye Belediyesi'nin stratejik planlarında kentsel dirençlilik farkındalığının Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesine göre çok daha fazla olduğu, TR63 Bölgesi belediyelerinin stratejik planlarının çevre ve toplum temalarına, ekonomi ve yönetim temalarına göre çok daha duyarlı olduğu, bu durumun ortaya çıkmasında

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

özellikle çevre, altyapı çalışmaları, sosyal ve kültürel etkinlikler, eğitim ve sağlık yardımları gibi belediyelerin öncelikli görevleri arasında yer alan kategorilerin sebep olduğu söylenebilir. Belediyelerin kentsel dirençliliği artırmak için özellikle ekonomi alanındaki düzenleme ve uygulamalarını artırması ve kentlerde işlenen suçları önlemeye yönelik tedbirleri de kendi sorumluluklarının bir parçası olarak görmeleri gereklidir. Ayrıca, yöneticiler halka daha yakın ve daha erişilebilir olmaya özen göstermeli ve güçlü bir yönetim ağının kurulabilmesi için kent konseylerine daha fazla önem vermelidir.

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Kaynakça

- Akman, Ç. ve Özaslan, A. (2018). Türkiye’de stratejik planlama: büyükşehir belediyelerinin stratejik planları ne söylüyor?. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 55-90.
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Bautista-Puig, N., Benayas, J., Mañana-Rodríguez, J., Suárez, M., ve Sanz-Casado, E. (2022). The role of urban resilience in research and its contribution to sustainability. *Cities*, 126, 103715.
- Çetin, S. (2017). Stratejik yönetim. S. Sözen, (Ed.), *Yönetim bilimi 2* içinde (4-28). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basım Evi.
- Davis, J. P. (2018). The resilience of a London great estate: urban development, adaptive capacity and the politics of stewardship. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 11(1), 103-127.
- Genç, F. N. (2009). Türk kamu yönetiminde stratejik planlama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23).
- Güngör, Ş., ve Kutlu, Ö. (2018). Yerel yönetimlerde stratejik yönetim yaklaşımı. *Kent Akademisi*, 11(2), 305-316.
- Gürer, H. (2006). Stratejik planlamanın temelleri ve Türk kamu yönetiminde uygulanmasına yönelik öneriler. *Sayıştay Dergisi*, (63), 91-105.
- Kaya, H. ve Yaylı, H. (2023). Belediyelerin kentsel dirençlilik algısını stratejik planlardan okumak: TR71 bölgesi örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(2) , 376-385.
- Kim, D. ve Lim, U. (2016). Urban resilience in climate change adaptation: A conceptual framework. *Sustainability*, 8(4), 405.
- Konukcu, B.E. (2020). Akut şok ve kronik stresler karşısında kentsel dayanıklılık ve sürdürülebilir dayanıklılık yaklaşımı. *Esneklik*, 4(2), 323-345.
- Meerow, S., Newell, J. P., ve Stults, M. (2016). Defining urban resilience: a review. *Landscape And Urban Planning*, (147), 38-49.

- Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652
- Miles, M. B., ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded Sourcebook*. (2ed). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Moloney, S., ve Doyon, A. (2021). The resilient melbourne experiment: analyzing the conditions for transformative urban resilience implementation. *Cities*, (110), 103017.
- Nohutçu, A. ve Barca, M. (2017). Kamu yönetiminde stratejik yönetim ve türk kamu yönetiminde stratejik planlama uygulamasına eleştirel bir bakış. İçinde Balcı A. (ed.), *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, (337-363). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Ribeiro, P. J. G., ve Gonçaves, L. A. P. J. (2019). Urban resilience: a conceptual framework. *Sustainable Cities And Society*, 50, 101625.
- Salimi, M., ve Al-Ghamdi, S. G. (2020). Climate change impacts on critical urban infrastructure and urban resiliency strategies for the Middle East. *Sustainable Cities and Society*, 54, 101948.
- Shao, W., Su, X., Lu, J., Liu, J., Yang, Z., Mei, C., ve Lu, J. (2021). Urban resilience of Shenzhen city under climate change. *Atmosphere*, 12(5), 537.
- Sharifi, A., ve Yamagata, Y. (2016). Urban resilience assessment: Multiple dimensions, criteria, and indicators. *Urban Resilience: a transformative approach*, 259-276.
- Spaans, M., ve Waterhout, B. (2017). Building up resilience in cities worldwide–rotterdam as participant in the 100 resilient cities programme. *Cities*, (61), 109-116.
- Stone P. J, Dunphy D. C, Marshall S S, Ogilvie, D. M. (1966). *the General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis*, The M.I.T. Press, Massachusetts.
- Stonehouse, G., ve Pemberton, J. (2002). Strategic planning in smes–some empirical findings. *Management Decision*, 40(9), 853-861.
- Taş, İ. E., Çiçek, Y., ve Koçar, H. (2016). Büyükşehir belediyelerinde stratejik plan analizi: Kahramanmaraş büyükşehir belediyesi örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 57-76.
- Tortop, N., İsbir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H., ve Özer, M. A. (2017). *Yönetim bilimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 11, 2023 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Mert, E. ve Kan M. E. (2023). TR63 bölgesi belediyelerinin kentsel dirençlilik farkındalıklarının stratejik planlar üzerinden incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 97-125. DOI: 10.54557/karataysad.1347652

Wagner, I. ve Breil, P. (2013). The role of ecohydrology in creating more resilient cities. *Ecohydrology & Hydrobiology*, 13(2), 113-134.

WEB1-<https://www.undrr.org/terminology/resilience> (erişim tarihi 11.08.2023).

WEB2-<https://www.undrr.org/publication/making-cities-resilient-report-2012> (erişim tarihi 11.08.2023).

WEB3-<https://www.gfdrr.org/en/crp> (erişim tarihi 11.08.2023).

WEB4-<https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/resilient-cities.htm> (erişim tarihi 11.08.2023).

Yıldız, R. (2013). Belediyelerde stratejik planlamanın uygulanabilirliği: Fatih belediyesi örneği. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 5(18), 39-62.

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 20.09.2023

Makale Kabul Tarihi: 27.10.2023

**SOSYAL MEDYA KULLANIMI, SOSYAL MEDYA
KARŞILAŞTIRMA VE SOSYAL MEDYA TAKİBİ
MATERYALİZM İLE İLİŞKİLİ MİDİR? S-O-R TEORİŐİ
ÇERÇEVESİNDEN BİR KEŞİF***

Hasan GEDİK**

Öz

Günümüzde sosyal medyanın, birçok alanda olduğu gibi tüketim alanında da giderek daha fazla kullanılması; sorunlu sosyal medya kullanımlarının, tüketicilerin materyalist ve kompulsif satın alma davranışlarına etki etmektedir. Bu çalışma, tüketicilerin sosyal medya kullanımı, sosyal medya takibi ve sosyal medya karşılaştırmasının, materyalizmle ilişkilerini, kompulsif satın alma üzerindeki etkilerini, materyalizmin aracılık rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma ile tüketicilerin sosyal medya, materyalizm ve kompulsif satın alma davranışları üzerinde etkili olan değişkenler ve ilişkiler incelenmiştir. Uyarın-organizma-tepki (S-O-R) teorisinden yararlanarak, sorunlu sosyal medya kullanımlarının kompulsif satın almayı etkilediği mekanizmayı, tüketicilerin materyalizm tutumlarının aracılık etkileriyle birlikte açıklıyoruz. Araştırma evreni, sosyal medyayı kullanan ve bu platformlarda alışveriş yapmış olan müşterilerden olmaktadır. Birincil veriler nicel araştırma yöntemi kapsamında, kartopu örnekleme yöntemiyle yapılmıştır. Bu amaçla internet ortamında Türkiye genelinden daha önce sosyal medya kullanan ve sosyal medyadan satın alma işlemi yapmış olan 219 katılımcıdan, e-anket aracılıyla ampirik veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler, kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modelleme analizi (PLS-SEM) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analizin bulgularına göre, sosyal medya kullanımı, sosyal medya takibi ve sosyal medya karşılaştırmalarının materyalist değerlerin ve kompulsif satın almanın geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Aynı zamanda materyalizmin, sosyal medyanın sorunlu kullanımları; sosyal medya kullanımı, sosyal

* Bu çalışma için KTO Karatay Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 27.01.2022 tarihli toplantı ve 2022/01/05 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik Bölümü, hasan.gedik@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8936-3486.

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

medya takibi ve sosyal medya karşılaştırmalarının, kompulsif satın alma arasındaki ilişkide materyalizmin aracılık rolü görölmektedir. Bu çalışma, sosyal medyanın sorunlu kullanımlarının, materyalizminle ilişkilerini ve kompulsif satın almaya etkilerini incelemekte ve nicel veriler sunarak mevcut literatüre önemli katkı sağlamaktadır. Sosyal medyada takip, materyalizm ve kompulsif satın alma arasındaki ilişkiler, ilk kez bu çalışmada test edildi. Bu çalışma, uyaran-organizma-tepki (SOR) modeline dayanarak sosyal medyanın sorunlu kullanımlarının, kompulsif satın almaya etkisini inceleyerek teoriye ve alana katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya Takip, Sosyal Medya Karşılaştırma, Sosyal Medya Kullanımı, Materyalizm, Kompulsif Satın Alma.

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

Are Social Media Use, Social Media Comparison, and Social Media Stalking Related to Materialism? A Discovery from the Framework of S-O-R Theory

Abstract

Nowadays, social media is increasingly used in the field of consumption as in many areas, and problematic social media use affects consumers' materialistic and compulsive purchasing behaviours. This study aims to examine the relationships between consumers' social media use, social media monitoring, and social media comparison with materialism, its effects on compulsive buying, and the mediating role of materialism. In this study, the variables and relationships affecting consumers' social media, materialism, and compulsive purchasing behaviors were examined. Drawing on stimulus-organism-response (S-O-R) theory, we explain the mechanism by which problematic social media uses influence compulsive buying, together with the mediating effects of consumers' materialism attitudes. The research population consists of customers who use social media and have shopped on these platforms. Primary data was collected by snowball sampling method within the scope of the quantitative research method. For this purpose, empirical data was collected via an e-survey tool from 219 participants from across Turkey who had previously used social media and made purchases on social media. The data obtained were analyzed using the partial least squares structural equation modeling analysis (PLS-SEM) method. The findings of this analysis indicate that social media use, social media monitoring, and social media comparisons play an important role in the development of materialistic values and compulsive buying. At the same time, the mediating role of materialism in the relationship between materialism, problematic uses of social media, social media use, social media monitoring and social media comparisons and compulsive buying is observed. This study makes a significant contribution to the existing literature by examining the problematic uses of social media, their relationship with materialism, and their effects on compulsive buying and by providing quantitative data. The relationships between social media monitoring, materialism, and compulsive buying were tested for the first time in this study. This research contributes to theory and the field by examining the impact of problematic uses of social media on compulsive buying based on the stimulus-organism-response (SOR) model.

Keywords: Social Media Monitoring, Social Media Comparison, Social Media Use, Materialism, Compulsive Buying, S-O-R Theory.

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

1. Giriş

Sosyal medya, dünya çapında milyarlarca insanın günlük yaşamının önemli ve ayrılmaz bir parçası oldu. Sosyal medya, arkadaş gruplarıyla bağlantı kurmak ve değiş tokuş edilen içeriğe göz atmak gibi amaçlarla, 4.66 milyar insan, dünya nüfusunun %58,4'ü, ortalama günlük 2 saat 27 dakika sosyal medyayı aktif kullanıyor (Kemp, 2022; Statista, 2022). Sosyal medya kullanımının yaygınlaşması, sosyal medya kullanımının 'karanlık tarafı' olarak adlandırılan bazı olumsuz davranışların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sosyal medya kullanımı ve çevrimiçi alışveriş faaliyetleri giderek daha fazla iç içe geçiyor ve bunların kullanımı da sorunlu olabiliyor. Genellikle sosyal medyanın karanlık tarafı olarak adlandırılan sosyal medyanın sorunlu kullanımı (Andreassen, Pallesen ve Griffiths, 2017; Sharif ve Khanekharab, 2017; Wang, Lei, Yu ve Li, 2020; Aydoęan, 2021), sosyal medya karşılaştırmaları (İslam, Wei, Sheikh, Hameed ve Azam 2017; Sharif, Long, She, Kyid ve Navaz, 2021; Tandon, Dhir, Talwar ve Kaur, 2021; She ve diğerleri, 2021; Ling, Gao, Jiang, Fu ve Zhang, 2023), sosyal medya takibi (Tandon ve diğerleri, 2021; Dhir ve diğerleri, 2021), SMP kullanıcılarının yaşamlarında zararlı sonuçlar yaratmada giderek daha fazla rol oynamaktadır (Dhir, Talwar, Kaur, Budhiraja ve Islam, 2021). Günümüzde insanlar arasında artan materyalizm düzeyi, birçoğ alanda ve özellikle pazarlamacılar arasında önemli bir konu haline geldi (Duh, 2016, Pilch ve Górnik-Durose, 2016, Wang ve Liao, 2007). Materyalist tutumların önemli etkisi olan kompulsif satın alma bireyin aşırı satın alımlarını kontrol edememesi anlamına gelen ve gittikçe yaygınlaşan uyumsuz ve sorunlu bir davranıştır (He, Kukar-Kinney ve Ridgway, 2018). Kompulsif satın alma, satın alma sonrası suçluluk ve pişmanlık (Gallagher, Watt, Weaver ve Murphy, 2017) gibi duygusal sorunlara neden olmaktadır.

Bu çalışma, sosyal medyanın sorunlu tarafını oluşturan sosyal medya kullanımı, sosyal medya takibi ve sosyal medya karşılaştırmalarının materyalizmle ilişkisini ve kompulsif satın almaya etkisini ele almaktadır. Yapılan çalışmalarda araştırmacılar, materyalizmin doğasını (Belk, 1988; Richins ve Dawson, 1992), öncüllerini (Parr, Zeman, Braunstein, ve Price, 2016; İslam, Sheikh, Hameed, Khan ve Azam, 2018) ve sonuçlarını (Pieters, 2013; Unanue, Dittmar ve Vignoles, 2014) kapsamlı bir şekilde incelediler. Pazarlama literatüründe

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

materyalizm, yaşam tatmini üzerinde olumsuz etki yaratan olumsuz bir değer olarak ele alınmakta (Froh, Emmons, Card, Bonog ve Wilson, 2011; İşlam., 2018) ve kompulsif satın alma ile olumlu yönde ilişkilidir (Dittmar, 2005; İşlam ve diğerleri, 2017; İşlam ve diğerleri, 2018). Bu nedenle tüketiciler araştırmacıları arasında kompulsif satın alma giderek artan bir ilgi toplamaktadır (Ridgwa, Kukar-Kinney, 2008; İşlam ve diğerleri, 2017; İşlam ve diğerleri, 2018; Anushree ve diğerleri, 2021).

Literatürde materyalizm ve kompulsif satın alma davranışı arasındaki ilişkiyi ele alan birçok çalışma bulunmaktadır (Mueller, Mitchell, Peterson, Faber, Steffen, Crosby ve Claes, 2011; Donnelly Ksendzova ve Howell, 2013; Pham, Yap ve Dowling, 2012; Eroğlu, 2015; Ulusoy ve Öztürk, 2019). Önceki çalışmalar, yüksek materyalizmin, kompulsif satın alma için önemli tetikleyiciler olabileceğini göstermiştir (Sharif ve Khanekharab, 2017; Zheng, Yang, Liu, Chu, Huang ve Zhou, 2020). Dittmar (2005) kompulsif satın almanın oldukça materyalist bir davranışın sonucu olduğunu söylemektedir.

Kukar-Kinney, Scheinbaum ve Schaeffers (2016) da sosyal medya karşılaştırma ile kompulsif satın alma arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bulgular, bireylerin sosyal karşılaştırma düzeyi arttıkça çevrimiçi kompulsif satın alma olasılığının arttığını göstermektedir (Zheng ve diğerleri, 2020; Sharif ve diğerleri, 2017). Diğer çalışmalar, Sosyal medya kullanımı ile kompulsif satın alma arasındaki olumlu ilişkiyi tanımlamıştır (Kukar-Kinney, Ridgway ve Monroe, 2009; Lee, Park ve Lee, 2016; Sharif ve Khanekharab, 2017; Okazaki, Schuberth, Tagashira ve Andrade, 2019; Zheng ve diğerleri, 2020; Sharif ve diğerleri, 2021).

Çalışma konumuzla ilgili literatürü incelememizde, sosyal karşılaştırma, materyalizm ve kompulsif satın alma arasındaki ilişkileri (Chan ve Prendergast, 2008; La Ferle ve Chan, 2008; Ren, Han, Gao ve Han, 2017; İşlam ve diğerleri, 2018; Hu ve Liu, 2020; Sharif ve diğerleri, 2021; Ling ve diğerleri, 2023), sosyal medya kullanım sıklığı, kompulsif satın almaya etkisi, materyalizmin aracılık durumu (Sharif ve Khanekharab, 2017; Akçalı ve Hacıoğlu, 2021) araştırmıştır. Araştırmalarda materyalizmin sosyal medya karşılaştırma, sosyal medya kullanımı ile kompulsif satın alma arasında aracılık ettiği görülmektedir.

Hem tüketiciler araştırmaları hem de psikoloji için önemli bir tehdit oluşturmasına rağmen, kompulsif satın almanın yordayıcıları hâlâ tam olarak anlaşılamamıştır ve bu da daha fazla araştırmanın gerekliliğini

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

ortaya koymaktadır (Bhatia, 2019; Sharif ve Yeoh, 2018). Sosyal medyanın sorunlu taraflarından sosyal medya takibi, materyalizm ve kompulsif satın alma arasında yeterli olmamakla beraber çalışmaların görüldüğü fakat sosyal medya kullanımı ile ilgili yok denecek kadar az çalışmaya rastlanmıştır. Ancak sosyal medya takibi materyalizm ve kompulsif satın alma ilişkisi ile ilgili çalışmaya rastlanmamıştır. Özellikle sosyal medya takibinin materyalizmle ilişikleri ve kompulsif satın almaya etkilerinin araştırılması, bu alanda ilk çalışma olacaktır. Ayrıca literatürde sosyal medyanın sorunlu kullanımının kompulsif satın almaya etkisi, materyalist değerlerin yaratılmasındaki rolü, göz ardı edilmiştir. Boşluğun doldurulması, bu çalışmanın önemli katkılarında biridir. Sosyal medya kullanımlarının materyalizmle ilişkisi ve kompulsif satın almayı nasıl etkilediğine dair teorik bir modeli oluşturarak ve doğrularak literatürü genişletiyoruz. Dolayısıyla, sosyal medyanın bilgi arama ve paylaşma davranışına ilişkin, sosyal medyayı yoğun kullanma, sosyal medyada takip ve sosyal medyada karşılaştırma durumlarının; bu kişilerin kompulsif satın alma davranışlarını etkileyebileceğini söyleyebiliriz. Ayrıca materyalizmin, sosyal medyanın bu sorunlu fenomenleri ile kompulsif satın alma arasındaki ilişkide aracılık edebileceğini öngörmekteyiz.

Bu çalışmamızda, sosyal medya kullanımı takibi ve karşılaştırmalarının materyalizmle ilişikleri ve materyalizm aracılığı ile kompulsif satın almaya etkileri, tüketici davranışları alanına önemli bir katkı sağlayacaktır. Tüketicilerin kompulsif satın almanın yıkıcı etkilerinden korunmak için sosyal medyanın sorunlu taraflarından kaçınması gerektiğini, materyalist eğilimleri ve kompulsif satın almaya etkilerini görerek bilgileneceklerdir. Özellikle literatürdeki yeni çalışmalar araştırılarak sosyal medyanın sorunlu kullanımları; materyalizmle ilişkisi ve kompulsif satın almaya etkisi üzerinde detaylı araştırma yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, konuyu tartışarak ve nicel veriler sunarak mevcut literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu araştırmayla tüketicilerin materyalizm ve kompulsif satın almanın olumsuz taraflarının sosyal medya kullanımı, takibi ve karşılaştırma ile ilişikilerini göreceklerdir. Çalışma, pazarlama literatürü yanında psikoloji alanına da teorik katkılar sunacaktır. Ayrıca sosyal karşılaştırma teorisi ve SOR teorisi çerçevesinde yapılan çalışma, teorik alana önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu nicel çalışma, tüketicilerin sosyal medya kullanımı, sosyal medya takibi ve sosyal medya karşılaştırmalarının kompulsif satın almaya

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

etkisini ve materyalizmin aracılık rolünü SOR teorisi (Mehrabian ve Russel, 1974) ve “Sosyal Karşılaştırma Teorisi” (Festinger, 1954) çerçevesinde incelemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, çalışmamız aşağıdaki üç araştırma sorusunu (S) ele almaktadır:

S1. Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile nasıl ilişkilendirilir?

S2. Materyalizm, kompulsif satın alma ile nasıl ilişkilendirilir?

S3. Materyalizm, sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi ile kompulsif satın alma arasındaki ilişkiye nasıl aracılık ediyor?

2. Teorik Çerçeve

2.1. SOR teori

Çevre psikolojisinde geliştirilen SOR teorisine göre çevresel uyananlar, bireylerin algıları ve deneyimleri gibi bilişsel ve duygusal iç dinamikleri harekete geçirerek tutumsal ve davranışsal tepkilere neden olabilmektedir (Mehrabian ve Russell, 1974). SOR modeli psikolojide, insan davranışı çalışmalarında ve disiplinler arası araştırmalarda bireylerin tepkilerini incelemek amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır (Eroğlu ve diğerleri, 2003).

SOR modeli birçok araştırmada, tüketici davranışlarını açıklama kapsamında kullanılmıştır (İslam ve diğerleri, 2018). Tüketici davranışı alanındaki önceki çalışmalar, dış faktörlerin tüketicilerin içsel bilişsel ve duygusal değerlendirmelerini nasıl etkilediğini ve dolayısıyla davranışsal niyetlerini nasıl etkilediğini açıklamak için SOR teorisini kullanmıştır. İslam ve diğerleri, (2018) SOR çerçevesinde, sosyal karşılaştırma, materyalizm ve kompulsif satın alma arasındaki ilişkileri incelemiştir (Chan ve Prendergast, 2008; La Ferle ve Chan, 2008). Ditmar (2005) kompulsif satın almanın oldukça materyalist davranışın bir sonucu olduğunu doğrulamaktadır.

Bu çalışmada, SOR teorisi, ilk unsur olan uyanan (S), “bireylerin o çevreye içsel tepkilerini ortaya çıkararak herhangi bir çevresel faktörü” *sosyal medya kullanımı, sosyal medya takibi ve sosyal medya karşılaştırmaları* dışsal bir uyanıcı olarak; İkinci unsur organizma (O), “kişinin dışındaki uyananlar ile yayılan nihai eylemler, tepkiler veya

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

tepkiler arasında müdahale eden iç süreçler ve yapılar” *materyalizmi*; üçüncü unsuru tepki (R) *kompulsif satın alma* bir tepki olarak ele alınmaktadır.

Sosyal medya kullanımları, özellikle SOR teorisinin kullanıldığı sosyal medya çalışmalarında önemli bir uyarıcı olduğu vurgulanmıştır (İslam ve diğerleri, 2018). Bilim adamları, genç yetişkinler arasındaki materyalist eğilimlerden sorumlu olan önemli dış faktör olarak tüketicilerin sosyal karşılaştırmalarını tanımlamışlardır (Chan, 2013; İslam ve diğerleri, 2018). Çalışmalarda, sosyal karşılaştırma dışsal bir uyarıcı olarak, materyalizm bir organizma olarak ve kompulsif satın alma bir tepki olarak ele alınmaktadır (Chan ve Prendergast, 2008; La Ferle ve Chan, 2008; İslam ve diğerleri, 2018). Ditmar (2005) kompulsif satın almanın yüksek materyalist davranışın bir sonucu olduğunu ve kompulsif satın almanın sosyal karşılaştırmaya ve materyalist eğilime bir yanıt olduğunu doğrulamıştır.

SOR modeli, dış uyaran faktörlerinin bir bireyin bilişsel ve duygusal durumlarını etkilediğini ve bunun da tüketici davranışlarını etkilediğini teorik ve ampirik olarak doğruladığından, kompulsif satın alma davranışlarını incelemek için uygundur (İslam ve diğerleri, 2018). Bu model iki nedenden dolayı uygun bir yaklaşımdır. Birincisi, SOR modeli kavramsal modelimize teorik destek sağlamaktadır. İkincisi, literatür tüketici davranışı araştırmalarında SOR modelini kapsamlı bir şekilde denemiştir. Son zamanlarda çevrimiçi tüketici davranışları üzerine yapılan çalışmalarda SOR'un bir çerçeve olarak kullanılması yaygınlaşmıştır. Bu çalışmalarda SOR modeli tüketicilerin satın alma niyeti, dürtüsel satın alma niyeti incelemelerinde kullanmışlardır. Bu çalışmalar, SOR modelinin karşılıklı ilişkisini doğrulamış ve bu çalışmanın rasyonelliğini arttırmaktadır.

2.2. Sosyal karşılaştırma teorisi

Sosyal karşılaştırma teorisine göre (Festinger, 1954) sosyal yaşamda insanlar kendilerini daima başkalarının görüş ve yetenekleriyle karşılaştırlar. Sosyal karşılaştırma teorisi, bireylerin motivasyonlarına bağlı olarak yukarı ve aşağı olmak üzere iki tür sosyal karşılaştırma yapabileceklerini öne sürmektedir. Sosyal karşılaştırmaya insanların

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

katılmasına hem fiziksel (örn. işyerleri, caddeler vb.) hem de dijital (örn. sosyal medya ağları) sosyal bağlantılar (Kaur, 2015) izin verir.

Sosyal medya karşılaştırma kullanıcıların sosyal medya kullanımı sırasında başkalarıyla daha fazla karşılaştırma yaparken olumsuz duygular yaşama eğilimi Cramer, Song, Drent, (2016); Talwar, Dhir, Kaur, Zafar ve Alrasheedy, (2019) olarak belirtmişlerdir. Latif, Weng, Pitafi, Ali, Siddiqui ve Malik, Latif, (2021) sosyal medya bağlamında insanların, facebook gibi platformlarda yukarıya doğru sosyal karşılaştırma yapma eğiliminde olabileceğini öne sürmektedir. Sosyal karşılaştırma teorisi (Lennox ve Wolfe, 1984), web siteleri, satın alınan fırsatları diğer tüketicilerle karşılaştırma yeteneği gibi sosyal unsuru getirdiği için kompulsif satın alma bağlamında çalışmakla ilgilidir. Ayrıca Pham ve diğerleri, (2012) ve Reeves, Baker ve Truluck, (2012) bireyleri kendilerini başkalarıyla karşılaştırmaya teşvik eden ve sonuçta kompulsif satın alma davranışlarını etkileyen temel motivasyonları açıkladılar.

Sonuç olarak, sosyal karşılaştırmalar, bireylerin kendilerini başkalarıyla karşılaştırma derecesine ve bağlamına bağlı olarak kasıtlı veya kasıtsız olabilir. Sosyal medya, bu tür karşılaştırmaları kolaylaştırır ve kullanıcılarına kendilerini başkalarıyla karşılaştırmaları için çeşitli fırsatlar sunar. Çalışmamızda karılaştırma teorisi çerçevesinde, tüketicilerin sosyal medyayı karşılaştırma maksadıyla kullanacaklarını ve satın alma kararlarını etkileyeceğini öngörüyoruz.

3. Literatür Taraması ve Hipotez Geliştirme

3.1. Kompulsif satın alma

Kompulsif davranış, büyük ölçüde “belirli kurallara göre veya kalıplaşmış bir biçimde gerçekleştirilen”, “tekrarlayan ve görünüşte amaçlı” eylemler olarak kabul edilmektedir (American Psychiatric Association, 2013, p. 234). Bireyin, o ürüne ihtiyacı olup olmadığını dikkatlice düşünmeden bir ürünü satın alma dürtüsü yaşaması meydana gelir ve bu dürtü kontrol edilmediğinde olumsuz sonuçlara (Ditmar, 2005 ; Sharif ve Khanekharab, 2017; Chen Lu, Wang ve Pan, 2019) ve düşük yaşam memnuniyetine yol açar (Olsen ve diğerleri, 2022). Tüketici davranışı araştırmacıları sıklıkla kompulsif satın almayı bir tür davranışsal bağımlılık olarak tanımlamaktadır (Kukar-Kinney ve diğerleri, 2016). Bu

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

nedenle tüketicilerin gerilimin üstesinden gelmek ve hayatın baskılarından kaçmak için kompulsif satın alma davranışı sergilediğini ileri sürdü.

Pazarlama bağlamında kompulsif davranış, müşterilerin aşırı, kontrol edilemeyen ve doğası gereği belirli kalıplara sahip satın alma davranışları olarak açıklanmaktadır (O'Guinn ve Faber, 1989). Faber ve O'Guinn (1988) Ayrıca kompulsif satın almanın, tüketicilerin satın alma davranışlarındaki gerçek arzularıyla çelişen anlık istekleriyle ilişkili olduğunu öne sürdü. Kompulsif satın alma davranışları genellikle müşterilerin olumsuz deneyimlerinden (Silvera, Lavack ve Kropp, 2008; Verplanken, Herabadi, Perry ve Silvera. 2005). Tüketicinin kompulsif satın alması hem bireyin kendi refahı hem de toplum için zararlı bir davranış haline gelebilir. Bu nedenle, bu sorunlu satın alma davranışını anlamak, alıcılara ve yaşadıkları topluma yardım sağlamak adına önemlidir.

3.2. Materyalizm

Materyalizm, yaşam hedeflerine veya arzu edilen durumlara ulaşmak için maddi mallara sahip olmak ve bunları elde etmek olarak tanımlanmaktadır (Richins ve Dawson, 1992). Materyalizm, hayattaki temel hedeflerin eşya edinme, finansal başarı, prestij kazanma ve uygun bir imaja sahip olma olduğu inancıdır (Kasser, Ryan ve Couchman, 2004). Aynı zamanda materyalizm, sahiplenme, kıskançlık ve cömert olmama gibi biçimlerde ortaya çıkan modern kültürlerin temel özelliklerinden biridir (Wang ve Wang, 2016). Belk (1984) materyalizmi, kişinin hayattan keyif almak için belirli maddi şeylerin zorunlu olduğunu düşündüğu bir aşama olarak açıklamaktadır.

Harmon (2001) ampirik araştırmalar yoluyla, oldukça karşılaştırmalı insanların, materyalist değerlerin başarıya ve mutluluğa yol açtığını düşündüklerini buldu. La Ferle ve Chan (2008) sosyal karşılaştırmanın materyalist değerlerden sorumlu temel bir belirleyici olduğunu bulmuş ve kompulsif satın almanın ergenler arasındaki materyalist eğilimlerden etkilendiği bilinmektedir (Reeves ve diğerleri, 2012). Literatürde bilim insanları, materyalist değerlerden ve kompulsif satın alma davranışından sorumlu olan temel yapıları tanımlamak için bazı kavramsal çerçeveler sunmuşlardır (Manchanda, 2010). Sosyal medya (Behal ve Soni, 2018), Sosyal aktörler materyalizmin gelişmesini teşvik

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

ettiği gibi aşırı satın alma kararlarına da yol açarak bireylerin psikolojik gelişimlerine zarar vermektedir. Örneğin Chan ve Prendergast (2008), gençler arasında reklamları izleme motivasyonunun, materyalizmin pozitif yordayıcıları haline gelen ünlülerin taklidi ile güçlü bir pozitif ilişkisi olduğunu ileri sürmüştür.

Literatürde belirtildiği gibi (Gilovich, Kumar ve Jampol, 2015), yeni bir satın almanın hazzı elde edilse bile, bu haz hızla kaybolur ve daha fazla satın alma arzusu ortaya çıkar ve bu da bir tatminsizlik ve hoşnutsuzluk döngüsü yaratır. Dolayısıyla materyalistler hemen hemen her zaman başlangıçta istediklerine ulaştıklarını hissedene kadar bir satın alma işleminde devam ederler. Ne yazık ki bu süreç hiç bitmiyor (Wicklund ve Gollwitzer, 1981), sonuç olarak kendi arzularının ve aşırı ihtiyaçlarının kurbanı olurlar.

3.3. Sosyal medya kullanımı materyalizme etkisi

Sosyal medya insanların günlük rutininin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Facebook, YouTube ve WhatsApp gibi en iyi sosyal medya ağları, 2 milyardan fazla aktif kullanıcıya sahiptir (Chen, 2021). Bu kadar büyük kitlelerle etkileşim kurma fırsatı göz önüne alındığında, işletmeler ve pazarlamacılar, tüketicileri sosyal medya platformları aracılığıyla hedeflemeyi bir öncelik haline getirdi. Sosyal medya, bilgi aramadan satın alma sonrası davranışa kadar tüketici davranışının neredeyse her yönünü etkilemektedir (Akrimi ve Khemakhem, 2012).

Gillin (2007), sosyal medyanın tüketici davranışlarını oldukça etkileyen yeni bir teknoloji olduğu sonucuna varmıştır. Bireylerin sosyalleşmesi için yeni bir ortam olan internet, tüketici satın alma davranışını etkilemektedir (Lueg, Ponder, Beatty ve Capella, 2006). Birçok çalışma, yoğun medya kullanıcısı olan bireylerin materyalist değerlerinin daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymuştur (Heimlich ve Ardoin, 2008 ; Kamal, Chuve Pedram, 2013).

Sosyal ağ sitelerinin (SNS) aşırı kullanımı veya sorunlu kullanımı olarak da bilinen SNS bağımlılığı, olumsuz etkileri nedeniyle akademik ilgiyi giderek artırıyor. Son araştırmalar, sosyal medya bağımlılığının materyalizmle de ilişkilendirmiş (Sharif ve Khanekharab, 2017) ve kompulsif satın alma eğilimlerinin aşırı sosyal medya kullanımıyla birlikte ortaya çıktığını söylemektedir. Yetiştirme teorisine dayanan önceki

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

araştırmalar, sosyal medya kullanımının tüketim algılarını artırabileceğini ve yoğun kullanıcıları materyalist olmaya yönlendirebileceğini gösterdi (Sirgy, Lee, Kosenko, Lee Meadow, Rahtz ve Cicic 1998). Sosyal medya bağımlılığı yüksek olan kişilerin, bu reklamlara maruz kalmaları nedeniyle daha materyalist hale gelmeleri muhtemeldir. Ayrıca sosyal medya bağımlılığının görülme oranı nispeten yüksek olduğundan (Kuss ve Griffiths, 2011), sosyal medya bağımlılığı ile materyalizm arasındaki bağlantıyı test etmek çok önemlidir.

Sosyal medya-materyalizm ilişkisini araştıran Kamal, Chu ve Pedram (2013), bu ilişkiyi incelediler ve tüketicilerin sosyal ağ faaliyetlerine daha fazla katıldıklarında daha yüksek derecede materyalizme eğilimli olduklarını keşfettiler. Sosyal medya kullanımı materyalizmi pozitif olarak etkilemektedir (Usmani ve diğerleri, 2020). Yapılan iki çalışma, sosyal medya bağımlılığı ile materyalizm arasındaki bağlantıyı test etmiştir (Sharif ve Khanekharab, 2017; Wang ve diğerleri, 2020) ve sosyal medya bağımlılığı ile materyalizm arasında doğrudan ilişki görülmüştür. Bu kanıtların çerçevesinde, aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür:

H1 Sosyal medya kullanımı, materyalizmi olumlu etkiler.

3.4. Sosyal medya karşılaştırma materyalizme etkisi

İnsanların kendilerini sürekli başkalarıyla karşılaştırmaları nedeniyle sosyal medya kullanımı insanoğlunun hayatında yaygınlaşmıştır (Ozimek ve Bierhoff, 2016). Ayrıca bu insanlar ne kadar çok maddi servete sahip olurlarsa sosyal statülerinin de o kadar yüksek olacağına inanırlar (Richins, 1995), bu durum da materyalizmin artmasına yol açar.

Sosyal karşılaştırma teorisi, diğer insanlarla karşılaştırmanın bireylerin temel psikolojik ihtiyaçlarından biri olduğunu iddia etmektedir (Festinger, 1954). İnsanlar, çevrimiçi tüketici bilgilerine göz attıklarında, tüketicilerin alışveriş bilgilerine ilişkin kişisel değerlendirmelerini potansiyel olarak etkileyebilecek beğenileri ve yorumları görebilirler. Geçmiş literatür, genç yetişkinler arasındaki materyalist eğilimlerden sorumlu olan önemli diş faktörleri (Chan, 2013), tüketicilerin sosyal karşılaştırmalarını tanımlamıştır (Islam ve diğerleri, 2018). Sonuç olarak, insanların maddi zenginliği, başarılarının bir kriteri olarak görme olasılıkları daha yüksektir ve maddi zenginlik miktarını, sosyal statülerini

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

ve kimliklerini vurgulamak için başkalarıyla yukarı doğru sosyal karşılaştırmalar yapmak için kullanırlar (Zhao, Ding, Li, Wang ve Zhao, 2022). Bu kanıtların ve karşılaştırma teorisi çerçevesinde aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür:

H2 Sosyal medya karşılaştırma, materyalizmi olumlu etkiler.

3.5. Sosyal medya takibi materyalizme etkisi

Stiff (2019), sosyal medya takibi kullanıcıların, herhangi bir kötü niyet olmaksızın bilgi toplamak için diğerlerinin sosyal medya profillerini ve paylaşılan içeriği sürekli olarak izlemelerini röntgenci eğilim olarak tanımlıyor. Araştırmalar kötü niyetli olmayan, sosyal medya takipleri (Fuchs ve Trottier, 2015), pasif izleme ve bilgi toplama eylemlerini, geleneksel siber takip davranışından ayrı tutmaktadırlar. Başkalarının sosyal medya platformlardaki faaliyetlerini izlemek için aşırı zaman harcamanın kötü niyetli olmasa da bunlar hakkında bilgi toplamaya yol açtığını ortaya koymuştur (Fuchs ve Trottier, 2015). Sosyal medya takibi kavramı, sosyal medyanın karanlık tarafıyla ilişkilendirilen nispeten daha yeni bir davranıştır (Dhir ve diğerleri, 2021; Kaur, Dhir, Tandon, Alzeiby ve Abohassan, 2020).

Sosyal medyada takip çoğu zaman kasıtlı değildir ve platformun sunduğu olanakların bir parçasıdır. Ayrıca sosyal medya platformlarındaki başkalarının profillerini kontrol etmekle sınırlı olan daha zararsız bir biçimi temsil eder (Hollenbaugh ve Ferris, 2014). Sosyal medya takibini (kasıtlı veya kasıtsız) önemli bir endişe haline getiren şey, sosyal medya platformlarındaki kişisel bilgilere kolay erişilebilirliğin, kullanıcıları gözetleme ve gizlilik ihlallerine karşı savunmasız bıraktığı yönündeki iddiadır (Tokunaga, 2015).

Başkaları hakkında daha fazla bilgi edinme arzusu, sosyal medya takibinin artık kişisel bilgilerin paylaşılması ve sosyal medya kullanılmasıyla ilişkili belirgin bir risk olarak tanımlanabileceği bir düzeye ulaştı (Dhir ve diğerleri, 2021). Akademisyenlerin sosyal medya takibini yakın zamanda bir takip biçimi olarak kabul ettiği göz önüne alındığında (örneğin, Tokunaga, 2015) bu olgunun daha fazla ele alınması gerektiğini söylüyor. Dolayısıyla bu çalışmada sosyal medya ısrarlı takibini, sorunlu sosyal medya kullanımını temsil eden kritik bir yapı olarak tanımladık.

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

Doster (2013), sosyal medya kullanıcılarının genellikle başkalarının hayatlarını ve bilgilerini gözleme arzusunun, bu ısrarlı takibi motive ettiğini ileri sürmüştür. Örneğın Dhir ve diğeri, (2021), ısrarlı takip ile sosyal medyanın kompulsif kullanımı arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Sharif ve Khanekharab (2017) ve Wang ve diğeri, (2020), yapılan iki araştırmada sosyal medya bağımlılığı ile materyalizm arasında doğrudan ilişki bulmuştur. Bu aşırı sosyal medya takipleri etkileşimi artıracağından materyalist tutumları artıracaktır. Bu nedenle sosyal medya takibinin materyalizmle ilişkili olacağını varsayıyoruz. Bu kanıtların ve SOR teorisinin ışığında aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür:

H3 Sosyal medya takibi, materyalizmi olumlu etkiler.

3.6. Materyalizmin kompulsif satın almaya etkisi

Tüketici materyalizmi ve kompulsif satın alma konusu, pazarlama, psikoloji veya sağık bilimleri gibi çeşitli alanlardaki uzmanların artan ilgisini çekmektedir. Araştırmalar, 20 tüketiciden birinin materyalizm eğilimi nedeniyle bağımlılık yaratan satın alma davranışı yaşadığını gösteriyor (Maraz, Griffiths ve Demetrovics, 2016). Materyalizm, hayattaki temel hedeflerin eşya edinme, finansal başarı, prestij kazanma ve uygun bir imaja sahip olma olduğu inancıdır (Kasser ve diğeri, 2004). Kişi-Duygu-Biliş-Yürütme (I-PACE) modeline göre materyalizm, kompulsif çevrimiçi satın almayı tetikleyen bilişsel bir tarzı temsil eder (Brand, Wegmann, Stark, Müller, Wölfling ve Robbins, 2019). Materyalist değeriye sahip insanlar, maddi tatmin ararlar ve kompulsif satın alma onların psikolojik ihtiyaçlarını karşılayabilir (Ding, Kong, Zhang ve Zhou, 2019).

Dittmar (2005, s. 467), kompulsif satın almayı tüketicinin kontrol altına alamadığı, anlık ve plansız tekrarlanan bir dürtü olarak ifade etmektedir. Kompulsif satın alma, tüketiciyi hem maddi hem de manevi olarak zarara uğratmaktadır (Ulusoy ve Öztürk, 2019:688). Tüketim alışkanlıklarının belirlenmesinde önemli unsurlardan biri materyalizmdir (Brown ve diğeri, 2015, s. 1).

I-PACE modeline göre materyalizm, kompulsif çevrimiçi satın almayı tetikleyen bilişsel bir tarzı temsil eder (Brand ve diğeri, 2019). Materyalizm ile kompulsif satın alma arasında yapılan

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

araştırmalarda (291; Donnelly ve diğerleri, 2013; İslam ve diğerleri, 2017; Eroğlu, 2015; Ulusoy ve Öztürk, 2019), materyalizmin kompulsif satın almayı pozitif yönde etkilediği görölmektedir. Sonuç olarak, materyalist değerlere sahip bireyler, sürekli olarak maddi tatmine yönelik bir ihtiyaç geliştirir ve bu da çevrimiçi kompulsif satın almaya yol açar. Bahsedilen literatürden yararlanılarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H4 Materyalizm, kompulsif satın almayı olumlu etkiler.

3.7. Materyalizmin aracılık etkisi

İnternet ve sosyal medyadaki gelişmeler, genç yaştaki tüketiciler için özellikle ünlülerin rol model olarak görölmeleri, ürün ve marka tanıtım ve iletişim çalışmalarında aktif olarak görölmeleri, kompulsif satın alma davranışını artıran unsurlar olarak görölmektedir (Kaynak ve Harcar, 2001). Tüketiciler, çoğu zaman materyalizmin etkisiyle birlikte sosyal medya mecralarından etkilenerek alışveriş yapma eğilimi göstermektedirler. Bu durum, tüketicileri kompulsif satın alma davranışına yönlentmektedir (Ulusoy ve Öztürk, 2019, s. 688). Yapılan araştırmalarda, Sosyal medya bağımlılığı ile materyalizm arasında doğrudan ilişki görölmüştür (Sharif ve Khanekharab, 2017; Wang ve diğerleri, 2020). Bireylerin sosyal ağ sitelerini aşırı şekilde kullanmaları, kompulsif satın alma üzerinde pozitif etkiye sahiptir (Sharif ve Yeoh, 2018). Bu çerçevede, aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H5 Sosyal medya kullanımı ve kompulsif satın alma arasında materyalizm aracılık eder.

İnsanların, maddi zenginliği başarılarının bir kriteri olarak görme olasılıkları daha yüksektir ve maddi zenginlik miktarını, sosyal statülerini ve kimliklerini vurgulamak için başkalarıyla yukarı doğru sosyal karşılaştırmalar yapmak için kullanırlar (Zhao ve diğerleri, 2022). Bu nedenle, sosyal karşılaştırma eğilimleri yüksek olan bireylerin, daha fazla maddi mülkiyet arzulamaları ve materyalizm düzeylerinin daha yüksek olması muhtemeldir (Chan ve Prendergast, 2007). Ditmar (2005) kompulsif satın almanın materyalist davranışın bir sonucu olduğunu doğrulamaktadır.

Materyalist değerlere sahip bireyler, sürekli olarak maddi tatmine yönelik bir ihtiyaç geliştirir ve bu da çevrimiçi kompulsif satın almaya yol açar. Kompulsif satın alma, ebeveyn materyalizmi (Ding ve diğerleri,

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

2019) ve sosyal karşılaştırma (İşlam ve diğerleri, 2018) gibi çevresel faktörlerden etkilenir. Önceki araştırmalar, yukarıya doğru sosyal karşılaştırma ile çevrimiçi kompulsif satın alma arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermiştir (Zheng ve diğerleri, 2020). Bu çerçevede, sosyal karşılaştırma dışsal bir uyarıcı olarak, materyalizm bir organizma olarak ve kompulsif satın alma bir tepki olarak ele alınmaktadır (Chan ve Prendergast, 2008; La Ferle ve Chan, 2008). Bu çerçevede, aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H6 Sosyal medya karşılaştırma ve kompulsif satın alma arasında materyalizm aracılık eder.

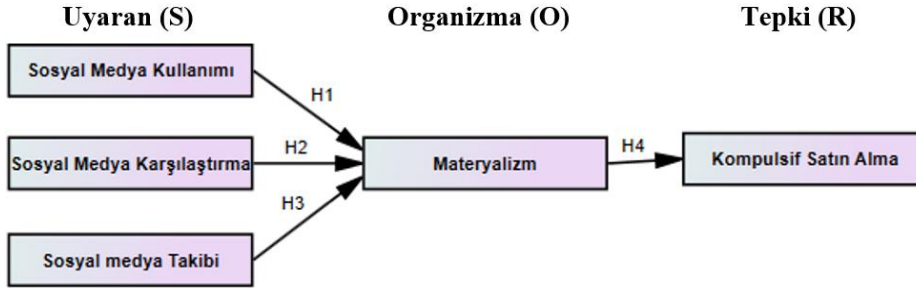
Kompulsif sosyal medya kullanımı, bireyin kontrolsüz, bağımlılık yapıcı ve problemlili bir şekilde sosyal medyayla aşırı ilgilenme ve ilgili faaliyetlere aşırı zaman harcama eğilimini ifade etmektedir (Andreassen ve Pallesen, 2014). Aşırı sosyal medya takibi, kompulsif sosyal medya kullanımına ve bunun kullanıcıların kişisel ve iş ortamları üzerindeki zararlı etkisine ilişkin endişelerin daha da artmasına yol açmıştır (Moqbel ve Kock, 2018).

Sosyal medya ısrarlı takibinin, kompulsif sosyal medya kullanımıyla bağlantılı olduğu söylenebilir (Hollenbaugh ve Ferris, 2014). Aşırı sosyal medya takibi, sosyal medyanın sık kullanımı, başkalarının sosyal medya profillerini bilme ve sürekli izleme konusunda dürtüsel bir katılımıla sonuçlanır (Fox ve Moreland, 2015). Bu durumda tüketiciler, çoğu zaman materyalizmin etkisiyle sosyal medya mecralarından etkilenerek alışveriş yapma eğilimi göstermektedirler. Bu çerçevede, aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H7 Sosyal medya takibi ve kompulsif satın alma arasında materyalizm aracılık eder.

Bu çalışma SOR teorisi ve sosyal karşılaştırma teorisi tarafından temellendirilen kavramsal çerçeve, şekil 1'de gösterilmektedir. Bu çerçevede sosyal medya kullanımı, sosyal medya takibi ve sosyal medya karşılaştırması, materyalizmin öncülleri olarak, modellenmekte ve materyalizm, kompulsif satın almanın bir habercisidir. Ek olarak, materyalizm, kompulsif satın alma ile sosyal medya kullanımı, sosyal medya takibi ve sosyal medya karşılaştırma arasında aracık eder.

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

şekil 1: Kavramsal Model

4. Metodoloji

4.1. Veri toplama ve örnekleme prosedürü

Araştırma evreni, sosyal medyayı kullanan ve bu platformlarda alışveriş yapmış olan müşterilerden oluşmaktadır. Birincil veriler, nicel araştırma yöntemi kapsamında, kartopu örnekleme yöntemiyle, e-anket çalışması ile sağlanmıştır. Anketler, tarafımızdan google/forms anket ortamında hazırlanarak; instagram, facebook ve whatsapp gibi sosyal medya ortamlarında 15 Ocak- 30 Haziran 2022 tarihleri arasında, Türkiye içinden çevrimiçi bir e-anket aracılığıyla toplanmıştır. Başlangıçta anketler, 25 kişiye dağıtılarak pilot çalışma yapıldı. Katılımcılara ölçęği temsil eden maddelerde herhangi bir belirsizlik olup olmadığı sorulmuş ve anketi cevaplamaları istenmiştir. Katılımcıların önerileri doğrultusunda, bazı maddeler yeniden tasarlandı. Ayrıca elde edilen veriler, analiz edilerek maddelerin faktör yükleri ve diğer değerleri kontrol edilmiştir. Daha sonra toplamda 250 kişi anketi doldurdu. Ancak 31 anket eksik veri gibi nedenlerle çıkarıldıktan sonra 219 kullanılabilir anket analize dahil edilmiştir.

Bu çalışmada, yukarıda belirtilen hipotezleri test etmek için nicel bir tasarım kullanılmıştır. Uygunluk açısından, katılımcılar sosyal medyayı kullanan ve bu platformlarda alışveriş yapmış olanlardan seçildi. Üç bölümden oluşan bir anket yapıldı. İlk bölümde filtreleme soruları kapsamında, katılımcıların sosyal medya kullanıp kullanmadıkları ve sosyal medyadan alışveriş yapıp yapmadıkları soruldu. İkinci bölüm, katılımcıların sosyal medyanın sorunlu tarafları, kompulsif satın alma ve materyalizm tutumlarını (modeli test etmek için) içeriyor ve üçüncü

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

bölümde, katılımcıların demografik (yaş ve cinsiyet) ve sosyoekonomik durumları (aylık gelir, eğitim düzeyi) belirlendi. Sorular, 5'li likert ölçekli 28 soru ve 4 adet demografik sorudan oluşmaktadır. Yanıtlayıcılar, tercihlerini (1) "kesinlikle katılmıyorum" ile (5) "kesinlikle katılıyorum" arasında değişen 5'li likert tipi bir ölçekte belirtmişlerdir.

Ankete katılan 219 kişinin yüzde 44,3'ü kadın, yüzde 55,7'si erkektir. Eğitim durumları %21,9 lise ve altı, %10,5 ön lisans, %67,6'sı lisans ve lisans üstü durumdadır. Örneklemenin yaş aralığına bakıldığında çoğunluğun gençlerden oluştuğu, katılımcıların %55,7'sinin 18-24 yaşında, %20,1'i 25-34 yaşında, geri kalanının ise %24,2'si 35 yaş ve üstü yaş aralığında olduğu görüldü. Gelir durumuna baktığımızda %40,6'sı 9 999 tl ve altı, %30,1 10 000-19 999 tl arası, %29,2'sinin ise, 20 000 tl ve üstü gelire sahip olduğu görülmektedir.

4.2. Araştırma aracı

Bu çalışmada, kavramsal model ile ilgili tüm yapılar için ölçümler önceki çalışmalarda kullanılmış ve geçerlilikleri doğrulanmıştır. Bu bağlamda modeldeki her bir yapıyı ölçmek ve çalışmanın içerik geçerliliğini geliştirmek için mevcut literatürden çok sayıda ölçek uyarlandı. Kompulsif satın alma, O'Guinn ve Faber, (1989); Faber ve O'Guinn (1992) tarafından geliştirilen geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış 7 ifadeden oluşan bir ölçek aracılığıyla; materyalizm ölçmek için Richins (2004)'den uyarlanan altı maddelik materyalizm ölçeği; sosyal medya kullanımı, Ellison, Steinfield ve Lampe, (2007)'den uyarlanan beş maddelik ölçekle; sosyal medya karşılaştırma Gibbons ve Buunk, (1999); Latif ve diğerleri, (2021)'den uyarlanan beş maddelik ölçekle; sosyal medya takibi Dhir ve diğerleri, (2021)'den uyarlanan altı maddelik bir ölçek kullanılarak ölçülmüştür. Tüm maddeler, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen beşli likert ölçeği aracılığıyla ölçülmüştür. Bu çalışmanın ölçekleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

5. Veri Analizi ve Sonuçları

Araştırma modeline ilişkin ölçüm ve yapısal modelleri değerlendirmek amacıyla kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) kullanılmıştır. PLS yönteminin kovaryans

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

yöntemine göre bazı fayda ve avantajlar sunması bu yöntemin seçilmesinde etkili olmuştur. Örneğin, PLS yöntemi karmaşık modellerde iyi tahminler sunar, verilerin normal değişimine gerek yoktur ve küçük örneklerle kullanılabilir (Hair, Ringle ve Sarstedt, 2011). PLS yöntemi, iki bölümden oluşur; ölçüm modeli ve yapısal model. İlk olarak, ölçüm modelinin güvenilirliği ve geçerliliği doğrulandır, ardından hipotezleri doğrulamak için yol analizi uygulanır (Henseler, Ringle ve Sinkovics, 2009).

5.1. Ölçüm modelinin değerlendirilmesi

Bu aşamada, her bir ölçeğe ait gizil değişkene ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmaktadır. İlk adımda yakınsak geçerlilik test edilmiştir. Tablo 1. incelendiğinde her bir gizil değişkene ilişkin açıklanan ortalama AVE değeri ve gözlenen değişkenlere ilişkin faktör yükleri 0.50 ve üzeri olması nedeniyle ölçeğe ilişkin yakınsak geçerlilik sağlanmışır (Hair, Black, Balin ve Anderson, 2010). İç tutarlığı doğrulamak için Cronbach alpha ve birleşik güvenilirlik (CR) değerleri incelenmiştir. Bu değerlerin 0.70 ve üzerinde değerler alması iç tutarlığı doğrulamakta ve dolayısıyla yapısal geçerlilik sağlanmışır. Cronbach alpha ve CR değerleri Tablo 1. de sunulmuştur.

Tablo 1. Ölçek Maddeleri Yakınsak, Geçerlilik ve Güvenilirlik

YAPILAR	AVE	CR	α	YÜK
Kompulsif Satın Alma	0,627	0,921	0,900	
1) Diğerleri (anne, baba ve arkadaş vs.), alışveriş alışkanlıklarımı bilseler dehşete kapılırlar gibi hissediyorum. *				0,857
2) Ay sonunda ödemelerimi ve gerekli harcamalarımı yaptıktan sonra param kalırsa, onu da harcamak zorunda hissederim. *				0,810
3) Harcama alışkanlıklarımı öğrenmeleri durumunda insanların dehşete kapılacaklarını düşünürüm. *				0,858
4) Maddi gücüm yetmese bile bir şeyler satın alırım. *				0,807

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

5) Bankada satın almak istediğim şeyi karşılayacak param olmadığını bilsem bile çeşitli yöntemlere (kredi kartıyla ödeme, ek hesaptan kullanma gibi) başvururum. *	0,754
6) Kendimi daha iyi hissetmek için bir şeyler satın alırım. *	0,693
7) Alışverişe gitmediğim günlerde, kendimi gergin ve endişeli hissederim. *	0,751
Materyalizm	0,553 0,881 0,840
1) Pahalı evleri, arabaları ve giysileri olan kişilere hayranlık duyarım *	0,739
2) Sahip olduğumuz şeyler ne kadar iyi bir hayat sürdüğümüz hakkında çok fazla şey söyler. *	0,692
3) Bir şeyler satın almak bana çok fazla keyif verir *	0,734
4) Yaşamımda lüks şeylerin olmasını çok severim. *	0,833
5) Sahip olmadığım bazı şeyleri elde edebilseydim hayatım daha iyi olabilirdi. *	0,700
6) Daha fazla şey satın almaya maddi olanaklarım elverseydi daha mutlu olurum. *	0,755
Sosyal Medya Karşılaştırma	0,661 0,906 0,870
1) Sosyal medyadayken, kendimi başkalarıyla karşılaştırma eğilimindeyim. *	0,870
2) Sosyal medyada olduğumda, diğerlerine kıyasla her zaman işleri nasıl yaptığımla ilgilenirim. *	0,632
3) Sosyal medyada olduğumda, başkalarıyla karşılaştırıldığında sosyal olarak nasıl olduğumu sık sık kontrol ederim *	0,834
4) Sosyal medyada olduğumda, genellikle kendi başarılarımı başkalarıyla karşılaştırırım. *	0,839
5) Sosyal medyada olduğumda, hayattaki durumumu başkalarınıninkiyle karşılaştırırım *	0,866
Sosyal Medya Takibi	0,574 0,890 0,853

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

1) Neler yaptıklarını görmek için genellikle başkalarının (arkadaş, aile, takipçiler vs.) sosyal medya profillerine bakarım. *	0,718
2)Başkalarını (arkadaş, aile, takipçiler vs.) sosyal medya profilleri üzerinden takip etmeye çalışırım. *	0,743
3)Zamanımın çoğunu sosyal medyada başkalarının (arkadaş, aile, takipçiler vs.) profillerine bakarak geçiririm *	0,798
4)Arkadaşlarım evden dışarı çıkıyorsa, genellikle ne yaptıklarını görmek için sosyal medyalarını kontrol ederim. *	0,750
5)Sosyal medya bağlantılarımın (takipçi, sosyal medya arkadaşı vs.) aktiviteleri ve arkadaşlıkları hakkında sosyal medya hesaplarına bakarak birçok bilgi topluyorum. *	0,731
6)Bağlantılarımdan (takipçi, sosyal medya arkadaşı vs.) bazılarının faaliyetlerini sosyal medya güncellemeleri aracılığıyla takip etmeye çalışıyorum. *	0,799
Sosyal Medya Kullanımı	0,700 0,903 0,857
1) Sosyal medya, günlük aktivitelerimin bir parçasıdır. *	0,859
2) Sosyal medya, günlük rutinimin bir parçası haline geldi. *	0,847
3) Bir süredir sosyal medyaya girmediğimde, kendimi iletişimsiz hissediyorum. *	0,864
4) Sosyal medya kapanırsa üzülürüm. *	0,773

İkinci adımda, ayrışma geçerliliği test edilmiştir. Bu test için Fornell-Larcker değerleri incelemiştir. Fornell-Larcker kriterine göre, AVE değerlerinin karekökünün değişkenlere ilişkin korelasyon değerlerinden büyük olması tavsiye edililiyor (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 2'ye bakıldığında ayrışma geçerliliğinin sağlandığı görülmektedir.

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

Tablo 2: Korelasyon Matrisi ve Ayırma Geçerliliği

	1	2	3	4	5
1.Kompulsif Satın Alma	0,792				
2.Materyalizm	0,611	0,744			
3.Sosyal Medya Karşılaştırma	0,517	0,56	0,813		
4.Sosyal Medya Takibi	0,504	0,504	0,628	0,757	
5.Sosyal Medya Kullanımı	0,453	0,518	0,505	0,53	0,837

Bu bilgiler ışığında Tablo 2 incelendiğinde, ayırma geçerliliğinin sağlandığı gözlemlenmektedir. Sonuç olarak, ölçüm modeli değerlendirilmesinde bütün testler referans aralığında değer alması nedeniyle bir sonraki aşama olan hipotez testlerine geçilmiştir.

5.2. Yapısal model

Yapısal model, yapısal eşitlik modellerini tahmin etmek ve hipotezleri test etmek için tutarlı kısmi en küçük kareler yol modellemesi (PLSc-PM) kullanılarak test edildi (Wold, 1982). Bu aşamada ise, değişkenler arasındaki hipotez testleri gerçekleştirilmektedir. İlk olarak, bağımlı değişkenin, bağımsız değişkeni açıklama düzeyini tespit etmek için R^2 değerleri hesaplanmıştır. R^2 değerinin 0.20'den büyük olması, bağımlı değişkenin iyi bir açıklayıcı gücü olduğunu göstermektedir (Chen ve diğerleri, 2019). Bu çalışmadaki R^2 değerleri incelendiğinde bağımlı değişkenlerin, bağımsız değişkenleri iyi derece açıkladığı ifade edilebilir. Hipotez testleri gerçekleştirmek amacıyla, beta ve t değerleri hesaplanarak Tablo 3'de sunulmuştur. Bu bulgulara göre sosyal medya kullanımı ($\beta=0.27$, $t=4.26$), sosyal medya takip ($\beta=0.16$, $t=2.28$) ve sosyal karşılaştırmanın ($\beta=0.32$, $t=4.59$) materyalizm üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan, materyalizmin ($\beta=0.61$, $t=15.56$) kompulsif satın alma ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

Tablo 3: Yol Katsayıları, Toplam Etkiler ve Hipotez Testi Sonuçları

Hipotez	Yol	Yol katsayısı	t değeri	p - değer	Sonuç
H1	MA → KSA	0,611	15,567	0,000	Kabul
H2	SMKU → MA	0,326	4,591	0,000	Kabul
H3	SMKA → MA	0,156	2,286	0,023	Kabul
H4	SMTA → MA	0,271	4,219	0,000	Kabul

Not: MA: Materyalizm; KSA: Kompulsif satın alma; SMKU: Sosyal medya kullanımı; SMKA: Sosyal medya karşılaştırma; SMTA: Sosyal medya takibi

5.3. Materyalizmin aracılık etkileri

Son olarak sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma sosyal medya takibi ile kompulsif satın alma arasında, materyalizm aracılık etkisi incelenmiştir. Bu ilişkiyi test etmek için SmartPLS'nin önyükleme prosedürleri kullanıldı ve SOR teorisine dayanarak bu yapılar arasında doğrudan bir ilişki olduğunu varsayamayacağımız için dolaylı etkiyi test etmek yeterlidir (Zhao, Lynch ve Chen, 2010). Tablo 4'te sosyal medya kullanımı, Sosyal medya karşılaştırma sosyal medya takibi ile kompulsif satın alma arasında, materyalizmin aracılık ettiğini görmekteyiz.

Tablo 4: Aracılık Analizi Sonuçları

Hipotez	Bağımsız değişken	Aracılık	Bağımlı değişken	Yol katsayısı	p- değeri	Aracılık etkisi	Sonuç
<u>H5</u>	SMKU	MA	KSA	0,166	0,000	Önemli	Kabul
<u>H6</u>	SMKA	MA	KSA	0,199	0,027	Önemli	Kabul
<u>H7</u>	SMTA	MA	KSA	0,095	0,000	Önemli	Kabul

Not: MA: Materyalizm; KSA: Kompulsif satın alma; SMKU: Sosyal medya kullanımı; SMKA: Sosyal medya karşılaştırma; SMTA: Sosyal medya takibi

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

6. Tartışma ve Sonuçlar

6.1. Tartışma

Sosyal medya kullanımının bütün dünyada çok yaygın ve artarak devam etmesi, sosyal medya kullanımının 'karanlık tarafı' olarak adlandırılan bazı olumsuz davranışların ortaya çıkması, bu durumun materyalist eğilimlere ve kompulsif satın alma davranışlarını tetiklemesi; birçok insanın olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Çalışmamızda, sosyal medyanın sorunlu kullanımlarından olan; sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma, sosyal medya takibinin birlikte ele alınarak, materyalizmle ilişkisi ve kompulsif satın almaya etkilerini ve materyalizmin aracılık etkisini tanımlamaya çalışan ilk çalışma olmaktadır.

Sonuçlar, sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma, sosyal medya takibinin materyalizme etkisini ve materyalizm aracılığı ile kompulsif satın alma üzerindeki etkisine dair bir fikir sunuyor. Mevcut literatüre dayanarak kavramsal çerçevemizi SOR ve Karşılaştırma Teorileri kapsamında yaptık. Bu çalışmanın sonuçları hipotezlerimizi destekledi ve bulguları mevcut literatüre uyumludur (Chan ve Prendergast, 2008; La Ferle ve Chan, 2008; Ren ve diğerleri, 2017; İslam ve diğerleri, 2018; Hu ve Liu, 2020; Sharif ve diğerleri, 2021; Ling ve diğerleri, 2023).

Sonuçlar, sosyal medyanın sorunlu kullanımları; sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma, sosyal medya takibinin materyalist değerlerin ve kompulsif satın alma davranışlarının ortaya çıkmasına yardımcı olduğunu gösterdi. Ayrıca bulgular, sosyal medyanın sorunlu kullanımlarının materyalizmle pozitif yönde ilişkili olduğunu (H1, H2 ve H3) ve bunun da kompulsif satın almaya yol açtığını ve kompulsif satın alma ile aralarındaki ilişkiye materyalizmin aracılık ettiğini (H4, H5, H6 ve H7) ortaya koymuştur.

Bu alışma, sosyal medya kullanımı ile materyalizm arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (H1). Bu ilişki önceki araştırmalarla uyum göstermektedir (Kamal, ve diğerleri, 2013; Usmani ve diğerleri, 2020; Sharif ve Khanekharab, 2017; Wang ve diğerleri, 2020). Sosyal medya-materyalizm ilişkisini araştıran Kamal, ve diğerleri, (2013), bu ilişkiyi incelediler ve tüketicilerin sosyal ağ faaliyetlerine daha fazla katıldıklarında daha yüksek derecede materyalizme eğilimli olduklarını

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

keşfettiler. Sosyal medya kullanımı materyalizmi pozitif olarak etkilemektedir (Usmani ve diğerleri, 2020). Yapılan iki çalışma, sosyal medya bağımlılığı ile materyalizm arasındaki bağlantıyı test etmiştir (Sharif ve Khanekharab, 2017; Wang ve diğerleri, 2020) ve sosyal medya bağımlılığı ile materyalizm arasında doğrudan ilişki görülmüştür. Tüketicilerin ve pazarlamacıların bu etkiyi göz önüne almaları yararlı olacaktır.

Bu çalışma, aynı zamanda sosyal medya karşılaştırma ile materyalizm arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (H2). Bu ilişki, materyalistlerin daha fazla sosyal karşılaştırmaya giriştiklerini gösteren önceki çalışmalarla (Chan ve Prendergast, 2007; İşlam ve diğerleri, 2017; Sharif ve Khanekharab, 2017; Sharif ve diğerleri, 2021; Akçalı ve Hacıoğlu, 2021; Ling ve diğerleri, 2023) uyumludur. Tüketiciler, sosyal karşılaştırmaya çok fazla katıldıkça, daha fazla mala sahip olmanın daha yüksek sosyal statü ve mutlulukla ilişkili olduğuna inandıkları için, eşyalarını akranları veya ünlülerle karşılaştırlar (Chan Prendergast ve Ma, 2015).

İlk defa bu çalışmada, sosyal medya takibi ile materyalizm arasında ilişki olup olmadığı test edilmiş ve sosyal medya takibiyle materyalizm arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür (H3). Doster (2013), sosyal medya kullanıcılarının, genellikle başkalarının hayatlarını ve bilgilerini gözleme arzusunun, bu ısrarlı takibi motive ettiğini ileri sürmüştür. Dhir ve diğerleri, (2021), ısrarlı takip ile sosyal medyanın kompulsif kullanımı arasında anlamlı pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Sharif ve Khanekharab, (2017) ve Wang ve diğerleri, (2020), bu iki çalışmada sosyal medya bağımlılığı ile materyalizm arasında doğrudan ilişki bulmuştur. Bu aşırı sosyal medya takipleri, etkileşimi artıracadığından materyalist tutumları artıracaktır. Bu nedenle sosyal medya takibinin materyalizmle pozitif ilişkileri görülmüştür.

Ayrıca bu çalışma, materyalizm ile kompulsif satın alma (H4) arasında da pozitif bir ilişki bulmuştur. Bir başka deyişle materyalizm düzeyi arttııkça, çevrimiçi kompulsif satın alma eğiliminin de artması bekleniyor. Sonuç, kompulsif alıcılar arasında materyalist değerlerin önemli bir rol oynadığını belirten (Dittmar, 2005); Dittmar, Long, ve Bond, 2007) önceki araştırmalarla uyumludur. Bu sonuçlar, materyalizm düzeyi daha yüksek olanların mal mülk edinme düşünceleri ile kompulsif satın alma davranışına bağlanma olasılıklarının çok daha yüksek olduğunu

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

gösteriyor. Pazarlama literatüründe materyalizm, yaşam tatmini üzerinde olumsuz etki yaratan olumsuz bir değer olarak ele alınmakta (Froh ve diğerleri, 2011; İşlam ve diğerleri, 2018) ve kompulsif satın alma ile olumlu yönde ilişkilidir (Dittmar, 2005; İşlam ve diğerleri, 2017; İşlam ve diğerleri, 2018).

Çalışmanın aracılık etkileri analizinde, sosyal medya kullanımı ile kompulsif satın alma arasındaki ilişkide materyalizmin aracılık rolünü doğruladı (H5). Bulgular, bu ilişkinin arkasındaki mekanizmayı açıklıyor ve materyalizmin, yoğun sosyal ağ kullanımı ile çevrimiçi kompulsif satın alma arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Bu ilişki, sosyal medya kullanımı ile kompulsif satın alma arasındaki pozitif ilişkiyi göstermektedir. Bu ilişkide materyalizmin de pozitif aracılık rolü vardır. Bu durum sosyal medyayı yoğun olarak kullananların, kompulsif satın alma davranış eğiliminin daha yüksek olduğunu gösteriyor.

Bu bulgular, sosyal medyada aşırı zaman harcamanın, kompulsif satın almaya etkisini ortaya koyan çalışmalarla tutarlıdır (Kukar-Kinney ve diğerleri, 2009; Lee, Jolles ve Krabbendam, 2016; Sharif ve Khanekharab, 2017; Zheng ve diğerleri, 2020; Sharif ve diğerleri, 2021). Bu ilişkinin varlığı, yoğun sosyal medya kullananlara, şirketlerin sürekli olarak kullanıcıların özelliklerine uygun çeşitli ürün ve hizmet reklamları sunmalarına olanak sağlamasından kaynaklanıyor olabilir ve kullanıcıları kompulsif satın almaya teşvik edebilir. Diğer çalışmalar, sosyal medya kullanımı ile kompulsif satın alma arasındaki olumlu ilişkiyi tanımlamıştır (Lee ve diğerleri, 2016; Sharif ve Khanekharab, 2017; Okazaki ve diğerleri, 2019).

Bulgular, sosyal medya karşılaştırma ile kompulsif satın alma arasındaki ilişkide, materyalizmin aracılık rolünü doğruladı (H6). Bu ilişki sosyal medya karşılaştırma ile kompulsif satın alma arasındaki pozitif ilişkiyi gösteriyor. Sosyal medyayı aşırı kullananlar, kendilerini sosyal medyada başkalarıyla karşılaştırma eğilimindedir. Bu da başkalarının sahip olduğu maddi mallara sahip olmak için çevrimiçi kompulsif satın alma davranışına yol açacaktır (Chan ve diğerleri, 2015).

Bu sonuçlar, materyalizmin sosyal karşılaştırma ve kompulsif satın alma arasında aracılık etkisini ve sosyal medyada çok fazla zaman harcamanın kompulsif satın alma davranışına yol açabileceğini gösteren önceki çalışmalarla uyumludur (Mueller ve diğerleri, 2011 ; Sharif ve Khanekharab, 2017; İşlam ve diğerleri, 2017; Sharif ve Yeoh, 2018; Ling

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

ve diğerleri, 2023). Bulgular, bireylerin sosyal karşılaştırma düzeyi arttıkça kompulsif satın alma olasılığının arttığını göstermektedir (Sharif ve diğerleri, 2017; Zheng ve diğerleri, 2020; Sharif ve diğerleri, 2021).

Son olarak yapılan analiz sonucunda, sosyal medya takibi ve kompulsif satın alma arasında materyalizmin aracılık ettiği bulunmuştur (H7). İlk defa bu çalışmada, sosyal medya takibi ile kompulsif satın alma ve materyalizm ilişkileri incelenmiştir. Sosyal medya takibinin sosyal medyanın diğer sorunlu kullanımları; sosyal medya kullanımı ve sosyal medya karşılaştırması gibi kompulsif satın alma ve materyalizm üzerinde pozitif etkileri görülmüştür. Sosyal medya takibi kavramı, sosyal medyanın karanlık tarafıyla ilişkilendirilen nispeten daha yeni bir davranıştır (Dhir ve diğerleri, 2021; Kaur ve diğerleri, 2020). Sosyal medyada yapılan aşırı sosyal medya takipleri etkileşimi yoğunlaştıracalığından materyalist tutumları artıracaktır. Takip edilenlerle etkileşim, aynı zamanda kontrolsüz satın almayı tetikleyecektir. Bu nedenle sosyal medya takibinin, kompulsif satın almaya pozitif etkisi olacaktır.

6.2. Teorik katkılar

Bu çalışmanın bulguları, mevcut literatüre çeşitli teorik katkılar sağlamaktadır. İlk olarak SOR teorisi çerçevesinde sosyal medyanın sorunlu kullanımları; sosyal medya kullanımı, sosyal medya takibi ve sosyal medya karşılaştırmalarının dışsal bir uyarıcı olarak, materyalizm bir organizma olarak ve kompulsif satın alma bir tepki olarak ele alınmıştır. SOR modeli, kavramsal modelimize teorik destek sağlamaktadır. Ayrıca literatürdeki tüketici davranışı araştırmalarında SOR modelini kapsamlı bir şekilde denemiştir.

İkinci olarak, sosyal karşılaştırma teorisine göre (Festinger, 1954), sosyal yaşamda insanlar kendilerini daima başkalarının görüş ve yetenekleriyle karşılaştırlar. Bu çalışmada da sosyal karşılaştırmanın materyalizmle ve kompulsif satın almayla ilişkili olduğu görüldü ve sosyal karşılaştırma teorisi doğrulandı. Üçüncüsü, sosyal medya kullanımı, sosyal medya takibi ve sosyal medya karşılaştırması, materyalizm ve kompulsif satın alma ilişkilerini bütünleştiren kavramsal bir çerçeveyi inceleyerek ve doğrulayarak mevcut literatürü genişletmektedir. Sosyal medya kullanımı,

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

sosyal medya takibi ve sosyal medya karşılaştırmalarının materyalizm ve kompulsif satın almanın önemli bir belirleyicisi olduğu kanıtlanmıştır.

Dördüncüsü, sosyal medya kullanımı, takibi ve karşılaştırmanın materyalizm üzerindeki olumlu etkisi nedeniyle sorunlu sosyal medya kullanımlarının kompulsif satın almayla doğrudan bağlantılı olduğuna dair niceliksel kanıtlar sunarak bir boşluğu dolduruyor (Chan ve Prendergast, 2008; La Ferle ve Chan, 2008; Ren ve diğerleri, 2017; İslam ve diğerleri, 2018; Hu ve Liu, 2020; Sharif ve diğerleri, 2021; Ling ve diğerleri, 2023). Ayrıca sosyal medya çok etkili bir fenomen olarak kabul edilmekte ve sosyal medyanın bireylerin davranışsal sonuçları üzerindeki etkisi üzerine sınırlı sayıda araştırmaları genişletmektedir. Sosyal medya kullanımı, takibi ve karşılaştırma, materyalizmin gelişmesinde ve insanları kompulsif satın almayla teşvik etmede önemli bir rol oynuyor.

Son olarak, Literatürde sosyal medyanın sorunlu kullanımlarından olan; sosyal medya kullanımı, sosyal medya takibi ve sosyal medya karşılaştırmalarının birlikte materyalizmle ve kompulsif satın almayla ilişkilerini ele almış herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Bu çalışmayla Sosyal medyanın, materyalizm ve kompulsif satın alma üzerinde pozitif etkileri olduğu görülmüştür.

6.3. Pratik çıkarımlar

Mevcut çalışma bulguları tüketicilere, pazarlamacılar ve işletmelere rehberlik sağlıyor. Pazarlamacılar için mevcut çalışma bulguları, daha etkili pazarlama stratejileri geliştirmek amacıyla sosyal medyanın kişilerarası iletişim rolünü kullanarak tüketicileri etkilemeye yönelik daha fazla bilgi sunmaktadır. Bu bilgiler hem pazarlamacılar hem de toplumun geneline fayda sağlayan, olumlu tüketici davranışlarını teşvik etmek için kullanılabilir. Ayrıca bu çalışma, şirket yöneticilerinin bireyler arasında sosyal medyanın kişilerarası iletişimin rolünü anlamalarına yardımcı olur. Sosyal medya kullanımı, tüketicilerin materyalist değerlerini uyandırıyor. Bu nedenle yöneticiler, ürünlerin reklamını yapmak için sosyal medyaya odaklanabilirler.

Son olarak politika yapımcılar, sosyal medyanın, sorunlu kullanımlarının tetiklediği materyalizmden ve kompulsif satın alma davranışından kaçınmak amacıyla sağlıklı bir alıcı tutumu geliştirmek için bir eğitim programı başlatabilirler. Ayrıca sosyal medyanın sorunlu

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

kullanımlarının, ruh sağlığı ve sosyal sorunlar yaratacağını bu durumun endişe verici olduğunu göz ardı etmemeliler. Materyalizm, insanların kendilerini tanımlarken hayatlarının merkezine statü ve maddi değer kavramlarını alma istekleri vardır. Bu nedenle kompulsif satın alma yapan insanlar, bu sırada kendilerini değerli hissetmeyi ve statülerini artırmayı düşünürler. Firmaların, tüketicilerin bu hassasiyetlerini, pazarlama iletişimi sürecinde göz önünde bulundurmaları ve dikkate almaları gerekmektedir.

Materyalist insanlar, yeni bir satın almada bir haz yaşasa da bu haz hızla kaybolur. Böylece yeniden daha fazla satın alma arzusu ortaya çıkar. Bu durum da bir tatminsizlik ve hoşnutsuzluk döngüsü yaratır. Bu yüzden materyalistler, satın alma işleminde devam ederler. Sonuç olarak, kendi arzularının ve aşırı ihtiyaçlarının kurbanı olurlar. Materyalizm, bireylerin psikolojik ihtiyaçlarının tatminini bozar ve psikolojik denge kurmak için kompulsif satın almaya motive eder. Tüketici davranışı araştırmacıları, sıklıkla kompulsif satın almayı bir tür davranışsal bağımlılık olarak tanımlamaktadır. Nihayetinde tüketicinin kompulsif satın alması hem bireyin kendi refahı hem de toplum için zararlı bir davranış haline gelebilir. Bu nedenle, bu sorunlu satın alma davranışını anlamak, alıcılara ve yaşadıkları topluma yardım sağlamak adına; sosyal medyanın, materyalizm ve kompulsif satın alma üzerindeki olumsuz etkilerinin bilinmesi çok önemlidir.

6.4. Sınırlamalar

Tüm bilimsel çalışmalar gibi, bu çalışmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Birincisi, veriler yalnızca yakın çevremizden başlayarak sosyal medya kullanan kişilerle kartopu yöntemi kullanılarak ve sınırlı miktarda toplanabilmiştir. İkincisi, kesitsel çalışma değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri ortaya koyamamaktadır ve ilgili bulguları doğrulamak için deneysel tasarımlarla gelecekte boylamsal çalışmalara ihtiyaç vardır. Üçüncüsü, bu modelin sonuçları diğer ortamlarda farklı olabilir, dolayısıyla çalışma bulgularının dış geçerliliği sınırlıdır; bu çalışmanın sonuçları, değişik bir hedef kitleye göre farklılık gösterebilir. Gelecekteki araştırmacılar, kavramsal modeli yeniden test etmeli ve onu diğer bağlamlarda da doğrulamalıdır. Gelecekteki araştırmalar, büyük bir örneklem büyüklüğüne ve ülke genelinden veri toplamaya odaklanmalıdır. Dördüncüsü, daha ileri çalışmalar aynı zamanda sosyal medyanın diğer

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

sorunlu tarafları ile materyalizm ve kompulsif satın alma ilişkilerini test edebilir. Ayrıca bu çalışma materyalizmin aracılık rolünü araştırmıştır ve gelecekteki araştırmalar, derinlemesine çalışma için diğer bazı değişkenleri (örneğin, depresyon) ortaya koyabilir; ayrıca bulguların genellenebilirliğini artırmak için gelecekte kùltürlerarası çalışmalar yapılabilir.

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

Kaynakça

- Akçalı, İ. ve Hacıoğlu, G. (2022). “Sosyal Medya Kullanım Sıklığının Tüketicilerin Kompulsif Satın Alma Davranışlarına Etkisi: Gösterişçi Tüketim ve Materyalizmin Aracılık Rolü”. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 8(1), 103-127. DOI: 10.15659/patu.8.1.065.
- Akrimi, Y. ve Khemakhem, R. (2012). What drive consumers to spread the word in social media? *Journal of Marketing Research & Case Studies*, 2012. Article ID 969979, 14 pages DOI: 10.5171/2012.969979.
- Andreassen, C. Pallesen, S. Griffiths, M.D. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: findings from a large national survey *Addict. Behav.*, 64, pp. 287-293. 10.1016/j.addbeh.2016.03.006.
- Andreassen, C. S. ve Pallesen, S. (2014). Social network site addiction—An overview. *Current Pharmaceutical Design*, 20, pp. 4053–4061.
- American Psychiatric Association, (2013).
- Aydoğan, D. (2021). Sosyal medya kullanımının kişisel görelilik ve materyalist kişilik eğilimi üzerine etkisi. *GNĞF E- Dergi*, 6(2), 193-212.
- Behal, M. and Soni, P. 2018. Medya kullanımı ve materyalizm: Televizyona maruz kalmanın ve internet bağımlılığının genç yetişkinler üzerindeki etkisi üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Yönetim ve İşgücü Çalışmaları*, 43(4): 247 – 62. doi: 10.1177/0258042X18791613.
- Belk, R. (1988) Possessions and self Wiley Online Library.
- Belk, R. W. (1984). Three scales to measure constructs related to materialism: Reliability, validity, and relationships to measures of happiness, *NA-Advances in Consumer Research*, 11, 291-297.
- Bhatia, V. (2019). Impact of fashion interest, materialism and internet addiction on e-compulsive buying behaviour of apparel. *Journal*

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

of Global Fashion Marketing, 10(1), 66–80. <https://doi.org/10.1080/20932685.2018.1544502>.

Brand, M., Wegmann, E., Stark, R., Müller, A., Wölfling, K., Robbins, T. W., (2019). The interaction of person-affect-cognition-execution (I-PACE) model for addictive behaviors: update, generalization to addictive behaviors beyond internet-use disorders, and specification of the process character of addictive behaviors. *Neurosci. Biobehav. Rev.*, 104, 1–10. doi: 10.1016/j.neubiorev.2019.06.032.

Chan, K., and Prendergast, G. (2007). Materialism and social comparison among adolescents. *Soc. Behav., Pers.* 35, 213–228. doi: 10.2224/sbp.2007.35.2.213.

Chan, K. and Prendergast, G. P. (2008). “Social comparison, imitation of celebrity models and materialism among chinese youth”, *International Journal of Advertising*, Vol. 27 No. 5, pp. 799-826.

Chan, K. (2013). “Development of materialistic values among children and adolescents”, *Young Consumers*, Vol. 14 No. 3, pp. 244-257.

Chan, K., Prendergast, G. P. and Ma, Y. (2015). “Perception and practices of healthy eating: a comparison study among adolescents in Hong Kong and Mainland China”, Paper presented at the The 21st International Conference of IAICS cum The 11th Biennial International Conference of CAFIC, Hong Kong.

Chen, Y. Lu, Y. Wang, B. ve Pan, Z. (2019). How do product recommendations affect impulse buying? An empirical study on WeChat social commerce. *Information Management*, 56(2),236–248.

Chen, J. (2021). 36 essential social media marketing statistics to know for 2021. <https://sproutsocial.com/insights/social-media-statistics/>. (ET:10/03/2022)

Cramer, E. M., Song, H. Drent, A. M. (2016). Social comparison on Facebook: motivation, affective consequences, self-esteem, and

- Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908
- Facebook fatigue *Comput. Hum. Behav.*, 64 (2016), pp. 739-746, 10.1016/j.chb.2016.07.049.
- Dhir A., Talwar S., Kaur P., Budhiraja S., Islam, A.K.M.N., (2021). The dark side of social media: stalking, online self-disclosure, and problematic sleep *Int. J. Consum. Stud.*, na(na) , pp. 1-30.
- Ding, Q., Kong, L. L., Zhang, Y. X., and Zhou, Z. K. (2019). Parental materialism and college students'online compulsive buying: a serial mediating effect analysis. *Psychol. Dev. Educ.* 35, 549–556. doi: 10.16187/j.cnki.issn1001-4918.2019.05.05.
- Dittmar, H. (2005). “Compulsive buying—a growing concern? An examination of gender, age, and endorsement of materialistic values as predictors”, *British Journal of Psychology*, Vol. 96 No. 4, pp. 467-491.
- Dittmar, H., Long, K. ve Bond, R. (2007). When a better self is only a button click away: Associations between materialistic values, emotional and identity-related buying motives, and compulsive buying tendency online. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 26(3), 334–361. <https://doi.org/https://doi.org/10.1521/jscp.2007.26.3.334>.
- Donnelly, G., Ksendzova, M. ve Howell, R. T. (2013). “Sadness, Identity, and Plastic in Over-Shopping: The Interplay of Materialism, Poor Credit Management, and Emotional Buying Motives in Predicting Compulsive Buying”, *Journal of Economic Psychology*, 39, 113-125.
- Doster, L. (2013). Fear of missing out: is voyeurism the real motive behind teen consumption of social media? *E Eur. Adv. Consum. Res.*, 10, pp. 146-147.
- Duh, H.I. (2016). Childhood family experiences and young Generation Y money attitudes and materialism Personality and Individual Differences, 95 (2016), pp. 134-139, 10.1016/j.paid.2016.02.027.
- Ellison, N. B. Steinfield, C., and Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook “friends:” social capital and college students' use of online social network sites. *J. Comput.-Mediat. Commun*, 12, 1143–1168. doi: 10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x.

- Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908
- Eroğlu, F. (2015). “Kompulsif Satın Alma Eğiliminde Kişisel Faktörlerin, Postmodern Tüketim Őekillerinin ve Bir Pazarlama Çabası Olarak Reklamın Rolü, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Faber, R.J. and O’Guinn, T.C. (1988). “Compulsive consumption and credit abuse”, *Journal of Consumer Policy*, Vol. 11 No. 1, pp. 97-109.
- Faber, R.J. and O’Guinn, T.C. (1992). A Clinical Screener for Compulsive Buying. *Journal of Consumer Research*, 19 459-469<http://dx.doi.org/10.1086/209315>.
- Festinger, L. (1954). Sosyal karşılaştırma süreçleri teorisi. *Himm. İlgili*. 7, 117–140. doi: 10.1177/0018726754007002
- Fornell, C., ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), ss. 39–50.
- Fox, J. (2015). The dark side of social networking sites in romantic relationships. *The Psychology of Social Networking*, 1. <https://doi.org/10.1515/9783110473780-009>
- Froh J.J., Emmons, R.A. Card N.A., BonoG., Wilson J.A., (2011). Gratitude and the reduced costs of materialism in adolescents, *Journal of Happiness Studies*, 12 (2), pp. 289-302.
- Fuchs, C., Trottier, D., (2015). Towards a theoretical model of social media surveillance in contemporary society, *Commun. Eur. J. Commun. Res.*, 40 (1) (2015), pp. 113-135, 10.1515/commun-2014-0029 Kaur.
- Gallagher, C.E., Watt, M.C., Weaver, A.D., Murphy, K.A. (2017). “I fear, therefore, I shop!” exploring anxiety sensitivity in relation to compulsive buying *Personality and Individual Differences*, 104 (2017), pp. 37-42.
- Gibbons, F. X., Buunk, B. P., (1999). Individual differences in social comparison: development of a scale of social comparison orientation, *Pers Soc Psychol*. 1999 Jan;76(1):129-42. doi: 10.1037//0022-3514.76.1.129.

- Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908
- Gillin, P. (2007). "The new influencers", A Marketer's Guide to the New Social Media, Quill Driver Books Word Dancer Press, CA.
- Gilovich, T. Kumar, A. ve Jampol, L. (2015). Harika bir yaşam: Deneyimsel tüketim ve mutluluk arayışı. *Tüketici Psikolojisi Dergisi* 25(1): 152 – 65. doi: 10.1016/j.jcps.2014.08.004
- Hair, J. F., Black, W. C., Balin, B. j., Anderson, R. E., (2010). *Multivariate Data Analysis*. Maxwell Macmillan International Editions.
- Hair, JF, Ringle CM, Sarstedt, M., (2011). PLS-SEM: Gerçekten sihirli bir değnek, *J. Mark. Teori Uygulama.*, 19, s. 139-152.
- Harmon, M. D. (2001). "Affluenza: television use and cultivation of materialism". *Mass Communication & Society*, Vol. 4 No. 4, 405-418.
- He, H., Kukar-Kinney, M., Ridgway, N. M. (2018). Compulsive buying in China: Measurement, prevalence, and online drivers *Journal of Business Research*, 91, pp. 28-39.
- Heimlich, J. E. and Ardoin, N. M. (2008). "Understanding behavior to understand behavior change: a literature review", *Environmental Education Research*, Vol. 14 No. 3, pp. 215-237.
- Henseler, J., Ringle, C.M. and Sinkovics, R.R. (2009), "The use of partial least squares path modeling in international marketing", Sinkovics, R.R. and Ghauri, P.N. (Ed.) *New Challenges to International Marketing (Advances in International Marketing, Vol. 20)*, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 277-319. [https://doi.org/10.1108/S1474-7979\(2009\)0000020014](https://doi.org/10.1108/S1474-7979(2009)0000020014)
- Hollenbaugh, E. E. ve Ferris, A. L. (2014). Facebook self-disclosure: Examining the role of traits, social cohesion, and motives. *Computers in Human Behavior*, 30, 50–58. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.07.055>
- Hu, Y. T., and Liu, Q. Q. (2020). Passive social network site use and adolescent materialism: upward social comparison as a mediator. *Soc. Behav. Pers. Int. J.* 48, 1–8. doi: 10.2224/sbp.8833

- Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908
- Islam, T. Wei, J. Sheikh, Z. Hameed, Z. Azam, R.I. (2017). Determinants of compulsive buying behavior among young adults: the mediating role of materialism, *J. Adolesc.*, 61, pp. 117-130 <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.10.004>
- Islam, T., Sheikh, Z., Hameed, Z., Khan, I. U. and Azam, R. I. (2018). "Social comparison, materialism, and compulsive buying based on stimulus-response-model: a comparative study among adolescents and young adults", *Young Consumers*, Vol. 19 No. 1, pp. 19-37. <https://doi.org/10.1108/YC-07-2017-00713>
- Kamal, S., Chu, S. C. ve Pedram, M. (2013). Materialism, Attitudes, and Social Media Usage and Their Impact on Purchase Intention of Luxury Fashion Goods among American and Arab Young Generations. *Journal of Interactive Advertising*, 13, 27-40. <https://doi.org/10.1080/15252019.2013.768052>
- Kasser, T. Ryan, R. M., Couchman, C. E., Sheldon, K. M. (2004). "Materialistic values: their causes and consequences" in *Psychology and Consumer Culture: The Struggle for a Good Life in a Materialistic World*. eds.
- Kaur J. Sujata N. (2015). Comparative study on perceived abuse and social neglect among rural and urban geriatric population Indian *J. Psychiatr.*, 57 (2015), pp. 375-378.
- Kaur, P., Dhir, A. Tandon, A. Alzeiby, E. Abohassan, A. (2020). A systematic literature review on cyberstalking. An analysis of past achievements and future promises, *Technol. Forecast. Soc. Change* (2020), pp. 1-24.
- Kaynak, E. ve Harcar, T. (2001). Consumers' attitudes and intentions towards credit card usage in an advanced developing country. *Journal of Financial Services Marketing*, 6(1), 24-39.
- Kemp, S. (2022). Digital 2022, <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report> (ET:20/02/2023)
- Kukar-Kinney, M., Ridgway, N. M. ve Monroe, K. B. (2009). The relationship between consumers' tendencies to buy compulsively and their motivations to shop and buy on the Internet. *Journal of*

- Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908
- Retailing, 85(3),298–307. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jretai.2009.05.002>
- Kukar-Kinney, M., Scheinbaum, A. C., and Schaefers, T. (2016). Compulsive buying in online daily deal settings: an investigation of motivations and contextual elements. *J. Bus. Res.*, 69, 691–699. doi: 10.1016/j.jbusres.2015.08.021
- Kuss, D. J., and Griffiths, M. D. (2011). Online social networking and addiction—a review of the psychological literature. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 8, 3528–3552. doi: 10.3390/ijerph8093528
- La Ferle, C. Chan, K. (2008), Determinants for materialism among adolescents in Singapore Young Consumers Vol. 9 No. 3, pp. 201-214.
- Latif, K. Weng, Q. Pitafi, A. H. Ali A., Siddiqui, A. W. Malik, Latif, M. Y. Z. (2021). Social comparison as a double-edged sword on social media: the role of envy type and online social identity. *Telemat. Inform.*, 56, Article 101470, 10.1016/j.tele.2020.101470
- Lee, S., J. Park, Lee, S. B. (2016). The interplay of Internet addiction and compulsive shopping behaviors. *Social Behavior and Personality: International Journal*, 44 (11) (2016), pp. 1901-1912.
- Lee, N. C. Jolles, J. Krabbendam, L. (2016). Social information influences trust behaviour in adolescents. *Journal of Adolescence*, 46, 66–75. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2015.10.021>
- Lennox, R. D. Wolfe, R. N. (1984). Revision of the self-monitoring scale, *Journal of Personality and Social Psychology*, 46 (6), pp. 1349-1369
- Li, Y. C. and Xue, Z. (2022). “Share” and “like”: the effect of customer unboxing and the construction of shopping experience. *Econ. Manag.* 2, 50–59.

- Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908
- Ling, Y. Gao, B. Jiang, B. Fu, C. and Zhang, J. (2023). Materialism and envy as mediators between upward social comparison on social network sites and online compulsive buying among college students. *Front. Psychol*, 14:1085344. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1085344
- Lueg, J. E. Ponder, N. Beatty, S. E. and Capella, M. L. (2006), “Teenagers’ use of alternative shopping channels: a consumer socialization perspective”, *Journal of Retailing*, Vol. 82 No. 2, pp. 137-153.
- Manchanda R. (2010). A comparative study of compulsive buying behaviour between working and non-working women, *Pragyaan*, 27 (28), p. 1
- Maraz, A., Griffiths, M. D., Demetrovics, Z. (2016). The prevalence of compulsive buying: a meta-analysis. *Addiction* 111, 408–419. doi: 10.1111/add.13223
- Mehrabian, A. Russel, J. A. (1974). *An Approach to Environmental Psychology* the MIT Press
- Moqbel, M. ve Kock, N. (2018). Unveiling the dark side of social networking sites: Personal and work-related consequences of social networking site addiction. *Information and Management*, 55(1), 109119. <https://doi.org/10.1016/j.im.2017.05.001>
- Mueller, A., Mitchell, J. E., Peterson, L. A., Faber, R. J., Steffen, K. J., Crosby, R. D. and Claes, L. (2011), “Depression, materialism, and excessive internet use in relation to compulsive buying”, *Comprehensive Psychiatry*, Vol. 52 No. 4, pp. 420-424.
- Ridgway, N. M., Kukar-Kinney, M. K. B. (2008), Monroe An expanded conceptualization and a new measure of compulsive buying *J. Consum. Res.*, 35 (4) pp. 622-639,
- O’Guinn, T. C. ve Faber, R. J. (1989). Compulsive buying: A phenomenological exploration. *Journal of Consumer Research*, 16(2), 147–157. <https://doi.org/10.1086/209204>

- Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908
- Okazaki, F. Schuberth, T. Tagashira, V. Andrade, (2019). Sneaking the dark side of brand engagement into Instagram: The dual theory of passion *Journal of business research*, Volume 130, June 2021, Pages 493-505 ISSN: 0148-2963
- Ozimek, P., Bierhoff, H. W. (2016). Facebook use depending on age: The influence of social comparisons. *Computers in Human Behavior*, 61,271–279.
- Parr, N. J. Zeman, J. Braunstein, K., Price, N. (2016). Peer emotion socialization and somatic complaints in adolescents, *Journal of Adolescence*, 50 pp. 22-30.
- Pham, T. H., Yap, K. and Dowling, N. A. (2012), “The impact of financial management practices and financial attitudes on the relationship between materialism and compulsive buying”, *Journal of Economic Psychology*, Vol. 33 No. 3, pp. 461-470.
- Pieters, R. (2013) Bidirectional dynamics of materialism and loneliness: Not just a vicious cycle, *Journal of Consumer Research*, 40 (4) (2013), pp. 615-631.
- Pilch, I. Górnik-Durose, M. E. (2016). “Dark” traits to explain materialism? The incremental validity of the Dark Triad over the HEXACO domains in predicting materialistic orientation *Personality and Individual Differences*, 102, pp. 102-106.
- Reeves, R. A., Baker, G. A. and Truluck, C. S. (2012). “Celebrity worship, materialism, compulsive buying, and the empty self”, *Psychology & Marketing*, Vol. 29 No. 9, pp. 674-679.
- Ren, Y. Q. Han, P. G. Gao, F. Q. and Han, L. (2017). Shyness and material value: multiple mediating of self-control and social comparison orientation. *Chin. J. Clin. Psychol.* 25, 512–515. doi: 10.16128/j.cnki.1005-3611.2017.03.025
- Richins, M. L. (1995). Social Comparison, Advertising, and Consumer Discontent. *Sage journals*, Vol. 38, Issue4 doi:10.1177/0002764295038004009
- Richins, M. L. Dawson, S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: scale development and

- Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908
- validation, Journal of Consumer Research Vol. 19 No. 3, pp. 303-316.
- Richins, M. L. (2004). The Material Values Scale: Measurement Properties and Development of a Short Form. *Journal of Consumer Research*, 1(1), 209-219.
- Sharif, S. P., Khanekhara, J. b (2017). Identity confusion and materialism mediate the relationship between excessive social network site usage and online compulsive buying *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 20 (8) (2017), pp. 494-500.
- Sharif, S. P. and Yeoh, K. K. (2018). “Excessive social networking sites use and online compulsive buying in young adults: the mediating role of money attitude”, *Young Consumers*, Vol. 19 No. 3, pp. 310-327, doi: 10.1108/YC-10-2017-00743.
- Sharif, S. Long, P. She, K. Kyid, Y. & Navaz, N. (2021). Heavy social networking and online compulsive buying: the mediating role of financial social comparison and materialism, *Journal of Marketing Theory and Practice*, 30:2, 213-225, DOI: 10.1080/10696679.2021.1909425
- Silvera, D. H., Lavack, A.M. and Kropp, F. (2008), “Impulse buying: the role of affect, social influence, and subjective wellbeing”, *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 25 No. 1, pp. 23-33.
- Sirgy, M. J., Lee, D. J., Kosenko, R., Lee Meadow, H., Rahtz, D., Cicic, M., vd. (1998). Does television viewership play a role in the perception of quality of life? *J. Advert.* 27, 125–142. doi: 10.1080/00913367.1998.10673547
- Statista, Social media usage in word. (2022). <https://www.statista.com/topics/5113/social-media-usage-in-india/#dossierKeyfigures> (ET:10/02/2023)
- Stiff, C., (2019). The dark triad and Facebook surveillance: how Machiavellianism, psychopathy, but not narcissism predict using Facebook to spy on others, *Comput. Hum. Behav.*, 94 (2019), pp. 62-69, 10.1016/j.chb.2018.12.044

- Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908
- Talwar, S. Dhir, A. Kaur, P. Zafar, N. Alrasheedy, M. (2019). Why do people share fake news? Associations between the dark side of social media use and fake news sharing behavior *J. Retail. Consum. Serv.*, 51 (2019), pp. 72-82, 10.1016/j.jretconser.2019.05.026
- Tandon, A. Dhir, A. Talwar, S. Kaur, P. (2021). Mäntymäki M. Dark consequences of social media-induced fear of missing out (FoMO): social media stalking, comparisons, and fatigue *Technol. Forecast. Soc. Chang.*, 171 (June) (2021), 10.1016/j.techfore.2021.120931
- Tokunaga, R. S. (2015). Interpersonal surveillance over social network sites. *Journal of Social and Personal Relationships*, 33(2), 171–190. <https://doi.org/10.1177/0265407514568749>
- Ulusoy, H. ve Öztürk, A. (2019). “Tüketicilerin Moda ve Materyalizm Eğilimlerinin Kompulsif Satın Almaya Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Selçuk Üniv Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22 (2), 687-703.
- Unanue, W., Dittmar, H. Vignoles, V.L. (2014). Vansteenkiste, M. Materialism and well-being in the UK and Chile: Basic need satisfaction and basic need frustration as underlying psychological processes, *European Journal of Personality*, 28 (6), pp. 569-585.
- Usmani, S. Ejaz, A. (2020). Consumer Buying Attitudes towards Counterfeit and Green Products: Application of Social Comparison Theory and Materialism, *South Asian Journal of Management Sciences*, ol:14(1):82-103,2020 DOI:10.21621/sajms.2020141.05.
- Verplanken, B., Herabadi, A. G., Perry, J. A. and Silvera, D. H. (2005). “Consumer style and health: the role of impulsive buying in unhealthy eating”, *Psychology & Health*, Vol. 20 No. 4, pp. 429-441.
- Wang, Y. and Wang, Y. (2016). “Social stratification, materialism, post-materialism and consumption values: an empirical study of a

Gedik, H. (2023). Sosyal medya kullanımı, sosyal medya karşılaştırma ve sosyal medya takibi materyalizm ile ilişkili midir? S-O-R teorisi çerçevesinden bir keşif. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 127-168. DOI: 10.54557/karataysad.1363908

Chinese sample”, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, Vol. 28 No. 4, pp. 580-593.

Wang, P, Lei, L, Yu, G ve Li, B (2020). Social Networking Sites Addiction and Materialism Among Chinese Adolescents: A Moderated Mediation Model Involving. *Front. Psychol*, Volume 11: 581274. doi: 10.3389/fpsyg.2020.581274

Wicklund, RA. and Gollwitzer, PM. (1981). Symbolic Self-Completion, Attempted Influence, and Self-Deprecation. *Basic and Applied Social Psychology* Volume 2(2): 89 – 114. doi: 10.1207/s15324834basp0202_2.

Zhao, X. Lynch, J. G. Jr. Chen, Q. (2010). Reconsidering baron and kenny: myths and truths about mediation analysis, *J. Consum. Res.*, 37 (2010), pp. 197-206.

Zhao, W. Ding, W. Li, Q. Wang, X. and Zhao, M. (2022). Compared with him or her, I am not good enough: how to alleviate depression due to upward social comparison? *J. Psychol*, 156, 512–534. doi: 10.1080/00223980.2022.2101421

Zheng, Y., Yang, X., Liu, Q., Chu, X., Huang, Q., & Zhou, Z. (2020). Perceived stress and online compulsive buying among women: A moderated mediation model. *Computers in Human Behavior*, 103,13–20.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.09.012>

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 20.09.2023

Makale Kabul Tarihi: 24.10.2023

SİYASAL KAMPANYA ARACI OLARAK SİYASAL REKLAMLAR: 2023 SEÇİMLERİ AK PARTİ VE CHP REKLAMLARI ÖRNEĞİ

Enes BALOĞLU*

Aziz UÇAK**

Öz

Bu çalışma, 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekilliği seçim sürecinde AK Parti ve CHP'nin siyasal kampanyalarında yer alan reklamları incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın veri toplama yöntemi doküman incelemesi; veri analiz yöntemi ise içerik analizidir. Çalışmanın evreni, ilgili partilerin 2023 seçim kampanyalarında yer alan tüm reklamlardır. Çalışmanın örnekleme, her iki partinin YouTube'daki resmî hesaplarında paylaşıp, en fazla görüntülenen ilk beş reklamıdır. Çalışmanın sonuçlarına göre, AK Parti reklamlarında pozitif ve negatif ögeler ile rasyonel ve duygusal çekiciliğin bir arada kullanıldığı görülürken lider ve parti amblemlerine sıklıkla yer verildiği dikkat çekmektedir. AK Parti'nin özellikle gerçekleştirdiği projeleri ön plana çıkararak somut argümanları ikna için kullandığı saptanmıştır. CHP reklamlarında ise pozitif ve negatif ögeler bir arada kullanılmakla birlikte duygusal çekiciliğin ön plana çıkarıldığı görölmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Siyasal Aktörler, Siyasi Partiler, Siyasal Kampanyalar, Siyasal Reklamlar.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Bölümü, balogluenes@hotmail.com, ORCID: 0009-0001-1960-1688.

**Arş. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, azizucak@outlook.com, ORCID: 0000-0003-1937-0063.

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

**Political Advertisements as a Political Campaign Tool: The Sample
of Ak Party and CHP Advertisements of 2023 Elections**

Abstract

This study aims to analyze the advertisements in the political campaigns of AK Party and CHP during the 2023 Presidential and Parliamentary elections. Data gathering method of the study is document review and method of analysis of the study is content analysis. The population of the study is all advertisements in the 2023 election campaigns of the mentioned parties. The sample of the study is the top five most viewed advertisements posted by official accounts of both parties on YouTube. According to the results of the study, it is observed that positive and negative elements, rational and emotional appeal are used together in AK Party advertisements, while leader and party emblems are frequently used. It has been determined that AK Party uses concrete arguments for persuasion, especially by emphasizing the projects it has actualized. In CHP advertisements, on the other hand, positive and negative elements are used together, and emotional appeal is emphasized.

Keywords: Political Communication, Political Actors, Political Campaigns, Political Parties, Political Advertisements.

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

Giriş

Günlük yaşamın her katmanında siyasal iletişim bulunmaktadır. Bu nedenle siyasal iletişim, yurttaşların ve seçmenlerin hayatlarının önemli bir parçasıdır (Şeker, 2022, s. 92). Siyasal iletişim, siyasi aktörlerin ve yurttaşların katıldığı iletişim sürecidir (Damlapınar ve Balcı, 2004). Siyasal iletişim, “siyasi sürece yapı ve anlam kazandıran mesaj ve bilgi akışı” olarak tanımlanmaktadır (Pye, 1993, s. 442). Siyasal iletişim hem sözlü hem de sözlü olmayan anlamlandırma araçlarını içermektedir (Savigny, 2002, s. 1).

Siyasal iletişim, özellikle seçim dönemlerinde yürütölen siyasal kampanyalarla birlikte daha fazla ön plana çıkmaktadır. Balcı'nın (2006)' da belirttiği gibi, siyasal kampanya süreçlerinde siyasi aktörler; seçmenlerin oyunu kazanmak adına seçmenlere kendilerini tanıtmak ve diğer siyasi aktörlere neden oy vermemeleri gerektiğini anlatmaktadır (Balcı, 2006, s. 1). Tokgöz'e (2008) göre, siyasi aktörlerin vaatleri birbirine benzediği için siyasal reklamlar daha da önemli hâle gelmiştir. Bu nedenle siyasal kampanya sürecinde seçmenleri ikna noktasında strateji geliştirme adına yazılı, görsel ve işitsel materyallerden yararlanılmaktadır (Toksöz, 2008, s. 238). Bu anlamda seçim kampanyalarına eşlik etmek üzere seçilen siyasi reklamlar, etkili propaganda yöntemlerinden bir tanesidir. Çünkü Titus ve Bello'nun (2012) da vurguladığı gibi müzik, halkın genel seçimlere doğru kitlesel olarak harekete geçirilmesi çerçevesinde farkındalık yaratılmasında son derece önemli bir işlev görmektedir (Bello, 2012, s. 169) Bu anlamda siyasi kampanyalarda söylemsel stratejiler, genellikle farkındalık yaratmak, seçmenleri yakalamak ve ikna etmek için kullanılmaktadır (Osisanwo, 2020, s. 73). Bu doğrultuda siyasal reklamların, seçmenleri ikna etmek için temel iletişim araçlarından bir tanesi olarak ön plana çıktığı dikkat çekmektedir (Kinsey, 1999, s. 118). Bu bağlamda özellikle seçmenleri ikna etmek için toplumun karakterine uygun reklamlar yayımlanmaktadır (Doğan, E., 2015, s. 40). Bu nedenle reklam ve müzik, siyasi kampanyaların önemli bir parçası olmaktadır. Doğru reklam ve müzik, kampanya etkinliklerinde ve mitinglerde havayı belirleyebilmektedir (Hunter, 2015). Bu anlamda siyasal reklamlar, seçmenleri etkilemek adına önemli bir propaganda aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Atkin ve arkadaşlarının (1973, s. 223) belirttiği gibi siyasal reklamlar, seçmenlerin karar vermesinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

siyasal reklamlar, kararsız seçmenin karar vermesinde etkili olduğu gibi kararını vermiş olan seçmenlerin ise, kararlarını pekiştirdiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda çalışmada, AK Parti ve CHP'nin 2023 seçimlerinde seçmenleri ikna etmek için kampanyalarında kullandıkları siyasal reklamlardaki mesajları ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.

Siyasal Kampanyalarda Reklam

Seçim dönemlerinde siyasal kampanyalar büyük ilgi görmektedir ve siyasi partiler, potansiyel seçmen kitlelerini geçerli oy kullanmaya teşvik etmektedir (Mfundisi, 2005, s. 173). Siyasal kampanya “bir adayın potansiyel seçmenlerine uygunluğunu sağlamak, adayın seçmen kitlesinde tanınmasını sağlamak, rakiplerle farkını yaratmak, minimum araçla gerekli oy sayısını elde etmek için kullanılan tekniklerin” (Bongrand, 1992, s. 17) tamamıdır. Bu bağlamda seçim kampanyalarında reklam ve müzik kullanımının özel bir konumu bulunmaktadır. Çünkü müziğin doğrudan duygularımız üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Filmlerin ya da reklamların müzikleri, nasıl ruh hâlleri ve duygular yaratıyorsa, kampanya şarkıları da benzer şekilde etkili olmaktadır. Siyasal reklamlar için uygun şarkıların seçiminde mesele sadece doğru hedef kitleye ulaşmak değil aynı zamanda markalaşmak eş deyişle kimlik yaratmak gerekmektedir (Street, 2003, s. 114). Böylece siyasal reklamlar (Titus ve Bello, 2012, s. 168), seçmenleri birleştirmekte ve karakterize etmektedir.

Reklam, “bir ya da daha çok kişiyi bilgilendirmeyi ve/veya ikna etmeyi amaçlayan ücretli bir iletişim” olarak tanımlanabilmektedir (Fletcher, 2010, s. 2). *Dinamik* ve *statik* olmak üzere iki tür reklamcılıktan bahsedilebilmektedir. Dinamik kitle iletişim araçları üzerinde temellenen reklamcılık, televizyon, radyo ve internet reklamcılığını kapsamaktadır. Bu bağlamda, söz konusu mecraların etkileşimli ve elektronik yapısı nedeniyle sürekli değişebilmektedir. Statik medya üzerinde temellenen reklamcılık ise, gazete, dergi, ilan panosu (*billboard*), açık hava vb. mecralardaki reklamcılık çabalarını içermekte olup; herhangi bir değişime uğramamaktadır (Hughes, 2018, s. 32-33). Bu itibarla, bu çalışmada internet ortamında yayınlanan reklamlar incelenmiş olup; bu yönüyle çalışma dinamik reklamcılık çabalarına yöneliktir.

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

Siyasal reklamcılık hem seçim kampanyaları hem de politika kararları alma açısından, siyasi iletişimde tartişmasız büyük bir güçtür (Kaid, 2004, s. 188). Siyasal partiler ve çıkar grupları, seçmenlerin adaylar, partiler ve programlarından haberdar olmalarını sağlamak ya da seçmenlerin, rakiplerini desteklemelerini önlemek için önemli reklam bütçeleri kullanmaktadır (Tanusondjaja vd., 2023). Bu anlamda siyasi aktörler, özellikle siyasal reklamlardan seçmenleri bilgilendirmek için faydalanmaktadır (Atkin ve Heald, 1976, s. 216). “Siyasal reklamcılık günümüzde özellikle de seçim dönemlerinde giderek yaygınlaşırken, siyasi çıkar odaklarının uygulamalarının haklılaştırılmasında ve meşrulaştırılmasında ideolojik bir araç olarak kullanılmaktadır” (Göker ve Alpman, 2010, s. 28). Dolayısıyla, siyasi reklamlar, seçmenlerin bir seçimde karar vermelerini kolaylaştırmak ve etkilemek için (O’cass, 2002, s. 64) yayımlanmaktadır. Bu aynı zamanda siyasal reklamların, iktidarın seçimlerle belirlendiği ve siyasi rekabetin var olduğu demokratik bir düzende anlam kazanabileceği (Kaid ve Holtz-Bacha, 2006, s. 3) şeklinde ifade edilebilmektedir.

Siyasal reklamcılık, Amerika Birleşik Devletleri’nde 1950’li yıllarda siyasal kampanyalarda yer alışından bu yana, adaylar ve seçmenler arasındaki baskın iletişim biçimine dönuşmüştür (Kaid, 2004, s. 155). Bu anlamda siyasi aktörler için siyasal reklamlar, kendi denetimlerinde imaj oluşturma imkânı sağlamaktadır (Hunter, 2000, s. 39). “Siyasal reklamlar siyasal seçimlerde siyasi partilerin hizmetlerini, projelerini ve çeşitli konulardaki görüşlerini seçmene aktararak kampanya sürecindeki diğer faaliyetlerin ve politik söylemlerin tamamlayıcı bir unsuru olarak kullanılmaktadır” (Doğan ve Aslantaş, 2015, s. 50). Bu bağlamda Atkin ve arkadaşları (1973) siyasal kampanya sürecinde seçmenlerin bilgi kazanımlarında reklamlara dikkat eden ve özellikle reklamları izleyen bireylerde yüksek olduğunu tespit ederken Rothschild ve Ray (1974), reklam tekrarlarının siyasi aktörlerin akılda kalıcılığını arttırdığını saptamaktadır. Bu durumun neticesinde de seçmenlerin ilgili siyasi aktöre oy verme potansiyeli de artmaktadır (Franz ve Ridout, 2007).

Siyasal reklamlar, özellikle televizyon ve dijital platformlarda yayımlanmaktadır. Çünkü televizyon aracılığıyla eş zamanlı olarak milyonlarca bireye seslenilebildiği gibi (Özsoy, 1999, s. 62) dijital platformlarda da eş zamansız olarak milyonlarca bireye

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

ulaşılabilmektedir. Yine kitleler için ekranların temel bilgi kaynaklarından biri olması (Hunter, 2000, s. 39), tanınırlığı artırması (Uztuğ, 1999, s. 177), “gerçeğe daha yakın olma” hissi uyandırması (Shea ve Burton, 2001, s. 159), görüntülerin sözlerden daha fazla inandırıcılığa sahip olması (Rutherford, 2000, s. 215), görsel içeriklerin ağırlık kazanması (Barut, 2002, s. 72), ekranları ilgi çekici hâle getirmektedir (Book ve Schick, 1998, s. 249).

Diğer yandan, dijital iletişim teknolojileriyle beraber siyasal kampanyalar da dijitalleşmeye başlamıştır. Bu anlamda dijitalleşen siyasal kampanyalar, dijital teknolojiye ve “büyük veriye” kurumsal ve stratejik bir bağımlılık göstermektedir. Ağ bağlantılı iletişime güven artarken kampanya mesajlarının bireyselleştirilmiş mikro hedeflemesi de mümkün hâle gelmektedir. Ayrıca kampanya alanı, ulusal sınırları aşarak uluslararası bir boyut kazanmaktadır (Roemmele ve Gibson, 2020, s. 595). Son on yılda, dijital medya üzerinden siyasi reklamcılık, tanımlı kitlelere belirli mesajlar iletmeyi amaçlayarak hızla büyümüştür (Tanusondjaja vd., 2023). Bu itibarla Lin (2017), siyasi aktörlerin aktif bir sosyal medya hesabının bulunmasının seçim sonuçları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu bildirmektedir.

Siyasi aktörlerin dijital platformlara artan ilgisi, teknoloji firmalarının pazarlama, reklam geliri ve lobicilik çabalarına hizmet edecek ilişkiler kurma amacıyla siyasi alanda daha etkili olmaya odaklanmalarını sağlamıştır. Bu doğrultuda Facebook, Twitter ve Google, hizmetlerini tanıtmanın ve dijital reklam alımlarını kolaylaştırmanın ötesine geçerek siyasi çalışanlarla yakın iş birliği içinde kampanya iletişimini aktif olarak şekillendirmektedir. Bu firmalardaki temsilciler, dijital stratejiyi, içeriği ve uygulamayı şekillendirerek kampanyalara yarı-dijital danışmanlar olarak hizmet vermektedir (Kreiss ve McGregor, 2018, s. 155). Çünkü sosyal medya ağlarının özellikle kararsız seçmenler üzerinde etkili olduğu düşünölmektedir (Mathur ve Moschis, 2022). Bu anlamda sosyal medya ağları, adayların stratejik dijital iletişimleri ve reklam harcamaları için giderek daha fazla güvendikleri platformlar hâline gelmektedir (Kreiss ve McGregor, 2019: 500). Bu doğrultuda son on yılda, siyasi reklam verenler -genel olarak pek çok reklam veren gibi- bütçelerinin daha büyük bir bölümünü dijital medyaya, özellikle de sosyal medyaya aktardılar (Towner ve Dulio, 2012; Petrova vd., 2021). Söz konusu dijital reklam harcamaları için

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

Facebook ve Google, dünya genelinde sektörü domine etmektedir (Soper, 2018). Türkiye 2023 Cumhurbaşkanlığı siyasal kampanya sürecinde de dijital reklam harcamalarının önemli payının, Facebook ve Instagram üzerinden gerçekleştiği bilinmektedir (Kaplan, 2023).

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, birer siyasal kampanya araçları olarak siyasal reklam filmlerinde kullanılan temel argümanlar ve mesaj stratejilerinin ortaya çıkarılmasını amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada şu araştırma sorularına yanıt aranmaktadır:

- Reklamlarda görsel olarak hangi stratejiler kullanılmıştır?
- Reklamlarda sözel/dilsel olarak hangi stratejiler kullanılmıştır?
- Reklamlarda ön plana çıkan temel argümanlar nelerdir?

Araştırmanın evrenini, Türkiye 2023 Seçimlerinin siyasal reklam filmleri oluşturmaktadır. Evren içerisinden örneklem seçimi, Patton'un bir amaçlı örnekleme çeşidi olarak nitelediği ölçüt örnekleme tekniğine göre yapılmıştır. Ölçüt örneklemede, önceden belirlenmiş çeşitli kriterler çerçevesinde bir örneklem seçimi yapmak esas olmaktadır (Patton, 2002, s. 238). Dolayısıyla, bu çalışmada örnekleme dâhil edilecek siyasal reklamlar, öncelikle "2023 Seçimleri sonucunda en yüksek oy oranına ulaşan iki siyasi parti" kriterine göre belirlenmiştir. Bu bağlamda, ilgili seçimlerde en yüksek oy oranına ulaşan partiler olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) siyasal reklamları değerlendirmeye alınmıştır. Bu siyasi partilerin yayınladığı reklamlardan hangilerinin değerlendirilmeye alınacağı, bu partilerin "video paylaşım sitesi YouTube'daki resmî hesaplarından paylaşılıp, en yüksek görüntülenme sayılarına ulaşan 5'er reklamı" şeklindeki önem kriterlerine göre belirlenmiştir.

İncelenen reklamların tarih aralığının belirlenmesinde, 2023 Seçimlerine ilişkin seçim takvimi esas alınmıştır. 2023 Seçimlerinin yapılacağı, 10 Mart 2023'te kesinleşmiştir. Cumhurbaşkanlığı ilk tur seçimi ile milletvekili seçiminin 14 Mayıs 2023'te; cumhurbaşkanlığı ikinci tur seçiminin ise 28 Mayıs 2023'te yapılmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede, AK Parti ve CHP'nin 10 Mart-28 Mayıs 2023 tarihleri arasında (bu tarihler de dâhil) YouTube'daki resmî hesaplarından

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

yayınladıkları ve “1-2 Haziran 2023 tarihleri itibarıyla en fazla görüntülenme sayısına ulaşan 5’er reklamı” analize dâhil edilmiştir.

Bu anlamda, çalışmanın veri toplama tekniği, doküman incelemesidir. Doküman incelemesinde; yazılı ya da film, video, fotoğraf gibi görsel materyaller üzerinden, araştırılan konu hakkında bilgi edinmek amaçlanmaktadır. Doküman incelemesi, tek başına veya başka veri toplama teknikleri ile kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 189-190).

Çalışmada sadece film/video formatındaki reklamların seçilmesinin nedeni, bu türden reklamların, belirlenen veri analiz yöntemi ve şeması bakımından daha bütüncül bir inceleme olanağı sunmasıdır. Mecra olarak YouTube’un seçilmesinin nedeni, sadece film/video formatındaki reklamlara dayalı bir analiz yapılmasıdır. Dolayısıyla, YouTube’un veri sağlama konusunda araştırmanın amacına daha uygun olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca, YouTube, Türkiye’de ve dünyada en çok kullanılan video paylaşım sitelerinden biridir.

Analize konu olarak 2023 Seçimlerine ait reklamların kullanılmasının nedeni, bu seçimlerin Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. yılına gireceği bir dönemde yapılmış olmasıdır. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk 100 yılı geride bırakıp; ikinci bir 100 yıla kapı aralayacağı bir dönemde yapılan seçimler, Türk siyasi tarihi açısından önem arz etmektedir.

Araştırmanın sınırlılıkları, şu şekilde ifade edilebilmektedir:

- 2023 Seçimlerindeki reklamlar içerisinden sadece AK Parti ile CHP’nin reklamlarının ele alınması, örneklem seçimine dayalı bir sınırlılıktır.
- AK Parti ve CHP’nin sadece 10 Mart-28 Mayıs 2023 tarihleri arasında yayınladıkları reklamların ele alınması, zamana dayalı bir sınırlılıktır.
- Sadece YouTube üzerindeki reklamların incelenmesi, mecra yönünden bir sınırlılıktır.
- Türkiye’de yapılmış olan seçimlerde kullanılan reklamlara yönelik bir inceleme yapılmış olması, kültürel bir sınırlılıktır.

Çalışmanın veri analiz yöntemi, içerik analizidir. İçerik analizi, toplanan verileri anlamlı bir şekilde açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, verilerin kavramsallaştırılması;

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

veriyi açıklayan temaların saptanması; bunların anlamlı bir şekilde düzenlenip, yorumlanması söz konusu olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 242). Dolayısıyla, bu çalışmada elde edilen veriler (örneklem dâhilindeki siyasal reklamlar), içerik analizi yöntemi ile çeşitli kavramlar/başlıklar üzerinden irdelenmiştir.

Bu çerçevede içerik analizi için Balcı ve Bal (2007), Balcı (2007) ve Balcı ve Bekiroğlu (2012) çalışmaları referans alınarak, aşağıdaki kodlama tablosu/cetveli oluşturulmuştur:

Tablo 1: Çalışmanın kodlama cetveli

Siyasal reklamın başlığı
Siyasal reklamın erişim adresi
Siyasal reklamın yayınlanma tarihi
Siyasal reklama erişim tarihi
Siyasal reklamın süresi
Siyasal reklamın görüntülenme sayısı
Siyasal reklamın türü
Siyasal reklamdaki ana tema
Siyasal reklamda kullanılan çekicilik türü
Siyasal reklamda müzik kullanımı
Siyasal reklamda baskın olan ses
Siyasal reklamda kullanılan görüntü türü
Siyasal reklamda lider görüntüsü kullanımı
Siyasal reklamda slogan ve amblem kullanımı
Genel değerlendirme

Kaynak: (Balcı ve Bal [2007]; Balcı [2007]; Balcı ve Bekiroğlu [2012]).

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

Tablo 1’deki kodlama cetvelinde yer alan maddelerin işlevleri şu şekilde açıklanabilmektedir:

- ❖ *Siyasal reklamın başlığı*: Bu maddede, ilgili reklamların YouTube üzerinde hangi başlıkla yayınlandığı verilmiştir. Madde “reklam başlığı” olarak ifade edilmiştir.
- ❖ *Siyasal reklamın erişim adresi*: Bu maddede, ilgili reklamların erişim linkleri, “URL-1” şeklinde numaralandırılmış olarak verilmiştir. Açık linkler, URL numarası ve erişim tarihleri ile kaynakçada belirtilmiştir. Madde “erişim adresi” olarak ifade edilmiştir.
- ❖ *Siyasal reklamın yayınlanma tarihi*: Bu maddede, gün/ay/yıl formatında ilgili reklamların YouTube üzerinde yayınlanma tarihleri verilmiştir. Madde “yayınlanma tarihi” olarak ifade edilmiştir.
- ❖ *Siyasal reklama erişim tarihi*: Bu maddede, ilgili siyasal reklama hangi tarihte erişildiği, gün/ay/yıl formatında verilmiştir. Madde “erişim tarihi” olarak ifade edilmiştir.
- ❖ *Siyasal reklamın süresi*: Bu maddede, ilgili reklamların süreleri verilmiştir. Madde “süre” olarak ifade edilmiştir.
- ❖ *Siyasal reklamın görüntülenme sayısı*: Bu maddede, ilgili reklamların belirtilen tarihler itibarıyla YouTube üzerinde kaç kez görüntülendiğini ifade etmektedir. Madde “görüntülenme sayısı” olarak belirtilmiştir.
- ❖ *Siyasal reklamın türü*: Bu maddede, ilgili siyasal reklamların içerikleri “pozitif reklam” ve “negatif reklam” olarak iki ayrı kategoride değerlendirilmiştir. Pozitif reklam, ilgili adayın/partinin olumlu özelliklerini ön plana çıkaran; siyasi rakiplere ilişkin olumsuz/eleştirel/saldırgan bir tavır içermeyen reklamlardır. Negatif reklam ise, ilgili adayın/partinin siyasi rakiplerine yönelik olumsuz/eleştirel/saldırgan söylem ve tutumlar içeren reklamlardır. Eğer reklamda bu stratejilerin her ikisi de kullanılmış ise, “pozitif ve negatif öğelerin bir arada olduğu” ifade edilmiştir. Madde “reklam türü” olarak belirtilmiştir.
- ❖ *Siyasal reklamdaki ana tema*: Bu maddede, ilgili siyasal reklamlarda ele alınan temel konu/konular belirtilmiştir. Siyasal reklamlarda eğitim, sağlık, ekonomi, ulaşım, terör, sosyal

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

güvenlik, diğer vb. gibi konulardan hangilerine ilişkin mesajlar verildiği tespit edilmiştir. Madde “ana tema” olarak ifade edilmiştir.

- ❖ *Siyasal reklamda kullanılan çekicilik türü:* Bu maddede, ilgili siyasal reklamların içerikleri “rasyonel çekicilik” ve “duygusal çekicilik” ayrımı bağlamında değerlendirilmiştir. Rasyonel çekicilik, reklamda mantıksal vaat ve mesajlara yer verilmesini ifade etmektedir. Örneğin, asgari ücret, ekonomi, ulaşım gibi konularda verilen mesajlar mantıksal bir nitelik arz etmektedir. Duygusal çekicilik ise reklamda duygusal mesajlara yer verilmesini ifade etmektedir. Örneğin, din ve milliyetçilik temalı reklamlar duygusal çekiciliğin kullanıldığı reklamlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Madde “çekicilik türü” olarak belirtilmiştir.
- ❖ *Siyasal reklamda müzik kullanımı:* Bu maddede, ilgili siyasal reklamlarda müzik kullanımının olup, olmadığı incelenmiştir. Madde “müzik kullanımı” olarak ifade edilmiştir.
- ❖ *Siyasal reklamda baskın olan ses:* Bu maddede, ilgili siyasal reklamlarda hangi sesin ön plana çıktığına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda, “lider sesi, sunucunun sesi, halkın sesi ve birden çok ses” şeklindeki kategoriler kapsamında bir değerlendirme yapılmıştır. Madde “baskın olan ses” şeklinde ifade edilmiştir.
- ❖ *Siyasal reklamda kullanılan görüntü türü:* Bu maddede, ilgili siyasal reklamlarda kullanılan görüntü türü “dış mekân çekimi, stüdyo çekimi ve her ikisi” şeklindeki kategorilerden yola çıkılarak belirtilmiştir. Madde, “kullanılan görüntü türü” olarak ifade edilmiştir.
- ❖ *Siyasal reklamda lider görüntüsü:* Bu maddede, ilgili siyasal reklamlarda lider görüntüsünün kullanılıp, kullanılmadığına bakılmıştır. Madde “lider görüntüsü” şeklinde ifade edilmiştir.
- ❖ *Siyasal reklamda slogan ve amblem kullanımı:* Bu maddede, ilgili siyasal reklamlardaki slogan ve amblem kullanımına ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çerçevede, “slogan ve amblem var; slogan ve amblem yok; sadece slogan var; sadece amblem var” şeklinde kategoriler kullanılmıştır. Madde “slogan ve amblem kullanımı” şeklinde ifade edilmiştir.

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

- ❖ *Genel değerlendirme*: Bu maddede, ilgili siyasal reklamlarda doğrudan ya da dolaylı olarak sunulan temel argümanlar ve verilen/verilmek istenen temel mesajlar, genel çerçevede yorumsamacı bir bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Öte yandan, reklamlardaki tüm anlam ve argümanların ortaya çıkarılması amacı güdülmemiştir. Madde “genel değerlendirme” şeklinde ifade edilmiştir.

Çalışmanın güvenilirliğini sağlamak adına 2 bağımsız kodlayıcı tarafından içerikler kodlanmış ve kodlayıcılar arası güvenilirlik 0.82 olarak hesaplanmıştır.

Bulgular

AK Parti Reklamlarına İlişkin Bulgular

Reklam 1

- *Reklam başlığı*: “Söz Verdik ve Yaptık | AK Parti”
- *Erişim adresi*: URL-1
- *Yayınlanma tarihi*: 14.03.2023
- *Erişim tarihi*: 01.06.2023
- *Süre*: 49 saniye
- *Görüntülenme sayısı*: 11.051.334 görüntülenme (01.06.2023 itibarıyla)
- *Reklam türü*: Pozitif
- *Ana tema*: Ulaşım ve savunma sanayi
- *Çekicilik türü*: Rasyonel çekicilik
- *Müzik kullanımı*: Var
- *Baskın olan ses*: Lider sesi
- *Kullanılan görüntü türü*: Dış mekân ve stüdyo
- *Lider görüntüsü*: Var
- *Slogan ve amblem kullanımı*: Slogan ve amblem var
- *Genel değerlendirme*: Reklamda öncelikle AK Parti'nin 2011 Genel Seçimi için yayınladığı ve dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da yer aldığı başka bir reklamdan kesitler sunulmaktadır. Daha sonrasında ise, Erdoğan tarafından günümüze kadar olan dönemde ulaşım ve savunma sanayi alanlarında “AK Parti tarafından yapıldığı” mesajı verilen çeşitli projelerden bahsedilmektedir. Bu kapsamda, rasyonel çekicilik bağlamında “icraat” temelli bir mesaj stratejisi yoluyla hedef

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

kitleye seslenilmektedir. Bu anlamda AK Parti tarafından yeni dönemde de seçmenleri belirsizlikten kaçınma noktasında etkilemek adına geçmişe referans verilerek strateji geliştirildiği görölmektedir. Benzer bir sonuca, 2014 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yer alan siyasal reklamları inceleyen A. Doğan (2015) da ulaşmıştır. Kalçık (2016) da yaptığı incelemede AK Parti'nin gerçekleştirdiği hizmetleri referans göstererek seçmenlerden oy istediğini tespit etmiştir.

Reklam 2

- *Reklam başlığı:* “Doğruya Doğru - Uğur Işılak | Yeni Klip | AK Parti”
- *Erişim adresi:* URL-2
- *Yayınlanma tarihi:* 28.04.2023
- *Erişim tarihi:* 01.06.2023
- *Süre:* 2 dakika 30 saniye
- *Görüntülenme sayısı:* 6.222.943 görüntülenme (01.06.2023 itibarıyla)
- *Reklam türü:* Pozitif ve negatif ögeler bir arada
- *Ana tema:* Ulaşım, sağlık, savunma sanayi
- *Çekicilik türü:* Duygusal ve rasyonel çekicilik
- *Müzik kullanımı:* Var
- *Baskın olan ses:* Müzisyen sesi
- *Kullanılan görüntü türü:* Dış mekân
- *Lider görüntüsü:* Var
- *Slogan ve amblem kullanımı:* Slogan ve amblem var
- *Genel değerlendirme:* Reklamda AK Parti tarafından yapıldığı ima edilen çeşitli projeler yansıtılmaktadır. Bu yönüyle rasyonel bir nitelik arz eden reklam, söz konusu projelerin bir müzik klipi eşliğinde sunulmasıyla duygusal çekiciliği de bünyesinde barındırmaktadır. Benzer bir sonuca, 2014 Cumhurbaşkanlığı ve 30 Mart Yerel Seçimlerini analiz eden A. Doğan (2015) da ulaşmıştır. Öte yandan, geçmiş hükümetler döneminde yaşanan çeşitli olaylar, gazete kupürleri vasıtasıyla yansıtılarak, olumsuz bir noktada konumlandırılmaktadır. Geçmiş sorunlardan bahsedilerek olumsuzluk inşası yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda “geçmiş (AK Parti öncesi) ve şimdi (AK Parti dönemi)

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları rneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

şeklinde bir karşıtlık kurularak, AK Parti politikaları idealize edilmektedir.

Reklam 3

- *Reklam başlığı*: “Onun Adı Recep Tayyip Erdoğan | AK Parti”
- *Erişim adresi*: URL-3
- *Yayınlanma tarihi*: 16.05.2023
- *Erişim tarihi*: 01.06.2023
- *Süre*: 2 dakika 46 saniye
- *Görüntülenme sayısı*: 5.823.688 görüntüleme (01.06.2023 itibarıyla)
- *Reklam türü*: Pozitif reklam
- *Ana tema*: Lider imajı
- *Çekicilik türü*: Duygusal ekicilik
- *Müzik kullanımı*: Var
- *Baskın olan ses*: Müzisyenin sesi
- *Kullanılan görüntü türü*: Dış mekân
- *Lider görüntüsü*: Var
- *Slogan ve amblem kullanımı*: Slogan ve amblem var
- *Genel değerlendirme*: Reklam, Recep Tayyip Erdoğan’a övgü amaçlı bestelenen bir seçim müziği klibi şeklindedir. Mitingler ve Anıtkabir ziyaretleri gibi görüntülere yer verilen reklamda, Erdoğan ve seçmen arasında duygusal çekicilik vasıtasıyla bir bağ kurmak amaçlanmaktadır. Erdoğan, idealize bir lider olarak sunulmaktadır.

Reklam 4

- *Reklam başlığı*: “Dualar, Rüyalar, Umutlar Seninle... | Yeni şarkı Kibariye Della Miles Yücel Arzen | AK Parti”
- *Erişim adresi*: URL-4
- *Yayınlanma tarihi*: 15.05.2023
- *Erişim tarihi*: 01.06.2023
- *Süre*: 2 dakika 10 saniye
- *Görüntülenme sayısı*: 5.444.525 görüntülenme (01.06.2023 itibarıyla)
- *Reklam türü*: Pozitif

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

- *Ana tema:* Lider imajı, millî ve manevi duygular
- *Çekicilik türü:* Duygusal çekicilik
- *Müzik kullanımı:* Var
- *Baskın olan ses:* Müzisyenlerin sesi
- *Kullanılan görüntü türü:* Stüdyo ve dış mekân
- *Lider görüntüsü:* Var
- *Slogan ve amblem kullanımı:* Slogan ve amblem var
- *Genel değerlendirme:* Reklam, Recep Tayyip Erdoğan'a övgü amaçlı bestelenen bir seçim müziği klipi şeklindedir. Miting görüntüleri, camiler, halk buluşmaları, 15 Temmuz gecesi gibi görüntülerle sunulan müzik vasıtasıyla, millî ve manevi duyguların yeniden üretimi üzerinden Erdoğan ve hedef kitle arasında duygusal bir bağ kurmak amaçlanmaktadır. Bu anlamda lirik temaların ön plana çıkarıldığı dikkat çekmektedir. Benzer bir sonuca 2015 Genel Seçimleri sürecindeki siyasal reklamları inceleyerek ulaşan Vodinalı ve Akıncı Çötök (2015), AK Parti'nin siyasal reklamlarda "milli birlik ve bütünlük" teması üzerinden söylemlerini inşa ettiğini tespit etmiştir. Doğan ve Aslantaş (2015) da "Millet Eğilmez Türkiye Yenilmez" reklam filmi ile "millet, bayrak ve ezan ortak paydası" ile birlik ve beraberlik vurgusunun ön plana çıkarıldığını saptamıştır.

Reklam 5

- *Reklam başlığı:* "Türkiye Yüzyılı başlar, Dünyaya Örnek Olur | AK Parti"
- *Erişim adresi:* URL-5
- *Yayınlanma tarihi:* 25.05.2023
- *Erişim tarihi:* 02.06.2023
- *Süre:* 2 dakika 13 saniye
- *Görüntülenme sayısı:* 3.528.424 görüntülenme (02.06.2023 itibarıyla)
- *Reklam türü:* Pozitif ve negatif öğeler bir arada
- *Ana tema:* Terör, ekonomi, sağlık, madencilik, eğlence, spor, uzay teknolojileri
- *Çekicilik türü:* Rasyonel ve duygusal çekicilik
- *Müzik kullanımı:* Var
- *Baskın olan ses:* Dış ses

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

- *Kullanılan görüntü türü:* Dış mekân
- *Lider görüntüsü:* Var
- *Slogan ve amblem kullanımı:* Slogan ve amblem var
- *Genel değerlendirme:* Reklamda çeşitli faaliyet alanlarına dönük mesajlar, “AK Parti’nin bu alanlarda başarı sağladığı” imasıyla verilmektedir. Bu bağlamda, çıkış noktası rasyonel olan argümanların, duygusal bir nitelikte yansıtıldığı görülmektedir. Öte yandan, ampul kullanımı vasıtasıyla bir karanlık-aydınlık karşıtlığı kurulmaktadır. Aynı zamanda AK Parti’nin amblemine bir gönderme olan ampuller, AK Parti’den önceki dönemin “karanlık”; AK Parti döneminin ise “aydınlık” olarak konumlandırılmasına hizmet etmektedir.

CHP Reklamlarına İlişkin Bulgular

Reklam 1

- *Reklam başlığı:* “Sana Söz Yine Baharlar Gelecek”
- *Erişim adresi:* URL-6
- *Yayınlanma tarihi:* 27.03.2023
- *Erişim tarihi:* 01.06.2023
- *Süre:* 1 dakika 37 saniye
- *Görüntülenme sayısı:* 3.247.026 görüntülenme (01.06.2023 itibarıyla)
- *Reklam türü:* Pozitif ve negatif öğeler bir arada
- *Ana tema:* Umut, iktidar değişikliği, hoşgörü, ekonomi, bilim, sanat, itibar, özgürlük
- *Çekicilik türü:* Duygusal çekicilik
- *Müzik kullanımı:* Var
- *Baskın olan ses:* Lider sesi
- *Kullanılan görüntü türü:* Dış mekân
- *Lider görüntüsü:* Var
- *Slogan ve amblem kullanımı:* Slogan ve amblem var
- *Genel değerlendirme:* Reklamda hedef kitleye “sana söz yine baharlar gelecek” sözleriyle umut verilmektedir. Burada kastedilen “baharın gelmesi”, mevcut AK Parti iktidarının değişmesini ifade etmektedir. Görsel olarak sunulan karanlık, yağmurlu ve gök gürültülü hava mevcut düzenin olumsuz bir

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

noktada konumlandırılmasına hizmet ederken; ağaçların çiçek açtığı, güneşli bir hava ise “baharı”, yani Millet İttifakı’nın ve onun Cumhurbaşkanı Adayı Kemal Kılıçdaroğlu’nun seçimleri kazanmasını ifade etmektedir. Kılıçdaroğlu’nun sesi ve görüntüsüyle yer aldığı reklamda, “karanlık-aydınlık”, “kış-bahar” karşıtlıkları düzleminde bir politik duygu aktarımı gerçekleştirilmektedir.

Reklam 2

- *Reklam başlığı:* “Bay Kemal Sözüden Dönmeyecek”
- *Erişim adresi:* URL-7
- *Yayınlanma tarihi:* 27.03.2023
- *Erişim tarihi:* 01.06.2023
- *Süre:* 1 dakika 31 saniye
- *Görüntülenme sayısı:* 1.992.932 görüntülenme (01.06.2023 itibarıyla)
- *Reklam türü:* Pozitif ve negatif ögeler bir arada
- *Ana tema:* Umut, iktidar değişikliği, ekonomi, liyakat
- *Çekicilik türü:* Duygusal çekicilik
- *Müzik kullanımı:* Var
- *Baskın olan ses:* Lider sesi
- *Kullanılan görüntü türü:* Dış mekân
- *Lider görüntüsü:* Var
- *Slogan ve amblem kullanımı:* Slogan ve amblem var
- *Genel değerlendirme:* Tıpkı “Sana Söz Yine Baharlar Gelecek” başlıklı reklamda olduğu gibi, bu reklamda da seçmene “umut” aşılanmaktadır. Mevcut iktidar olumsuz bir noktada konumlandırılırken; Millet İttifakı’nın ve onun Cumhurbaşkanı Adayı Kemal Kılıçdaroğlu’nun seçimleri kazandığı bir senaryo, “baharın gelişi” olarak kodlanmaktadır. Kılıçdaroğlu, sesi ve görüntüsüyle reklamda yer almakta; “kış-bahar” karşıtlığı çerçevesinde hedef kitleye ekonomi ve liyakat gibi konulara ilişkin mesajlar vermektedir.

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

Reklam 3

- *Reklam başlığı*: “Senin Oy’un Onun Boyunu Aşacak”
- *Erişim adresi*: URL-8
- *Yayınlanma tarihi*: 26.05.2023
- *Erişim tarihi*: 01.06.2023
- *Süre*: 54 saniye
- *Görüntülenme sayısı*: 887.749 görüntülenme (01.06.2023 itibarıyla)
- *Reklam türü*: Negatif
- *Ana tema*: İktidar değişikliği
- *Çekicilik türü*: Duygusal çekicilik
- *Müzik kullanımı*: Var
- *Baskın olan ses*: Lider sesi
- *Kullanılan görüntü türü*: Dış mekân
- *Lider görüntüsü*: Var
- *Slogan ve amblem kullanımı*: Slogan ve amblem var
- *Genel değerlendirme*: Reklamda seçmenler, Kemal Kılıçdaroğlu tarafından Cumhurbaşkanı Erdoğan’a yönelik olumsuz göndermeler yoluyla sandığa, “Erdoğan’ı göndermeye” çağırılmaktadır. Bu bağlamda, Erdoğan’ın iktidarı elinde bulundurması olumsuz bir noktada konumlandırılırken; Kılıçdaroğlu hedef kitleye kendisini bir çıkış yolu olarak sunmaktadır.

Reklam 4

- *Reklam başlığı*: “Çiftçi Kardeşim, Sesimizi Kesmeye Çalışanlara İnat, Sen de Duy Sesimi.”
- *Erişim adresi*: URL-9
- *Yayınlanma tarihi*: 10.04.2023
- *Erişim tarihi*: 01.06.2023
- *Süre*: 15 saniye
- *Görüntülenme sayısı*: 878.760 görüntülenme (01.06.2023 itibarıyla)
- *Reklam türü*: Pozitif
- *Ana tema*: Çiftçilerin sosyal hakları

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

- *Çekicilik türü*: Rasyonel çekicilik
- *Müzik kullanımı*: Var
- *Baskın olan ses*: Lider sesi
- *Kullanılan görüntü türü*: Dış mekân
- *Lider görüntüsü*: Var
- *Slogan ve amblem kullanımı*: Slogan ve amblem var
- *Genel değerlendirme*: Reklamda Kemal Kılıçdaroğlu, kırsaldaki kadın ve genç çiftçilerin sigorta primlerinin devlet tarafından ödenmesini vaat etmektedir. Bu yönüyle Kılıçdaroğlu, rasyonel çekiciliği kullanarak hedef kitleye hitap etmektedir.

Reklam 5

- *Reklam başlığı*: “Haydi Türkiye! #Haydi”
- *Erişim adresi*: URL-10
- *Yayınlanma tarihi*: 04.05.2023
- *Erişim tarihi*: 01.06.2023
- *Süre*: 1 dakika 49 saniye
- *Görüntülenme sayısı*: 483.915 görüntülenme (01.06.2023 itibarıyla)
- *Reklam türü*: Pozitif ve negatif ögeler bir arada
- *Ana tema*: İktidar değişikliği
- *Çekicilik türü*: Duygusal çekicilik
- *Müzik kullanımı*: Var
- *Baskın olan ses*: Müzisyenlerin sesi
- *Kullanılan görüntü türü*: Dış mekân
- *Lider görüntüsü*: Var
- *Slogan ve amblem kullanımı*: Slogan ve amblem var
- *Genel değerlendirme*: Reklamda bir müzik vasıtasıyla seçmen, iktidar değişikliği yönünde telkin edilmektedir. Mevcut iktidara duyulan hoşnutsuzluk duygusu, Millet İttifakı'nın “umut” vaadi üzerinden dile getirilmekte; seçmen sandığa davet edilmektedir.

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

Sonuç

Siyasal reklamlar, iktidar mücadelesi yürüten siyasal aktörlerin, kendilerini seçmenlere ifade etmek için kullandıkları araçlardan biridir. Bu bağlamda siyasi aktörler, siyasal reklamlar aracılığıyla hem yurttaşları bilgilendirmekte hem de seçmenleri ikna etme stratejileri geliştirmektedir. Teknolojik gelişmelerle doğru orantılı olarak, önceleri afişlerle ve gazete ilanlarıyla başlayan siyasal reklamların serüveni, televizyonun icadı ile farklı bir noktaya taşınmıştır. Günümüzde, internet ve sosyal medya, siyasal reklamların vazgeçilmez mecraları hâline gelmiştir.

Bu çalışmada, AK Parti ve CHP'nin 2023 Seçimleri sürecinde, 10 Mart-28 Mayıs 2023 tarihleri arasında resmî YouTube hesapları üzerinden yayınladıkları reklamlardan, 1-2 Haziran 2023 itibarıyla en çok görüntülenme sayılarına ulaşan 5'er tanesi içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu analizlere ilişkin sonuçlar, şu şekilde özetlenebilmektedir:

AK Parti reklamlarında pozitif ve negatif ögeler ile rasyonel ve duygusal çekiciliğın bir arada kullanıldığı görülmektedir. Lider ve parti amblemlerine sıklıkla yer verildiği dikkat çekmektedir. Lider imajı, millî-manevi duygular ve "icraat" vurgusu, en ön plana çıkan temalardandır. Ayrıca, çıkış noktası rasyonel olan icraat temalı mesajlara, duygusal bir nitelik katıldığı da anlaşılmaktadır. Öte yandan, icraat temalı mesajların verilmesinde "AK Parti öncesi dönem ve AK Parti dönemi" şeklinde, geçmişi olumsuz bir noktada konumlandırıp; AK Parti döneminin idealize edilmesine hizmet eden ikili karşıtlığa dayalı bir argümantasyon da ön plana çıkmaktadır. Çünkü bazı noktalar, bilgilerin hatırlanmasını sağlamada ve seçmenlere adayların konu hakkındaki tutumlarının belirginliği hakkında fikir vermede daha etkilidir (Kaid, 2004, s. 188).

AK Parti gerçekleştirdiği projeleri ön plana çıkararak somut argümanları ikna için kullanmaktadır. Farklı araştırmalarda da benzer sonuca ulaşılarak AK Parti'nin gerçekleştirdiği hizmetleri referans göstererek seçmenleri ikna etmeye çalıştığı tespit edilmiştir (Doğan, A. 2015; Kalçık, 2016; Özdemir ve Taşçıoğlu, 2023). Bu bağlamda geçmişte elde edilen başarılarla tarihsel olarak atıfta bulunarak seçmenlere hitap edilmektedir. Çünkü adayların deneyimlerine, başarılarına ve sicillerine ilişkin tarihsel ima, seçmenlerin onlar hakkında fikir oluşturmasına yardımcı olur. Bu durumun bilincinde olan siyasi aktörler, seçmeni ikna

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

etmek için strateji olarak tarihin kullanımından yararlanmaktadır (Osisanwo, 2016, s. 147).

AK Parti'nin siyasal reklamlarda lirik temaları vurgulayarak vatansızlık inşası yaptığı tespit edilmektedir. Ayrıca lider imajını konu alan mesajlarda, Erdoğan ve seçmen arasında müzik yoluyla bir duygusal bağ kurmak amaçlanmakta; Erdoğan ethosu ön plana çıkarılmaktadır. Benzer bir sonuca 2014 Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Facebook ve Twitter'da yer alan siyasal reklamları inceleyen (Çodur, 2018, s. 563) da ulaşmıştır.

CHP reklamlarında ise, pozitif ve negatifler bir arada kullanılmakla birlikte duygusal çekicilik daha ön plandadır. Sadece lider amblemine yer verilirken parti amblemine yer verilmediği görülmektedir. En öne çıkan konu, iktidar değişikliği vurgusudur. Bu vurgu ekonomi, bilim, sanat, liyakat, sosyal haklar vb. alanlara dönük imalar üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca, bu mesajlar Levent Yüksel'in "Tuana" adlı şarkısından esinlenilerek, "sana söz yine baharlar gelecek" cümlesi ile sloganlaştırılmaktadır. "Baharın gelişi" ile Millet İttifakı'nın ve onun Cumhurbaşkanı Adayı Kemal Kılıçdaroğlu'nun seçimleri kazanarak, AK Parti iktidarına son vermesi kastedilmektedir. Bu bağlamda, "kış-bahar" karşıtlığı üzerinden, AK Parti iktidarı "kış" olarak konumlandırılıp, olumsuzlanırken; CHP iktidarı "bahar" olarak konumlandırılarak idealize edilmektedir. Bu yolla seçmenlere "umut" ve "değişim" mesajları verilmektedir.

Genel olarak CHP'nin, evrensel temaları ön plana çıkararak siyasi yelpazenin tamamına seslenme hedefi taşıdığı dikkat çekmektedir. CHP'nin kutuplaştırıcı konulardan uzaklaşarak ortak bir zeminde buluşmayı teşvik ettiği görülmektedir. CHP'nin, statükonun eleştirisini yapma ve sosyal değişimi savunma eğiliminde olduğu saptanmıştır.

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

Kaynakça

- Atkin, C. K., Bowen, L., Nayman, O. B. & Sheinkopf, K. G. (1973). Quality versus quantity in televised political ads. *Public Opinion Quarterly*, 37(2), 209-224.
- Atkin, C. & Heald, G. (1976). Effects of political advertising. *Public Opinion Quarterly*, 40(2), 216-228.
- Atkin, Charles K. vd., (1973). Quality versus quantity in televised political ads. *Public Opinion Quarterly*, 37(2), 209-224.
- Balcı, Ő. (2006). Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balcı, Ő. (2007). Türkiye'de Negatif Siyasal Reklamlar: 1995, 1999 ve 2002 Genel Seçimleri Üzerine Bir Analiz. *Selçuk İletişim*, 4(4), 122-142.
- Balcı, Ő. & Bal, E. (2007). 22 Temmuz 2007 Genel Seçimlerinde AKP ve CHP Reklamları: Karşılaştırılmalı Bir Analiz. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (33), 5-28.
- Balcı, Ő. & Bekiroğlu, O. (2012). İçerikten Anlama giden bir tünel olarak içerik çözümlemesi: 2011 genel seçimlerinde AK Parti TV reklamları üzerine bir araştırma. Ö. Güllüoğlu (Ed.), *İletişim Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri Görsel Metin Çözümleme içinde* (ss.268-323). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Bongrand, M. (1992). *Politikada Pazarlama*. (Çev. F. Ersoy). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barut, B. (2002). Siyasal Reklamcılık ve Genel Siyasal İletişim Kanalıyla Kitlelerin Siyasal Tutumlarının Oluşumunda "Slogan; Sembol ve Vaatlerin" Yeri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Book, A. C. & Dennis, S. (1998). *Reklamcılıkta Metin ve Taslağın İlkeleri*. (Çev. D. Őendil). İstanbul: Yayınevi Yayıncılık.
- Chadwick, A. (2013). *The Hybrid Media System: Politics and Power*. USA: Oxford University Press.
- Çodur, G. (2018). Siyasal Reklamcılık Retoriği: 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Sosyal Medyada Yayınlanan Reklamların İçerik Analizi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2022(47), 547-565.

- Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660
- Damlapınar, Z. & Balcı, ř. (2014). *Siyasal iletişim sürecinde seçimler, adaylar, imajlar: 2009 yerel seçimleri Ankara araştırması*. Konya: Literatürk Academia.
- Doğan, A. (2015). Siyasal Reklamlarda “Millet” Teması: “Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve 30 Mart Yerel Seçimi Örneği”. *Electronic Turkish Studies*, 10(2), 249-268.
- Doğan, E. (2015). Siyasal Reklamlarda Hofstede'nin Kültürel Boyutlarının Kullanımı: 2014 Türkiye Cumhurbaşkanlığı Seçimi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (48), 39-65.
- Doğan, A., & Aslantaş, A. G. (2015). Bir ikna yöntemi olarak siyasal reklamlarda millet ve hizmetin temsili. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (47), 35-52.
- Fletcher, W. (2010). *Advertising: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Franz, M. M. & Ridout T. N. (2007). Does Political Advertising Persuade? *Political Behavior*, 29(4): 465-491.
- Göker, G., & Alpman, P. S. (2010). İktidarın Yeniden Üretiminde ideolojik Bir Araç Olarak Siyasal Reklamcılık. *Humanities Sciences*, 5(1), 28-44.
- Hughes, A. (2018). *Market Driven Political Advertising: Social, Digital and Mobile Marketing*. Palgrave Macmillan.
- Hunter, D. (2015). Hillary Clinton's Campaignpaid \$9,000 for Music Consultants. <http://dailycaller.com/2015/10/04/hillary-clintons-campaign-paid-9000-for-music-consultants/>. (Erişim: 29.04.2023).
- Hunter, K. M. (2000). (Not So) Divine Comedy: A Content Analysis of Humorous Political Ads. Doctor of Philosophy. The University of Oklahoma, UMI Dissertation Information Service.
- Kaid, L. L. (2004). Political advertising. L. L.Kaid (Ed.), *Handbook of Political Communication Research in* (Pp. 155-202). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kaid, L. L., & Holtz-Bacha, C. (2006). Political Advertising in International Comparison. L. L. Kaid, & C. Holtz-Bacha (Dü) içinde, *The Sage Handbook of Political Advertising* (Pp. 3-14). Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

- Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660
- Kaplan, Y. (2023). Seçim sürecinde 150 milyon TL'nin üzerinde dijital reklam harcaması yapıldı!. Para Analiz. Erişim Adresi: <https://www.paraanaliz.com/2023/raporlar/secim-surecinde-150-milyon-tlnin-uzerinde-dijital-reklam-harcamasi-yapildi-g-53777/>. (Erişim: 07.06.2023).
- Kalçık, T. (2016). Siyasal Reklamda Ak Parti Hizmetlerinin Temsili: 7 Haziran Seçimlerinde Ak Parti'nin Gazete İlanları Üzerine Bir Analiz. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 202-221.
- Kinsey, D. (1999). Political Consulting: Bridging the Academic and Practical Perspective. B. I. Newman (Ed.), *Handbook of Political Marketing in* (Pp. 113-127). New York: Sage Publications.
- Kreiss, D. & McGregor, S. C. (2018). Technology firms shape political communication: Thework of Microsoft, Facebook, Twitter, and Google with campaigns during the 2016 US presidential cycle. *Political Communication*, 35(2), 155-177.
- Kreiss, D. & McGregor, S. C. (2019). The “arbiters of what our voters see”: Facebook and Google’s struggle with policy, process, and enforcement around political advertising. *Political Communication*, 36(4), 499-522.
- Lin H.-C. (2017). How political candidates’ use of Facebook relates to the election outcomes. *International Journal of Market Research*, 59(1), 77-96.
- Mathur, A. & Moschis, G. P. (2022). How do information sources shape voters’ political views? Comparing mainstream and social-media effects on democrats, republicans, and the undecided. *Journal of Advertising Research*, 62(2), 176-195.
- Mfundisi, A. (2005). Civil Society and Voter Education in Botswana: 1965-2004. Z. Maundeni (Ed.), *40 Years of Democracy in Botswana: 1965-2005 in* (Pp. 164-176). Botswana: Mmegi Publishing House.
- O’cass, A. (2002). Political advertising believability and information source value during elections. *Journal of Advertising*, 31(1), 63-74.

- Baloğlu, E. ve Uak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları rneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660
- Osisanwo, A. (2016). Vote for Us, Not for Them: Discursive Strategies and Ideological Structures in the 2015 Campaign SMS Messages for the Next Faculty Head. *Ibadan Journal of Humanistic Studies*, 26(1), 135-157.
- Osisanwo, A. (2020). Discursive strategies in selected political campaign songs in Southwestern Nigeria. *Communication and Linguistics Studies (CLS)*, 6(4), 73-81.
- zdemir, . C., ve Taşcıoğlu, R. (2023). Türkiye’de siyasal reklamcılık uygulamaları: 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri örneğinde gazete reklamları üzerine bir inceleme. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakltesi Dergisi*, 5(1), 74-81.
- Petrova, M., Sen, A. & Yildirim, P. (2021). Social media and political contributions: The impact of new technology on political competition. *Management Science*, 67(5): 2997-3021.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods* (3. b.). New York: Sage Publications, Inc.
- Pye, L. W. (1993). Political Communication. V. Bogdanor (Ed.), *The Blackwell Encyclopaedia of Political Science* in (Pp. 442-445). Massachusetts: MA Blackwell.
- Roemmele, A. & Gibson, R. (2020). Scientific and subversive: The two faces of the fourth era of political campaigning. *New Media & Society*, 22(4), 595-610.
- Rothschild, M. L. & Ray, M. L. (1974). Involvement and political advertising effect: An exploratory experiment. *Communication Research*, 1(3), 264-285.
- Rutherford, P. (2000). *Yeni İkonalar: Televizyonda Reklam Sanatı*. (ev. M. K. Gereker). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Savigny, H. (2002). Public opinion, political communication and the internet. *Politics*, 22(1), 1-8.
- Shea, D. M. & Burton, M. J. (2001). *Campaign Craft: The Strategies, Tactics and Art of Political Campaign Management*. London: Praeger Series in Political Communication.
- Soper, S. (2018) Amazon increases ad market share at expense of Google, Facebook. Bloomberg. Erişim Adresi: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-09-19/amazon->

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

increases-ad-market-share-at-expense-of-google-facebook#xj4y7vzkg. (Erişim: 07.06.2023).

Street, J. (2003). Fight the power: The politics of music and the music of politics. *Government and Opposition*, 38(1): 113-130.

şeker, H. (2022). Siyasal İletişim Sürecinde Kampanya Müziklerinin Kullanımı ve Etkileri. Y. Demir (Ed.), *Siyasal İletişim Çalışmaları* içinde (ss. 73-102). Konya: Tablet Kitabevi.

Tanusondjaja, A., Michelon, A., Hartnett, N. ve Stocchi, L. (2023). Reaching Voters on Social Media: Planning Political Advertising on Snapchat. *International Journal of Market Research*, 0(0), 1-15.

Titus, O. S. & Bello, O. A. (2012). Musical forms in songs for political mobilisation during 2011 general elections in Nigeria. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(13), 166-173.

Tokgöz, O. (2008). *Siyasal İletişimi Anlamak*. Ankara: İmge Kitabevi.

Towner, T. L. & Dulio, D. A. (2012). New media and political marketing in the United States: 2012 and beyond. *Journal of Political Marketing*, 11(1-2), 95-119.

Uztuğ, F. (1999). *Siyasal Marka Seçim Kampanyaları ve Aday İmajı*. İstanbul: MediaCat Yayınları.

Vodinalı, S., & Çötök Akıncı, N. (2015). Siyasal propaganda bağlamında siyasal reklamlar: 2015 Türkiye genel seçimlerinde AKP/CHP/MHP partileri tv reklamları üzerine bir değerlendirme. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 6(11), 497-531.

Yıldırım, A., & şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Elektronik kaynaklar

URL-1 <https://www.youtube.com/watch?v=yBECJKWWaVA> (Erişim: 01.06.2023).

URL-2 https://www.youtube.com/watch?v=7_ORD0JICe4 (Erişim: 01.06.2023).

URL-3 <https://www.youtube.com/watch?v=8Ky6s7zM3N4> (Erişim: 01.06.2023).

Baloğlu, E. ve Uçak, A. (2023). Siyasal kampanya aracı olarak siyasal reklamlar: 2023 seçimleri Ak Parti ve CHP reklamları örneği. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 169-195. DOI: 10.54557/karataysad.1363660

URL-4 <https://www.youtube.com/watch?v=Nue71DW6WZ0> (Erişim: 01.06.2023).

URL-5 <https://www.youtube.com/watch?v=BT8ckRQfoiM> (Erişim: 02.06.2023).

URL-6 <https://www.youtube.com/watch?v=bEOZYJr4Xm8> (Erişim: 01.06.2023).

URL-7 <https://www.youtube.com/watch?v=WtnVLZFW8g> (Erişim: 01.06.2023).

URL-8 <https://www.youtube.com/watch?v=3C7PWPnFgU8> (Erişim: 01.06.2023).

URL-9 <https://www.youtube.com/watch?v=nrHKWhHVai0> (Erişim: 01.06.2023).

URL-10 <https://www.youtube.com/watch?v=HoYPOFerkHg> (Erişim: 01.06.2023).

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 15.09.2023

Makale Kabul Tarihi: 24.10.2023

İNTERNET GAZETELERİNDE KONSERVE HABERLERİN YERİ VE ÖNEMİ: ÖRNEK GAZETELER ÜZERİNDEN İNCELEME

Betül SABAHÇI*

Öz

Konserve haber türü, gazetelerin sayfalarını doldurmak için ellerinde bulundurdukları haberlerdir. Bu tür haberler genellikle haber sıkıntısı çekildiğinde kullanılmaktadır. Her zaman yayınlanabilecek ve her yayımlandığında okurların dikkatini çekebilecek özelliğe sahip olan konserve haberler gazeteler için oldukça önemlidir. Çünkü gazetelerin günlük haber sayısı az olduğunda ve çok fazla özel haber yapamadıklarında gazeteler için konserve haberler kurtarıcı olmaktadır. Özellikle internet gazetelerinde yer sıkıntısı olmadığı için ve daha fazla 'tık' almak için konserve haberlere oldukça fazla yer verilmektedir. İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemini konu alan bu çalışmanın amacı, internet gazetelerinde bu haberlere ne kadar yer verildiği ve hangi haber kategorilerinde daha fazla olduğunu belirlemektir. Diğer yandan, çalışmada ele alınan gazetelerde konserve haber olmayan haberlerin oranını belirlemek ve bu haber türlerinin karşılaştırmasını yapmak da amaçlanmıştır. Araştırmayı yürütmek için 4 ulusal internet gazetesinin bütün haber kategorileri nicel içerik analizi yöntemi kullanılarak incelemeye alınmıştır. İncelemeye alınan örnek internet gazeteleri: *habertürk.com*, *sabah.com.tr*, *hurriyet.com.tr* ve *milliyet.com.tr*'dir. Bu gazeteler amaçlı örneklem belirleme yöntemiyle seçilmiştir. Ayrıca diğer haberler de incelenerek bir haberin konserve haber olması için ne tür özelliklere sahip olması gerektiği de çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, bazı internet gazetelerinin konserve haber türüne çok daha fazla yer verdiği, bazılarında ise bu haberlerin az sayıda bulunduğu ve bunların yerine rutin haberlere daha çok yer ayrıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnternet Gazeteleri, Konserve Haberler, İçerik Analizi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, betul.sabahci@bozok.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4178-5353.

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

**The Place and Importance of Canned News in Internet Newspapers:
Analysis on Sample Newspapers**

Abstract

Canned news are the news that newspapers have in order to fill their pages. This type of news is generally used when there is a shortage of news. Canned news, which can always be published, and which has the feature of attracting the attention of readers every time it is published, is very important for newspapers. Because canned news is a lifesaver for newspapers when the number of daily news is low and they cannot make too much special news. Especially in online newspapers, since there is no shortage of space and in order to get more 'clicks', canned news are given a lot of coverage. The aim of this study, which focuses on the place and importance of canned news in online newspapers, is to determine how much space is given to these news items in online newspapers and in which news categories they are more common. On the other hand, it is also aimed to determine the rate of news that are not canned news in the newspapers considered in the study and to make a comparison of these news types. In order to conduct the research, all news categories of four national online newspapers were analysed using quantitative content analysis method. The sample online newspapers analysed were: habertürk.com, sabah.com.tr, hurriyet.com.tr and milliyet.com.tr. These newspapers were selected by purposive sampling method. In addition, other news items were also analysed to determine what kind of characteristics a news item should have in order to be a canned news item. As a result of the study, it has been determined that some online newspapers give much more coverage to the type of canned news, while others have fewer of these news and instead allocate more space to routine news.

Keywords: Online Newspapers, Canned News, Content Analysis.

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

Giriş

Konserve haberler, yayınlanması için bir aciliyet gerektirmeyen daha sonra da yayınlanabilecek haberler olarak tanımlanabilir. Bu tür haberlerin en önemli özelliği yayınlanma ömürlerinin kısa olmasıdır. Ayrıca konserve haberlerin geçen zamana göre güncelliğini yitirmemek gibi bir özelliği de bulunmaktadır. Başka bir deyişle, her zaman kullanılabilir, her an okurların dikkatini ve ilgisini çekebilecek nitelikteki haberler “konserve” olarak elde tutulur ve haber sıkıntısı olduğu zaman bunlar kullanılabilir. Örneğin yeşil çayın faydaları, ölmeden yapılması gerekenler listesi, izlenmesi gereken 10 film gibi haberler konserve haberlerdir. Bu şekildeki haberler kapsamına tık odaklı haberler de girmektedir.

Tık odaklı haberler ise kullanıcının ilgisini çeken ve tıklama refleksini gerçekleştirmek amacı ile kurgulanmış; dikkat çekici ve merak uyandıran veya sansasyonel ifadeler içeren haberlerdir. Buna göre, başlığın ve içeriğin uyumsuz olduğu veya gerçek dışı bilgilerin yer aldığı, beklentinin tatmin olmadığı durumlardaki başlıklarda haberler yayınlanmaktadır. Bu durum ise ticari amaçlı ve okuyucuyu aldatmayı amaç edinen etik bir soruna işaret etmektedir (Şahin ve Birincioğlu, 2022, s. 239).

Konserve haberlerde okuyucunun dikkati çekmek için her zaman abartılı başlık kullanılmaktadır. Haberin içeriğinde olması gereken objektiflik, doğruluk, güvenilirlik gibi özelliklerden kasıtlı olarak uzaklaşmaktadır ve bunların yerini tıklanma kaygısı almaktadır. Bu haber türünde okuyucuyu yanlış yönlendirme ve hatta uydurma içerikler de bulunmaktadır (Zhou, 2021, s. 1546).

Bu türden haberlerle kullanıcılar tıklanması istenilen siteye hileli başlıklar ile yönlendirilmeye çalışılır. Bu uygulamayı en çok yapan siteler genellikle internet gazeteleridir. Bu sitelerin amacı; sitenin daha fazla tıklanmasını sağlamak ve okuru sitede daha uzun süre tutmaktır. Ücretsiz olarak yayınlanan bu gazeteler, bu yöntemi kar amacı doğrultusunda, ekonomik olarak gelir sağlama açısından kullanılmaktadır (Ormancı, 2019, s. 42).

Konserve haberlerin internet gazetelerinde yeri ve önemini konu edinen bu çalışmanın amacı, internetteki ulusal gazetelerde hangi kategorilerde, kaç adet konserve haber yapıldığını ve diğer haberlerin

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

sayılarını karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışmada *haberturk.com*, *sabah.com.tr*, *hurriyet.com.tr* ve *milliyet.com.tr* internet gazetelerinin ana sayfalarındaki bütün kategoriler taranmıştır. Nicel içerik analizi yöntemi kullanılan araştırmada, 2500'den fazla haber incelenmiş ve toplam 6 tablo ve 3 grafik oluşturulmuştur. Bunların dışında, araştırmada konserve haberlerin özellikleri de belirlenerek bu özelliklere uygun haberlerin incelenen gazetelerde bulunup bulunmadığı da incelenmiştir.

Araştırma, internet gazetelerinde yer alan konserve haber oranını belirlemesi açısından önemlidir. Ayrıca bu çalışmayla, ileride bu konu ile ilgili yapılacak olan çalışmalara ışık tutmak da amaçlanmıştır. Aynı zamanda literatür tarandığında bu konuyla ilgili yapılan çalışmaların oldukça az sayıda olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle bu çalışmanın yapılması gerekli görülmüştür.

Kavramsal Çerçeve: İnternet Gazeteciliği ve Haber Yapısı

İnternetin sunmuş olduğu olanaklarla haberciliğin ve haber yapısının değişime uğraması, yeni bir gazetecilik yapısını ortaya çıkarmıştır. Bu yeni gazetecilik türü olan internet gazeteciliğinin ilk uygulamaları, geleneksel gazetelerin sayfalarını, internet ortamında aynı şekilde, hiç değiştirmeden yayınlamaları şeklinde olmuştur. Sonrasında teknolojinin daha da gelişmesiyle birlikte, geleneksel gazeteler haberlerini internete sadece aktarmakla kalmayıp, internete özgü yeni haber içerikleri de üretmeye başlamışlardır. Dolayısıyla haber yapısı ve gazetecilik, internetle birlikte dönüşüme uğramıştır. Zaman içerisinde, geleneksel haber kuruluşlarından hariç, tamamen bağımsız internet gazeteleri de ortaya çıkmıştır.

Yeni iletişim teknolojilerinin ve internetin sunmuş olduğu imkânlar, internet gazeteciliği gibi yeni bir ortam ortaya çıkarmakla birlikte, bireylerin haber alma, gazetelerin ise haberi iletme şekillerinde değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Basılı gazeteden haber okuma eylemi, internet gazetelerinin yaygınlaşmasıyla beraber bilgisayarlara ve telefonlara taşınmıştır. Sosyal medyanın kullanımının artış göstermesiyle de okurların internet ortamından haber okuma eylemi, sosyal medya hesaplarından gazeteleri takip ederek haber okumasına dönüşmüştür (Aral, 2019, s. 155).

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

Diğer yandan, bu dönüşümle birlikte, internet haber yapısında içerik üretimini belirleyen iki temel özellik kendini göstermiştir. Bunlar multimedya ve hipermetinsellik özellikleridir. İletişim teknolojilerinin getirmiş olduğu fırsatlar sayesinde medya ürünleri de artık sadece bir forma (görüntü, ses, metin) sahip değildir. Dönüşümle birlikte, bütün çeşitli formların bir araya getirildiği yeni bir habercilik biçimi ortaya çıkmıştır (Demir ve Kaderoğlu Bulut, 2020, s. 14).

Dijital medya çağı denilen günümüzde, üretimi ve paylaşımı hızlanmış olan habercilik anlayışı, geleneksel habercilik şekillerini de değişime zorlamıştır. Günümüzde gazeteler, kâğıda basılı haliyle okuyucu ile buluşmayı; televizyonlar, önceden hazırlanmış olan saat dilimlerinde ve formatlarda izleyicilerin karşısına çıkmayı yeterli bulmayarak; internet ortamları, sosyal medya ve mobil uygulamalar gibi ortamlarda varlıklarını sürdürmektedirler. Artık pek çok konvansiyonel medya kökenindeki kurumlar bu hibrit yapıda oluşturulmakta ve diğer interaktif çevrimiçi medya oluşturucuları ile artan bir rekabetin içerisine girmektedir. Toplumun, internet dünyasının fırsatları sayesinde rutin hale gelmiş olan “gerçek zamanlı bilgiye” olan talebi, “son dakika haberciliği” ve “teyit” gibi kavramların gazetecilik alanındaki pratiklerini tartışılır hale getirmiştir. Bugün artık bilgi kullanılabilir olduğu anda paylaşılması gereken bir ürün olarak görülmektedir (Parlak, 2018, s. 60).

Haberlerin hızlı bir şekilde paylaşılması, doğruluk ve gerçeklik kavramlarının önüne geçerek, yerini rekabet kavramına bırakmıştır. Özellikle yurttaş gazeteciliğinin de ortaya çıkmasıyla birlikte amatör şekilde üretilen haberler gelişmiştir. İnternet gazeteciliğinde ön plana çıkan diğer bir haber türü de ‘tık haberciliği’ pratiğiyle haber üretimidir. Bu haberler, ticari amaçlı yapılmaktadır. Okuyucu sitede kaldığı süre içerisinde ve haberi okumak için tıkladığında gazeteler kar elde etmektedir. Bu mantıkla üretilen haberler gün geçtikçe artmaktadır. Konserve haberler de yine bu şekilde oluşturulan haberler içerisinde yer almaktadır.

İnternet Gazetelerinde Konserve Haberler

İnternet, insanlık üzerinde gerçekten çok büyük bir etkiye sahip olan teknolojilerden birisi olarak kabul edilmektedir. Popülerliğinin artması, bireyler veya kuruluşlar arasındaki mesafeyi sosyal, politik ve

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

ekonomik düzeyde bir faktör olarak çok daha önemsiz hale getirmiş ve bugün içinde yaşadığımız küresel köy fenomenine yol açmıştır.

Bu yeni gerçeklik, başta bilgi üretmek ile ilgili olanlar olmak üzere birçok alanda önemli değişikliklere yol açmıştır. Gazeteciliğin eski günlerinde yalnızca basılı nüshaların çoğunu satmaya çalışan gazeteciler, artık haberlerini internet üzerinden, kendi web sitelerinde yayınlamakta ve makalelerini uygun gördükleri her türlü sosyal ağ ortamlarında paylaşarak okuyucularına doğrudan erişilebilir hale getirebilmektedir (Alves, Antunes, Agrici, vd., 2016, s. 197).

Konserve haberler de bu süreçte artış gösteren bir haber türüdür. Bu haberler, istenilen zamanda yayınlanabilen ve her yayınlandığında okuyucunun dikkatini çekebilen ve tıklanma oranı yüksek haberlerdir. Bu nedenle de internet gazeteleri sayfalarına daha fazla ziyaretçi alabilmek ve ziyaretçilerin daha fazla süre kalmasını sağlamak için bu tür haberlere başvurmaktadır.

Konserve haber başlıkları birçok farklı şekilde okuyuculara sunulmaktadır. Bu haberler, okuyucular tarafından duygu ve düşünce olarak tıklama güdüsünü harekete geçirmektedir. Bu tür haber başlıklarının etkisini görmekte olan haber editörleri, internet haberciliğinde tıklanma kaygısı gütmelerinden dolayı bu tür yöntemlere başvurmakta ve internet sayfalarının tıklanma sayısını artırma girişiminde bulunmaktadırlar. Bu bağlamda konserve haberlerle karşılaşmak kaçınılmaz olmakta ve giderek rutin yaşamın bir parçası haline gelmektedir. Sosyal medya ağları, eğlence içerikli haber ve içerik siteleri, basılı görsel ve işitsel medyası olan ve aynı zamanda bu medyalara sahip olmayıp sadece internet ortamında hayatını sürdüren haber ve içerik üretici siteler de bu tür haberler paylaşarak okuyucuyu çekmekte ve bu şekilde gelir sağlamaktadır (Kahraman ve Temel, 2022, s. 550).

Dolayısıyla konserve haberler, daha fazla tıklanmak ve reklam almak amacıyla da yapılmaktadır. Başka bir deyişle, internet gazeteleri bu tür haberleri ticari kaygılarla her gün sayısı daha fazla olacak şekilde paylaşmaktadır.

Diğer yandan, elbette ki yeni kitle iletişim teknolojileri gazetecilere ve gazetelere yeni fırsatlar sunmaktadır. Gazeteciler bu fırsatları kullanarak daha fazla tık almak için farklı haber türlerini kullanmaktadır. Abartılı veya sansasyonel başlıklarla sunulan bu haberlere

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

tıklanma kaygısı, kârlılığı artırmak ve dikkati dağıtmak gibi farklı amaçlarla başvurulmaktadır (Mason, Krutka ve Stoddart, 2018, s. 4).

Bu tür haberler farklı başlık Őekilleriyle okurlara sunulmaktadır. Bu başlıklar, kendi başına anlaşılır olmayan, haber metniyle ve görselle çelişen, yarım cümleyle kurulabilen, yorumlara yer verilen, soru cümlelerinden oluşan veya asıl ögenin gizlendiği özelliklerde de kurulabilmektedir (Bingöl ve Yanık, 2021, s. 28).

Bu başlıklar okuyucunun dikkatini çekerek, onlarda tıklama arzusu uyandırmaktadır. Aynı zamanda tıklanığında okuyucunun o sitede uzun süre vakit geçirmesi de sağlanmaktadır. Çünkü bu tür haber metinleri genellikle uzun olmaktadır ve sürükleyici bir Şekilde yazılmaktadır. Ayrıca farklı linklerle okuyucuyu yönlendirerek, onların yine site içerisinde dolaşmasına imkân tanınmaktadır.

Konserve haber sunumlarına ilişkin tanımlamalarda vurgu haber başlıklarının üzerinde olsa da haber sunumunu hazırlarken kullanılan görseller ve diğer multimedya fonksiyonları da bu habercilik içerisinde yer sahibidirler. Haber başlıklarına iliştirilen görüntülerin haber ile olan ilişkisinin anlaşılmazlığı, merak uyandırıcılığı veya aşırılığı, haberin tık alma amacına başlık metni ile birlikte -hatta kimi zaman tek başına- hizmet eder. Bu kullanımlar sayesinde görece zayıf bir içerik rahatlıkla haber yapılabilmekte veya haber değerü düşük olan bir haber ürünü en çok okunan habere dönüşmektedir. Konserve haberciliğe dair kimi incelemeler sadece başlıklar üzerinden yürüse de görseller de bu işleyiş içinde önemli bir pay sahibidir ve incelenmeye değerdir. Bu tür haber sunumlarında kimi zaman haber ile ilgisiz, yanıltıcı veya abartılı, başlıktaki kelime oyunlarına uygun düşecek görüntüler tercih edilmekte, haber üretim süreci belirli kalıplara göre gerçekteşirken, anlık takip ile düzeltmeler yapılmakta ve bir sonraki haber için daha iyi yollar aranmaktadır (Özyal, 2016, s. 282).

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, konserve türündeki haberlerin internet gazetelerinde ne kadar yer aldığını ve özellikle hangi kategorilerde daha fazla olduğunu tespit etmektir. Ayrıca araştırmada, bu gazetelerde, konserve haber türünde olmayan haberlerin sayısını da ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada konserve haberlerde bulunması gereken özellikler belirlenerek, bu özelliklere uygun haberlerin hangi gazetelerde

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

bulunup bulunmadığı da incelenmiştir. Bunların dışında, 4 gazetenin karşılaştırması grafiklerle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Buna göre, araştırmanın varsayımları aşağıdakilerden oluşmaktadır:

-Konserve haber türleri internet gazetelerinde en çok kadın, sağlık, magazin, yemek tarifleri gibi kategorilerde yer almaktadır.

-Kadın, yemek tarifleri ve sağlık gibi kategorilerde, diğer haberlerden daha fazla konserve haber yapılmaktadır.

-İnternet gazetelerinin her kategorisinde en az bir adet konserve haber türüne rastlanılmaktadır.

-Konserve haberleri diğer haberlerden ayıran özellikler bulunmaktadır.

-Bu özelliklerdeki konserve haberler internet gazetelerinde sıkça görülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

İçerik analizi yönteminin kullanıldığı bu araştırma, 25-30 Ağustos 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. *haberturk.com*, *sabah.com.tr*, *hürriyet.com.tr* ve *milliyet.com.tr* haber siteleri araştırma kapsamına alınarak incelenmiştir. Bu gazeteler, amaçlı örneklem belirleme yöntemiyle seçilmiştir.

Amaçlı örnekleme, olasılık bağlamında olmayan bir örneklem belirleme yaklaşımıdır. Bu tür çalışmalarda, araştırmanın amacına bağlı bir şekilde bilgi bakımından zengin durumların belirlenerek derinlemesine araştırma yapılmasına imkân tanıyan amaçlı örnekleme, belirli ölçütleri taşıyan veya belirli niteliklere sahip olan bir ya da daha çok özel durumlarda inceleme yapmak istendiğinde tercih edilmektedir. Araştırmacı, seçilen durumlar doğrultusunda doğa ve toplum olaylarını ya da olgularını açıklamaya ve bunların arasındaki ilişkileri keşfetmeye çalışır. Amaçlı örneklem yaklaşımının amacı, araştırmada incelenen problemleri aydınlığa kavuşturmak için zengin bilgi içeren durumları seçmektir. Buna göre, amaçlı örnekleme yöntemleri birçok durumda, olgu ve olayların belirlenmesinde ve açıklanmasında yararlı olmaktadır (akt. Koç Başaran, 2017, s. 490).

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

Toplamda 2500’den fazla haberin incelendiği bu çalışmada, araştırma verileri toplanırken her gazetenin bütün haber kategorileri tek tek taranmıştır ve bununla ilgili 6 tablo ve 3 grafik oluşturulmuştur.

Genel olarak 2 çeşit içerik analizi yöntemi bulunmaktadır. Nicel içerik analizi yönteminde, çalışmanın konusu kapsamında ele alınan belgelerin veya dokümanların incelenebilmesi için kategoriler ya da kodlar oluşturulmaktadır. Kategori veya kodlar aracılığıyla bazı kavramlar belirlenmekte ve incelenen dokümanda ne sıklıkta kullanıldığına bakılmaktadır. Başka bir deyişle, gerçek veriye ulaşabilmek için analiz edilen kavramlardan sayısal veriler elde edilmektedir. Nitel içerik analizindeyse, gerçekliğe ulaşabilmek için betimsel bir analiz yapılmaktadır. Bu bağlamda, yüzeysel olarak görünmeyen gizli olan mesajlar da ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır (Metin ve Ünal, 2022, s. 275). Bu çalışmada ise, nicel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmada haberler taranırken sadece haber başlığı taraması yapılmıştır ve başlıklardan yola çıkılarak konserve ve diğer haber ayrımı yapılmıştır. Haber başlıkları incelenerek çalışma yapıldığı için, ‘bir başlığın konserve haber başlığı olup olmadığı nasıl anlaşılır?’ sorusunun da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda araştırma boyunca incelenen haber başlıklarından örnekler aşağıda yer almaktadır:

Tablo 1: Konserve Haberlerinden Örnekler

İnternet gazeteleri	Magazin	Sağlık	Kadın
haberturk.com	‘Bir zamanlar Sertab’ ‘Türkiye bunu bilmeli’ ‘Deniz keyfi’ ‘Etkisi ölçüldü’	‘Grip sezonu başladı’ ‘Ciğeriniz sinyal veriyor olabilir!’ ‘Bu belirtiler depresyonda olduğunuzun işaretleri!’	‘Hangi tütsü ne için kullanılır?’ ‘Bunları buzdolabında saklamayın’ ‘Kendinden emin bir ocuk nasıl yetiştirilir?’
sabah.com.tr	‘Bu gerçeği duyanlar çok şaşırıyor’	‘Kalbinizi korumak için bu hatadan uzak durun!’	‘Kalp krizi riskini azaltıyor çünkü...’ ‘Faydasına inanamayacaksınız’

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

	‘Bu sıradan bir oyun değil!’	‘Doğal antidepresan: Yoğurt’ ‘Kovid kalp hastalıklarını tetikledi’	‘Öyle bir faydası ortaya çıktı ki...’
hurriyet.com.tr	‘Estetiğin doğalı olur mu?’	5 dakika da olsa hareket şart!’ Çocuklara okul dışında İngilizce nasıl öğretilir?’	‘Okulda da sağlıklı beslenmeleri mümkün mü?’ ‘Dersimiz robotik kodlama’
milliyet.com.tr	‘Konuşulan kombinler’ ‘Görkemli geçiş’ ‘Fragmanı rekor kırdı’	‘Ceviz tüketmek için 6 neden!’ ‘Bu kahve başka!’	‘Çocuklarda ekrana bakma sınırı ne olmalı?’ ‘Çocuğunuza sormanız gereken sorular’

Tablodaki örneklerde görüldüğü gibi, konserve haber başlıkları diğer haber başlıklarından net bir şekilde ayrılmaktadır. Tablodan da hareketle, genellikle bu tür haberlerin başlıklarında olan özellikler şunlardır:

-Noktalama işaretlerinin sık kullanılması: soru ve ünlem işaretlerinin, üç nokta ve iki nokta üst üste işaretlerinin kullanımı,

-Kesin yargı içeren başlıkların kullanılması,

-Tamamlanmamış cümlelerle oluşturulan başlıklar,

-‘Bu’ işaret zamiriyle merak uyandıran başlıkların kullanılması,

-Tavsiye niteliğindeki başlıklar,

-Emir kipiyle oluşturulmuş başlıklar,

-Eksik cümlelerden oluşturulan başlıklardır.

Bu özelliklerin dışında genel olarak, gazetelerin sağlık, kadın, yemek tarifleri, çocuk ve mağazin kategorilerinde bolca konserve haber türüne rastlanılmaktadır. Çalışmada ayrıca ele alınan gazetelerde bu özellikleri içeren haberlerin bulunup bulunmadığı da incelemeye alınmıştır.

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

Bulgular

Çalışma kapsamındaki haber siteleri taranırken, sitelerdeki bütün kategoriler tek tek incelenmiştir. Ancak araştırma kapsamındaki siteler internet gazetesi olduğu için, her an güncellenebilmektedir. Bu nedenle artarda 6 gün tekrar tekrar site sayfaları analiz edilmiştir ve birbirine yakın sayılar elde edilmiştir. Bulgulardan oluşturulan tablolar ve grafikler aşağıda sıralanmaktadır:

Tablo 2: Konserve Haberlerin Özellikleri ve Buldukları Gazetelerin Kategorileri

Konserve haberlerin özellikleri	haberturk.com	sabah.com.tr	hurriyet.com.tr	milliyet.com.tr
Soru ve ünlem işareti ile oluşturulanlar	Evet, var, +	Hayır, yok, -	Evet, var, +	Evet, var, +
Yargı içeren başlıklar	Evet, var, +	Evet, var, +	Evet, var, +	Evet, var, +
'Bu' işaret zamiriyle kurulanlar	Evet, var, +	Evet, var, +	Hayır, yok, -	Hayır, yok, -
Tavsiye niteliğinde olanlar	Evet, var, +	Evet, var, +	Evet, var, +	Evet, var, +
Eksik cümleler	Evet, var, +	Evet, var, +	Hayır, yok, -	Hayır, yok, -
Emir kipi kullanılanlar	Evet, var, +	Evet, var, +	Hayır, yok, -	Evet, var, +

Tabloya göre, yargı içeren başlıklar, tavsiye niteliğinde olanlar ele alınan gazetelerin hepsinde yer almaktadır. Buna gör, konserve haberlerin daha çok bu özellikte oluşturulduğu söylenebilir. Diğer yandan, haberturk.com internet gazetesinde her özellikte konserve haberden en az bir adet bulunduğu görülmektedir. sabah.com.tr gazetesinde ise, sadece soru ve ünlem işareti ile oluşturulanlar haricinde, diğer özelliklerdeki konserve haberlerden bulunmaktadır.

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 11, 2023 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

Bunların dışında, hurriyet.com.tr ve milliyet.com.tr haber sitelerinde ise, tavsiye niteliğinde olan, yargı içeren başlıklarla kurulan ve soru ve ünlem işareti ile oluşturulan özellikte konserve haberler yer almaktadır.

Son olarak, emir kipiyle kurulan konserve haberler yalnızca hurriyet.com.tr internet gazetesi dışında diğer ele alınan gazetelerde bulunmaktadır.

Tablo 3: haberturk.com Haber Sitesine Ait Kategoriler, Konserve ve Diğer Haberlerin Sayıları

haberturk.com		
Haber kategorileri	Konserve haberlerin sayıları	Diğer haberlerin sayısı
Dünya	11	100'den fazla
Spor	1	75
Magazin	3	74
Gündem	3	100'den fazla
Ekonomi	4	100'den fazla
Kadın	61	2
Sağlık	100'den fazla	13
Teknoloji	15	50
Gastro (Yemek-seyahat-keşif-macera-gezi)	53	0
Keşfet	100'den fazla	0
Yemek tarifleri	100'den fazla	0
Çocuk	100'den fazla	0
Kültür sanat	14	77
Grafik haber (İstatistikler, tablolar)	100'den fazla	0
Akıl oyunları	33	0
Toplam	198 haber ayrıca 5 kategoride 100'den fazla haber	291 haber ayrıca 3 kategoride 100'den fazla haber

haberturk.com internet gazetesinin haber kategorilerine genel olarak bakıldığında, diğer incelenen gazetelere göre, çok fazla konserve haberin yer aldığı söylenebilir. Özellikle sağlık, keşfet, yemek tarifleri,

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

çocuk ve grafik haber kategorilerinde 100'den fazla konserve habere yer verilmiştir.

Diğer yandan, bu tür haberler genelde sayfanın başında değil de ortalarında ve daha altlarda yer almaktadır. Ancak keşfet, teknoloji, gastro, sağlık ve kadın haberleri kategorilerinde manşetlerde de bulunmaktadır.

Dikkat çeken diğer bir farklılık da haberturk.com haber sitesinin çok fazla haber kategorisi bulunmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, 15 kategoriye sahip olan internet gazetesinin her kategoride konserve habere yer verildiği görülmektedir.

Diğer haberlerin sayısına bakıldığında, toplamdaki konserve haberlerin sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla haberturk.com haber sitesinin konserve haberlere büyük önem verdiği ve bu tür haberlerin haberturk.com sitesi için kurtarıcı konumda olduğu söylenebilir.

Ticari kaygılar ve sayfaları doldurmak için yapılan bu tutum, günümüz internet haber medyası ile ilgili önemli bir tehdit haline gelmiştir. Haber sitelerine kullanıcıların ziyaret etme sayılarını ve haber sitelerinde vakit geçirme sürelerini artırmak için kullanılan bu tür yöntemlerin habercilik etiği bakımından problem teşkil ettiği de açıktır (Çavuş ve Ede, 2021, s. 25). Bu nedenle, haber siteleri, daha fazla tık almak ve kullanıcının sitede kalma sürelerini artırmak için konserve haber sayılarını artırmaktadır.

Tablo 4: sabah.com.tr Haber Sitesine Ait Kategoriler, Konserve ve Diğer Haberlerin Sayıları

sabah.com.tr		
Haber kategorileri	Konserve haberlerin sayıları	Diğer haberlerin sayısı
Son dakika	3	100'den fazla
Gündem	2	100'den fazla
Ekonomi	7	100'den fazla
Yaşam	3	100'den fazla

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 11, 2023 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

Eğitim	36	29
Dünya	3	100'den fazla
Günaydın (Magazin)	5	100
Sigorta	4	59
Tarım	16	2
Teknoloji	11	26
Kadın	63	8
Turizm	12	9
Yemek tarifleri	100'den fazla	0
Toplam	165 haber ayrıca 1 kategoride 100'den fazla haber	233 haber ayrıca 5 kategoride 100'den fazla haber

sabah.com.tr internet gazetesinin ana sayfasında 265'ten fazla konserve haberin yer aldığı tespit edilmiştir ve ayrıca 733'ten fazla diğer haberlere yer verildiği belirlenmiştir. Özellikle yemek tarifleri ve kadın kategorileri sayfalarında daha fazla konserve habere rastlanılmıştır. Bunun dışında, diğer haberlerin yoğun olduğu kategorilerin ise, son dakika, gündem, ekonomi, yaşam, dünya ve magazin sayfaları olduğu görölmektedir.

Diğer yandan, sabah.com.tr internet gazetesinin, haberturk.com'da olduğu gibi, fazlaca haber kategori sayısına sahip olduğu söylenebilir. Aynı zamanda tabloya bakıldığında, her kategoride konserve habere yer verildiği de görölmektedir.

İnternet gazeteleri konserve haberleri, okuyucunun dikkatini çekerek siteyi ziyaret etmesini, site içerisinde uzun süre kalmasını, daha çok linke tıklamasını sağlayarak tıklanma sayılarını arttırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu uygulamalarla reklam gelirlerini yükseltmek de istemektedirler. Kullanılan yöntemler ise, genel olarak, başlıklarda haberin öğelerini eksiltmek biçiminde ortaya çıkmaktadır. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de internet gazeteciliği kullanımının yaygınlaşması ve daha çok kullanıcının sayfaya girmesi ve sayfada daha uzun bir süre kalmasını sağlamak gibi amaçlarla konserve haberlere çoğunlukla

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

başvurulduğu görölmektedir. Gerek geleneksel medyanın internet sayfalarında gerekse tamamen dijital gazetelerde bu anlamda çok sayıda örnek bulabilmek mümkündür (Akyüz, 2019, s. 157).

Tablo 5: hurriyet.com.tr Haber Sitesine Ait Kategoriler, Konserve ve Diğer Haberlerin Sayıları

hurriyet.com.tr		
Haber kategorileri	Konserve haberlerin sayıları	Diğer haberlerin sayısı
Bigpara (Ekonomi)	3	16
Kelebek (Magazin)	1	23
Yaşam	15	3
Toplam	19 haber	42 haber

Bu kategorilerden başka, hürriyet.com.tr haber sitesinde gündem, dünya, spor arena kategorileri de bulunmaktadır. Ancak bu kategorilerde hiç konserve habere rastlanmadığı için tabloda yer verilmemiştir. Ayrıca bu internet gazetesinin her bir kategorisinde birden fazla sayfa sayısı bulunmaktadır. Ancak bu araştırmada kategorilerin yalnızca ana sayfaları, yani ilk sayfaları taranmıştır. Bu nedenle daha az sayıda konserve ve diğer haber sayısı bulunmaktadır.

Bunların dışında, tabloya bakıldığında hurriyet.com.tr haber sitesinde, diğer incelenen haber sitelerine göre konserve haberlerin daha az yer kapladığı görölmektedir. Konserve haberlere daha az yer verildiğinde, rutin ve özel haberlere daha çok yer verilmesi beklenir. Bu bağlamda, hurriyet.com.tr internet gazetesinin, konserve haberler yerine, daha fazla rutin ve özel haberlere yer verdiği tespit edilmiştir. Bu sonuç, diğer haber sayılarından ve gündem, dünya, spor arena gibi kategorilerde konserve haber türüne hiç rastlanılmadığı için söylenebilir.

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

Tablo 6: milliyet.com.tr Haber Sitesine Ait Kategoriler, Konserve ve Diğer Haberlerin Sayıları

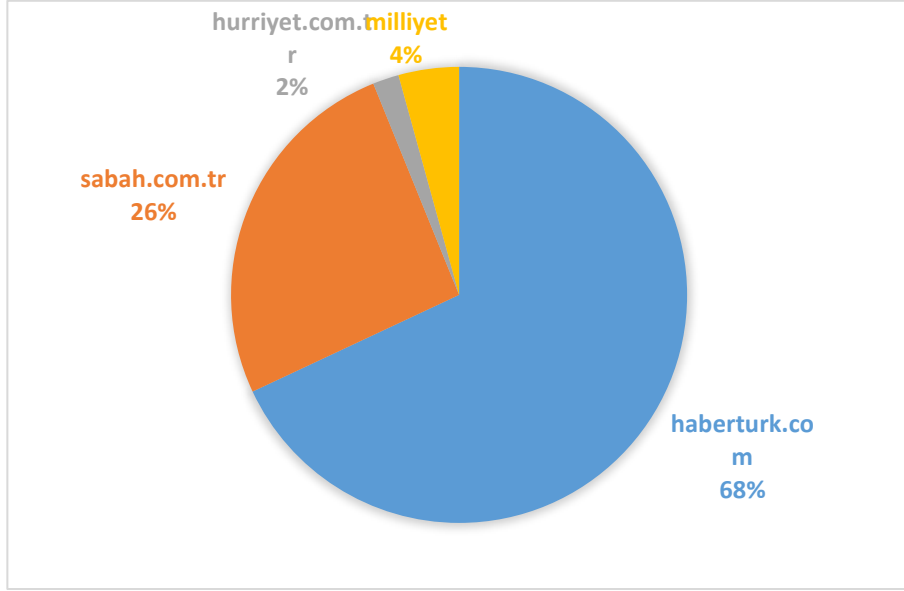
milliyet.com.tr		
Haber kategorileri	Konserve haberlerin sayıları	Diğer haberlerin sayıları
Ekonomi	2	13
Cadde (Magazin)	20	19
Dünya	1	25
Pazar	21	0
Toplam	44 haber	57 haber

Bu kategorilerin haricinde, milliyet.com.tr internet gazetesinde gündem, skorlar (spor haberleri) kategorileri de mevcuttur. Fakat bu kategoriler incelendiğinde, hurriyet.com.tr internet gazetesinde olduğu gibi, konserve haberlerin bulunmadığı gözlemlenmiştir.

Ayrıca tabloda bu kadar az sayıda haber sayısının olmasının nedeni, yine kategorilerde birden fazla sayfa sayısının olmasıdır. Ancak çalışmanın sınırları gereği yalnızca ilk sayfadaki haberler dikkate alınmıştır.

Tabloya bakıldığında, ekonomi, dünya, gündem sayfalarında konserve haberlere ya çok az yer verildiği ya da hiç bu türden haberin yapılmadığı görülmektedir. Aslında bu kategorilerde, rutin haberler daha yoğun olduğu için, zaten konserve habere çok fazla yer verilmemesi gerekmektedir. Bu nedenle, milliyet.com.tr haber sitesinin rutin ve özel haberleri daha fazla önemseydiği ve sayfalarında bu tür haberlere daha çok yer verdiği söylenebilir.

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

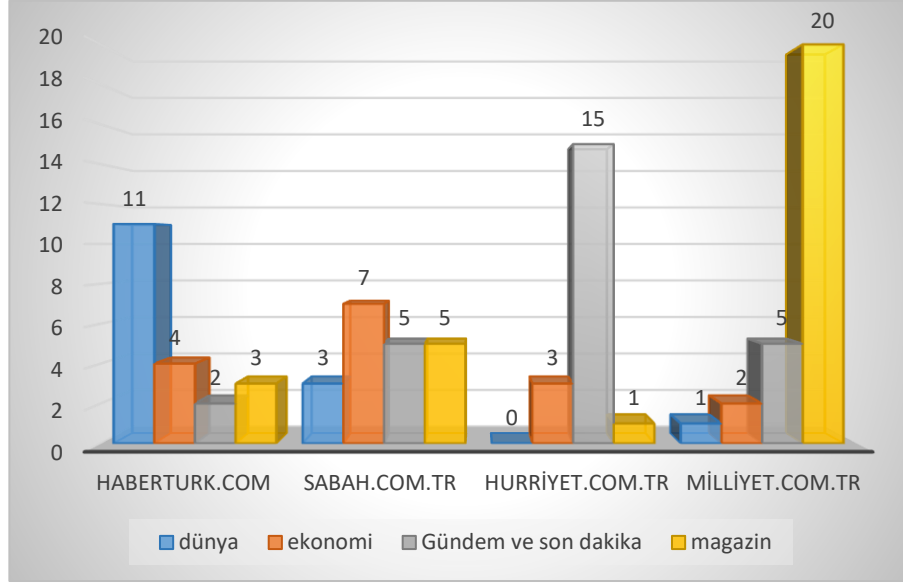

Grafik 1: İnternet Gazetelerindeki Konserve Haberlerin Oranı

Ele alınan toplamda 4 internet gazetesindeki konserve haberlerin oranına bakıldığında, haberturk.com haber sitesinde en çok bu türdeki haberlerin yer aldığı görülmektedir. Diğer yandan, hurriyet.com.tr ve milliyet.com.tr internet gazetelerinde ise, daha az sayıda konserve habere yer verildiği tespit edilmiştir. sabah.com.tr gazetesinde ise konserve haber türünün ortalama bir orana sahip olduğu söylenebilir.

Dijitalleşme ve internet teknolojisiyle multimedya, hipermetin, yakınsama gibi özelliklerin gazetecilik alanında kullanılmasıyla birlikte insanların günlük haber okuma davranışları ve haber üretim süreçleri dönüşmeye başlamıştır. Bu bağlamda, haber dağıtımında hızlı olmak ve tıklanma sayısı öncelikli hale gelmeye başlamıştır. Bunların önemli hale gelmesiyle yarım cümle kullanımları veya öznenin gizlendiği haber sunumları ile beraber klasik tık odaklı ve konserve haber türündeki başlıkların yanı sıra bu yöndeki görüntü kullanımının da olduğu sunumlar ön plana çıkmıştır. Ayrıca tıklanma sayısını arttırmak için ‘şok, flaş, son dakika’ gibi okuyucunun ilgisini çekebilecek tematik haber başlıkları da yoğun bir şekilde kullanılmaktadır (Söğüt ve Öngel, 2022, s. 229).

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

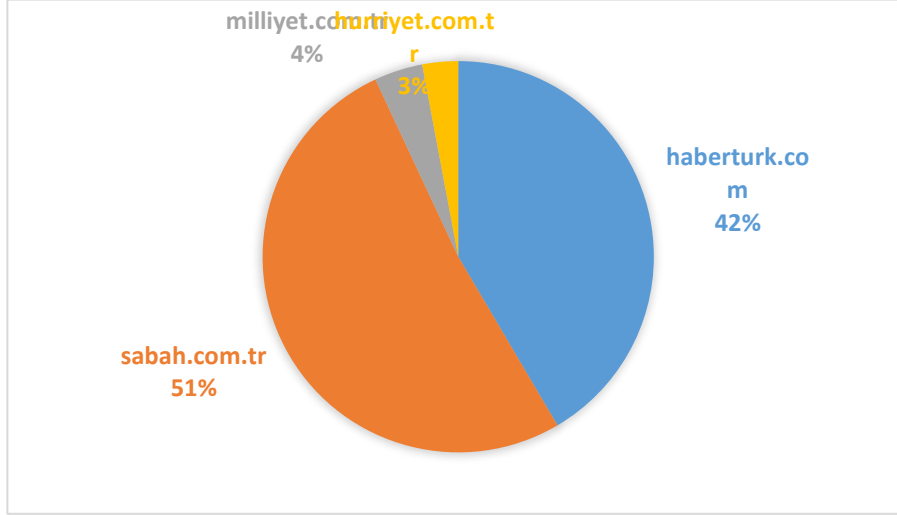
Grafik 2: İnternet Gazetelerinde En Çok Bulunan Kategorilerdeki Konserve Haberlerin Sayısı

Bu grafikte, incelenen her 4 internet gazetesinde de bulunan haber kategorilerindeki konserve haber sayıları gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde, 4 gazetede de magazin kategorisinde daha fazla konserve habere yer verildiği görülmektedir. Ekonomi ve dünya kategorilerinde ise, bu haberlere daha az yer verilmiştir. Çünkü bu kategorilerde olması gerektiği gibi rutin haberler, daha fazla yer kaplamaktadır.

Konserve habercilikte özellikle başlıklar ön plana çıkmaktadır. Haber başlıkları genellikle haberi özetlemek, okuyucunun ilgisini çekmek için tasarlanmaktadır. Dijital gazetecilik biçimleri yaygınlık kazandıkça birçok haber kuruluşu ilgi çekici başlıklar atma yarışı içerisine girmiştir. Bu nedenle haber başlıklarının işlevi yeniden önem kazanmıştır. Sınırsız bilgi bombardımanı içerisinde rekabete giren haber siteleri tık odaklı habercilik başlıklarıyla ve konserve habercilikle manşetleri süslemekte ve okuyucuları haberin içerisine dâhil etmek, haber sitesine ise tık kazandırmak ve nihai olarak da daha fazla reklam geliri elde etmek gibi amaçların peşinde koşmaktadır. Geleneksel gazetecilikte haberin yapı taşlarından biri olan manşetlerin konserve habercilik açısından son dönemde abartılı şekilde kullanımı ise kaliteli habercilik ilkelerinin

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

sarsılmasına ve okuyucuların ekonomik bir getiri nesnesi olarak görülmesine katkı sağlamıştır (Küçükvardar, 2023, s. 149).

Grafik 3: İnternet Gazetelerindeki Diğer Haberlerin Oranı

İncelenen internet gazetelerinin diğer haberlerinin oranına bakıldığında, sabah.com.tr ve haberturk.com.tr gazetelerinde bu türdeki haberlere daha fazla yer verildiği görülmektedir. milliyet.com.tr ve hurriyet.com.tr internet gazetelerinde ise diğer haberlerin oranı düşüktür. Ancak bu durum, ana sayfalarında birden fazla sayfaya yer verilmesi ve araştırmada ilk sayfadan sonraki sayfalara bakılmamasından dolayı bu şekildedir.

Konserve haberlerin bu kadar artış göstermesi dijital gazeteciliğin kendisine has özellikleri olan “hız” ve “okur odaklılık” unsurlarından kaynaklanmaktadır. Gazetecilik alanı dijitalleşmeyle birlikte tıklanma hedefleri, tık tuzağı, sayfa görüntüleme sayısı, banner, arama motoru optimizasyonu, yanıltıcı başlık ve benzeri yeni olgularla ve etik sorunlarla tanışmıştır. Bütün bunların okur/alımlayıcı açısından oluşturduğu sonuç ise, Ionna Kuçuradi'nin (1999) söylemiş olduğu gibi dünyadaki olup biten her şey, yani haber hakkında okuyucunun kendi görüşünü oluşturma deneyiminden mahrum kalmasıdır (Korap Özel ve Deniz, 2019, s. 445).

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

Sonuç ve Öneriler

İnternet teknolojilerinde görülen gelişmelerle beraber, medya ve özellikle gazetecilik alanında ciddi bir değişim yaşanmıştır. Ortaya çıkan bu dijital evrende herkesin çeşitli ortamlarda içerik üretebildiği ve paylaşabildiği bir anlayış içerisinde geleneksel medyanın kapsama alanı oldukça azalmıştır. Bu alanın azalması ve internet gazeteciliğinin yaygınlaşması beraberinde haberin daha fazla kaynaktan doğrulması, nesnellik ve güvenilirlik gibi gazetecilik ilkelerinin yerini, giderek hızlı olma, daha çok tıklanma ve daha fazla rekabet kaygılarının aldığı görülmektedir. Ayrıca gerçek bilgilerin kurguya dönüşümü de bu süreçte yoğun olarak görülen başka bir sorundur.

Diğer bir sorun ise, yine bu süreçte tık odaklı, yalnızca okuyucu sayısını artırmak ve okuyucunun o sayfada daha fazla vakit geçirmesini sağlamak amacıyla yapılan haberlerin sayısının artış göstermesidir. Konserve haber türündeki bu haberlerde okuyucunun ilgisini çekmek için, abartılı başlıklar ve sansasyonel ifadeler bolca kullanılmaktadır. Ayrıca kesin yargı içeren, emir kipiyle kurulan ya da tavsiye niteliğinde olan haber başlıkları sıkça kullanılmaktadır.

Okuyucuları haberi okumaya teşvik eden bu şekildeki haberler, her zaman defalarca yayınlanabilmektedir. Çünkü bu haberlerde zaman kavramı bulunmamaktadır ve bunlar her an okuyucunun ilgisini çekebilecek tarzda haberlerdir. Böyle olduğu için internet gazeteleri ticari kaygılarla konserve türündeki haberlere daha fazla yer vermektedir.

Konserve haberlerin internet gazetelerindeki yeri ve önemini inceleyen bu araştırmada, internet gazetelerinde 4 gazete inceleme kapsamına alınmıştır. Bunlar sırayla *haberturk.com*, *sabah.com.tr*, *hurriyet.com.tr* ve *milliyet.com.tr* internet gazeteleridir.

Çalışmada ele alınan her bir gazetenin bütün kategorileri incelenmiştir. Hem konserve haber sayıları hem de diğer haberlerin sayısı ortaya konmuştur. Arıca bu çalışmada 2500'den fazla haber incelenmiş ve haberlerin konserve haber içeriğinden olup olmadığına bakılmış ve sayılmıştır. Bunun dışında konserve haberlerin özellikleri de belirlenerek, bu özelliklere uygun haberlerin gazetelerdeki varlığı karşılaştırmalı olarak sorgulanmış ve bununla ilgili tablo oluşturulmuştur.

İncelenen bu 4 internet gazetesine de bakıldığında, haberturk.com ve sabah.com.tr haber sitelerinde konserve haber türüne daha fazla yer

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

verildiği görölmektedir. Ayrıca bu haber sitelerinde, diğerlerine göre, daha fazla haber kategorisi de bulunmaktadır ve her kategoride konserve habere rastlanılmaktadır.

Konserve haberler fazla olduğunda, doğal olarak diğer haberlere daha az yer verildiği bilinmektedir. *haberturk.com* internet gazetesindeki diğer haberlerin oranına bakıldığında, konserve haberlerin oranının daha yüksek olduğu görölmektedir. Ancak *sabah.com.tr* internet gazetesinde bu durumun daha orantılı bir şekilde ayarlandığı görölmektedir.

Diğer iki internet gazetesinde ise, ana sayfalar birden fazla sayfadan oluştuğu için daha az sayıda konserve habere rastlanılmıştır. Aynı zamanda bu internet gazetelerinin de haber kategorileri de tek tek taranmıştır ve hiç konserve haber türüne yer verilmeyen kategorilerin de yer aldığı tespit edilmiştir.

Diğer yandan, konserve haber türlerinin eksik cümle, kesin yargı, noktalama işaretlerinin bol kullanımı, tavsiye niteliğinde olması gibi özelliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu özelliklerden yargı içeren, tavsiye niteliğinde olan başlıklar gazetelerin hepsinde yer almaktadır. Bunun dışında, *haberturk.com* haber sitesinde belirlenen her özellikteki konserve haberden en az bir adet bulunduğu görölmektedir. Diğer gazetelerde ise, bu özelliklerdeki haberlerin dağınık şekilde yer aldığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, konserve haberler, okuyucuyu çekmek ve elde tutmak için yapılan, aynı zamanda kar amacı güdülen haberlerdir. Bu haberler, diğer rutin ve özel haberlerin yerini aldığında ve onlardan daha fazla yapıldığında sorun ortaya çıkmaktadır. Bu durumun yaşanmaması için, internet gazetelerinin daha fazla rutin ve özel haberlere yer vermesi gerekmektedir. Ayrıca hızlı olmak, daha fazla tıklanmak ve reklam almak uğruna, esas gazetecilik pratiklerinden de ödün verilmemelidir.

Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019

Kaynakça

- Akyüz, S. S. (2019). 31 Mart 2019 yerel seçimleri öncesi son dakika haber bildirimlerinin içerik analizi: haber türleri, tık tuzakları ve iktidar-muhalefet haberlerinin dağılımı. *İNİF E-Dergi*, 4(2), 153-167.
- Alves, L., Antunes, N., Agrici, O., Sousa, C. M., & Ramos, C. M. (2016). Click bait: You won't believe what happens next. *Fronteiras: Journal of Social, Technological and Environmental Science*, 5(2), 196-213.
- Aral, E. (2019). Yeni bir haber mecrası olarak internet gazeteciliği: Facebook ve Twitter kullanımları üzerine bir araştırma. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 153-175.
- Bingöl, M. ve Yanık, H. (2021). Tık tuzağı habercilik çerçevesinde kamu-ticari haber sitelerinin karşılaştırılması: trthaber.com ile milliyet.com.tr Örneği. *Yeni Medya e-Dergi*, (11), 18-37.
- Çavuş, S. ve Ede, N. (2021). Tık odaklı habercilik: Türk internet haber medyası üzerine bir içerik analizi. *Selçuk İletişim Dergisi*, 14 (1), 23-54.
- Demir, A. S. ve Kaderoğlu Bulut, Ç. (2020). İnternette haber üretimi ve gazeteciler üzerine bir araştırma: alternatif bir kavramsal çerçeve denemesi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 13-22.
- Kahraman, S. ve Temel F. (2022). Sosyal içerik üreten internet sitelerinde 'Clickbait' yansımaları. *Erciyes Akademi*, 36(2), 539-558.
- Koç Başaran, Y. (2017). Sosyal bilimlerde örnekleme kuramı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(47), 480-495.
- Korap Özel, İ. ve Deniz, Ş. (2019). "Tık" ve "etik" arasında sıkışan gazetecilik: İnternet gazeteciliğinin ortaya çıkardığı yeni etik sorunlar ve gazetecilerin konuya bakış açısı üzerine bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 443-466.
- Küçükvardar, M. (2023). Tık odaklı habercilik çerçevesinde ekonomi haberlerinin incelenmesi. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (42), 145-168.
- Mason, L. E., Krutka, D. G. and Stoddard, J. (2018). Media literacy, democracy, and the challenge of fake news. *Journal of Media Literacy Education*, 10(2), 1-10.

- Sabahçı, B. (2023). İnternet gazetelerinde konserve haberlerin yeri ve önemi: Örnek gazeteler üzerinden inceleme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 197-219. DOI: 10.54557/karataysad.1361019
- Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 273-294.
- Ormancı, M. (2019). Clickbait haberlere yönelik okur tutumları: Selçuk Üniversitesi örneği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya.
- Özyal, B. (2016). Tık odaklı habercilik: Tık odaklı haberciliğin Türk dijital gazetelerindeki kullanım biçimleri. *Global Media Journal TR Edition*, 6(12), 273-301.
- Parlak, M. O. (2018). Yeni medya ve haberciliğin dönüşümü. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 59-82.
- Söğüt, Y. ve Öngel, A. (2022). Yeni medya-dijitalleşme ve tık odaklılık: Habertürk ve Hürriyet gazetesi örneği. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 212-230.
- Şahin, Z. B. ve Birincioğlu, Y. (2022). Tık odaklı başlıklar ve okuyucu refleksleri üzerine bir araştırma: Odak grup çalışması. *TRT Akademi*, 7(14), 236-261.
- Zhou, Z. (2022). The analysis of click bait in we media era. In *2021 International Conference on Social Development and Media Communication (SDMC 2021)* (pp. 1544-1547). Atlantis Press.

Elektronik kaynaklar

- haberturk.com ana sayfası, Erişim tarihi: 25 Ağustos 2023
- hurriyet.com.tr ana sayfası, Erişim tarihi: 26 Ağustos 2023
- milliyet.com.tr ana sayfası, Erişim tarihi: 30 Ağustos 2023
- sabah.com.tr ana sayfası, Erişim tarihi: 27 Ağustos 2023

Ezgin Ağıllı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 23.08.2023

Makale Kabul Tarihi: 09.10.2023

BABALIK DENEYİMLERİNİ ŞEKİLLENDİRMEDE ANNELERİN ROLÜ: BİR YAŞAMÖYKÜSÜ ÇALIŞMASI*

Sibel EZGİN AĞILLI**

Öz

Son yıllarda erkeklik çalışmaları kapsamında, babalık üzerine yapılan araştırmaların arttığı, özellikle babalığın değişim ve inşa süreçlerine odaklanıldığı görölmektedir. Ancak bu tür olguları anlamak için kadınlar, özellikle de anne olanlar ile yapılan çalışmaların sayısına çok az rastlanmaktadır. Oysa babalığın değişimini veya yeniden inşa süreçlerini anlamak ve farklı perspektiflerden incelemek için kadınların görüşlerine ve deneyimlerine yer vermek önemlidir. Bu çalışmanın amacı da yüksek eğitilmiş kadınların, yaşamöykülerinden yola çıkarak, babalığın değişim sürecini anlamak ve babalık inşasında annelerin rolünü incelemektir. Çalışma, nitel yöntem desenlerinden biri olan yaşamöyküsü kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Türkiye’deki bir devlet üniversitesinde çalışan, evli ve en az bir çocuğa sahip on kadın akademisyenin yaşamöyküleri dinlenilmiştir. Veriler, söylem analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak babaların değişim sürecinde oldukları ve akademisyen annelerin, babaların değişiminde etkin rol oynadıkları ve öncü oldukları görölmüştür. Ayrıca annelerin, geleneksel-ataerkil babalığı yeniden inşa etmediği, aksine bu model babalığı aşındırma girişiminde oldukları ve bu sayede babalara “uzman konumundan seslenerek” aile içerisinde kendilerine öznel bir alan açtıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babalık, Babalar, Annelik, Toplumsal Cinsiyet, Yaşamöyküsü Yöntemi.

* Bu çalışma 12-14 Mayıs 2022 Tarihinde gerçekleştirilen 8th International Conference on Gender Studies: Gender & Art and Other Gender Studies konferansında bildiri olarak sunulan ve sadece özet metni basılmış olan “Fatherhood/s and Fathers Reflecting on the Life Stories of Academician Mothers” başlıklı çalışmanın genişletilmiş ve güncellenmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, sibel.ezgin@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1403-9163.

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

The Role of Mothers in Shaping Fatherhood Experiences: A Life History Study

Abstract

In recent years, within the scope of masculinity studies, there has been an increase in research on fatherhood, with a particular focus on the processes of transformation and construction of fatherhood. However, studies conducted with women, especially those who are mothers, in order to understand such phenomena are very rare. Nevertheless, it is important to include the views and experiences of women in order to understand the processes of change or reconstruction of fatherhood and to analyse them from different perspectives. The aim of this study is to understand the process of transformation in fatherhood and to examine the role of mothers in the construction of fatherhood based on the life histories of highly educated women. The study was conducted using the qualitative research method life history. In this framework, the biographies of ten female academics working at a state university in Turkey, who are married and have at least one child were listened to. The data was analysed using the discourse analysis technique. As a result, it was observed that fathers were in the process of transformation and academic mothers played an active role and were pioneers in the transformation of fathers. Furthermore, it was concluded that mothers do not reconstruct traditional-patriarchal fatherhood, but rather try to erode this model of fatherhood, creating a subjective space for themselves within the family by addressing fathers from an “expert position”.

Keywords: Fatherhood, Fathers, Motherhood, Gender, Life History Method.

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

Giriş

Tarihsel süreçte, üretim araçlarının geliştirilmesi, özel mülkiyet ve artı ürünün ortaya çıkması, aile içerisindeki anne ve babanın konumlarını yeniden inşa etmiştir. Gelişmelerle beraber ana hukukunun geçerliliğini yitirmesi yerine baba hukukunun hâkim olması, aile içerisinde, babanın bir iktidar kazanmasını sağlamıştır. Aile, baba hukukunun geçerli olduğu ataerkil bir yapıya dönüşmesi, erkekliğin inşasında ve erkeklerin çıkarlarına yönelik edimlerde bulunması noktasında fonksiyonel bir rol oynamaktadır. Sancar'ın da ifade ettiği üzere, aile, erkeğin babalık rolünü, aile içerisindeki diğer bireyler üzerinde otorite kurmak amacıyla icra ettiği takdirde bir iktidar alanına dönüşmekle birlikte babalığın bu tür icrası erkeğin 'kendini gerçekleştirme gücünü' de elde etmesini sağlar (Sancar, 2009, s. 124). Bu anlamda aile içerisinde, bir yandan gündelik hayattaki sıradan edimler gerçekleştirilirken diğer taraftan iktidar ilişkilerinin varlığı söz konusudur (Thoma, 2011, s. 133). Bu minvalde erkekliği ve iktidarını inşa eden bir kurum olarak aile, merkezi bir konumdadır. Bu nedenle erkeklik tartışmalarının önemli konularından biri de babalık ve babalık icrasıdır.

Bununla beraber erkekliği irdeleyen bazı araştırmacılar, erkeklik krizinin varlığından söz eder. Erkeklik krizi, aile içerisindeki erkeğin otoritesinin, iktidarının erozyona uğradığını ve erkekliğin gerek eşcinsel hareketler gerek kadın hareketleri gerekse de kadınların kamusal hayatta görünürlüğünün artmasıyla beraber değişime uğradığını anlatır (Connell, 1998; Connell, 2019). Bu bağlamda erkeklik krizinin, babalık normlarını da etkileyeceği kanısına varmak mümkündür. Bu nedenle erkeklerin toplumsal rollerinden biri olan babalığın yeniden tartışılması gerekmektedir. Nitekim kadınlıkla annelik eşanlımlı kavram kategorisi içerisinde tanımlanmasına ve kadınların kendi bedeni ile ilişkilendirilerek anneliğe hazır olduğu vurgulanmasına rağmen, erkeklerin babalık rolünü içselleştirebilmesi için zamana bir araçsallık atfedilir. Toplumsal yaşamda kullanılan, 'erkekler evdeki bebeğin varlığına zamanla alışır', 'babalık rolü sonradan kazanılır' ifadeleri, bunu ortaya koyar niteliktedir. Böylece baba, çocukla iletişim, çocuk bakım, çocuk eğitimi konularında genellikle dışarıda bırakılır. Kadınlar ise çocuklarla özdeşleştirildiği için çoğu zaman tüm sorumluluk annelere yüklenir. İlgili olarak Welldon' da (2001, s. 29) toplumsal ve kültürel yapının önemine dikkat çekerek, anne olan kadınların toplumun kabul gördüğu annelik rollerini zamanla içselleştirme

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

eğiliminde olduklarına, böylece bedenleri kadar zihinlerinin de annelikle iç içe geçmeye ve buna uygun bir benlik oluşturmaya başladıklarına vurgu yapar. Sancar, “baba olmayı erkek olmanın en zor hallerinden biri” olarak tanımlayarak baba ile çocuk arasında biyolojik bir bağın olmamasını ikisi arasındaki ilişki açısından bir belirsizlik içerdini ve toplumsal düzlemde baba çocuk ilişkisini kurma noktasında anneye ihtiyaç duyulduğunu ifade eder (2009, s. 120). Bu, ilişki ağlarının belirlenmesinde ya da babalık yapma edimlerini belirlemede biyolojik bağdan daha fazlasını bilmek gerektirdini düşündürmektedir. Bu anlamda toplumsal, kültürel, siyasal değerlerin veya psikolojik ilişkilerin varlığını irdelemekle beraber toplumun farklı kesimlerinin babalığı nasıl inşa ettiğini de tartışmak gerekir. Nitekim bazı çalışmalarda uzmanların ve uzman bilgilerinin babalığı inşasında önemli rolü olduğu vurgulanmakta (Lupton ve Barclay, 1997; Miller, 2011) iken bazı çalışmalarda da erkeklerin ilgili babalık tavırları ve davranışlarının, aile ve eşlerinden destek aldıklarında artış gösterdiği ifade edilmektedir (Hawkins vd. 1993; Miller, 2011; Habib, 2012; AÇEV, 2017). Hawkins, Christiansen, Sargent ve Hill (1993) babaların çocuk bakımı ve çocukla ilgilenme konularında anneleri model aldını vurgulamaktadırlar. Diğer taraftan Türkiye kapsamında erkeklik ve babalık konusunda kadınlarla gerçekteştirilen çok az çalışma bulunmaktadır ve bunlardan birisi Yavuz’un *Ataerkil Egemen Erkeklik Değerlerinin Üretiminde Kadınların Rolü: Trabzon Örneği* adlı makalesidir. Yavuz’un çalışması, doğrudan babalığa odaklanmasa da babalık rolleri, erkekliğin inşasında ve kurulmasında önemli olduğu için, babalık konusuna da katkı sağlayıcı niteliktedir. Yavuz’un bu çalışmasının sonucuna göre, ataerkil ideoloji tarafından desteklenen geleneksel erkekliğin inşasında kadınların etkin rol oynadığı ortaya çıkmıştır (Yavuz, 2015). Bir diğer i se, Kocatepe ve Bilgi’nin *Toplumsal Bir İnşa Olarak Babalık: Annelerin Yaşam Öykülerinde Baba İmgesi* başlıklı çalışmasıdır. Araştırmacılar, kadınlar tarafından yeni babalığın yüceltildiği ve kadınların cinsiyetçi iş bölümünü yeniden inşa ettikleri (Kocatepe & Bilgi, 2018) sonucuna ulaşmışlardır. Görüldüğu üzere, Türkçe literatürde babalığın inşasında annelerin görüşlerini ve deneyimlerini ele alan çalışmalar oldukça azdır. Bu durum babalığın değişim sürecindeki tavır, duruş, rollerine karşılık aile içinde annelerin konumunun ne olduğunu irdeleyen çalışmaların geri planda kaldını düşündürmektedir. Nitekim Habib (2012) de babaların babalık rollerindeki değişimleri ve babalık

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

kimliklerinin oluşunu konusunda daha fazla araştırma yapılması gerektiği konusunda öneriler sunmaktadır. Bununla beraber Türkiye ekseninde yapılan söz konusu çalışmalar (Yavuz, 2015; Kocatepe ve Bilgi, 2018), belirli bir bölgeyi kapsamaktadır. Her iki çalışma da Karadeniz Bölgesi'nde gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmalardaki örneklem grubunun sosyoekonomik düzeyi, alt ve orta grubu temsil etmektedir ve çoğunluğu ev kadınıdır. Bununla beraber Kocatepe ve Bilgi'nin (2018) yaptığı çalışmada, 15 katılımcıdan hiçbirisi üniversite mezunu olmayıp, ikisi üniversite eğitimine devam etmektedir. Yavuz'un (2015) 20 katılımcıyla gerçekleştirdiği çalışmada ise, sadece 3 katılımcı üniversite mezunudur. İlgili çalışmaların örneklem grubu, görece düşük eğitim seviyesine sahip annelerden oluşmaktadır. Bu çalışma, babaların değişimini de konu edinerek, eğitim düzeyi yüksek annelerin eşlerinin babalık deneyimleri üzerindeki etkilerinin ve babalık inşasındaki rollerinin ne olduğu merakından yola çıkılarak yürütölmüştür. Nitekim bazı araştırmalarda, özellikle de eğitim düzeyi yüksek annelerin desteğinin, babalık rolleri üzerinde etkili olabileceği ifade edilmektedir (AÇEV, 2017; Pleck ve Hofferth, 2008). Böylece, babalık deneyiminin değişim süreci ile annelerin eğitim seviyeleri arasında bir ilişki olabileceği düşünölmektedir. Ayrıca farklı sosyal kesimlerden gelen kadınların, babalık pratiklerine dair düşüncelerini anlamak ve seslerini duymak önemlidir. Bu nedenle, yüksek eğitim seviyesine sahip anneler, örneklem olarak seçilmiştir.

Bu çerçevede araştırmada, eğitim düzeyi yüksek annelerin babalığın değişiminde ve babalığın inşasında nasıl bir rol oynadıkları bir devlet üniversitesinde çalışan akademisyen annelerin yaşamöykülerine odaklanılarak tartışılacaktır. Böylece araştırma boyunca bir yandan babalık rol ve modellerinin değişip değişmediği, değiştiyse ne yönde bir değişim gerçekleştiği takip edilirken bir yandan da babalığın inşasında annelerin rolünün ne olduğu da sorgulanmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve Babalık: Değişimler, Krizler

Babalık ve babaların rollerinin de kültürel, toplumsal ve ekonomik olarak belirlendiği yönünde tartışmalar mevcuttur (Furstenberg, 1995; Lupton ve Barclay, 1997; Daly, 1993). Nitekim İlk Çağlardan itibaren babalık veya baba, simgesel olarak güç ve otorite ile temsil edilmektedir. Çoğu zaman babanın gücü, yaratmakla eşdeğer görölmektedir. Metaforik olarak baba, dölleme işlevinden dolayı "yaşam ruhunu veren", "soyu

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

üreten” anlamına gelmektedir (Berkıay, 2012; Delaney, 2014). Bu anlamlar, babanın otoritesini meşrulaştırıcı bir rol oynamaktadır. Böylece babanın işlevinin üstünlüğü vurgulanmış olmaktadır (Berkıay, 2012, s. 51-65).

Bununla beraber, tarihsel konjonktüre bakarak, babalığın anlamında zaman zaman değişiklikler olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim XIX. yüzyıl kapitalist ekonomi toplumuna geçişle birlikte, ilk çağlardaki dölleme metaforlarının yerine, iş bölümü, babanın otoritesini de belirler hale gelmiştir. Kamusal hayatta etkin olan ve ekonomik gücü elinde bulunduran erkek hem çocuk üzerinde hem de kadın üzerinde hak iddia ederek, bir otorite kurmakta ve ‘reis’ olarak yüceltilmekteydi (Çabuklu, 2007; Sancar, 2009). Ancak bu otoritenin bir babalık krizinin ardından yeniden kurulduğunu ifade etmek gerekir. Böylece XIX. yüzyılda geniş aile içerisinde var olan yaşlı baba otoritesi ve babadan oğula geçen bir babalık öğretisi yıkılmıştır. Onun yerine, genç ve modern babalar, çekirdek aile içerisinde eşi ve çocukları üzerinde piyasadan aldığı güçle birlikte iktidar kurmaya başlamıştır (Sancar, 2009, s. 121-124). Babalık, piyasadan güç alsa dahi, ataerkil değerlerden uzak bir babalık inşa edildiğini söylemek mümkün değildir. Aksine hem ataerkil hem de kapitalizmin ilişkiselliği ile inşa edilen bir baba figürü, bu yüzyılda hâkim olmuştur.

Bu ataerkil ve kapitalist kültürden beslenen geleneksel babalığın özellikleri; başta ailenin geçimini sağlamak olmak üzere, duygularını göstermekten imtina eden, nezaketsiz ve anlayışsız olarak nitelendirilmektedir (Sancar, 2009, s. 143). Dahası, duygusal emeğin kadınların işi olduğuna inanan (Hooks, 2018, s. 108) bir erkek modelidir. Duygularını göstermeme, ataerkil erkekliğin bir özelliği olup babaları ile çocuklarının samimi ilişkiler kuramamasının nedeni olarak görülebilir. Ataerkil toplumların başlangıcından itibaren erkeklerin, doğaları gereği duygusal olmadığı hakikati ileri sürülür ve bu hakikat modern hayatta kapitalizm ve iş yaşamı bahanesiyle sürdürölmeye devam edilir.

1970’li ve 80’li yıllar ise, babalığın değişimi üzerine tartışmaların yükseldiği bir dönemdir. Bu dönemde, babalık konusuna ilgi de artmaya başlamıştır. 1990’larda babalığın çeşitli yönleri hakkında daha kapsamlı ve eklektik bir sosyal bilim literatürü üretilmiştir (Larossa, 1988; Marsiglio, 1993). Bir takım toplumsal unsurlar, aile içerisindeki babalığın değişimi ile ilgili tartışmaları tetiklelemiştir.

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

Babalığın değişimiyle ilgili en önemli unsur, XIX. yüzyılda olduğu gibi ekonomik temellidir. İlk olarak annelerin, işgücüne katılım oranlarının artmasının etkililiğini vurgulamak gerekir. Bununla birlikte, babaların, çocuklarının bakımı ve ilgisi konusunda daha fazla rol aldığı ifade edilmektedir (Cabrera, vd., 2000; Gerson, 1993; Goodwin, 2009; Hooks, 2018). İkinci olarak feminizmle birlikte kadının ev işleri, erkeğin kamusal işleri üstlenmesi gerektiği özcü yaklaşımlar ve toplumsal cinsiyet rollerinin sorgulanmaya başlanması ile babalık rollerindeki değişimlerin ortaya çıktığı, bazı babalık tartışmalarında dile getirilmektedir (Lupton ve Barclay, 1997; Miller, 2011). Bunların yanı sıra XX. yüzyılın ortalarında başlayan erkek hareketi de aileyi dönüştürmede ve toplumsal cinsiyet ideolojisini ters yüz etmede etkili olmuştur (Furstenberg, 1988, s. 198-199). En nihayetinde, (kadınların işgücüne katılımı, kadın hareketleri, erkek hareketi) bu üç toplumsal unsurun, otorite, tahakküm kavramları ve güç ilişkileri çerçevesinde kurulan erkekliğin krizine neden olduğunu vurgulamak gerekir (Connell, 2019). Böylece babaların, ‘şimdiye kadar hiç olmadığı gibi değiştikleri’, babalık tartışmalarının ana eksenini oluşturmaktadır (Segal, 1992, s. 13). Daly, bu yeni babalığın, eski babalıktan çok farklı olduğunu iddia eder (1993, s. 527). Değişen yeni babalık, eve ekmek getiren geleneksel babalıktan farklılığı içermektedir. Yeni babalık, çocuk bakımına dahil olan, çocuklarına ilgi gösteren, duygusallığını ifade etmekten çekinmeyen ilgili ve katılımcı bir babalığa dönüşmüştür (AÇEV, 2017; Sancar, 2009). “İlgili ve katılımcı babalıkların yaygınlaşması aynı zamanda eşitlikçi erkeklik biçimlerini pekiştirmektedir” (AÇEV, 2017, s. 14). Aynı zamanda yeni babalığın çocukların gelişimi üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu tartışan çalışmalar da bulunmaktadır (Cabrera vd., 2000).

Bununla beraber, babalığın sevgi dolu, katılımcı, ilgili yeni babalık formuna dönüştüğüne dair çeşitli fikirler öne sürülse de erkeklerin büyük çoğunluğunun, hala anneler kadar çocuğun bakımında ve gelişiminde etkin rol oynamadığını ileri süren düşünürler bulunmaktadır. Hooks bunu, müşfik ataerki kavramı ile açıklık getirir. Ona göre erkeklerin düşüncelerinde ve eylemlerinde bir değişim olsa da erkekler, müşfik bir ataerki tasavvurunu desteklemekten de geri kalmamaktadır. Müşfik Ataerki’ye göre; “baba şefkatli ve nazik yöneticiydi ama hala ipler onun elindeydi” (Hooks, 2018, s. 122). Pleck ve Pleck ise, yeni babalığın eşitlikçi idealinin söylemsel düzeyde yürütüldüğünü, pratikte icra

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

edilmediğini vurgularlar (1997, s. 35) Larossa da benzer bir şekilde babalık figüründe görülen değişikliğin minimal olduğunu, annelerin hala çocuk bakımında birincil rol oynadığını, bu nedenle babaların teknik olarak mevcut ama işlevsel olarak namevcut olduğunu vurgular (1988, s. 456-457).

Türkiye’de babalık çalışmalarına bakıldığında; farklı babalık modellerinin yanı sıra hâkim babalık modelinin, hala ev dışında çalışan evin geçimini sağlayan, ailenin reisi konumunda olan, çocuk bakımına katılım göstermeyen, ev işleri ile ilgili sorumluluklar üstlenmeyen, otoriter, dahası kapitalist ataerkil ilişkiler çerçevesinde biçimlenen geleneksel babalık modelinin olduğu ifade edilir. Bunun dışında özellikle orta sınıf ve üzeri ailelerde; ilgili, katılımcı babalığın az da olsa görünürlüğüne dikkat çekilir (AÇEV, 2017; Bozok, 2013; Bozok, 2018; Sancar, 2009). Barutçu ve Hıdır’ın yapmış olduğu çalışmaya göre babalar, egemen cinsiyet kodlarının dönüşümü adına destekleyici söylemlerde bulunmalarına rağmen, çocuk bakımı söz konusu olduğunda anneler daha aktif konumdadırlar ve babalar ebeveynlik rolleri konusunda hala ikincil planda yer almaktadırlar (2016, s. 41-43). Ayrıca günümüzdeki teknolojik gelişimlerin hızlanmasıyla birlikte, sosyal ağlarda görünüm sağlayan babalarla yapılan, birbirinden farklı sonuçlara ulaşılan çalışmalar bulunmaktadır. Demiriz ve Baran (2018, s. 1087), yaptıkları çalışma sonucunda, blogger babaların çocuklarıyla ilgilenmelerine, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını ve cinsiyetçi iş bölümünü eleştirmelerine rağmen evde eşit sorumluluk almadıklarını ifade etmektedirler. Gökali ve Özer (2019, s. 401-402) ise, babaların, toplumsal cinsiyet normlarına eleştirel yaklaştıkları ve anneler kadar ev içerisinde sorumluluk aldıkları ve tüm bunları baba çocuk ilişkilerine yansıttıkları sonucuna ulaşmışlardır. Tol ve Taşkan (2018, s. 40-49); Ankara, İzmir ve İstanbul illerinde yürütölen babalık üzerine kapsamlı araştırmalarının sonucunda, geleneksel babalık, arada kalmış babalık olarak kategorileştirilen yeni geleneksel babalık, hevesli babalık, gayretli babalık ve bunların yanı sıra çizgi dışı olmak üzere çok farklı babalık modellerine ulaşmışlardır. Toplumda en yaygın babalık kategorisinin hala geleneksel babalık olduğunu, cinsiyetçi kalıp yargıları ortadan kalkmış, kız/oğlan çocuk ayrımı yapmayan eşitlikçi bir baba figürünü oluşturan çizgi dışı babalığın ise, toplumda yok denecek kadar az olduğunu vurgulamaktadırlar. Kocatepe ve Bilgi, (2018, s. 57), babalığın inşa sürecini anlamaya yönelik yürüttükleri çalışmada,

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

kadınların eşlerinin babalığını, çocukla oyun oynayan, vakit geçiren şeklinde tanımladıklarını dile getirmektedirler. Bu anlamda kuşaklararası farka vurgu yaparak kendi babalarının soğuk, duygusal yakınlıktan uzak olan eski babalık modeli, eşlerinin ise çocuklarla yakın ilişki kuran duygularını ifade eden yeni babalık modeli çizdiklerini söylemektedirler.

Kadınların Annelik Kimliğini, Babalık İnşası Üzerinden Tartışmak

Babalık literatüründe karşılaşıldığı üzere, babalığın değişmesine rağmen hala kadınların ev ve bakım emeği konularında birincil rol oynadığı görölmektedir. Aynı şekilde annelikle ilgili tartışmaların merkezinde, kamusal alanda çalışsa da çalışmasa da hala çocuk bakım ve yetiştirme konularında annelerin sorumlu olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Hays, 1991). Bu tarz erkek ve kadın arasındaki emek, iş ve mekân ayırımı, ev içerisindeki eşitsiz iş bölümü tartışmaları, babalık ve erkeklikte olduğu gibi kadınlığın kültürel ve tarihsel olarak inşa edilmesiyle de ilgilidir. Beauvoir cinsiyetler arası eşitsizliğin temelinde doğa ve kültür ikiliğinin yer aldığını vurgular. Özellikle “kadın doğulmaz, kadın olunur” (2019, s. 13) ifadesiyle, kadınların cinsiyetinin kültürel ve tarihsel olarak inşa edildiğine dikkat çeker. Bu çerçevede erkeğin rasyonel, mantıksal düşünen ve doğaya hükmeden bir varlık olarak kabul edildiği ve “bilen” özne konumuna yerleştirildiği; karşıtını oluşturan kadının ise duygusal, irrasyonel, bağımlı, “bilinen” bir nesne olarak konumlandırıldığı ifade edilebilir.

Akıl yetisine sahip olma (bilen) ve duygusal olma (bilinen), kadın ve erkeklerin mekânsal konumunu ve eylemlerini de etkilemektedir. Bu minvalde erkeklerden beklenenin aksine, kadınlardan makbul bir anne olması ve duygu işi olarak tanımlanan ücretsiz bakım emeğini yüklenmesini beklemek, kadın ve erkeğin eşitsiz konumuna işaret etmektedir. Erkeği özne olarak yücelten, kadını nesne konumuna indirgeyen tarihsel sürece ve ataerkil kültüre odaklanan Beauvoir’e göre “erkek öznedir, mutlak olandır, kadın başkadır”. Böylece o, erkek özgür öznenin aşkınlığına karşıt olarak, erkek özne tarafından “mutlak başka” olarak algılanan ve konumlandırılan kadının içkinliğe mahkûm olduğunu ifade eder. Özellikle ev içi emek ve annelik, kadını içkinliğe hapseder; bu durumda kadınlar kendi özgürlüğünü sınırlandıran çocuk doğurmak, annelik, ev işleri gibi meşguliyetleri içselleştirme eğiliminde olmaktadır (2019, s. 26). Daha önce de ifade edildiği üzere kadınların örneklem olarak

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

alındığı ve babalık/erkeklik ekseninde yürütölen araştırmalarda da kadınların, ev işlerinin ve çocuk bakımının kadının rolü olduğunu kabul ettiği; erkeği geçim sağlayan kişi olarak kamusal alanla ilişkilendirdiği; dahası kadınların kalıplaşmış toplumsal cinsiyet yargılarını içselleştirdikleri ortaya çıkmıştır (Yavuz, 2015; Kocatepe ve Bilgi, 2018). Öte taraftan kadınların toplum tarafından belirlenen geleneksel cinsiyet normlarını, annelik sorumluluklarını içselleştirmesinin bir yönünü, “anne bekçiliği” olarak Türkçeleştirilmiş İngilizce “maternal gatekeeping” oluşturmaktadır. Kavram birçok değişkenlerle açıklanmakla birlikte bazı araştırmacılara göre, anne bekçiliği, geleneksel toplumsal cinsiyet normlarını içselleştiren annelerin, babaların ev işleri ve çocuk bakımına katılımına engel olmasını ima etmekle birlikte aile içerisinde kadın ve erkeğin iş bölümü yapmalarına engel olduğunu da anlatmaktadır. Bu durum, aynı zamanda cinsiyetçi iş bölümünün devamlılığına neden olmaktadır (Allen & Hawkins, 1999; Poortman ve Van Der Lippe, 2009). Yavuz ise (2015, s. 128), geleneksel toplumsal cinsiyet yargılarının benimsendiği bir düzenin kurulmasında, annelik ve babalığın yeniden inşasında kadınların da rolünün olmasını, kapitalizmle güçlenmiş bir ataerkillikten başka alternatif bir düzeninin olmaması ve kadınların bu düzeni onaylamalarından başka bir çarelerinin olmaması ile açıklar. Bu durum aynı zamanda Connell’in erkeklik inşasında kadınların durumunu içeren düşüncelerini akla getirmektedir. Nitekim Connell’a göre (1998, s. 248, 249) erkekler, kadınlar üzerindeki hâkimiyetini, otoritesini sürdürmek ister ve o, bu noktada hegemonik erkekliğin, kadınlarla iş birliğine ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Bu aynı zamanda erkek egemenliğinin yeniden inşasına neden olur. Bu nedenle özellikle erkeklik ve babalık konularında kadınların bakış açılarını, deneyimlerini ve yaşantılarını ele almak önemlidir.

Yöntem Model: Yaşamöyküsü Metodu ve Alan Deneyimi

Bu araştırmada nitel araştırmanın imkanlarından faydalanılarak anlatı araştırması türlerinden yaşamöyküsü yöntemi kullanılmıştır. Atkinson’a göre, yaşamöyküsü, bir kişinin tüm yaşamının öznel niteliği hakkında bilgi toplamak için kullanılan bir nitel araştırma tekniğidir ki, bu tekniğin tek başına kullanımıyla dahi kişilerin hayatına bir bütün olarak bakmak ve bireysel yaşamları derinlemesine incelemek mümkün olabilmektedir. Yaşamöyküleri, bizi en derin duygularımıza, yaşadığımız

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

değerlere ve yaşamın ebedi anlamına götürür (2002, s. 123, 137). Kişilerin yaşamöyküleri, tarihten, kültürden, toplumsal yapı ve kurumlardan bağımsız değerdir. Aksine kişilerin anlatılarında bu unsurlara rastlamak mümkündür (Atkinson, 2002; Connell, 2019; McAdams, 2001; McAdams, 2005; Sartre, 1981). Bu nedenle yaşamöyküleri bireysel farklılıklarla beraber cinsiyet, ırk, sınıf gibi kültürel değerleri ve normları da yansıtır (McAdams, 2001, s. 101). Bununla beraber makro boyutta toplumsal, kültürel yapının görünümlerini sunsa da aile yapılarını sorgulamayı sağlar (Geiger, 1986, s. 344).

Diğer yandan öykülerimiz, başkaları tarafından duyulmamızı, tanınmamızı ve kabul edilmemizi sağlar. Dahası bir yaşamöyküsü anlatmak, örtülü olanı açığa çıkarır, saklı olanı görür. Bu nedenle özellikle kadınların sesinin duyulması, analiz edilmesi ve teorileştirilmesi için onların yaşamöykülerinin kaydedilmesi gerekmektedir (Atkinson, 2002, s. 124-130). Kadınların yaşamöykülerini incelemek, kadınların yaşantılarında gömülü olan aile, evlilik veya diğer heteroseksüel ilişki deneyimlerini anlamamıza yardımcı olur (Geiger, 1986, s. 348). Babalığın değişiminin, akademisyen annelerin babalığın değişim sürecindeki ve babalığın inşa sürecindeki rollerinin anlaşılmaya çalışıldığı bu araştırmada da araştırmanın amacına uygun olduğu düşünülerek yaşamöyküsü araştırması yapılmasına karar verilmiştir. Örneklem grubunu, bir devlet üniversitesinde çalışmakta olan yüksek eğitimi, on akademisyen anne oluşturmaktadır. Örneklem bir devlet üniversitesinden tercih edilmesinin iki nedeni bulunmaktadır. İlk olarak zaman ve ekonomik kısıtlılıklar nedeniyle kolay erişilebilir örneklem yöntemi ile seçilmiş olup, araştırmacının kendi çalıştığı kurumdaki kadın akademisyenlere ulaşılmaya çalışılmıştır. İkinci mesele ise güven ilişkisidir. “Pereira, yaşamöyküsü metodunda araştırmacı ve görüşülen arasındaki güven ve dayanışmanın önemli bileşenler olduğunu söyler ve araştırmacı ve görüşülen kişiler arasında güven ilişkisinin kurulmasının birçok seans ve saat alabileceğini ifade eder” (aktaran Kocatepe ve Bilgi, 2018, s. 47). Güven ilişkisini sağlıklı bir biçimde yürütebilmek amacıyla araştırmacının daha önce gündelik yaşamda temas kurduğu kadınlar veya onların yönlendirdiği kadın akademisyenlerle, gönüllülük esası göz önünde bulundurularak, örneklem oluşturulmuştur. Bununla birlikte daha önceden tanışıklık kurulmuş kadın akademisyenlerin, diğer kadın akademisyenlere yönlendirmesi ile kartopu yöntemiyle örneklem oluşturulması mümkün

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

olmuştur. Yaşamöyküsü yöntemi ile geçmişten (çocukluğuna dönerek) ve geleceğe (ileriye yönelik düşünceleri) zamansal bir çizgi seyrederek kişilerin verileri derinlemesine ortaya konulmaya çalışılmalıdır (Atkinson, 2002; McAdams, 2005; Sartre, 1981). Bu çalışmada da özellikle, babalık pratiklerindeki değişimleri ortaya çıkarmak amacıyla aile yaşamı ve ilişkileri bağlamında, katılımcılar için, geçmişleri ve çocuklukları ile ilgili, şimdiye dair ve gelecekleri hakkında sorular oluşturulmuştur. Buna bağlı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formları önceden hazırlanmıştır. Görüşmeler için, önceden gün ve saat belirlenmiş ve görüşmeler, belirlenen programa göre akademisyen annelerin odalarında gerçekteşirilmifitir. Görüşmeler en az bir saat sürmekle birlikte görüşmelerin çoğunluğu üç saat ve üç saat üzerinde sürmüştür. Herhangi bir veri kaybı olmaması adına görüşmecilerin izniyle, ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ses kayıtları Word dosyasına aktarılmıştır. Elde edilen veriler, tekrar tekrar okunarak “çocukluğa geri dönmek: akademisyen annelerin babalarıyla çocukluk anıları” ve “akademisyen annelerin eşlerinin babalık pratikleri”, “babaları değiştirmede uzman rolü oynayan anneler” şeklinde, üç ana tema ve bazı ana temaların altında alt temalar oluşturulmuştur. Temalar altında elde edilen bulgular, söylem analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde görüşülen kişilerin gizliliği ön planda tutulduğundan dolayı, gerçekte isimler verilmemiştir. Onun yerine, “katılımcı” anlamına gelen K harfi kullanılarak ve hepsine birer numara vererek isimler kodlanmıştır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 1: Katılımcı bilgileri tablosu

Katılımcı Kodu	Unvanı ve Eğitim durumu	Büyüdüğu şehir	Yaşı	Eşinin eğitim durumu	Eşinin büyüdüğu şehir	Eşinin mesleği	Çocuk Sayısı
K1	Dr. Öğr. Üyesi- Doktora	İstanbul	53	Doktora	Çorum	Mühendis	1
K2	Dr. Öğr. Üyesi- Doktora	Muğla	42	Yüksek Lisans	Aydın	Askeri Personel	2

**Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 11, 2023 Güz,
e-ISSN: 2651-4605**

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

K3	Dr. Öğr. Üyesi- Doktora	Mersin	38	Doktora	Mersin	Öğretmen	3
K4	Dr. Öğr. Üyesi- Doktora	Mersin	35	Yüksek Lisans	İzmir	Mühendis	2
K5	Dr. Öğr. Üyesi- Doktora	Afyon	32	Doktora	Erzincan	Akademisyen	1
K6	Arş. Gör. Dr.- Doktora	Eskişehir	30	Lisans	Denizli	Mühendis	1
K7	Öğr. Gör.- Yüksek Lisans	Ordu	29	Lisans	Kars	Özel İşletmeci	1
K8	Arş. Gör.- Doktora aşamasında	Isparta	27	Doktora aşamasında	Isparta	Akademisyen	1
K9	Arş. Gör.- Doktora aşamasında	Denizli	29	Lisans	Konya	Askeri Personel	1
K10	Arş. Gör. Dr.- Doktora	Adana	39	Lisans	Elazığ	Öğretmen	2

Tablo 1’de katılımcılara ait demografik bilgiler görülebilmektedir. Katılımcılar, akademisyen olarak, farklı unvanlardan oluşmaktadır ve bu minvalde eğitim düzeyleri doktora veya yüksek lisans şeklindedir. Aynı zamanda profesör ve doçent unvanlı annelere ulaşım sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak çalışmanın gerçekleştirildiği üniversite 2007 yılı sonrasında açılmış, “yeni kurulan üniversiteler” statüsündedir. Bununla beraber üniversitede araştırmanın yapıldığı dönemlerde profesör ve doçent unvanlı annelerin sayısının çok az olması ve aynı zamanda araştırmaya gönüllü katılım sağlanmasına yönelik teklif edildiğinde iş yoğunluklarını öne sürerek çalışmaya katılmak istememeleri nedeni ile örneklem

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

yoğunluğu profesör ve doçent dışındaki unvanlardan oluşmuştur. Anneler, kendileri ve eşlerinin çekirdek aile içerisinde büyüdüklerini ifade etmişler ve şu anda da çekirdek aile olarak hayatlarına devam etmektedirler.

Çocukluğa Geri Dönmek: Akademisyen Annelerin Babalarıyla Çocukluk Anları

Akademisyen annelerin babalarının ev içi ve bakım emeğine katılımı

Geleneksel babalık, çocuk bakım ve yetiştirme sorumluluğunu almayan ve çocukları ile mesafeli, otoriter bir ilişki biçimi kuran baba modelidir (Tol ve Taşkan, 2018, s. 51). Yaşamöyküsü dinlenen annelerin çocukluk ve gençlik dönemleri süresince aile içerisinde babalarıyla ilişkilerine bakıldığında, bazı annelerin farklı anlatımları bulunmakla beraber çoğu annenin benzer yaşamöykülerine rastlanmıştır. Görüşmeye katılan sadece iki anne, babalarıyla samimi ilişkiler kurabildiklerini ifade ederken diğerleri, babasıyla mesafeli ilişki kurduklarını anlatmaktadırlar. Annelerin belirttiği üzere, babalarıyla mesafeli ilişki kurma nedenleri; babanın kız çocuğunun hemcinsi olmaması, babanın çok yoğun çalışması ve babanın eğlence hayatına düşkün olması, babanın şiddet eğilimli olması şeklindedir.

Örneğin, K1 ve K6 babalarının kamusal alandaki sorumluluklarının, domestik alandaki sorumluluklarının önüne geçtiğini belirtmişlerdir. Bu durumun babaları ile aralarındaki ilişkinin boyutunu olumsuz biçimde etkilediğini ifade ederek, anneleriyle daha fazla yakınlık kurabildiklerini anlatmışlardır:

“Annemin rolü, bizim üzerimizdeki etkisi daha fazlaydı. Çünkü babam çalışma hayatında olduğu için bizimle çok ilgilenemiyordu. O yüzden hani annemle ilgi açısından yakındık. Çoğu paylaşımlarım da annemle olurdu... Babamla daha hani böyle daha uzaktık ... Babam sabahın körü beşte çıkan evden, akşam okul saati bittiğinde altıda, yedide gelen birisiydi. O yüzden çok vakit geçiremiyorduk babamla” (K6, 30, Arş. Gör. Dr.).

“Babam yapı itibarıyla çok sorumluluk alan bir insan değildi. ...Babam ilkokuldan beri çalışmış. O açıdan bizim üzerimizde daha fazla sorumluluğu olan annemdir. ...Her

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

şeyimizle tabi annem ilgilenince her şeyimi annemle paylaşıyordum ...” (K1, 53, Dr. Öğr. Üyesi).

Görüşülen annelerin, babalarının ev dışı sorumluluklarından ötürü babayla mesafeli bir ilişki kurmaları; kendilerinin bakımından sorumlu olan annemle daha yakın, samimi ilişkiler içerisinde olmaları, kamusal ve özel alan ayırımı ile açıklanabilir. Nitekim annelerin çocukluk ve gençliğini geçirdiği aile içinde, kamusal alan ve özel alan işlerinin toplumsal cinsiyet normlarına göre belirlendiği açıkça görülebilmektedir. Halbuki K1, annesinin kamusal alanda babasıyla aynı mesleği yaparak evi geçindirme rolünü de üstlendiğini anlatmaktadır. Kalıplaşmış cinsiyet rollerine göre özel alan ve kamusal alan işlerinin ayırımına, ikisi hariç (K4 ve K10) diğer tüm annelerin yaşamöykülerinde karşılaşılmıştır. Böylece, akademisyen annelerin çoğunluğunun babaları, Sancar’ın (2009, s. 143) “geçimi sağlayan aile babası” ve duygularını göstermekten imtina eden olarak tanımladığı, Hooks’un (2018, s. 108) duygusal emeğin kadınların işi olduğuna inanan olarak nitelendiği geleneksel/egemen babalık rollerini göstermekte ve geleneksel babalık modeline uymaktadırlar. Nitekim ifade ettikleri üzere, akademisyen annelerin kendi anneleri, kamusal alanda çalışsa da çalışmasa da ev işini yüklenmiştir. Hatta babası işçi olan ve orta gelirli bir ailede büyüdüğünü ifade eden K3, evde çocukların tüm fiziksel ihtiyaçlarını karşılayanın annesi olduğunu vurgulamakla beraber annesinin tüm yükü kaldıramayacağı düşüncesiyle çocukluğunda annesine yardım ettiğini söylemektedir:

“Çocukluğumda benden küçük olan kardeşlerimin yeme, içme ve uyuma gereksinimlerini ben karşılırdım. Çünkü annemin hepimize bakabilmesi ve ev işlerini yürütebilmesi çok zordu. Tabiri caizse ikinci anne gibiydim”. (K3, 38, Dr. Öğr. Üyesi).

Böylece, ev işlerine anne yetişemediğinde evdeki kız çocuklarının ev işlerini yüklediği görülebilmektedir. Sancar, aynı zamanda babalığı “erkeğin geçim sorumluluğunu büyük ölçüde tek başına üstlendiği, kadınların ev işleri yaptıkları, kız ve erkek çocukların eşit görülmediği aile babalığı” (Sancar, 2009, s. 126) olarak tanımlar. Zira erkek kardeşi olan akademisyen annelerin bazılarının öykülerinde, aile içinde kız ve erkek çocuklarına farklı davranıldığı ortaya çıkmıştır. Erkek kardeşe sahip anneler, erkek kardeşlerine genellikle ev işleriyle ilgili bir iş verilmediğini, kendilerinin aktif olarak ev ve bakım işleri için annelerine yardımcı

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

olduklarını belirtmişlerdir. Kendisinden altı yaş küçük erkek kardeşe sahip K1, “Evde annemden sonra ben daha sorumluluk sahibiydim. Ev işleri konusunda ben, anneme yardımcı olurum” (K1, 53, Dr. Öğr. Üyesi) şeklinde ifade etmiştir. Bir abisi ve bir ablası olduğunu söyleyen K5, (32, Dr. Öğr. Üyesi), ailesini eğitimi bir aile olarak tanımlamakla beraber yine de evde kız ve erkek çocuklarına farklı davranıldığını belirtmektedir. Örneğin, ablası ve kendisinin temizlik işlerine sorgusuz sualsiz katılmak zorunda hissettiklerini, ancak abisinin temizlik işlerine katılmak istemediği konusunda serzenişte bulunduğunu, annesinin ise abisini özellikle de cam silme veya perde asma gibi işler söz konusu olduğunda teşvik etmek amacıyla, “Yaparsan şunu alırız bunu alırız” (K5, 32, Dr. Öğr. Üyesi) gibi vaatler verdiğini bildirmektedir. Görüldüğü üzere erkek çocuk ev işlerine katılım sağladığında dahi, kız çocukları ile aralarında yine bir farklılık gözetilmiştir. Kız çocukları, bunu görevi olarak benimsediği için karşılıksız emek olarak yerine getirirken; erkek çocuk bir karşılığını, ödülünü almıştır. Buna göre Sancar’ın geleneksel babalığın niteliklerinden biri olarak saydığı “kız ve erkek çocukların eşit görülmemesi” akademisyen annelerin bazılarının yaşamöykülerinde de belirtmektedir. Böylece katılımcıların büyüdükleri aile içerisinde çocukların cinsiyetine göre davranış biçimlerinin değişkenlik göstermesi, çocuklara eşit davranılmaması, geleneksel baba hakimiyetinin varlığının göstergelerini desteklemektedir.

Akademisyen annelerin babalarıyla ilişkileri: En son babalar duyar...

Görüldüğü üzere, annelerin anlatılarından kendi babalarıyla; babalarının bakım sorumluluğunu üstlenmemesi sonucu, mesafeli ilişki kurdukları anlaşılmaktadır. Bu mesafeli ilişkiyi anlatmak üzere, bazı akademisyen anneler tarafından, “en son babalar duyar” söylemi vurgulanmıştır. Örneğin K8, evlilik kararını en son babasına açıkladığını belirtmiştir:

“Önce annemin onayını aldıktan, onu da arkama aldıktan sonra babama söyledik. En son babalar duyar mantığıyla...(gülüşmeler)”. (K8, 27, Arş. Gör.).

Çocukluğunun 1970’li yıllara denk geldiğini vurgulayan K1, en son babalar duyar söylemine tekabül eden ifadeleri okul gezisi anlatısında kullanmıştır:

Ezgin Ağıllı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

“Annem benim her türlü şeyimi bilirdi. Babam mesela okul gezisi olurdu göndermek istemezdi. Ben giderdim. Annemin haberi olurdu ama babamın haberi olmazdı. ...Sonradan söylerdi annem, yolunu bulup ona...” (K1, 53, Dr. Öğr. Üyesi).

Söz konusu annelerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere yaşamöyküsünde babalarıyla olan ilişkilerinde kendi annelerinin bir aracılık rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Annelerin iletişim konusunda bir aracıya ihtiyaç duymaları, babaların çocuklarıyla ilişkilerinde bir mesafe olduğu ve yine annelerin babalarının geleneksel modele uyan bir modele daha yakın olduğu tespit edilen bulguları desteklemektedir.

Bunların ötesinde, K2 ve K9’un yaşamöykülerinde ortaya çıkan babayla mesafeli ilişki kurma deneyimi, babaların erkeklik inşa süreçlerinde çocukları üzerindeki etkisini ortaya koyma açısından önemli bulgulardır. Ailesinde şiddet öyküsü olduğunu anlatan K9, babasıyla olan mesafeli ilişkisini, şu şekilde ifade etmektedir:

“Maalesef şiddet öyküsüne sahip bir aileydi... Ailem ve çocukluğumu birlikte tanımlasam, ‘kaosu, düzen haline getirmeye çalışmak’ derdim. Annem ve babamın gerginlik dolu bir evliliğinin olması ve şiddetin söz konusu olması hem annemle hem babamla ilişkilerimi kırılğan ve bir o kadar kırgın, kızgın hissettiren bir boyutta oldu. Ve maalesef o şiddetin ortak mağdurlarından biri olarak annemin yanında yer aldığımız için, ben ve kardeşlerimin sağlıklı ebeveyn ilişkisi daha çok anne üzerinden oldu”. (K9, 29, Arş. Gör.).

Çocukluğunda düzensiz bir ailede büyüdüğünü ifade eden K2, babasının gece hayatı düşkünlüğü nedeniyle, her ne kadar başlangıçta iyi olsa da zamanla babasıyla aralarındaki ilişkinin bozulduğunu anlatmaktadır:

“O çok fazla içki, kumar, gece hayatı, dışarısı ile ilişkisi olduğu, bizi düşünmediği için, ömrüm babamın ölmesi üzerine, yani ölecek ve biz mutlu olacağız duygusu üzerine gelişti”. (K2, 42, Dr. Öğr. Üyesi).

Erkekler için alkol kullanımının ve gece hayatının hem erkekliği kanıtlama ve inşa etme pratiği olduğunu hem de evin ve çocukların sorumluluğunu kadına yükleyip bir kaçış fırsatı olduğunu söylemek

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

mümkündür. Özarsalan'ın ifade ettiği üzere (2016, s. 67), kadınlar için gece sokağa çıkma yasağı başlar ama erkekler babalık, kocalık sorumluluklarını ve aile saadetini evin içinde bırakıp, geceyi evsel alanların dışında geçirebilirler. Aynı zamanda alkol kullanımını ve gece hayatını bir erkeklik yarışı, erkekliğini sürdürme, erkekliğini var etme pratiği olarak ele alırlar (Özarslan, 2016, s. 68-69). Bu durum, baba tarafından erkekliği sürdürme yollarından biri olsa da çocuklar açısından bakıldığında, ev içerisindeki babanın yokluğu, çocuklar ile babalar arasında ciddi ilişki zedelenmelerine neden olmaktadır. Özellikle K2'nin yaşamöyküsünde, babanın ölümlü ile mutluluğu eşdeğer tutulması, çarpıcı bir veridir. Tol ve Taşkan'ın da ifade ettiği gibi (2018, s. 22), "Babalığın hâkim erkeklik algısındaki özellikleriyle tanımlandığı ve olumsuzlandığı örnekler, ancak aile bireylerinin kişisel hikayelerini (çoğunlukla geçmişteki) paylaştığı anlarda görünür hâle geliyor...Bu söylemlere güçlü bir öfke de eşlik ediyor". Giddens ise, "çocuğun yetiştirilmesinin ilk dönemi boyunca, sadece gölgeli bir varlığı olan, ortada görünmeyen babanın", çocuğuyla iletişim kurma açısından anne kadar yeterli becerilere sahip olmadığını düşünmektedir. Ayrıca bazı ebeveynlerin, çocuklarının çocukluk hatıralarında hayat boyu yer edecek olan bazı zararlı davranışlarda bulunduğunu da belirtmektedir (2014, s. 126, 128). Bu her iki annenin (K2, K9) anlatısında da zararlı davranışlarda bulunan ki çoğu zaman görünmeyen, hâkim erkeklik modelini yansıtan bir baba figürü ortaya çıkmaktadır. Böylece her iki annenin, geleneksel babalığın zararlı ve gölgeli taraflarını yaşadıkları ifade edilebilir. Ayrıca çocukluğundaki baba figürüyle olan ilişkilerinin annelerin (K2 ve K9) hatıralarından hiç silinmediği, söylemlerine eşlik eden bir öfkenin olduğu anlaşılabilmektedir.

Akademisyen Annelerin Eşlerinin Babalık Pratikleri

Katılımcı annelerin yaşamöykülerinde, eşlerinin hamilelik dönemi, bebekle ilk karşılaşma, çocuk bakımı ve çocukla olan ilişkileri gibi farklı yaşam döngülerindeki babalık davranış ve pratiklerini dillendirdikleri görülebilmektedir. Bu nedenle bu söylemler odağında alt temalar altında, yeni nesil babalık örüntüleri tartışılmıştır.

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

Hamilelik sürecinde yeni nesil babalar

Görüşmeye katılan akademisyen anneler, hamile olduklarını eşleriyle paylaştıklarında, onların da sevinç ve mutluluk duyduklarını belirtmişlerdir. Bunun dışında istisnasız tüm anneler, hamilelik süreçleri boyunca eşlerinden destek gördüklerini ve eşlerinin onları bu süreçte rahatlattıklarını ifade etmektedirler. Hamilelik süreciyle ilgili olarak eşlerine yönelik “en büyük destekçimdi”, “beni yatıştıran kişi eşimdir” şeklinde söylemlerle birlikte “beni prenses gibi hissettirdi” şeklinde ifadeler kullanmışlardır. Böylece kendi hamilelik süreçlerinde, eşlerinin rollerini “destekçi”, “ilgili”, “anlayışlı”, “rahatlatıcı”, “yatıştırıcı” olarak tanımlamışlardır:

“Sürekli kendi yediği yiyecekleri bana da yedirmeye çalışıyordu. ...Artık ağzıma kadar yiyecekle dolmuştum”. (K2, 42, Dr. Öğr. Üyesi).

“Hamilelik gerçekten hayatımdaki en mutlu periyodlarımdan biriydi. Çok güzel bir hamilelik geçirdim. Eşim de çok ilgiliydi. Mesela benim migrenim vardı... -İlaç içmemek gerekiyor ya hamileyken- ...O gitti masaj kitapları buldu. Masaj yaptı, masajla geçirmek için falan...” (K1, 53, Dr. Öğr. Üyesi).

“Hamilelik sürecimde aktif bir babaydı; her şeyi o planladı. Yeme, içme, uyuma, yürüme gerekli her şeyi o düşünür ve (gerekli olan şeyleri) bana hatırlatırdı” (K10, 39, Arş. Gör. Dr.).

Annelerin yaşamöykülerinde karşılaşılan bu anlatılar, görüşmeci annelerin eşleri ile kendi babaları arasında önemli derecede farklılıklar olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan bu anlatılar, Rublack’ın ifadeleri ile yorumlanabilir. Nitekim Rublack, erken modern dönemde kadınların hamilelik sürecinde ayrıcalıklı bir pozisyona sahip olduklarını ifade eder. Kocaların doğum zamanlarında önemli katılımcı roller oynadıklarını, hamilelik aşamasında eşlerinin bedensel ihtiyaçlarını anlamaya çalıştıklarını, hamile eşlerini beslediklerini, eğlendirdiklerini ve rahatlattıklarını ve erkeklerin eşleriyle birlikte güvenli bir şekilde gerçekleşen doğumu kutladıklarını ifade eder. Dahası, ona göre, kadınların kocaları tarafından “bakılma hakkı” anlaşılmıştır (Rublack, 1996, s. 85). Böylece Rublack’ın bakış açısından değerlendirmek gerekirse, görüşmeci

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

anneler de “bakılma hakkını” ve ayrıcalıklı durumu değerlendirmektedirler. Her söylediklerinin yapılması ve bakım ihtiyaçlarının karşılanması eski nesil babalık ile yeni nesil babalık arasındaki bir fark olarak okunmakla birlikte, katılımcı annelerin hamilelikle aile içerisinde değerli bir konuma yükseldiklerini de göstermektedir.

Bebekle karşılaşan yeni nesil babalar

Anneler, doğum hikayelerini ya gözleri dolarak ya da ağlayarak anlatmışlardır. Öte taraftan akademisyen anneler, (yeni nesil babaların), eşlerinin aileye yeni katılan bebekle ilk karşılaştıklarında, birçok duyguyu aynı anda yaşadıklarını anlatmaktadırlar. Akademisyen annelerin anlatılarında, özellikle tüm babaların mutluluk yaşadığı ifadelerine rastlanmıştır. Bunun dışında bazı akademisyen anneler, eşlerinin kendi bebeklerini gördüğünde karmaşık duygular yaşadığını da anlatmıştır. Annelerin anlatılarına göre, bu karmaşık duygular içerisindeki babalar, bebeklerini ilk kez gördüklerinde, bir yandan mutluluk yaşarken bir yandan da bebeğe dokunmaktan korkmuş ve çekinmişler veya bebekle ilgili şaşkınlıklarını dile getirmişlerdir. Örneğin K7, eşinin hem ağlayacak derece de mutluluk hem de korku yaşadığını ifade etmektedir:

“Annem anlattı bana. İlk gördüğünde ... ağlayacak dereceye gelmiş, gözleri dolmuş. Kucağına vermişler hatta. Ama korkudan eline alamamış yani. Sonra hemen geri koymuş yerine. Daha sonra kendisi de ‘bir yerine bir şey yapacağım diye korktum’ dedi”. (K7, 29, Öğr. Gör.).

K2'nin hikayesinde ise, mutluluk ve şaşkınlık ifadeleri yer almaktadır:

“Şöyle komik gelmiş ona...İnanamamış gibi bir tepkisi vardı. O bizim çocuğumuz mu gibi bir tepki vardı, yüz ifadesinde hatırladığım”. (K2, 42, Dr. Öğr. Üyesi).

K10 ise, çocuk doğduğunda nasıl davranılacağına dair çevredeki tepkilerin etkililiğinden bahsetmektedir:

“Doğumda annem ve babam bizimle birlikteydi. Annem bir öpeyim çocukları deyince ve rahat rahat bebekleri öpünce o da hemen doğum sonrası ‘herkes öpüyor yeni doğmuş bebeği... ben de öpeyim kızımı’ deyip sahiplenmiş”. (K10, 39, Arş. Gör. Dr.).

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

Bu durum Türkiye’deki toplumsal cinsiyet kalıp yargıları ile açıklanabilir. Kadınlar, çocukluktan itibaren sürekli bebekle ilişkilendirilmektedirler. Kız çocuklarının sürekli oyuncak bebeklerle oynaması teşvik edilmektedir. Aynı zamanda onlar, akrabalarının veya tanıdıklarının bebekleri doğar doğmaz, anneleriyle birlikte “bebeği görmeye” gitmektedirler. Bunun yanı sıra bazı zamanlar kız çocukları; kardeşleri, yeğenleri, kuzenlerinin de bakımını üstlenebilmektedirler. Kısacası bebeklerle sürekli yakın ilişki içinde olmaktadırlar. Erkek çocukları ise, tam tersi bir yetiştirme tarzı ile büyümektedirler. Erkekler, genellikle, oyuncak bebeklerden uzak tutulmaktadırlar. Yeni doğan bebeklerin yanında da çok bulunmamakta ve bebek bakımını üstlenmemektedirler. Erkeklerin bebeklerden uzak kalmalarının, bebeklerle yakın ilişki içerisinde bulunmamalarının bu durumun ortaya çıkmasında etkili olacağını düşündürmektedir. Nitekim K6’nın hikayesinde, buna dair söz dizimleri bulunmaktadır:

“Kucağına almak istiyordu. Ama korkuyordu bir taraftan. Çünkü ilk defa yeni doğan bir bebekle karşı karşıya kalmıştı eşim. Ben daha önce yeğenlerimle yaşamıştım onu, ama o ilk defa yaşadığı için hani bir korku, bir çekince oluyordu”. (K6, 30, Arş. Gör. Dr.).

Annelerin bu anlatılarında, kadınların duygusal olduğu ve erkeklerin mantıklı olduğu toplumsal kabuller nedeniyle erkeklerin duygularını belli edemediğine dair anlayışın zedelendiği de görülebilmektedir. Nitekim Lupton, erkeklerin duygularla ilgili yaşadıkları baskıların kültürel kodlar tarafından yaratılan duygusal kadın ve rasyonel erkek ikiliği sonucunda oluştuğunu ifade eder ve erkeklerin, samimi ilişkiler kurma, duygularını açma konusunda yetersiz olduklarının düşünöldüğünü belirtir. Bununla beraber Lupton, günümüzde erkekler üzerindeki rasyonalite baskısının aşındığını ve artık erkeklerin duygu durumlarını belli etmelerinin teşvik edildiği ve beklenildiğinin de altını çizmektedir (2002, s. 110-201). Bu çalışmada da annelerin yaşamöykülerine yansıyan (yeni nesil babalık) eşlerinin babalığına dair anlatılarında, hamilelik ve doğum süreçlerinde eşlerinin kimi zaman endişe, korku, kaygı, kimi zaman mutluluk, şaşkınlık gibi hisleri ve duyguları açığa vurdukları ortaya çıkmış ve ağlama gibi duygusallık eylemlerine dair söylemlere de rastlanmıştır. Hatta K8 sancı çekerken bir süreliğine yanında olduğunu söylediği eşinin, yanından ayrıldıktan sonra

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

ağladığını “O da kendini bırakmış hüngür hüngür ağlamış, ben doğuma girince” (K8, 27, Arş. Gör.) ifadeleriyle belirtmiştir. Duygusallıklarını açığa çıkarma açısından yeni nesil babalık modeline uyan görüşmeci annelerin eşlerinin, geleneksel-ataerkil babalık modeline uyan kendi babalarından çok farklı tavır ve tutumlar gösterdiklerini söylemek mümkündür.

Çocuk bakımında yeni nesil babalar

Görüşmeye katılan tüm akademisyen anneler, bebeklerinin dünyaya gelmesi ile evlilik hayatında köklü değişiklikler olduğunu, evliliğin ekseninin değiştiğini belirtmişlerdir. Hepsinin de değişiklik konusunda ortaklaştıkları söylem, “bebeğin gelmesi ile ebeveyn olarak tüm odaklarının bebeğe yönelmesidir”. Fakat aileye yeni bir bebeğin katılmasıyla beraber asıl köklü değişikliğin, annelerin hayatında olduğu söylenebilir. Bu durum, K6’nın yaşamöyküsünde bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır:

“Bebeğin bakımı ile ilgili eşim çok aktif rol oynamadı yani, beslenmesi gerektiği zaman bende idi. İşte banyo yapması gerektiği zaman annemdeydi. ...Bebeğin fiziksel ihtiyaçlarını karşılaması noktasında eşim uzaktı. Hala daha uzak”. (K6, 30, Arş. Gör. Dr.).

Aynı zamanda yaşamöyküleri dinlenen annelerin çoğunluğu anlatılarında, “ben yokken yapar”, “ben yetişemezsem yapar” gibi söylemler kullanmışlardır. Bu durum babaların ev işleri ve çocuk bakımı konularında ikincil rol oynadıklarının kanıtı niteliğindedir. Diğer yandan K4’ün öyküsünde, zaman zaman bakım konusunda çatışmalar yaşandığı ve çocuklarla ilgili en kritik dönemlerde babanın yok olduğu görülmektedir:

“Çok kavga ediyoruz, bazen çocuklarla alakalı falan. Mesela çocuklar için bir şey yapmasını bekliyorum. Her konuda da eşlik ediyor (bakım işi) ama bazen o, başka bir şeye öncelik veriyor hayatında. Atıyorum, arkadaşlarla buluşacaktır, ama o gün çocuk hasta, ateşli. Ona, ‘Çıkma’ falan diyorum. ‘Ya adamlara söz vermişim, bak çocuk iyi zaten, düştü ateşi’ ... bilmem ne... (diyor)”. (K4, 35, Dr. Öğr. Üyesi).

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

Akademisyen annelerin anlatılarında, babaların istediği zaman yok olabilmesi, ancak zorunlu kaldığı ya da annelerin olmadığı zamanlarda çocukların bakımını karşılaması gibi ortaya çıkan durumlar, annelerin çocuk bakımında hala birincil rol oynadıklarını göstermekle birlikte annelerin bu toplumsal cinsiyet normlarına göre belirlenmiş görevleri yeniden inşa etmedikleri de anlaşılmaktadır. Akademisyen anneler, eşitsiz dağılım gösteren ev işlerini, koşulsuz olarak kabullenmemektedirler. Hatta eşlerinin daha fazla katılım göstermesi noktasında mücadele etmektedirler. Bu nedenle çoğu zaman çocuk bakımı konusunda çatışma yaşadıklarını da ifade etmektedirler. Bu durumda annelerin literatürde, “anne bekçiliği” olarak yer alan tutumları (Allen ve Hawkins, 1999; Poortman ve Van Der Lippe, 2009) göstermedikleri ve babalarla iş bölümü yapmaya isteksiz olmadıkları, aksine cinsiyetçi ve eşitsiz iş bölümünü aşındırma girişiminde oldukları ifade edilebilir. Türkiye’de yapılan babalıkla ilgili, diğer çalışmalarda da babalar katılımcı babalık rollerini icra etseler de ev işleri ve çocuk bakımı konusunda kadınlarla/annelerle eşit sorumluluğu sahip değillerdir (AÇEV, 2017; Barutçu ve Hıdır, 2016; Demiriz ve Baran, 2018). Böylece akademisyen annelerin, hiçbir şekilde çocuk bakımı ve ev işlerini üstlenmemesi bakımından “geleneksel babalık” modeline uyan kendi babaları ile “arada sırada” veya “ihtiyaç duyulduğunda”, “annenin yetişemediği anlarda” ev işlerine dahil olan yeni nesil babalar arasındaki farklılık görülmekle birlikte kadın ve erkek arasında ev eksenli işlerin hala eşit bir şekilde paylaşılmadığı da ortaya çıkmaktadır. Hane içerisinde eşler arasında ev eksenli işlerin eşit olmaması, akademisyenlik hallerinin getirdiği yoğunlukla birleştiğinde (ders verme, bölüm işleri, makale yazımı, kongrelere katılım vb.) iş-aile dengesi konusunda çeşitli problemlerin ortaya çıktığını annelerin anlatılarından yola çıkarak ifade etmek mümkündür. Çeşitli çalışmalarda da akademisyen annelerin akademik çalışmalarının iş-aile dengesi çerçevesinde olumsuz etkilendiği ortaya çıkmıştır (Çakmak Otluoğlu, vd., 2021; Gürel, 2018). Katılımcı annelerin bazıları bu doğrultuda özellikle akademik çalışmalarının kesintiye uğradığını veya anne olduktan sonra çalışma yapamadıklarını “Benim iki senem yok” (K6), “Kızım ilkokula gidinceye kadar bir şey yapamadım” (K1), “Çalışmalarımı beklettim, orda fedakârlık eden ben oldum” (K2), “Anne olmadan önce akşamları falan çalışıyordum açıkçası. Ama şu an öyle bir şey yok” (K8), “Çok aşırı yoruluyorum. Paramparçayım, evde kesinlikle bilgisayarın başına geçip çalışamıyorum”

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

(K4) gibi söz dizimleri ile dillendirmişlerdir. Annelerin bu anlatımları saha çalışmasında karşılaşılan üniversite içerisindeki doçent veya profesör unvanlı kadınların sayısının azlığının nedenine dair bir ipucu da vermektedir.

Yeni nesil babaların çocukları ile ilişkileri

Daha önce de ifade edildiği üzere, “geleneksel babalık” ev eksenli işlere katılmamakla beraber çocukları ile soğuk, mesafeli, bir ilişki kuran babalık modelidir. Nitekim bu babalık modelinin akademisyen annelerin çoğunluğunun babalarının babalık pratiklerine uyduğu, daha önce de ifade edilmişti. Akademisyen anneler, kendi eşlerinin babalık pratiklerini daha farklı değerlendirmektedirler. Annelerin anlatılarında, bir baba olarak eşleri, daha katılımcı, sevecen, duygusal olarak tanımlanmıştır. Örneğin K4, eşinin çocuklarıyla ilişkisi konusunda şunları dile getirmiştir:

“Bence iyi iletişimi. Çocuklar bayılıyorlar babasına. Üstüne zıplıyorlar, ediyorlar. Akşamları halının üzerinde debeleniyorlar. Böyle üçü birbirine geçmiş oluyor, falan hoşuma gidiyor”. (K4, 35, Dr. Öğr. Üyesi).

K4’ün cümlelerinden de anlaşılacağı üzere, eşi çocuklarıyla oyun oynamakta, yakın ilişkiler kurmaktadır. Diğer annelerin de söylemlerinde eşlerinin çocuklarıyla yakın ilişkiler kurduğuna tanık olunmuştur. Katılımcı annelerin eşlerinin, babalığına genel olarak bakıldığında çocuğunu parka götüren, çocuğuyla oyun oynayan, çocuğa sevgisini gösteren, eğitimleri ile ilgilenen, dahası çocuklarıyla bolca vakit geçiren bir baba modeli olduğu anlaşılmaktadır. K6 da eşinin çocuğuyla duygusal, sevecen bir ilişki kurduğunu anlatmaktadır:

“Duygusal olarak, benim eksik kaldığım noktaları tamamlamada aktif. Daha sevecen, sabırlı biri (çocuğa karşı)”. (K6, 30, Arş. Gör. Dr.).

K6’nın eşinin babalığı, duygularını gösterebilme ve sevecen olma yönünden geleneksel babalık modelinin karşıtını oluşturmaktadır. Bu anlamda akademisyen annelerin, geleneksel olarak tanımlanabilecek kendi babaları ile eşlerinin yeni babalık pratikleri, duygusal yakınlık kurma açısından da çok farklıdır. Nitekim babalarla yapılan diğer çalışmalarda Türkiye’de, günümüzde babaların çocuklarına sevgi göstererek yakın

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

ilişkiler kurdukları ve çocuklarıyla zaman geçirdikleri sonuçlarına ulaşılmıştır (AÇEV, 2017: 45).

Eşinin babalık rolünü, “ilgili baba” olarak tanımlayan K1 de “Bizim kız çocuğumuz var. Babasıyla farklı bir ilişkisi var. Ben bunu hem hissediyorum hem görüyorum. Benimle farklı bir ilişkisi var ama babasıyla da bazı şeyleri konuşup, paylaşma ihtiyacı hissediyor kızım” (K1, 53, Dr. Öğr. Üyesi) ifadelerini kullanmıştır. Barutçu ve Hıdır’ın yaptıkları çalışmada da bazı babaların, çocuklarıyla güvene dayalı ve paylaşımcı bir ilişki kurmaya çalıştıkları ve otoriter baba olmanın aksine, arkadaş olmaya önem veren bir babalık rolü çizdikleri açığa çıkmıştır (2016, s. 34). Böylece K1’in eşi ile kızı arasında da geleneksel babalığın aksine, güvene dayalı, paylaşımcı, arkadaş olmaya meyilli bir baba prototipinin olduğunu söylemek mümkündür. Bozok (2017, s.42) ilgili babalığın, baba olmaktan memnuniyet duyan, çocuklarıyla iyi ilişkiler kuran, çocuğun gelişimine katkıda bulunmayı isteyen, eşiyle demokratik ve eşitlikçi ilişkiler kuran bilinçli babalar olarak tanımlandığını ifade etmektedir. İlgili babalığın demografik özelliklerini ise, eğitim düzeyi yüksek, kentte yaşayan, sosyoekonomik düzeyi yüksek ve değişmeye istekli, çocuğun gelişimine destek sağlamaya gönüllü şeklinde belirtir. Bu anlamda katılımcıların eşlerinin babalık pratikleri, kendilerinin ve eşlerinin eğitim ve sosyoekonomik durumları ile Bozok’un ilgili babalık tanımı benzerlik göstermektedir. Bu anlamda her ne kadar eşleri (babalar) bakım konusunda yeterli ve eşit katılım sağlamasa da akademisyen annelerin kendi babaları ile olan ilişkilerinin aksine, çocuklarıyla ilgilenme, olumlu ilişkiler kurma anlamında, yeni nesil babalığın, (eşlerinin babalığının) değişiminin ilk izlerinin görüldüğünü söylemek mümkündür.

Nitekim babalarıyla eşlerinin babalık pratikleri konusundaki farklılıklarını doğrudan dile getiren anneler de olmuştur: Örneğin K9, “Birbirinden gece ve gündüz kadar farklı. Eşim hem benimle hem kızımızla oldukça ilgili. Beklentilerim konusunda elbette eksik kalabilir fakat maalesef babam, babalık deneyimiyle eşimin 25 günlük babalığının yanına yaklaşamaz” (K9, 29, Arş. Gör.) şeklinde ifade etmiştir. K5 ise, farkı şu şekilde dile getirmektedir:

“Mesela şey, kendi eşim babama göre daha aktif sanki. Çocuğuyla şu an. Çocuk yaşlardayken babamla böyle çok çok anılarım yok işte. Hani şöyle yapardık böyle yapardık... Sanki kendi eşim, o anlamda daha çok vakit geçirecekmiş gibi geliyor.

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

Hani eşim daha çok hatıralarında yer edinecek gibi geliyor, kendi oğlumla". (K5, 32, Dr. Öğr. Üyesi).

Burada dört farklı alt tema altındaki yeni nesil babalık icraları ve davranışlarını değerlendirmek gerekirse, katılımcı annelerin çoğunluğunun ortaklaştıkları konular, babalarının aksine kendi eşlerinin hamilelik sürecinde destekçi oldukları, bebekle karşılaştıklarında kadınlara özgü kabul edilen duygularını gösterme noktasında geri durmadıkları, çocuklarıyla mesafeli ilişki kurmadıkları ve diğer yandan babaları kadar olmasa da çocuk bakımında birincil rol oynamadıkları yönündedir. Bu bir bakıma babalığın değişmekte olduğu yönündeki literatürdeki diğer tartışmaları desteklemektedir (Cabrera, vd., 2000; Gerson, 1993; Goodwin, 2009; Lupton ve Barclay, 1997; Miller, 2011). Ancak annelerin eşlerinin babalığı, ilgili babalığa doğru değerrişim göstermekle birlikte, kendi babalarının geleneksel babalık modeline benzememektedir. Bununla birlikte Tol ve Taşkan'ın (2018) çalışmalarında yer verdikleri arada kalmış bir erkeklik halini temsil eden 'hevesli' babalık profiline daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Onlara göre, "'hevesli' babalık kategorisini, yine geleneksel babalık algısını taşımaya devam eden fakat kendi kararı ve tercihi ile gayretli babalık davranışları sergilemeye başlayan, dolayısıyla bu konuda en kritik dönüşümü gerçekleştirmekte olan babalar meydana getiriyor" (Tol ve Taşkan, 2018, s. 24).

Diğer taraftan Kocatepe ve Bilgi'nin (2018) araştırmalarında kadınların, eşlerinin yeni babalığını yücelttikleri sonucuna ulaşılmış, ancak bu çalışmanın örnekleme çerçevesinde, akademisyen annelerin memnuniyet ifadelerine rastlanmakla birlikte babalara yönelik yüceltici söylemlere rastlanmamıştır. Aksine ev işlerine eşleri katılım göstermediğinde *çocuk bakımında yeni nesil babalar* başlıklı alt temada yer verilen ifadelerinden de anlaşılabilieceği üzere bazı anneler, eşlerini eleştirmekte, onların pratiklerine yönelik serzenişte bulunmaktadır. Bu anlamda söz konusu annelerin, erkek egemenliğini yeniden inşa etmeyerek hegemonik erkeklikle iş birliği yapmamış oldukları da söylenebilir. Diğer yandan çocukla iletişim kurma veya çocuk yetiştirme gibi konularda, bir sonraki temada tartışıldığı üzere, annelerin bazılarının söylemlerinde babalara yön gösterici bir tavır takındıklarının izleri görölmektedir.

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

Babaları Değiştirmede Uzman Rolü Oynayan Anneler

Araştırmanın en önemli bulgularından biri, çocuklarıyla iyi iletişim kurmaya çalışan babaların, annelerden destek almasıdır. Annelerin anlatılarından yola çıkarak söylenebilir ki, akademisyen annelerin bazıları, uzman dili ile babaların, çocuklarıyla iletişimini aksatacak eylemlerini düzeltmektedir. Bu anneler, çocuklarına nasıl davranacakları konusunda, kimi zaman eşlerine, uzman dili ile seslenmektedirler. Bu durum K4'ün şu sözlerinde görülebilmektedir:

“Tabi benim kadar böyle oyalayamıyor, çocuğu. Mesela zıplayabiliyor bazen çocuk. ‘Oğlum yapma diyorum, oğlum yapmayacaksın diyorum sana’, diye bir disiplin kurmaya çalışıyor. Diyorum ki, kandırarak yap. ‘Nasıl kandırayım?’ diyor mesela. Hani çok beceremeyebiliyor ama bu şeyden değil, inadına öyle yaptığı için değil. Mesela gözlemliyor...” (K4, 35, Dr. Öğr. Üyesi).

Bu ifadelerden K4'ün eşinin, çocuğa geleneksel babaların tavrı diyebileceğimiz sert bir tutumla yaklaşması üzerine, onun eşini yönlendirmekte olduğu ve çocuklar istenmeyen davranışlar gösterdiğinde, uzmanların ‘çocukların dikkatini farklı yöne çekin’ öğdünü, eşine vermekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum akademisyen annenin, “ebeveynliği-babalığı öğretmede” önemli bir görev üstlendiğini göstermektedir. Ayrıca ebeveynliği öğretmede rol üstlenen bu akademisyen anneler, uzman dili kullanarak, bir uzman konumu elde ederek özneleşmekte, dahası annelik üzerinden kendilerine öznel bir alan açmaktadırlar. Bu durum, toplumsal cinsiyet normlarını aşındırmada annelerin, önemli rol oynayabileceği konusunda fikir vermektedir. Bu bulgu Hawkins ve vd (1993)'nin, babaların anneleri model aldığı savıyla da uyumludur. K4 anlatısının devamında, eşinin psikoloğa gittiklerinde psikoloğu da çok iyi dinlediğini ve onun söylediklerini uygulamaya çalıştığını da vurgulamaktadır. Böylece K4'ün eşinin hem uzmanları hem de kendisini gözlemleyerek babalığı icra etmeye çalışması, onun değişmeye istekli olduğunu göstermektedir ve bu nedenle babalık konusunda bir dönüşüm içerisinde olduğu da söylenebilir. Miller de babalıkla ilgili yaptığı çalışmada, iyi ve ilgili babaların eşlerinden ve uzmanlardan, gerekli olan becerileri öğrenmeye istekli olduklarını ve babaların bilgi edinmeye istekli olmalarının, gelişmekte olan bir baba kimliğinin ortaya çıkmasına imkân kıldığını söyler (Miller, 2011, s. 56,

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

81). Bir başka anne K7'nin de uzmanların ifade ettiği doyumsuz çocuk söylemini kullanarak eşine direktifler verdiği, anlatılarından ortaya çıkmaktadır:

“Fazlasıyla her istediğini yapıyor. Ben her istediğinin olması taraftarı değilim açıkçası. Çünkü doyumsuz bir çocuk olacak bence, böyle devam ederse... O, bunun böyle çok farkında değil. Ondan ben de doyumsuz bir çocuk olacağı konusunda, onu sürekli uyarıyorum”. (K7, 29, Öğr. Gör.).

K1'in söylemlerinde de eşiyle, çocuk yetiştirme konusunda bazı noktalarda mücadele ettiği ve eşini yönlendirmeye çalıştığı açığa çıkmaktadır:

“İlk zamanlarda mesela şey... Go diye bir oyun var. Eskişehir'de böyle çocuklara bir kitabevinde öğretiyordu. ...Tabi istiyor ki, kızım da öğrensın ...böyle bir ara kız istemediği halde ona Go oynatıyordu mesela. ...Kızın üzerinde de gerçekten kötü etkisi oldu. Hani çünkü istemediği şeyi babası istedi diye yapması... Hatta diyordum, ‘Bak, bu faydalı olmuyor, bilakis zararlı oluyor’... Ben o anlamda, bayağı bir mücadele ettim eşiyle...” (K1, 53, Dr. Öğr. Üyesi).

Bozok “eşitliğin, sevginin yaşamın her alanına yayılması, çocukların olumlu yönde gelişimi ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada dönüştürücü bir role sahip oldukları için tüm aktörlerin sorumluluk alması” gerekliliğini vurgular (2017, s. 43). Bu çalışmada da görüldüğü üzere, çocukların olumlu yönde gelişiminde ve toplumsal cinsiyet normlarını dönüştürmede, birçok farklı faktör olabileceği gibi, anne olan kadınların da önemli birer özne olabileceği fark edilmiştir. Akademisyen annelerin bazılarının, babaların yanlış tavırlarına, uzman diliyle müdahale etme veya onları uyarmaları, babalara gözlemeleme fırsatı vermeleri gibi eylemlerde bulunmaları, babaları dönüştürmede aktif-eyleyen bir rol oynayabileceklerinin göstergeleridir. Annelerin, otoriter ve geleneksel babalığı yeniden inşa etmek yerine, geleneksel babalığın otorite, baskı ve tahakküm kurma gibi özelliklerini törpüleme, kırma gibi konularda etkili olabilecekleri görülebilmektedir. Aynı zamanda söz konusu annelerin, çocukla iletişim konusunda eşlerini yönlendirmeleri, bakım konusunda “annelik bekeçiliği” yapmadıkları, aksine eşlerini bu konuda teşvik etmeye çalıştıkları ya da mücadele etmeye çalıştıkları yönündeki daha önceki bulgularla benzeşmektedir. Yine benzer şekilde bu

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

annelerin söylemleri, Yavuz'un (2015) çalışmasında ortaya çıkan, kadınların ataerkil egemen erkekliği yeniden ürettikleri sonucunun, aksini oluşturmaktadır ve buna göre egemen erkeklik değerlerini taşıyan geleneksel babalığı desteklememekte ve yeniden inşa etmemektedirler. Nitekim literatürde de yer aldığı üzere, babaların ilgili babalık tavır ve davranışları, aile ve eşlerinden destek aldıklarında artış göstermektedir (AÇEV, 2017; Miller, 2011). Burada aynı zamanda annelerin eğitim seviyesinin yüksek olmasının da etkili olduğu düşünölmektedir. Nitekim "eşinin eğitim seviyesinin yüksek olması, babaların ilgili babalık davranışlarını olumlu yönde etkileyen bir diğer önemli faktördür" (AÇEV, 2017, s. 45). Zeybekoğlu (2013, s. 325), üniversitedeki erkek öğrencilerle babalığa ilişkin tutum, davranış ve düşünceleri tespit etmek üzere yaptığı çalışmada, "baba adaylarının babalığa ilişkin tutum ve davranışlarının oluşması ve gelişmesi sürecinde annelerinin ve babalarının eğitim düzeylerinin etkili olduğu saptamasını yapmak mümkün görünmektedir" sonucuna ulaşmıştır. Böylece "hevesli" babaları yönlendirme ve babalığın değişiminde, eğitim düzeyi yüksek annelerin de bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Anneler, bir yandan babalığın değişimi konusunda etkili olurken, diğer yandan aile içerisinde özneleşmeleri de önemli bir konudur. Babalar karşısında annelerin elde ettikleri *uzman-öncü-öğretici* konumda, pasif değil *eyleyen bir özne* olmaları, aile içerisinde erkeğin otorite, iktidar, güç sahibi olduğu anlayışını yeniden sorgulamak gerektiğini düşündörmektedir.

Sonuç

Babalığın değişimini ve annelerin babalığı inşa süreçlerini, akademisyen annelerin yaşamöykülerinden yola çıkarak inceleyen bu çalışmanın verilerine göre, öncelikle babalığın bir değişim sürecinde olduğu sonucuna ulaşıldığını vurgulamak gerekir. Bununla beraber kavramsal çerçevede belirtildiği üzere, Türkiye'deki babalık normları ve kültürünün, tamamen değişip yerine tamamıyla ilgili babalığın aldığı söylemek mümkün değildir. Fakat annelerin yaşamöyküsü anlatılarına göre, nesiller arasında babalık pratikleri konusunda, anne hamileyken annelerin duygusal veya maddi ihtiyaç ve arzularını temin etme konusunda sınırsız davranma, eşini motive etme, çocuk dünyaya geldikten sonra çocuklara ilgi ve yakınlık gösterme ve çocukların gelişimine katkı sağlama isteği bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bununla beraber, babaların

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

çocuk bakımına katılım göstermesine rağmen, katılımın annelerle eşit düzeyde olmaması, hala çocuğun bakımının birincil sorumlusunun anneler olduğunu göstermektedir. Bu anlamda (akademisyen annelerin eşleri olan) babaların, tamamen eşitlikçi veya aksini oluşturan geleneksel babalık profiline uygun olduğunu söylemek, gerçekçi olmamakla birlikte, arada kalmış erkeklik hallerine uygun “hevesli” bir babalık modeline uyduğundan söz edilebilir. Bunun yanı sıra, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını ve rollerini yeniden inşa etmeyen, aksine toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını aşındırmak üzere mücadele eden kadınların da var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda ev işleri veya bakımını kadınların karşılması gerektiği yönündeki toplumsal cinsiyet normlarını, her kadının tamamıyla içselleştirmedeğini ve “annelik bekçiliği” tutumları göstermediğini söylemek mümkündür. Bununla beraber eğer anneler, mücadeleye devam edebilir ve babaların bakıma eşit oranda katılımını sağlayabilirler ve aynı zamanda bu konuda kamusal destek de görürlerse, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha fazla olumlu katkı sunabileceklerdir.

Bunun dışında en önemli sonuçlardan biri, örnekleme dahil edilen annelerin çoğunun, çocuklarla babaların iletişim ve yakınlık kurma becerileri üzerinde etkili olduğudur. Anneler, uzman dili kullanarak “hevesli” babaları yönlendirme görevini üstlenmekte ve bu anlamda bir öznellik inşa etmektedirler. Böylece bu annelerin, aile içerisinde kadının tahakküm edilen *nesne* erkeğin *bilen özne* olduğu ve erkeğin *ötekisi* olduğu tarihi de zedelemekte oldukları görölmektedir. Nitekim ataerkil geleneksel babalığı pekiştirmek, yeniden inşa etmek yerine, yeni nesil “hevesli” babaları, ilgili katılımcı babalar olmaları yönünde teşvik eden ve yönlendiren annelerin varlığı da söz konusudur. Katılımcı annelerin bazılarının eşlerinin, babalık icraları anlatılarından yola çıkarak, babalık sürecinde *bilen özne* yerine *öğrenen özne* konumunda oldukları ifade edilebilir. Annelerin ise, bu süreçte *eyleyen bir özne* olarak *uzman-öncü-öğretici* konumu elde ettikleri görölmekle birlikte bu durum aile içerisinde “babanın iktidarının” hâkim olduğu anlayışının da değişim içerisinde olduğunun, hegemonik erkekliğin krizde olduğunun ipuçlarını vermektedir. Böylece bu araştırmada, babalığın değişimi ve dönüşümü konusunda birçok faktör olmakla birlikte, yüksek düzeyde eğitim sahibi annelerin de otoriter, ataerkil geleneksel babalığı aşındırma konusunda etkili olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424

Kaynakça

- Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV). (2017). *Türkiye’de Babalığı Anlamak Serisi - I-Türkiye’de İlgili Babalık ve Belirleyicileri (Ana Rapor)*. https://www.acev.org/wpcontent/uploads/2018/01/BabalikArastir masiAnaRapor.16.10.17.web_.pdf (Erişim tarihi: 18.11.2022).
- Allen, S. M. & Hawkins, A. J. (1999). Maternal Gatekeeping: Mothers’ Beliefs and Behaviors That Inhibit Greater Father Involvement in Family Work. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 199-212.
- Atkinson, R. (2002). The Life Story Interview. Holstein, J. A. (Ed). *Handbook of Interview Research: Context and Method*. California: Sage: 121-140.
- Barutçu, A. & Hıdır, N. (2016). Türkiye’de Babalığın Değişen Rollerini: (Pro) Feminist Babalar, *Fe Dergi*, 8(2), 27-45.
- Berktaş, F. (2012). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Beauvoir, De S. (2019). *İkinci Cinsiyet*. (1.bs). (G. Savran, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bozok, M. (2013). *Constructing Local Masculinities: A Case Study From Trabzon, Turkey*, Middle East Technical University, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi.
- Bozok, M. (2017). *Ebeveynlik, Erkeklik ve Çalışma Hayatı Arasında Türkiye’de Babalık*. Türkiye’de Babalığı Anlamak Serisi-II. AÇEV.
- Bozok, M. (2018). Türkiye’de Ataerkillik, Kapitalizm ve Erkeklik İlişkilerinde Biçimlenen Babalık. *Fe Dergi*, 10(2), 31-42.
- Cabrera, N., Tamis-Le Monda, C. S., Bradley, R. H., Hofferth, S., & Lamb, M. E. (2000). Fatherhood in the Twenty- First Century. *Child Development*, 71(1), 127-136.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. C. Soydemir (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Connell, R. W. (2019). *Erkeklikler*. N. Konukçu (Çev.). İstanbul: Phoenix.
- Çabuklu, Y. (2007). *Toplumsal Kurgular ve Cinsiyetçilik*. İstanbul: Everest.

- Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424
- Çakmak Otluoğlu, K. Ö., Kurt Yılmaz, B., & Sürgevil Dalkılıç, O. (2021). Covid-19 Döneminde Akademisyen Annelerin İş-Yaşam Deneyimlerini Anlamak: Nitel Bir Araştırma. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 13-52.
- Daly, K. (1993). Reshaping Fatherhood: Finding the Models. *Journal of Family Issues*, 14(4), 510-530.
- Delaney, C. (2014). *Tohum ve Toprak*. S. Somuncuoğlu ve A. Bora, (Çev.) İstanbul: İletişim.
- Demiriz, G., & Baran H. B., (2018). ‘Babalık Deneyimlerinde Erkekliklerin Değiş(mey)en Yüzü: Blogger Babaların Anlatıları Üzerinden Bir Analiz, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(3), 1074-1089.
- Furstenberg, F. (1988). Good Dads—Bad Dads: Two Faces of Fatherhood. *The Changing American Family and Public Policy*. 193-218.
- Furstenberg, F. F., Jr. (1995). Fathering in the Inner City: Paternal Participation and Public Policy. Marsiglio, W. (Ed). *Fatherhood: Contemporary Theory, Research, and Social Policy*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Geiger, S. N. (1986). Women’s Life Histories: Method and Content. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 11(2), 334-351.
- Gerson, K. (1993). *No Man’s Land: Men’s Changing Commitments to Family and Work*. New York: Basic Books.
- Giddens, A. (2014). *Mahremiyetin Dönüşümü*. İstanbul: Ayrıntı.
- Goodwin, R. (2009). *Changing Relations: Achieving Intimacy in A Time of Social Transition*. UK: Cambridge University.
- Gökaliler, E. & Özer, A. (2019). Baba 2.0: Dijital Dönüşüm ile Değişen Baba Rolü Üzerine Bir Araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 48, 387-403.
- Gürel, P. A. (2018). İş-Yaşam Dengesini Sağlayan Faktörlerin Kadın Akademisyenler için Belirlenmesi: Lojistik Regresyon Analizi. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (16), 31-44.
- Habib, C. (2012). The Transition to Fatherhood: A Literature Review Exploring Paternal Involvement with Identity Theory. *Journal of Family Studies*, 18(2-3), 103–120.

- Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424
- Hawkins, A. J., Christiansen, S. L., Sargent, K. P., & Hill, E. J. (1993). Rethinking Fathers' Involvement in Child Care: A Developmental Perspective. *Journal of Family Issues*, 14(4), 531-549.
- Hays, S. (1991). *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven: Yale University Press.
- Hooks, b. (2018) *Değişme İsteği, Erkekler, Erkeklik ve Sevgi*. İstanbul: Bgst.
- Kocatepe, B. & Bilgi, S. (2018). Toplumsal Bir İnşa Olarak Babalık: Annelerin Yaşam Öykülerinde Baba İmgesi. *Fe Dergi*, 10(2), 43-59.
- Larossa, R. (1988). Fatherhood and Social Change. *Family Relations*, 37(4), 451-457.
- Lupton, D. (2002). *Duygusal Yaşantı*. M. Cemal. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Lupton, D. & Barclay, L. (1997). *Constructing Fatherhood: Discourses and Experiences*. CA: Sage Publications.
- Marsiglio, W. (1993). Contemporary Scholarship on Fatherhood: Culture, Identity, and Conduct. *Journal of Family Issues*, 14(4), 484-509.
- McAdams, D. P. (2001). The Psychology of Life Stories. *Review of General Psychology*, 5(2), 100-122.
- McAdams, D. P. (2005). *The Redemptive Self: Stories Americans Live by*. Oxford University.
- Miller, T. (2011). *Making Sense of Fatherhood*. UK: Cambridge University.
- Özarlan, O. (2016). *Hovarda Alemi*. İstanbul: İletişim.
- Pleck, J. H., & Hofferth, S. L. (2008). Mother Involvement as an Influence on Father Involvement with Early Adolescents. *Fathering*, 6(3), 267.
- Pleck, E.H., & Pleck, J.H. (1997). Fatherhood Ideals in The United States: Historical Dimensions. In M.E. Lamb (Ed.), *The Role of The Father in Child Development* (pp. 33-48). New York, NY: John Wiley & Sons.
- Poortman, A. R. ve Van Der Lippe, T. (2009). Attitudes Toward Housework and Child Care and The Gendered Division of Labor. *Journal of Marriage and Family*, 71(3), 526-541.

- Ezgin Ağılı, S. (2023). Babalık deneyimlerini şekillendirmede annelerin rolü: Bir yaşamöyküsü çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 221-254. DOI: 10.54557/karataysad.1327424
- Rublack, U. (1996). Pregnancy, Childbirth and The Female Body in Early Modern Germany. *Past & Present*, (150), 84-110.
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkansız İktidar*. İstanbul: Metis.
- Sartre, J. P. (1981) *Yöntem Araştırmaları Diyalektik Aklın Eleştirisi*. S. R. Kirkoğlu (Çev.) İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.
- Segal, L. (1992). *Ağır Çekim*. V. Ersoy (Çev). İstanbul: Ayrıntı.
- Thoma, D. (2011). *Babalar*. F. Doğan (Çev). İstanbul: İletişim.
- Tol, U. U., & Taşkan, D. (2018). *Erkeklik ve Babalık Halleri*. Türkiye’de Babalığı Anlamak *Serisi – III*, AÇEV.
- Welldon, E. V. (2001) *Anne Melek mi, Yosma mı?* S. K. Akbaş, C. Kurultay. (Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Yavuz, ř. (2015). Ataerkil Egemen Erkeklik Değerlerinin Üretiminde Kadınların Rolü: Trabzon Örneği. *Fe Dergi*, 7(1), 117-130.
- Zeybekoğlu, Ö. (2013). Günümüzde Erkeklerin Gözünden Babalık ve Aile. *Mediterranean Journal of Humanities*, 3(2), 297-32.

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 18.03.2023

Makale Kabul Tarihi: 05.07.2023

DİJİTAL OYUNUN SOSYAL DUYGUSAL GELİŞİMİNE ETKİLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Emine Gölriz AKAROĞLU*

Ulya TEKBAŞ**

Hümeyra Nur ŞEN***

Öz

Oyunlar, ocukların sosyal duygusal geliŐimleri üzerinde önemli etkilere sahiptir. Günümüzde teknolojinin hızla gelişmesi dijital oyunları öne çıkarmaktadır. Sokak oyunlarının yerini alan dijital oyunlarında sosyal duygusal gelişime etkisi merak konusudur. Bu araştırmada, okul öncesi dönem çocuklarında dijital oyunların sosyal-duygusal gelişime etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın alıŐma grubunu 2021-2022 eğitim öğretim yılında Konya'nın merkez ilçelerinden 2 devlet ve 2 özel anaokuluna devam eden 12 farklı öğretmenin sınıfından 250 öğrenciye ulaŐılmasına rağmen gönüllülük esasına dayandığından 190 öğrenciye ulaşılmıştır. Bunlardan 50 öğrencinin verileri, ebeveyn ve öğretmenlerin anket sorularını tam doldurmaması nedeniyle dahil edilmediğinden, 140 öğrenci çalışma grubunu oluŐtırmaktadır. Çalışmaya katılan 140 kişinin 71'ini (%50,7) erkek, 69'unu (%49,3) kız öğrenci oluŐtırmaktadır. YaŐları incelendiğinde 50'sinin (%35,7) 5 yaŐında, 90'nın (%64,3) 6 yaŐında olduğu görölmektedir. Okul türü incelendiğinde, 70'i (%50,0) özel, 70'i (%50,0) devlet kurumunda eğitim almaktadır. Okullar seçilirken, sosyoekonomik durumunun denk olan kurumlar olmasına dikkat edilmiştir.

* Doç. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, ocuk Gelişimi Bölümü, gulriz.akaroğlu@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9940-9142.

** Yüksek Lisans Öğr., KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ocuk Gelişimi Tezli Yüksek Bölümü, ulyatekbas01@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2729-2459.

*** Yüksek Lisans Öğr., KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ocuk Gelişimi Tezli Yüksek Bölümü, humeyranursenn@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7398-1979.

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

Çalışmada, “Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri leği”, “Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leği” olmak üzere iki veri toplama aracı kullanılmıştır. Çalışmada araştırma yöntemlerinden, iliŐkisel tarama modeli kullanılmıştır. Veriler SPSS 26 paket programı kullanılarak Mann Whitney U testi yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda, “Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri leği” alt boyutlarında cinsiyet, kurum ve yaş deđiŐkenlerine göre anlamlı farklılık tespit edilmemiŐtir. “Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leği” alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı farklılık tespit edilmezken, kurum ve yaş deđiŐkenlerinde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Kurumlar açısından incelendiğinde, tüm alt boyutlarda özel okul ortalamasının fazla olduğu grlmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Oyun, Okul ncesi, Sosyal-Duygusal Gelişim, Devlet Okul-zel Okul.

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

Analysing the Effects of Digital Games on Social Emotional Development in Terms of Various Variables

Abstract

Games have important effects on children's social and emotional development. Today, the rapid development of technology makes digital games stand out. The effect of digital games replacing outdoor games on social and emotional development is a matter of curiosity. In this study, it was aimed to examine the effect of digital games on social-emotional development in preschool children. Although 250 students from 12 different teachers' classes attending 2 state and 2 private kindergartens in Konya's central districts were reached in the 2021-2022 academic year, 190 students were reached because it was based on volunteerism. Since the data of 50 students were not included because the parents and teachers did not fill in the survey questions completely, 140 students constitute the study group. Of the 140 people participating in the study, 71 of them (50.7%) were male and 69 (49.3%) of them were female students. When their ages were analysed, 50 (35.7%) were 5 years old and 90 (64.3%) were 6 years old. When the type of school is analysed, 70 (50.0%) of them receive education in private institutions and 70 (50.0%) are in public institutions. While selecting the schools, attention was paid to ensure that the socioeconomic status was equivalent. In the study, two data collection tools were used, namely the "Effects of Digital Games in Early Years Scale" and the "Preschool Social-Emotional Skills and Resilience Scale". In the study, relational screening model was used as one of the research methods. The Mann Whitney U test was performed using the SPSS 26 package program. As a result of the research, no significant difference was found in the sub-dimensions of "The Scale of Effects of Digital Games in Early Ages" according to the variables of gender, institution, and age. While no significant difference was found in the sub-dimensions of "Pre-School Social-Emotional Skills and Resilience Scale" according to gender, a significant difference was found in institution and age variables. When analysed in terms of institutions, it is seen that the average of the private school is higher in all sub-dimensions.

Keywords: Digital Game, Preschool, Social-Emotional Development, Public School-Private School.

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

Giriş

Okul ncesi dönemde Şekillenen sosyal duygusal gelişim (Kandır ve Alpan, 2008, s. 34), kişinin kendisi (zdemir, Eruzun, ve Kuru, 2019, s. 316), başkalarının duygularını tanımlaması, empati kurması (zbey, 2019, s. 758; Esen Aygün, 2019, s. 83; Yıldız ve Kahraman, 2021, s. 26), davranışlarını düzenlemesi, duygularını kontrol edebilmesi, kendisi ve çevresindeki kişilerle uyum içerisinde olması olarak tanımlanmaktadır (Kandır ve Alpan, 2008, s. 42). Bu dönemde, sosyal ve duygusal gelişimin alanı oldukça mühim ve kritik bir süreç olduğu kabul edilmektedir (Arslan ifti ve Uyanık Balat, 2018, s. 78). Sosyal kuralları ğrenmesi (Yıldız ve etin, 2018, s. 56), akademik baŐarıyı desteklemesi (Candan ve Yalçın, 2018, s. 322; Gül Kapı, Artar, AvŐar, elik, ve Daşcı, 2015, s. 190), okula uyum sağlaması, diğer bireyler ile daha kolay etkileşim kurması (Şahin ve Şahin, 2020, s. 244), zihinsel ve fiziksel sağlıklarının ise daha iyi olduğu bilindiğinden (Ulutaş, 2016, s. 832), sosyal duygusal gelişimini etkileyebilecek etmenlerle çocuğun gelişimi desteklenmelidir (Dalkılıç, 2014, s. 29).

Toplum içerisinde uyumlu olmayı kapsayan (Durualp, 2014, s. 14), bebeğin ilk aylardaki glmsmesine bakım verenin karşılık vermesiyle başlayan sosyal duygusal gelişimin temelleri atılmaktadır. Maslow'un oluşturduğu ihtiyaçlar hiyerarŐisinde yer alan temel prensiplerden bakım, beslenme, sevgi görme ve güvende hissetme gereksinimleri (Karaoğlu, 2020, s. 281), aile içerisinde karŐılanarak gelişmektedir (zdemir, 2019, s. 558). Okul döneminde ise taklit ve model alarak öğrenen çocuğun desteklenmesi noktasında Bandura'nın sosyal öğrenme teorisi bağlamında (UŞaklı, 2017, s. 3), ebeveynlere ve öğretmenlere büyük sorumluluklar düŐmektedir (PektaŐ, 2022, s. 9). Bireyin; aile, toplum, okul vb. ortamlarda olumlu ilişkiler kurması, sorumluluk alması, yerine getirmesi ve kabulünde, sosyal gelişiminin etkisi büyüktür (Ahmetoğlu, 2004, s. 1). Aile içi kuralları öğrenen ocuk, okul/toplum kurallarına daha rahat uyum sağlarken, okul hayatında sosyal beceriler önem kazanmaktadır (nsal, 2010, s. 33). Bu nedenle okul öncesi dönemdeki eğitim, sosyal gelişimin sağlıklı bir Şekilde desteklenmesi açısından oldukça kritiktir (Kay ve Sağlam, 2020, s. 19; Ergüden, Doğan, ve Şen Hastaoğlu, 2020, s. 306; Gülay Ogelman, Erten Sarıkaya ve Güngör, 2022, s. 61). Sosyal, duygusal gelişim alanlarını desteklemekte ailenin (Kandır ve Alpan, 2008, s. 34; ztrk Samur ve Deniz, 2014, s. 466; Şahin, Ocak Karabay, Demir, 2017,

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

s. 10) ve sosyal çevrenin etkisi yadsınamaz düzeydedir. Bunun yanı sıra çocuğun cinsiyetine göre farklılıklar (Gou ve Perceval, 2022, s. 7), yaŐıyla beraber yaŐantısal deneyimlerinin artması, kurumda aldığı eğitimin tüm gelişim alanlarını destekleyen, düŐünmeye ve araŐtırmaya teşvik eden, becerilerini geliŐtiren nitelikte olması da sosyal duygusal gelişim becerilerine önemli düzeyde katkı sağlamaktadır. Ayrıca ocuk edebiyatı (Sildir ve Tüfekci Akcan, 2018, s. 267), resim, müzik ve drama gibi çok kapsamlı sanat eğitiminin de temel amacı sosyal duygusal gelişimi desteklemektir. Okul ncesi eğitimden yoksun veya yeterli düzeyde eğitim almayanların (abuk, Günay ve İlhan, 2020, s. 500), yetiŐtirme yurdunda yaŐayarak aile sevgisinden yoksun olanların (Bıyıklı, 198, s. 87) ve ayrıca ileriki yaŐlarda görülen dijital bağımlılıklar çocukların sosyal duygusal gelişimlerinde sorunlar yaŐamalarına neden olmaktadır.

Gelişen ağda meydana gelen hızlı deđiŐimler, çocukların sosyal duygusal geliŐimlerini, olumlu olduğu kadar olumsuz da etkileyebilmektedir. Bunun başında içinde bulunduğumuz dijital ortam gelmektedir. Teknolojinin gelişimi, internetin icat edilerek yaygınlaşmasıyla oyunlar, dijital ortamlarda oynanmaya başlamıştır. Bu gelişme sonrasında, sokaklar ebeveynler tarafından güvensiz görülerek evde oyun oynama kültürünün doğmasına neden olmuştur (Uzunoğlu, 2021, s. 116). Covid-19 döneminde, teknolojiyle birlikte tablet ve telefon kullanımının artış göstermesi (Aktaş ve Bostancı DaŐtan, 2021, s. 136), yetiŐkinlerin yaşamında değişiklikler yarattığı gibi okul öncesindeki çocukların yaşamında da değişiklikler yaratırken olumsuz davranışlar model alınmaktadır. Tüsiad (2019) raporuna göre, sosyal duygusal öğrenmeye dünyada ilginin arttığı, eğitim alanında yapılan çalışma ve uygulamaların yaygınlaŐmasına yönelik araŐtırmaların hız kazandığı belirtilmektedir. Ancak pandemi sürecinde çocukların zamanlarının çoğunluğunu evde geçirmeleri sebebiyle, sosyal duygusal gelişimlerinde azalma olduğu dŐnlmektedir.

Dijital ortamın uçsuz bucaksızlığı sebebiyle, evrimii ortamlar içerisinde olumlu ya da olumsuz birçok durumla karŐılaŐılabilmektedir (Yay, 2017, s. 16). Yapılan alıŐmalar incelendiğinde dijital oyunların olumlu yönde geliŐtireceđini belirten çalışmaların (Parkash, 2022, s. 54; Fang, Tapalova, Zhiyenbayeva, Kozlovskaya, 2022, s. 3074; Shoshani, Nelke, Girtler, 2022, s. 1; Aksoy, 2021, s. 30; Kolovou, Koutsolabrou, Lavidas, Komis, Voulgari, 2021, s. 30) olduğu gibi, olumsuz etkilediğini

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

belirten (Zheng, sun, 2022, s. 893; Akyar, sungur, 2022, s. 126; Sögüt, 2020, s. 93; Akçay, 2020, s. 67; Hinkley T, Kahverengi H, Carson V, Teychenne M 2018, s. 7; Ergüney, 2017, s. 1930; Yıldız, 2018, s. 557; Budak K. S., 2020, s. 8;) alıŐmalar da bulunmaktadır. PricewaterhouseCoopers (Pwc) tarafından sunulan rapora göre, 2021-2026 yılları arasında Türkiye'deki oyun sektörünün diğer ülkelere kıyasla %24,1 ortalama ile büyüyerek en hızlı geniŐleyen ülke olacağı tahmin edilmektedir (Samur, 2022, s. 821). Bilgi ve iletişim teknoloji kullananların birçoğu, oluŐabilecek riskler ve tehditlerin farkında olmamaktadırlar (Yılmaz, Şahin, ve Akbulut, 2016, s. 27). Teknolojideki değişim ve gelişimi kapsamakta olan dijital dünya, insan yaşamını etkileyerek sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapılar da oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Aral, 2022, s. 1135). Ailelerin bir kısmı, dijital teknoloji kullanımında endiŐe etseler de bir kısmı küçük yaştan itibaren çocukların teknoloji ile tanışmasına fırsat tanımaktadır (Erden ve Uslupehlivan, 2021, s. 448). Çocukların bilgi ve beceri gelişimini engelleyen, ilişkilerini sanallaŐtıran, telefon, tablet gibi araçlara bağlayan, sahte bir zgven kazanmalarına neden olan (Uçak, 2021, s. 21) teknoloji kullanımında ailelere önemli sorumluluklar düŐmektedir (Bulut, 2018, s. 54). Teknolojik aletlerin ebeveyn denetimde olmasına, çocuğun saatlerce ekrana maruz kalmamasına dikkat edilmesi ve çocuklarında oluŐabilecek etkilerinin durumları hakkında bilgilendirilmeleri gerekmektedir (Yengil, Güner, & Topakkaya, 2019, s. 18). Ailelerin bu konuda yetersiz kalması durumunda ruh sağlığı uzmanları, ailelere ve çocuklara rehberlik edebilir (Akaroğlu, 2022, s. 13).

Dijital oyunlar, çocuklarda serbest zaman etkinliği ve eğlence aracı olarak görülmenin dışında oyun içeriklerinde Şiddetin de olması, önemli bir tartışma yaratmaktadır (Sögüt, 2020, s. 80). Teknoloji kullanımının fazla olması, giderek artış gösteren davranış ve saldırganlık problemleri (Uzunoglu, 2021, s. 117; Kanter, 2020, s. 212; Güvendi, TekkurŐun Demir, & Keskin, 2019, s. 1209), zihinsel, bedensel, dil, sosyal (Őalcı, vd., 2018, s. 262), bilişsel, duyuŐsal ve psiko motor alanlarında olumsuzluklar (nal, 2022, s. 72), yemek yeme alışkanlıkları (Seki ve Kurnaz, 2022, s. 25), uyku düzeninde bozulma (Kanter, 2020, s. 212; yabancılaŐma, yalnız kalma, uyumsuz davranma ve iletişim sıkıntısı (Fidan, 2022, s. 24) yarattığı gibi, birçok sağlık sorunları da oluŐurmaktadır.

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

Bu bağlamda araştırmanın amacı, okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların, dijital oyunlarla sosyal-duygusal gelişimine etkilerini saptamaktır. Çalışmanın temel sorusu, “Dijital oyunların, okul öncesi kurumunda eğitim gören çocukların, sosyal-duygusal gelişimine çeşitli değişkenler açısından etkileri nedir?” olarak belirtilebilir. Temel soruya yönelik oluşturulan alt amaçlar;

1. Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leği alt boyutlarıyla, cinsiyet deđiŐeni arasında ilişki var mıdır?
2. Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leği alt boyutlarıyla, kurum deđiŐeni arasında ilişki var mıdır?
3. Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leği alt boyutlarıyla yaş deđiŐeni arasında ilişki var mıdır?
4. Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri leği alt boyutlarıyla cinsiyet deđiŐeni arasında ilişki var mıdır?
5. Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri leği alt boyutları ile kurum deđiŐeni arasında ilişki var mıdır?
6. Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri leği alt boyutlarıyla yaş deđiŐeni arasında ilişki var mıdır?

Gereç ve Yöntemler

Çalışmada, 5-6 yaş grubundaki çocukların dijital oyun kullanımlarını sosyal duygusal açıdan olduğu Şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu çalışmanın yürütülmesinde araştırma yöntemleri içerisinden iliŐkisel tarama modeli kullanılmıştır. İliŐkisel tarama modeli; iki ya da daha fazla deđiŐken arasındaki var olan veya dŐnlen ilişki derecelerini, aynı zamanda değişkenlerin birbirlerini etkileme durumlarını ve deđiŐimlerini incelemektir (Bekman, 2022, s. 238).

Çalışma Grubu

Araştırmanın evreni, Konya ili merkez ilçelerindeki okul öncesi öğrencileri oluŐurmaktadır. Araştırmanın rneklemi seçilirken geliŐiđzel örnekleme yöntemi ile Konya'nın merkez ilçelerinden 2 devlet ve 2 zel

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

anaokuluna devam eden 12 farklı üretmenin sınıfından 250 renci seçilmiştir. Bunlara ulaŐılmasına rağmen gönüllülük esasına dayandığından 190 renci katılmıŐtır. Bunun yanı sıra 50 rencinin verilerinde ebeveyn ve retmenlerin anket sorularını tam doldurmaması nedeniyle dahil edilmeyerek araştırmanın çalışma grubunu, 140 renci oluşturmaktadır.

Tablo 1: Çocuklara Ait Demografik Bilgiler

		N	%
Cinsiyet	Erkek	71	50.7
	Kız	69	49.3
Yaş	5 yaş	50	35.7
	6 yaş	90	64.3
Okul Türü	zel	70	50.0
	Devlet	70	50.0
	Toplam	140	100.0

Çalışmaya katılan 140 kişinin 71'ini (%50,7) erkek, 69'unu (%49,3) kız renci oluşturmaktadır. YaŐları incelendiğinde 50'sinin (%35,7) 5 yaŐında, 90'ının (%64,3) 6 yaŐında olduğu grlmektedir. Okul türü incelendiğinde 70'i (%50,0) zel, 70'i (%50,0) devlet kurumunda eğitim almaktadır.

Veri Toplama Araçları

AraŐtırmada, “Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık lği Türkçe Formu” ve “Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri lği” olmak üzere 2 veri toplama aracı kullanılmıştır. Veri toplama araçlarına yönelik bilgiler aşağıda belirtilmiştir.

Erken yaŐlarda dijital oyunların etkileri lği, Dağal ve Bayındır (2019) tarafından okul öncesi çocuklar için geliştirilen 5'li likert tipi ölçek 25 maddeden oluŐmuŐtur. Faktör değeri .87 ile .54 arasındadır. Güvenirlik analizi iç tutarlılık katsayısının .91 (alt boyutları; öğrenme .90, sosyal .87,

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

fiziksel .86, duygusal .84, eğlenme .82)'dir. Ölçek ebeveynler tarafından doldurulmuŐtur.

Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leği Türkçe Formu, Türkçe geçerlik ve gvenirliklik çalışmasını Gülay Ogelman vd. (2021) 5 yaş çocukları için geekleŐirmiŐtir. Yapılan analizlerle Amerika'da 3-5 yaş arası çocukları için geliŐtirilmiŐ olan 27 madde içeren Okul ncesi çocukları için Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leğinin 4 boyut ile 22 madde içeren Türkçe Formunun geçerli, güvenilir bir lme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Güvenirlik iç tutarlık kat sayısının .96 (alt boyutları; empati .92, duygu tanıma duygu ifadesi .92, sosyal yetkinlik .86, öz düzenleme .85) 'dir. Ölçek, ğretmenler tarafından doldurulmuŐtur.

Verilerin Analizi

Kullanılan leklerin geçerliliğini test etmek amacıyla SPSS 26 paket programı kullanılmış, verilerin yapılan normality plots testinde normal dağılım göstermemesiyle; ikili olan grupların karşılaştırılması için kullanılan Mann Whitney U testi yapılarak analiz edilmiştir.

Bulgular

Tablo 2: "Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leği alt boyutlarının cinsiyet deđiŐkeni arasında ilişki var mıdır?" araştırma sorusuna ilişkin Mann Whitney U Testi Bulguları

Alt Boyutları	Cinsiyet	N	Ort.	t	Z	p
Duygu Tanıma/ Duygu İfadesi	Erkek	71	74.15	5.265	-.490	.624
	Kız	69	66.74	4.605		
Empati	Erkek	71	72.13	5.121	-1.107	.268
	Kız	69	68.82	4.748		
z düzenleme	Erkek	71	70.89	5.033	-.118	.906
	Kız	69	70.09	4.836		
Sosyal Yetkinlik	Erkek	71	75.99	5.395	-1.653	.098
	Kız	69	64.85	4.474		

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

Tablo 2’de, ‘‘Okul ncesi sosyal-duygusal beceriler ve psikolojik dayanıklılık leği’’ alt boyutlarının cinsiyet deđiŐkenine göre karŐılaŐtırılmasına ilişkin Mann Whitney U testi bulguları verilmiştir. Bu sonuçlara göre, duygu tanıma duygu ifadesi, empati, öz düzenleme, sosyal yetkinlik alt boyutlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiŐtir ($p>0,05$).

Tablo 3: ‘‘Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leği alt boyutlarının kurum deđiŐkeni arasında ilişki var mıdır?’’ araştırma sorusuna ilişkin Mann Whitney U Testi Bulguları

Alt Boyutları	Kurum	N	Ort.	t	Z	p
Duygu Tanıma/ Duygu İfadesi	zel	70	85.59	5.991	-2.877	.004
	Devlet	70	55.41	3.879		
Empati	zel	70	80.24	5.616	-4.504	.000
	Devlet	70	60.76	4.253		
z düzenleme	zel	70	83.78	5.864	-3.916	.000
	Devlet	70	57.22	4.005		
Sosyal Yetkinlik	zel	70	79.36	5.555	-2.630	.009
	Devlet	70	61.64	4.314		

Tablo 3’te, ‘‘Okul ncesi sosyal-duygusal beceriler ve psikolojik dayanıklılık leği’’ alt boyutlarının kurum türü deđiŐkenine göre karŐılaŐtırılmasına ilişkin Mann Whitney U testi bulguları verilmiştir. Bu sonuçlara göre, duygu tanıma duygu ifadesi, empati, öz düzenleme, sosyal yetkinlik alt boyutlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Kurumlar incelendiğinde tüm alt boyutlarda özel okulun ortalamasının fazla olduğu grlmektedir.

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

Tablo 4: “Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leği” alt boyutlarıyla yaş deđiŐkeni arasında ilişki var mıdır?” araştırma sorusuna ilişkin Mann Whitney U Testi Bulguları

Alt Boyutları	Yaş	N	Ort.	t	Z	p
Duygu Tanıma/ Duygu İfadesi	5 Yaş	50	46.58	2.684	-5.323	.000
	6 Yaş	90	83.79	7.185		
Empati	5 Yaş	50	46.58	2.329	-3.703	.000
	6 Yaş	90	83.79	7.541		
zdzenleme	5 Yaş	50	44.98	2.249	-5.610	.000
	6 Yaş	90	84.68	7.621		
Sosyal Yetkinlik	5 Yaş	50	57.06	2.853	-2.973	.003
	6 Yaş	90	77.97	7.017		

Tablo 4’te, “Okul ncesi sosyal-duygusal beceriler ve psikolojik dayanıklılık leği” alt boyutlarının yaş deđiŐkenine göre karŐılaŐtırılmasına ilişkin Mann Whitney U testi bulguları verilmiştir. Bu sonuçlara göre, duygu tanıma duygu ifadesi, empati, öz düzenleme, sosyal yetkinlik alt boyutlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < 0,05$). YaŐlar incelendiğinde alt boyutların tümünde 6 yaŐın ortalamasının daha fazla olduğu grlmektedir.

Tablo 5: “Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri leği alt boyutların cinsiyet deđiŐkeni arasında ilişki var mıdır?” araştırma sorusuna ilişkin Mann Whitney U Testi Bulguları

Alt Boyutları	Cinsiyet	N	Ort.	t	Z	p
Eğlence	Erkek	71	72.15	5.122	-.495	.621
	Kız	69	68.80	4.747		

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

Őrenme	Erkek	71	71.04	5.044	-.161	.872
	Kız	69	69.94	4.826		
Fiziksel	Erkek	71	73.75	5.236	-.965	.334
	Kız	69	67.15	4.633		
Sosyal	Erkek	71	76.61	5.439	-1.813	.070
	Kız	69	64.21	4.430		
Duygusal	Erkek	71	74.95	5.321	-1.358	.174
	Kız	69	65.92	4.548		

Tablo 5’te “Erken yaŐlarda dijital oyunların etkileri ۆleđi” alt boyutlarının cinsiyet deđiŐkenine gۆre karŐılaŐtırılmasına ilişkin Mann Whitney U testi bulguları verilmiştir. Bu sonuçlara göre, alt boyutlardan eğlence, ۆrenme, fiziksel, sosyal ve duygusal anlamlı bir farklılık tespit edilmemiŐtir ($p>0,05$).

Tablo 6: “Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri ۆleđi alt boyutlarıyla kurum deđiŐkeni arasında ilişki var mıdır?” araştırma sorusuna ilişkin Mann Whitney U Testi Bulguları

Alt Boyutları	Kurum	N	Ort.	t	Z	p
Eğlence	Özel	70	71.36	4.995	-.256	.798
	Devlet	70	69.64	4.874		
Őrenme	Özel	70	65.07	4.555	-1.587	.113
	Devlet	70	75.93	5.315		
Fiziksel	Özel	70	69.16	4.841	-.393	.694
	Devlet	70	71.84	5.029		
Sosyal	Özel	70	68.76	4.813	-.508	.618
	Devlet	70	72.24	5.056		
Duygusal	Özel	70	70.29	4.920	-.062	.950
	Devlet	70	70.71	4.949		

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

Tablo 6’da ‘‘Erken yaŐlarda dijital oyunların etkileri leği’’ alt boyutlarının okul türü deđiŐkenine göre karŐılaŐtırılmasına ilişkin Mann Whitney U testi bulguları verilmiştir. Bu sonuçlara göre eğlenme, öğrenme, fiziksel, sosyal ve duygusal alt boyutlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiŐtir ($p>0,05$).

Tablo 7: ‘‘Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri leği alt boyutlarıyla yaş deđiŐkeni arasında ilişki var mıdır?’’ araştırma sorusuna ilişkin Mann Whitney U Testi Bulguları

Alt Boyutları	Kurum	N	Ort.	t	Z	p
Eğlenme	5 Yaş	50	71.23	3.561	-.161	.872
	6 Yaş	90	70.09	6.308		
ğrenme	5 Yaş	50	78.84	3.942	-1.817	.069
	6 Yaş	90	65.87	5.928		
Fiziksel	5 Yaş	50	68.53	3.426	-.430	.668
	6 Yaş	90	71.59	6.443		
Sosyal	5 Yaş	50	70.36	3.518	-.031	.976
	6 Yaş	90	70.58	6.352		
Duygusal	5 Yaş	50	67.76	3.388	-.614	.539
	6 Yaş	90	72.02	6.482		

Tablo 7’de, ‘‘Erken yaŐlarda dijital oyunların etkileri leği’’ alt boyutlarının yaş deđiŐkenine göre karŐılaŐtırılmasına ilişkin Mann Whitney U testi bulguları verilmiştir. Bu sonuçlara göre; eğlenme, öğrenme, fiziksel, sosyal ve duygusal alt boyutlarında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiŐtir ($p>0,05$).

Tartışma, Sonuç ve neriler

Araştırma sonuçlarına göre, elde edilen verilerden ‘‘Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leğinin’’ alt boyutları, cinsiyete deđiŐkenine göre anlamlı farklılık oluŐturmazken,

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

kurum ve yaş deđiŐenine göre anlamlı farklılık saptanmıştır. ‘‘Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri leği’’ alt boyutlarının cinsiyet, kurum ve yaş deđiŐkenlerine göre anlamlı farklılık tespit edilmemiŐtir. 1952’den bu yana Türkiye’de gerçekleştirilen okul öncesi eğitiminde sosyal-duygusal gelişimin yıllara göre giderek artış gösterdiği, ancak güçlendirilmesi gerektiği tespit edilmiştir (zdemir, Eruzun & Kuru, 2021, s. 317). Bencik Kangal ve zkızıklı (2017) Y kuŐađının teknolojik araçlar bakımından toplumun n safhasında yer aldıklarını vurgularken, Akkaya, Tutgun nal ve Tarhan’nın (2021) yaptıkları çalışmada, dijital oyun bağımlılığını önleyici çalışmaların Y kuŐađına yapılması gerektiği tespit edilmiştir. Aksoy (2021), okul öncesi dönemde, eğitimde teknoloji kullanımı konusunda ğretmen görüşleri ile yapılan çalışmada, çoğu öğretmenin öğrenmede ilgiyi artırmanın gerekli olduğunu söylese de bazı öğretmenlerin öğrencilerin sosyal ve duygusal açıdan problemlere de neden olabileceğini belirtmiştir.

Araştırma bulgularımızdan özel okullardaki çocukların sosyal duygusal geliŐimlerinin devlet okulundaki çocuklara göre daha iyi olması özel okuldaki çocuklarla daha fazla ilgilenildiğini dŐndrmektedir. Bunun nedeni branŐ ve sınıf ğretmenlerinin çocuklarla tüm gün beraber olarak daha olumlu bir bağ kurduğundan kaynaklanabilir. Yapılan araŐtırmalara göre, çocuklarla olumlu bir bağa sahip olmak, internet kullanımının azalmasına yol açmaktadır. Her ne kadar çalıŐmamızda kullanılan ölçek içeriğinde süre maddesi bulunmasa da dijital oyunlar ile çocukların sosyal duygusal gelişimi yönünde sürenin kontrolü belirlenip çocuklar üzerinde olumlu sonuçlar olduğu kadar dijital ekrana maruz kalma, dijital oyunları oynama ve süresinin artması da çocuklar üzerinde olumsuz etkiler oluŐturabileceđi dŐnlmektedir. Bunun yanı sıra dijital oyun ile sosyal duygusal alanı inceleyen çalışmalara bakıldığında, dijital oyun bağımlılığın, sosyal duygusal gelişimi olumsuz etkilediğini tespit eden çalışmalar bulunmaktadır (Őenol, Őenol, Can Yaşar, 2023, s. 1; zdemir, Karaboğa, 2021, s. 22). Ayrıca yapılan bazı çalışmalar süre bazlı tespitlerde bulunurken (Fang, Tapalova, Zhiyenbayeva, Kozlovskaya, 2021, s. 3073; Hinkley, Kahverengi, Carson, Teychenne, 2018, s. 7; Kenanoğlu, Kahyaoğlu, 2011, s. 22) bizim çalıŐmamızda kullanılan ölçeklerde süre bazlı bir madde bulunmadığından tespit edilememiştir.

AraŐtırmamızın elde edilen ilk sonucuna göre, ‘‘Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leğinin’’ alt

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

boyutlarının, cinsiyet deđiŐkenine göre anlamlı farklılık oluŐturmadıđı saptanmıştır. 42-72 aylık çocuklarla gerçekleştirilen başka bir çalışmada ise, erkeklerin kızlara göre sosyal duygusal gecikme riskinin 1.889 kat daha fazla olduğu saptanmıştır (Gou ve Perceval, 2022, s. 7). Bu sonucun, çalışmanın Çin’de gerçekleŐtirilmesiyle çalıŐmamıza göre pek çok farklılıktan kaynaklandığı dŐnlmektedir. Bizim bulgularımızı destekler nitelikte olan 2006 yılında özgülük tarafından yapılan okul öncesi eğitim kurumlarına devam etmekte olan 5-6 yaş grubunun aldıkları eğitimlerin sürelerinin, devam ettikleri eğitim programlarının sosyal ve duygusal gelişimlerine etkisini araŐtırdıđı çalışmasında cinsiyete göre anlamlı farklılık tespit edilmemiŐtır.

AraŐtırmamızda elde edilen ikinci sonuca göre, “Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leğinin” alt boyutlarının kurum deđiŐkenine ilişkin anlamlı farklılık saptanmıştır. Literatür incelendiğinde sosyal ve duygusal becerileri kurum türüne göre inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Sosyoekonomik olarak birbirine denk olan özel ve devlet okullarının seçilmesine rağmen tüm alt boyutlarda (duygu bilgisi, empati, öz düzenleme ve sosyal yetkinlik), özel okulda devlet okuluna göre daha anlamlı çıkmasının sebebinin çocukların okulda kalma sürelerinin uzunluğu, mekanların geniŐliđi, atölye çalıŐmalarının çokluğu, oyun alanlarının çokluğu, yabancı dil eğitiminin verilmesi, yardımcı kaynak kullanılması, çocukların kendilerini ifade edebilmeleri için fırsat ve zaman tanınmasından kaynaklandığı dŐnlmektedir. San Francisco’da iki devlet anaokulu ğrencilerinin, okula hazır bulunuŐluk düzeylerine bakıldığı çalışma da ađdaŐ okul öncesi programlarının rekabetçi özel anaokullarına karşı olgusal programın okula hazır bulunuŐluk üzerinde olumlu etkiler gösterdiği saptamıştır (Sulik, Flores Townley ve Obradovic, 2023). Gl ve Kale (2020), yaptığı çalışmada devlet okullarının sınıf mevcutlarının fazla olduğu, sanat derslerinden müziğin bir saat olmasının yanı sıra özel okullarda müzik derslerinin ek derslerle desteklendiğini belirtmektedir. Bu durum çalıŐmamız bazında incelendiğinde sanat dersleri, çocukların sosyal duygusal geliŐimlerini etkileyeceğinden özel okullarda daha fazla yapıldığı, devlet okullarında ise yetersiz olmasından kaynaklandığını dŐndrmektedir.

AraŐtırmamızın elde edilen nc sonucuna göre, “Okul ncesi Sosyal-Duygusal Beceriler ve Psikolojik Dayanıklılık leğinin” alt boyutlarında yaş deđiŐkenine yönelik anlamlı farklılık saptanmıştır. Bu

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

gelişimin sürekli olması nedeniyle beklenen bir sonuçtur. Bu nedenle yaŐın artmasıyla sosyal duygusal gelişimin artması beklenmektedir. Balıkesir oyun evlerinde yapılan bir çalışmada, artan teknolojik gelişmelerin oyun alanlarını daralttığı gözlemlenirken teknolojik aletlerin ailelere ilk yıllarda kurtarıcı olarak görünse de zamanla çocukların geliŐimlerini zedelediği sonucuna ulaşılmıştır (Büyükokutan Töret, 2017, s. 28). Bu sonuç, çalıŐmamız kapsamında değerlendirildiğinde yaş seviyesi arttıa dijital oyunların zararının artacağı söylenebilir.

AraŐtırmamızın elde edilen dördüncü sonucuna göre, “Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri leği” alt boyutlarında cinsiyet deđiŐkenine yönelik anlamlı farklılık saptanmamıŐtır. Yang ve Tung’un (2007), Tayvan lisesinde internet bağımlılığı konusunda yaptığı çalışmada cinsiyet açısından anlamlı farklılık tespit edilmemiŐtır. Cinsiyet etmeninde okul öncesi dönemde teknoloji kullanımına yönelik aile görüşleri incelendiğinde, anlamlı bir farklılığın bulunmadığı tespit edilmiŐtır (Yazar, 2021). Ekici (2016), tarafından ebeveynlerin görüşlerinin incelendiği çalışmada teknoloji kullanımında çocuğun cinsiyet deđiŐkenine göre anlamlı farklılıkların olduğu grlmŐtr. Aynı Şekilde Hinkley vd. (2014), erken çocukluk döneminde elektronik medya kullanımına yönelik gerçekleŐtirmiŐ oldukları çalışmada, kız/erkek çocuklar arasında farklılıklar grlmŐtr. Başka güncel bir araŐtırmada da kızların dijital oyun materyallerini erkeklere göre daha az tercih ettiği bulunmuştur (IŐıkođlu, Bayraktaroğlu, Ayekin-Dlger, 2021, s. 163). nsal (2019) yaptığı çalışmada, dijital oyun kapsamında kız çocukların erkek çocuklara oranla daha bağımlı olduğunu tespit etmiŐtır. Gzen (2021) yaptığı çalışmada, cinsiyet bazında erkek çocuklarının bağımlılık eğilimine yönelik anlamlı farklılık saptamıştır. Budak (2020), okul öncesi dönemdeki çocuklarda cinsiyet bazında erkek çocukların bağımlılık eğilimlerine göre anlamlı bir farklılık tespit etmiŐtır. Sonuçların çalıŐmamıza göre farklılık göstermesinin kullanılan ölçekte süre bazlı bir soru bulunmamasına rağmen bazı ebeveynlerin hiç kullanmıyorum, ifadelerine dayanarak örneklemin bilinçli ailelerden oluŐtuđu dŐnlmektedir.

AraŐtırmamızın elde edilen beşinci sonucuna göre, “Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri leği” alt boyutlarında kurum deđiŐkenine göre anlamlı farklılık tespit edilmemiŐtır. Taş, Eker ve Anlı (2014) yaptııkları çalışmada, lise ğrencilerinin dijital bağımlılığında, okul

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

türüne yönelik anlamlı farklılığın olduğunu saptamıştır. Ekici (2016) tarafından ebeveynlerin görüşlerinin incelendiği çalışmada, teknoloji kullanımında çocuğun kurum türüne göre anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür. Delikanlı (2019), teknolojik alet kullanımını 48-60 aylık çocukların sosyal davranışlarını incelediği çalışmada, kurum türüne göre anlamlı sonuçlar bulmuştur. Sonuçların çalıŐmamıza göre farklılık göstermesinin sebebi, seçilen özel ve devlet kurumunun birbirine yakın sosyoekonomik düzeyde olmasından kaynaklandığı düşünölmektedir.

Araştırmamızın elde edilen altıncı sonucuna göre, “Erken YaŐlarda Dijital Oyunların Etkileri Ölçeği” alt boyutlarında, yaş deđiŐkenine yönelik anlamlı farklılık saptanmamıŐtır. Bu sonucun ebeveynlerin tutumlarından kaynaklandığı düşünölmektedir. Aile ocuk 5 yaŐında iken koyduğu sınırı 6 yaŐında da aynı Şekilde devam ettirir. Ayrıca eŐler arasında tutarlılık da söz konusu sonucu etkileyebilir. Literatürde araştırmamızı destekler nitelikte Ünsal (2019) yaptığı çalışmada, yaş bazına göre çocukların dijital oyun bağımlılığı ortalamalarına göre anlamlı fark tespit etmemiŐtir. Dijital oyunlarında, yaş deđiŐkenine göre incelenen başka bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

İncelenen araştırmalarda, dijital oyun ve bağımlılıkta ailenin etkisini (Yiğit ve Günö, 2020, s. 144), ortaokullardaki etkisini (Yaman, ubukcu, Küçükali, Kabakçı Yurdakul, 2020, s. 160; Özdemir ve Karaboğa, 2021, s. 20; Güvendi, TekkurŐun Demir, Keskin, 2019, s. 1194; Yıldız ve Kahraman, 2021, s. 23), meslek liselerindeki etkisini (Temiz, Korkmaz, akır, 2020, s. 117), üniversite öğrencileri üzerindeki etkisini (Orak, Üzüm, Yılmaz , 2021, s. 279), ergenler üzerindeki etkisini inceleyen (Taş, 2019, s. 351) ve özel yetenekli öğrencilerle gerçekleŐtirilmiŐ (Bozok, Geniş, Avcu, 2020, s. 36) alıŐmalar bulunmaktadır. Ancak okul öncesi dönemde dijital oyunların, sosyal duygusal geliŐimlerinin etkisini inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır.

Elde edilen sonuçların okulda geçirilen sürenin sosyal duygusal gelişimi etkilemesiyle katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Sonuçların örnekleme grubunu, dijital oyun süresinin bir saatten az olması nedeniyle etkilediği düşünölmektedir. Aynı zamanda çalışmanın gerçekleştirildiği 140 çocuğun aileleri içerisinde formlara dijital oyun oynatmadıklarına dair not yazarlar görülmüştür.

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

Gelecek çalışmalara neriler:

- Geniş rneklem sayısı ve farklı demografik değişkenler açısından ele alınabilir.
- Dijital oyun oynama süreleri tespit edilerek araştırma geliŐtirilebilir.
- Devlet kurumlarında; atölye, kulüp vb. alıŐmalara katılan çocukların sosyalleşmesi incelenebilir.
- Devlet kurumlarında, branŐ ğretmenlerinin de derse girdiği okullarla araştırma tekrarlanabilir.
- Bu alıŐma st sosyoekonomik düzey okullarda gerçekleştirilmiştir. Farklı sosyoekonomik seviyelerde de çalışma tekrarlanabilir.

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

Kaynakça

- Ahmetoğlu, E. (2004). *Zihinsel engelli çocukların kardeŐ ilişkilerinin anne ve kardeŐ algılarına gore değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akaroğlu, G. (2022). Parental Attitudes and Social Emotional Well-Being Predict Digital Game Addiction in Turkish Children. *The American Journal of Family Therapy*, 1-19. <https://doi.org/10.1080/01926187.2022.2117249>
- Akçay, D. (2020). Ebeveynlerin ocukların dijital video oyunları bağımlılığı karşısında tutum ve davranışları. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 5(2), 65-71.
- Akkaya, F., Tutgun nal, A., ve Tarhan, N. (2021). Y kuŐađının dijital oyun bağımlılığının incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction ve Cyberbullying*, 8(1), 1-22.
- Aksoy, T. (2021). Okul ncesi dönemdeki çocukların eğitiminde teknoloji kullanımına ilişkin ğretmen görüşleri. *Temel Eğitim Dergisi*, 11, 30-38. <https://doi.org/10.52105/temelegitim.11.3>
- Aktaş, B., ve Bostancı DaŐtan, N. (2021). Covid-19 pandemisinde niversite öğrencilerindeki oyun bağımlılığı düzeyleri ve pandeminin dijital oyun oynama durumlarına etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 22(2), 129-138.
- Aral, N. (2022). Dijital Dünyada ocuk Olmak. *TRT Akademi*, 7(16), 1134-1153. <https://doi.org/10.37679/trta.1181774>
- Arslan ifti, H., ve Uyanık Balat, G. (2018). Sosyal-duygusal gelişim değerlendirme leği: 48-66 aylık çocuklar için uyarlama alıŐması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 74-87. <https://doi.org/10.17679/inuefd.310000>
- AteŐ, M., ve DurmuŐođlu Saltalı, N. (2019). KKTC'de yaşayan 5-6 yaş çocukların tablet ve cep telefonu kullanımına ilişkin ebeveyn görüşlerinin incelenmesi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 62-90. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gebd/issue/44078/502705>
- Bekman, M. (2022). Halkla ilişkiler uygulamalarında nicel araştırma yöntemi: İliŐkisel Tarama Modeli. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 238-258. <https://doi.org/10.54707/meric.1143322>

- Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380
- Büyükokutan Töret, A. (2017). Balıkesir oyun evlerinde oynanan geleneksel ocuk oyunlarının işlevleri üzerine bir değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(28), 19-30.
- Bıyıklı, L. (1987). YetiŐtirme yurdundaki çocuklarının zihinsel ve psiko-sosyal geliŐimlerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20(1), 87-98. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001079
- Bencik Kangal, S., ve Özkızıklı, S. (2017). Teknoloji ve Eğitim. P. Bayhan içinde, *Okul Öncesi Eğitimde Teknolojinin Rolü* (s. 17). Ankara: Hedef Cs Yayıncılık.
- Bozok, Z., Geniş, E., ve Avcu, Y. (2020). Özel yetenekli öğrencilerde bilişim etiği öğretimine yönelik bir dijital oyun geliştirilmesi e uygulanması. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(1), 36-54.
- Budak, K. S. (2020). *Okul öncesi dönem çocukları için dijital oyun bağımlılık eğilimi ölçeğinin ve dijital oyun ebeveyn rehberlik stratejileri ölçeğinin geliştirilmesi, problem davranışlarla ilişkisinin incelenmesi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bulut, A. (2018). Okul öncesi öğrencilerinin teknoloji kullanımlarına ilişkin alışkanlıklarının gelişim özellikleri üzerindeki etkisi. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 52-69.
- Candan, K., ve Yalçın, A. (2018). Ergenlerin sosyal duygusal öğrenme becerilerinin sosyal ilişki unsurları ve umut düzeyi ile ilişkisinin incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 319-348. <https://doi.org/10.26466/opus.468698>
- Canaslan Akyar, B., ve Sungur, S. (2021). Preschool children's digital media usage and self-regulation skill. *Turkish Journal of Education*, 2(11), 126-142. <https://doi.org/10.19128/turje.889549>
- Cordes, C., ve Miller, E. (2000). Fool's gold: A cricial look at computers in childhood. *College Park, MD: Alliance for Childhood*.
- abuk, B., Günay, A., ve İlhan, E. (2020). Okul öncesi dönem çocuklarının gelişiminin desteklenmesi: sosyal sorumluluk projelerinin rolü.

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 23(2), 497-512. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.663005>

Dalkılıç, N. (2014). *Okul ncesi eğitime devam eden çocukların kişiler arası problem çözme becerileri ile sosyal duygusal uyumlarının karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim bilimleri Enstitüsü.

Delikanlı, B. (2019). *48-60 aylık çocukların teknolojik alet kullanım durumuna göre sosyal davranışlarının incelenmesi*. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/240977>

Dhhan, W., Rana, S., ve Midi, H. (2016). A high breakdown, high efficiency and bounded influence modified GM estimator based on support vector regression. *Journal of Applied Statistics*, 44(4), 700-714. <https://doi.org/10.1080/02664763.2016.1182133>

Durualp, E. (2014). Ergenlerin sosyal duygusal ğrenme becerilerinin cinsiyet ve sınıfa göre incelenmesi. *International Journal of Social Studies*(26), 13-25.

Ekici, F. (2016). Parents views on the use of technology in the early childhood period. *Journal of Education and Training Studies*, 4(12), 58-70. <https://doi.org/10.11114/jets.v4i12.1925>
<https://doi.org/10.11114/jets.v4i12.1925>

Ergüden, N., Doğan, A., ve Şen Hastaoğlu, Z. (2020). Aile katılımının okul öncesi dönem çocuklarının benlik saygısı ve sosyal duygusal uyumu üzerindeki etkileri. *Nesne*, 8(17), 297-309.

Ergüney, M. (2017). İnternetin okul öncesi dönemdeki çocuklar üzerindeki etkileri hakkında bir araştırma. *Ulak Bilge Dergisi*, 5(17), 1917-1938. DOI: 10.7816/ulakbilge-05-17-10

Erkman, F., Gl-Güven, M., Erten, B., Görsel Bilgin, G., Kabakçı, N., Pınar, M., ve Kırmacı, M. (2019). *Sosyal ve Duygusal ğrenme Becerileri*. İstanbul: TÜSİAD.

Esen Aygün, H. (2019). Sosyal bilgiler ğretim programının sosyal duygusal öğrenme becerileri açısından incelenmesi. *Eğitim ve Teknoloji*, 1(1), 82-99.

Fang, M., Tapalova, O., Zhiyenbayeva, N., ve Kozlovskaya, S. (2021). Impact of digital game- based learning on the social competence

Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380

and behavior of preschoolers. *Education and information technologes*, 27, 3065-3078. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-707659/v1>

Fidan, İ. (2022). *Okul ncesi dönemindeki öğrencilerin dijital bağımlılıklarına ilişkin ğretmen görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri EnstitŐs, Denizli.

Gl, G. & Kale, M. N. (2020). Devlet okulları ve özel okullardaki müzik eğitimi uygulamalarına ilişkin bir değerlendirme. *Eurasian Journal of Music and Dance*, (17), 214-228. DOI: 10.31722/ejmd.844798.

Gl Kapı, E., Artar, M., AvŐar, V., elik, & E., Daşcı, E. (2015). İlkokula beş ve altı yaŐında başlayan çocukların sosyal gelişim, duygusal ve davranışsal sorunlar ile akademik benlik saygısı açısından karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 48(2), 185-202.

Gülay Ogelman, H., Erten Sarıkaya, H., ve Güngör, H. (2022). Okul ncesi çocukların sosyal ve duygusal yeterliliklerinin değerlendirilmesi. *İZ Eğitim Dergisi*, 4(8), 57-71. <https://doi.org/10.46423/izujed.1087563>

Gülay Ogelman, H., Güngör, H., Körükçü, H., ve Erten Sarkaya, H. (2018). Examination of the relationship between technology use 5-6 year-old children and their social skills and social status. *Early Child Development and Care*, 188(2), 168-182. <https://doi.org/10.1080/03004430.2016.1208190>

Güvendi, B., TekkurŐun Demir, G., ve Keskin, B. (2019). Ortaokul ğrencilerinde dijital oyun bağımlılığı ve saldırganlık. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1194-1217. <https://doi.org/10.26466/opus.547092>

Gzen, M. (2021). *Covid-19 pandemi sürecinde 4-6 yaş çocuklarının dijital oyun bağımlılık eğilimleri ve ebeveyn rehberlik stratejilerinde görülen farklılıkların incelenmesi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri EnstitŐs.

Gou, H., ve Perceval, G. (2022). Does digitals media use increase risk of social-emotional delay for chinese preschoolers? *Journal of Children and Media*. <https://doi.org/10.1123/jpah.2015-0700>

- Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin eŐitli değişkenler aısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380
- Hinkley, T., Kahverengi, H., Carson, V., & Teychenne, M. (2018). Cross sectional associations of screen time and outdoor play with social skills in preschool children. *Plos One*, 13(4). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0193700>
- Hinkley, T., Verbestel, V., Ahrens, W., Lissner, L., Molnar, ve D., Moreno, L. (2014). Early childhood electronic media use as a predictor of poorer well-being: A prospective cohort study. *Jama Pediatrics*, 168(5), 485-492.
- IŐikođlu, N., Bayraktaroğlu, E., ve Ayekin-Dölger, D. (2021). Children's play preferences and behaaviors in digital or non-digital play. *Pamukkale University Journal of Education*, 1-24. <https://doi.org/10.9779/pauefd.758529>
- Ünal, F. (2022). Erken ocukluk döneminde dijital bağımlılığın alanyazın değerlendirilmesi. *Uygulamada Eğitim ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 62-77.
- Ünsal, A. (2019). *Okul öncesi dönem çocuklarının duygusal zekası ve dijital bağımlılıklarının incelenmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ünsal, F. (2010). *Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 60-72 aylık çocukların sosyal duygusal uyumları ile davranış sorunları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kılıncı, E., ve Can, B. (2020). Resimli ocuk kitaplarındaki karakterlerin sosyal ve duygusal beceriler yönünden incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 21(3), 1216-1234. <https://doi.org/10.17679/inuefd.719309>
- Kandır, A., ve Alpan, Y. (2008). Okul öncesi dönemde sosyal duygusal gelişime anne-baba davranışlarının etkisi. *Sosyal Politika alıŐmaları Dergisi*, 14(14), 33-38.
- Kandır, A., ve Alpan, Y. (2008). Sosyal duygusal değerlendirme aracının (ITSEA) farklı sosyo-ekonomik düzeylerde uygulanması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 41-61.
- Kanter, A. (2020). Dijital bağımlılığın okul öncesi dönemdeki çocuklarda problem davranıŐlarına etkisi. *Researcher: Social Science Studies*, 8(2), 207-221. DOI:10.29228/rssstudies.43864

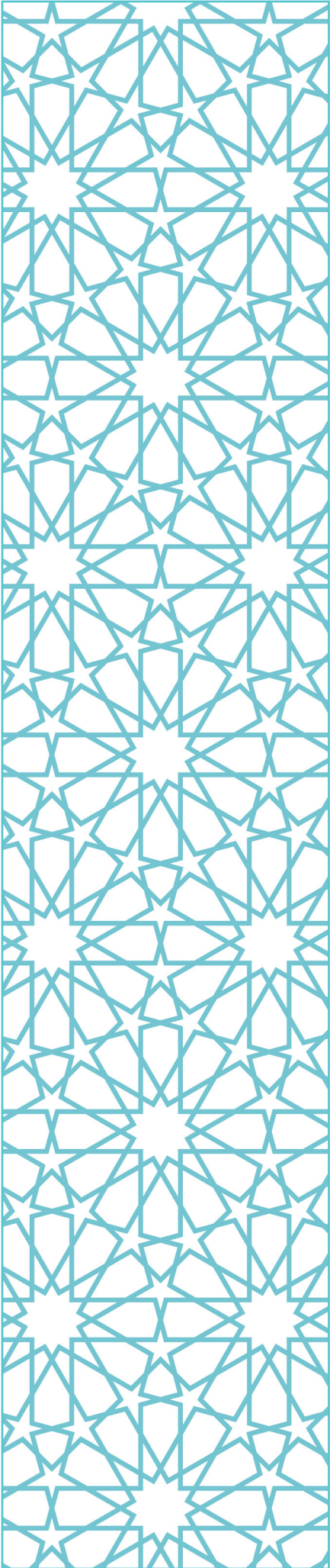
- Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380
- Karaoğlu, S. (2020). Erken ocukluk döneminde velayet süreçlerinin çocuğun sosyal duygusal gelişimine etkisinin incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(46), 279-290.
- Kay, M., & Sağlam, M. (2020). Çocuklarda sosyal ve duygusal gelişimi ölçmek için kullanılan ölçeklerin incelenmesi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10(2), 18-33.
- Kenanoğlu, R., ve Kahyaoğlu, M. (2011). *Okul ncesi ğrencilerinin internet kullanımı ile bilişsel, duyuŐsal ve sosyal davranışları arasındaki ilişki*. Elazığ-rkiye: Fırat University, 5th International Computer&Instructional Technologies Symposium.
- Kolovou, S., Koutsolabrou, I., Lavıdas, V., ve Voulgarı, I. (2021). Digital games in early childhood education: greek preschool teacher's views. *Mediterranean Journal of Education*, 1(2), 30-36.
- Kurtoğlu Erden, M., ve Uslupehlivan, E. (2021). Dijital ağda değişen ebeveynlik rolleri: teknoloji kullanımında anne babalar rehber mi engel mi olmalı? *Sosyal Politika alıŐmaları Dergisi*, (51), 447-474. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.671929>
- Kutner, L., Olson, C., Warner, D., ve Hertzog, S. (2008). Parents' and sons' perspectives on video game play: A qualitative study. *J Adolesc Res.*, 23(1), 76-96. DOI: 10.1177/0743558407310721
- Orak, M., zm, H., ve Yılmaz , E. (2021). Üniversite ğrencilerinin dijital oyun bağımlılığı düzeylerinin belirlenmesi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 279-293. <https://doi.org/10.25307/jssr.961293>
- Oral, A., ve Arabacıoğlu, T. (2019). İlkokul 4. sınıf ğrencilerinin dijital oyun bağımlılıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(1), 44-60. <https://doi.org/10.24315/tred.450656>
- ner, D. (2020). The using technology and digitals games in ealry childhood: An investigation of preschool teachers opinions. *Inonu University Journal of the Graduate School of Education*, 7(14). <https://doi.org/10.29129/inujse.715044>
- zbey, S. (2019). Okul ncesi çocuklar için sosyal duygusal iyi oluŐ ve psikolojik sağlamlık leğinin (PERİK) geçerlik ve güvenirlik

- Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380
- alıŐması. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 756-786. DOI: 10.26466/opus.518062
- Özdemir, D., Erurun, H., ve Kuru, N. (2021). 1952'den 2021'e Türkiye'deki okul öncesi eğitim programlarında sosyal-duygusal gelişim. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 314-335. <https://doi.org/10.51725/etad.944339>
- Özdemir, M., ve Karaboğa, M. (2021). Ortaokul ğrencilerinin dijital oyun bağımlılıkları ve sosyal eğilimleri. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(5), 17-35. DOI: 10.19160/e-ijer.994099
- Özdemir, S. (2019). 60-72 aylık çocukların bilişsel, sosyal-duygusal ve öz bakım yeterliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Kuzey Kıbrıs rneği. *Folklor/Edebiyat*, 25(97), 536-553. <https://doi.org/10.22559/folklor.967>
- Őzglk, G. (2006). *Okul ncesi eğitim kurumlarında uygulanan tam ve yarım günlük eğitim programlarına göre 5-6 yaş grubu çocukların sosyal ve duygusal gelişiminin incelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Őztrk Samur, A., ve Deniz, M. (2014). Değerler eğitimi programının 6 yaş çocuklarının sosyal ve duygusal gelişimlerine etkisi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 7(4), 463-481.
- Parkash, K. (2022). Utilizing digital games to improve cognitive, social, and learning skills in children. *Reserch and Development Journal of Education*, 8(1), 46-57.
- PektaŐ, D. (2022). *Őyk Temelli ve Aile Katılımlı Sosyal Duygusal Gelişim Destek Programının ocukların Farklılıklara Saygı Düzeyi ve Benlik Algısı zerindeki Etkisinin İncelenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Samur, Y. (2022). Dijital Oyunlar. *TRT Akademi*, 7(16), 821-823.
- Shoshani, A., Nelke, S., & Girtler, I. (2022). Tablet applications as socializing platforms: The effects of prosocial touch screen applications on young children's prosocial behavior. *Computers in human behavior*, 127, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2021.107077>
- Söğüt, F. (2020). Dijital ebeveynlerin dijital oyunlar ve Şiddet iliŐkisine yönelik algıları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*(51), 79-100.

- Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380
- Seki, T., ve Kurnaz, M. (2022). Bireylerin dijital bağımlılıkları ile yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: bir meta-analiz alıŐması. *Educaitonal Academic Research*(45), 24-34.
- Sildir, E., ve Tüfekci Akcan, A. (2018). Hikaye kitaplarının sosyal duygusal alan kazanımlarını desteklemeleri yönünden incelenmesi. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 265-286.
- Sulik, M. J., Flores Townley, C., Steyer, L. ve Obradovic, J. (2023). Impacts of two public preschool programs on school readiness in San Francisco. *Early Childhood Research Quartely*, (62), 194-205. doi: 10.1016/j.ecresq.2022.07.016
- Şahin, A., ve Şahin, F. (2020). Erken ocukluk döneminde spora katılımın sosyal gelişim üzerindeki etkileri. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 3(2), 243-248. <https://doi.org/10.38021/asbid.764262>
- Şahin, D., Ocağ Karabay, Ő., ve Demir, T. (2017). 5 yaş çocuklarının sosyal duygusal uyumları ile ebeveynlerinin tutumları arasındaki ilişki. *Disiplenlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1-14.
- Őalcı, O., Karakaya, K., ve TatlıŐme, S. (2018). Akıllı cihaz kullanımının 3-6 yaş çocukların gelişimine etkisinin okul öncesi öğretmenleri görüşleri açısından değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 53-63. DOI: 10.14230/joiss574
- Őenol, Y., Őenol, F. B., ve Can Yaşar, M. (2023). Digital game addiction of preschool children in the covid-19 pandemic: social emotional development and parental guidance. *Current Psychology*, 1-9.
- Taş, İ. (2019). Ergenlerde internette amaçsız gezinme ile dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişki: anksiyetenin aracı etkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(20), 351-370.
- Taş, İ., Eker, H., ve Anlı, G. (2014). Orta ğretim ğrencilerinin internet ve oyun bağımlılık düzeylerinin incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 1(2), 37-57.
- Temiz, E., Korkmaz, ., ve akır, R. (2020). Meslek lisesi ğrencilerinin dijital oyun bağımlılıklarının, akıllı telefon ve bilgisayar bağımlılıkları çerçevesinde incelenmesi. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 117-133.

- Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380
- Toran, M., Ulusoy, Z., Aydın, B., Deveci, T., ve Akbulut, A. (2016). Çocukların dijital oyun kullanımına ilişkin annelerin grŐŐlerinin değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 22-63.
- UŞaklı, H. (2017). Sosyal duygusal öğrenme nedir neden önemlidir (insan ilişkilerinde beş duyu alanı). *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-16. <https://doi.org/10.30561/sinopusd.314566>
- Uçak, E. (2021). *5-6 yaş çocuklarının tablet/telefon kullanımlarının sosyal duygusal geliŐimleri üzerine etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri EnstitŐŐsŐ, Kırklareli.
- Ulutaş, A. (2016). Ergenlerde sosyal öz-yeterlik algısı ve duygusal öz-yeterlik arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi: bir model nerisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim FakŐltesi Dergisi*, 5(3), 831-841.
- Uzunoğlu, A. (2021). Dijital oyun ve bağımlılık. *Yeni Medya*(11), 116-131. DOI: 1 0.34189/ymd.2021.11.007
- Yıldız, A., ve Kahraman, S. (2021). Ortaokul ğrencilerinde psikolojik dayanıklılık, sosyal duygusal öğrenme becerileri ve yaşam doyumunu arasındaki ilişki. *Okul Psikolojik DanıŐmanlıđı Dergisi*, 4(2), 23-60.
- Yıldız, E., ve etin, Z. (2018). Sporun psiko-motor gelişim ve sosyal gelişimine etkisi. *H. . Sağlık Bilimleri FakŐltesi Dergisi*, 5(2), 54-66. <https://doi.org/10.21020/husbfd.427140>
- Yıldız, F. (2018). lŐmcŐl mavi balina oyununun basında temsiline dair eleştirel bir değerlendirme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 557-570. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.426067>
- Yılmaz, E., Şahin, Y., ve Akbulut, Y. (2016). Öğretmenlerin dijital veri gŐvenliđi farkındalığı. *Sakarya University Journal of Education*, 6(2), 26-45. <https://doi.org/10.19126/suje.29650>
- Yalçın, H. (2010). *ocuk Gelişimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yaman, F., ubukcu, A., KŐkcali, M., ve Kabak Yurdakul, I. (2020). Ortaokul ve lise ğrencilerinin sosyal medya kullanımı ve dijital oyun oynama durumları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim FakŐltesi Dergisi*, 20(2), 160-174.

- Şen, H. N., Akaroğlu, E. G. ve Tekbaş, U. (2023). Dijital oyunun sosyal duygusal gelişimine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 255-282. DOI: 10.54557/karataysad.1267380
- Yang, S. C., ve Tung, C. J. (2007). Comparison of internet addicts and non-addicts in taiwanese high school. *Computers in Human Behavior*, 23, 79-96. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2004.03.037>
- Yay, M. (2017). Anne babaların sahip olması gereken dijital ebeveynlik rolleri nelerdir? M. avdar, ve F. avuŐođlu içinde, *Dijital Ebeveynlik*. İstanbul: Yeşilay Yayınları.
- Yazar, İ. (2021). *Ebeveynlerin, 4-6 yaş grubu çocuklarının teknoloji kullanımına dair görüşleri ile teknoloji kullanma alışkanlıklarının arasındaki ilişkinin incelenmesi*. İstanbul: skdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Yengil, E., Güner, D., ve Topakkaya, . (2019). Okul ncesi çocuklarda ve ebeveynlerde teknolojik cihaz kullanımı. *MK Tıp Dergisi*, 10(36), 14-19. <https://doi.org/10.17944/mkutfd.496531>
- Yiğit, E., ve Gn, S. (2020). Çocukları dijital oyun bağımlılığına göre aile profillerinin belirlenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 144-174. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.691498>
- Zheng, P., ve Sun, J. (2022). Preschool children's use of digital devices and early development in hong kong: The role of family socioeconomic status. *Early Education and Development*, 33(5), 893-911. DOI: 10.1080/10409289.2021.1920767

DERLEME MAKALE

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308.
DOI: 10.54557/karataysad.1237807

Derleme Makale

Makale Geliş Tarihi: 17.01.2023

Makale Kabul Tarihi: 01.08.2023

DİJİTAL OYUN BAĞIMLILIĞI: BİR DERLEME ÇALIŞMASI

Fahriye KORAL*
Kamil ALPTEKİN**

Öz

Teknolojik gelişmeler; iletişim, ulaşım, sağlık, eğitim, eğlence gibi pek çok alanı etkilemekte ve bu alanlarda değişikliklere yol açmaktadır. İnternetin yaygınlaşması ve dijitalleşmeyle birlikte alışkanlıklarımız ve yaşam tarzlarımızda da değişiklikler meydana gelmektedir. Örneğin teknolojik gelişmelerin tetiklediği telefon, televizyon, sosyal medya, internet, oyun gibi bağımlılıklar adından giderek daha fazla sözettirmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte dışarının çeşitli tehlikelere giderek daha fazla açık olması, çocuk ve ergenleri evde oyun oynamaya yöneltmekte, eskiden atari salonlarında oynanan oyunlar, teknolojinin ilerlemesiyle farklı bir boyuta evrilerek dijital oyunlara yerini bırakmaktadır. Telefon, tablet, bilgisayarların ulaşılabilirliği, kolay uygulanabilirliği sayesinde her alanda (evde, işte, sokakta vb.) kullanılabilirliği teknolojik araçlara ilgiyi daha da artırmakta; dijital oyunlar, üzerinde harcanan zaman miktarının fazlaşması ve kontrolün kaybedilmesi dijital oyun bağımlılığına neden olmaktadır. Her yaş grubundan oyuncu kitlesi olmasına karşılık dijital oyun bağımlılığı, özellikle çocuklar ve ergenlerde daha yaygındır. Dijital oyun bağımlılığı; sağlıksız beslenme, uyku bozuklukları, iskelet, kas sisteminde bozukluklar, depresyon, fiziksel rahatsızlıklar gibi büyük sorunları ortaya çıkarabilmekte; aile bağları, kişilik, ruh sağlığı, akademik başarı, iletişim vb. konularda etkili olmaktadır. Yayınlanan istatistikler, günümüzde dünyada ve ülkemizde oyun bağımlılığının giderek arttığına işaret etmektedir. Özellikle çocukları ve ergenleri kısıncasına alan dijital oyunlar, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir hal almıştır. Bu noktada önleyici ve tedavi edici yaklaşımlara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Giderek yaygınlaşan bu problem, bireyden aileye, aileden okula ve topluma uzanan düzeyde sorunun tüm öğelerini kapsayan çok sektörlü ve

* KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü 4. Sınıf Öğrencisi, ffahriyekorall@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1065-787X.

** Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, kamil.alptekin@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2306-2955.

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308.
DOI: 10.54557/karataysad.1237807

disiplinlerarası önleme ve müdahale yaklaşımlarıyla ele alınmalıdır. Derleme niteliğindeki bu çalışmada, ergenlerde daha yaygın görülen dijital oyun bağımlılığının çeşitli boyutlarıyla (türleri, yaygınlığı, olumlu olumsuz yönleri, destekleyen bileşenleri, önlenmesi ve tedavisi gibi) literatüre dayalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oyun, Dijital Oyun, Davranışsal Bağımlılık, Dijital Oyun Bağımlılığı, Ergenlik.

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308.
DOI: 10.54557/karataysad.1237807

Digital Gaming Addiction: A Compilation

Abstract

Technological developments affect many fields such as communication, transportation, health, education, and entertainment and lead to changes in these fields. With the widespread use of the Internet and digitalization, our habits and lifestyles are also changing. For example, addictions triggered by technological developments such as smart phone, television, social media, internet and games are getting more and more popular. In addition to technological developments, the fact that playing outside is increasingly open to various dangers leads children and adolescents to play games at home, and the games that used to be played in arcades take a different form with the advancement of technology and leave their place to digital games. The fact that phones, tablets and computers can be used in all areas (at home, at work, on the street, etc.) thanks to their accessibility and easy applicability increases the interest in technological tools, and the excessive amount of time spent on digital games and loss of control causes digital game addiction. Despite the fact that there are players from all age groups, digital game addiction is more common especially in children and adolescents. Digital game addiction can lead to major problems such as unhealthy nutrition, sleep disorders, musculoskeletal disorders, depression, physical disorders and has an impact on family ties, personality, mental health, academic success, communication, etc. Statistics indicate that game addiction is increasing day by day in the world and in our country. Digital games, which have especially captured children and adolescents, have become a situation that needs to be seriously emphasised. At this point, preventive and therapeutic approaches are needed more. This increasingly widespread problem should be addressed with multi-sectoral and interdisciplinary prevention and intervention approaches covering all elements of the problem from the individual to the family, from the family to the school and to society. In this review study, it is aimed to examine digital game addiction, which is more common in adolescents, with its various dimensions (such as types, commonness, positive and negative aspects, supporting components, prevention and treatment) based on previous studies.

Keywords: Game, Digital Game, Behavioral Addiction, Digital Game Addiction, Adolescence.

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

Giriş

Teknolojik gelişmeler iletişim, ulaşım, sağlık, eğitim, eğlence gibi yaşamın bir çok alanını etkilemekte; yaşamımız ve alışkanlıklarımızda değişimlere neden olmaktadır. Teknolojik gelişmeler, yaşamın ve psiko-sosyal gelişimin önemli bir parçası olan oyunları da şekillendirmekte, dijital oyunlara doğru evrilmektedir (Hazar ve Hazar, 2019). Geçmişte oyunlar, genellikle açık alanlarda (bahçe, park ve sokak gibi), akranlarla etkileşim halinde gerçekleştirilirdi. Dijital oyunların gelişmesiyle birlikte açık alanlardaki oyunlardan uzaklaşmakta, dijital platformlara yönelerek sanal arkadaşlıklarla oyunlar oynanmaktadır (Irmak ve Erdoğan, 2016). Yaşanan gelişmeler neticesinde açık alanlarla özdeşleşen oyun algısı değişerek, dijital oyun kavramını ortaya çıkarmıştır (Ülker, Acar ve Bülbül, 2017). Her yaş grubundan bireyleri etkisi altına alan teknolojik gelişmeler ve dijital oyun bağımlılığı, bilhassa ergenleri daha çok etkisi altına almaktadır (Yiğit ve Günüş, 2016). Teknolojinin neden olduğu değişim, ihtiyaçların teknoloji vasıtasıyla çok daha hızlı ve rahatça gerçekleştirilebildiği bir dünya ortaya çıkarmakta ve yaşamı pek çok yönden kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte teknoloji kullanımı bazı durumlarda olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir. Teknolojik araçların sorunlu kullanımı, davranışsal bağımlılıklar içerisinde değerlendirilen görece yeni bir kavram ve bağımlılık türü olan teknolojik bağımlılıklara yol açabilmektedir (Nazlıgöl ve Yılmaz, 2019).

Teknolojik bağımlılıklar; kendi içerisinde internet, sosyal medya, telefon, oyun, bilgisayar, televizyon bağımlılığı şeklinde alt gruplara ayrılmaktadır (Erdem, 2023). Teknoloji bağımlılığının içerisinde değerlendirilen oyun bağımlılığı, oyun konsolu, tablet, televizyon, telefon ve bilgisayar gibi teknolojik araçların aşırı ve kontrolsüz kullanımından dolayı oluşan bir bağımlılık türüdür ve dijital oyun bağımlılığı, çoğunlukla ergenler arasında daha yaygın görölmektedir (Yeşilay, 2020). Ergenler ve çocuklar üzerindeki bilgisayar oyunlarının etkilerine bakıldığında hem olumlu hem de olumsuz etkilerini görmemiz mümkündür. Dijital oyun bağımlılığının, harcanan vakitten ziyade neden olduğu olumsuz sonuçları öne çıkmaktadır. Kontrollü oynanmayan şiddet içerikli oyunların, ruh sağlığını tehdit ettiği bilinmektedir. Ortaya çıkan bu etkilere biyolojik açıdan bakıldığında ergenlerin, gelişim evrelerinde gerileme, göz hastalıkları, kilo kaybı ya da aşırı miktarda kilo artışı, devamlı oturmaktan ötürü el, omuz, omurga görünümünde ve psikomotor becerilerinde

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

bozukluk gibi rahatsızlıklar yaşanmaktadır. Fakat bu durumu sadece şiddet içerikli oyunlar ile bağdaştırmak da doğru değildir. Öğretici, gelişimi destekleyen eğitici dijital oyunların, uygun zaman dilimleri içerisinde ve kontrollü bir şekilde oynanması, ergenlerin gelişimine katkı sağlayabilir (Irmak ve Erdoğan , 2016).

Ergenlik evresi, yaklaşık olarak 11-21 yaş dilimini içermektedir. Bu dönemin içerisinde bulunan bireyler; sosyal, fiziksel, psikolojik ve cinsel açıdan farklılaşmaktadır. Ergenlerin yaşadığı bu farklılaşma evresi kendine özgü pek çok özelliği beraberinde getirmektedir (Şahin ve Korkmaz, 2016). Ergenlerin sosyalleşebildikleri, kendi duygu ve düşüncelerini ifade edebildikleri, oyun oynayabildikleri ve aynı zamanda bireylerle olan ilişkileri, toplumsal normlara uyum, akademik başarı, saldırganlık, zorbalık gibi birçok unsurla iç içe olduğu düşünülmektedir. Özellikle online olarak oynanan oyunlar, ergenler arasında teknoloji kullanımının en yoğun olduğu alanlardan biri olarak göze çarpmaktadır. Teknoloji kullanımını yoğun olarak tercih eden ergenler; yetişkinlik döneminde, ergenlik döneminden kalma çeşitli sorunlarla başa çıkmak zorunda kalabilirler. Çünkü yetişkinliğe erişememiş ve oyun gereksinimi olan bireyler olarak ergenler, döneme özgü sorunlarını yetişkinlik dönemine aktarmadan olgunlaşabildiklerinde sağlıklı yetişkinler olarak hayatlarını devam ettirebilirler (Aksoy, 2018).

Bu çalışmanın amacı, dijital oyun bağımlılığının çeşitli boyutlarıyla (türleri, yaygınlığı, olumlu olumsuz yönleri, destekleyen bileşenleri, önlenmesi ve tedavisi gibi) literatüre dayalı olarak incelenmesidir. Çalışma, güncel literatüre dayalı bir derleme çalışması niteliğinde hazırlanmıştır. Dijital oyun bağımlılığının ergenler arasında daha yaygın görülmesi nedeniyle ergenler, çalışmanın odağında yer almaktadır.

Oyun ve Dijital Oyun Kavramları

Her yaşa hitap eden oyun, çocukluktan itibaren tüm yaşamı etkileyecek kişilik gelişiminin önemli bir parçasıdır. Oyun, bireyin hayata gözlerini açtığı günden itibaren başlayan ve aslında hayatı boyunca devam eden, amaçlı ya da amaçsız gerçekleştirilen bir etkinliktir (Öncü ve Özbay, 2005). Türk Dil Kurumu (2022) sözlüğünde oyun için, yetenek ve zeka geliştirici belli kurallardan oluşan ve hoş vakit geçirmeye yarayan eğlence;

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308.
DOI: 10.54557/karataysad.1237807

sinema veya tiyatro ustasının rolünü yorumlama şekli; seslendirilmek veya sahnede sergilemek üzere hazırlanmış eser, temsil, piyes, fiziksel ve zihinsel becerileri geliştirmek amacıyla yapılan atıklığe dayanan her türlü hile, entrika, yarışma, düzen şeklinde çeşitli tanımlara yer verilmiştir.

Ayan'ın (2016) öne sürdüğü tanımda oyun; “çocukların sosyal etkileşim normlarını öğrendikleri, davranışlarını düzenledikleri, duygusal ve gelişimsel sorunları çözdükleri, sosyal mesuliyetlerine karşı çerçeve genişlettikleri ve kendilerini dünyaya hazır hale getirdikleri en büyük aktivite, gerçek yaşam ile hayal dünyası arasındaki bağı geliştiren bir uygulamadır.” Oyun, tamamen isteğe dayalı fakat kendi içerisinde belirli normları, süre, ortam veya konu sınırlamaları ve bir amacı olan etkinliktir. Oyun, kişide bir takım duyguları tetikleyebilen; kişinin kendi dışında biri gibi olmasına veya hissetmesine olanak sağılayan bir aktivitedir (Huizinga, 2006).

Bu tanımlardan yola çıkıldığında sonuç olarak oyunun; herhangi bir zorlama olmadan tamamen gönüllü bir şekilde hoş, iyi vakit geçirmek üzere gerçekleştirilen, normları bulunan veya bulunmayan bir biçimde düzenlenmiş, öte yandan kişilerin sosyal gelişimlerine ve kişisel gelişimlerine katkı sağılayan bir oluşum olduğu ileri sürülebilir (Gökçearslan ve Durakoğlu, 2014).

Süreğenliği vaat eden ve sanal ağlardan oluşan teknoloji çağı, oyunda haz ve şiddet kavramlarının araçları haline gelmektedir. Katılımcılarının görünürde online olarak algılanmasını sağılayarak anındalık ve süreğenlik niteliğinde bilgisayar ve bilgisayar temelli oyunlar, yeni bir yaşam alanı oluşturmaktadır. Gün geçtikçe artan miktarda içeriklerin çeşitlenmesi, teknolojik altyapıların kuvvetlenmesi, insan yaşamını saran içeriklerin sunulması ve tüketimin hızlanması nedeniyle günümüzde dijital oyunlar, hızla çeşitlenerek yayılmaktadır (Çavuş, Ayhan ve Tuncer, 2016).

Geleneksel oyunlar; fiziksel faaliyetlerin ön plana çıkarıldığı, oyunu oynayan kişilerin kurallarını, oyunun yerini, zamanını, kişi sayısını ve en mühimi oyun malzemelerini seçerek, özgürce kendilerine göre uyarladıkları oyunlardır. Kişi, çevresinde bulduğu nesnelere kullanarak eğlenmek amacıyla oyun oynamaktadır (Hazar ve diğerleri, 2017). Dijital oyunlar ise, “ekran, klavye, mouse, ya da yönetme kolu vb. araçların bilgisayar uygulamaları ile etkileşiminin sağılandığı, normları ve amaçları olan sistemlerin tamamı” olarak tanımlanabilir. Herkesin

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

oynayabileceği oyunlar olarak ele alınan sanal oyunlar geleneksel oyunların aksine, dijital platformlarda oynanmaktadır. Dijital oyunlar, genel olarak oyun konsolu, tablet, cep telefonu, bilgisayar gibi teknolojik aletlerle oynanan oyunlar olarak tanımlanmaktadır (Karaduman ve Aciyan, 2020).

Dijital Oyun Türleri

Gelişen teknolojiyle birlikte küreselleşen dünyada, dijital oyunlar da gelişmektedir. 2000’li yıllardan sonra dijital oyunlar popüler hale gelerek üzerinde çalışılmaya başlandı. Birden fazla oyun türü üretildi. Günümüzde, sanki içindeymişiz gibi hissettiğimiz dijital oyunlar tasarlandı ve insanlara sunuldu. Dijital oyunların bu çağda bu kadar oynanmasının en temel sebeplerinden birisi oyunun senaryosu, hikâyesi, karakterleri gibi öğelerinin bulunmasıdır (Öztürk, 2007).

Crawford (1982), dijital oyunları iki ana kategori altında toplamaktadır. Bunlar; beceri/aksiyon oyunları ve strateji oyunları olarak sınıflandırılmaktadır. Aksiyon ve beceri oyunları kategorisinde; labirent oyunları, dövüş oyunları, yarış oyunları, karışık oyunlar ve spor oyunları bulunmaktadır. Strateji kategorisinde; çok kişili oyunlar, macera oyunları, eğitsel ve çocuk oyunları, rol oynama oyunları, savaş oyunları, şans oyunları yer almaktadır. Beceri oyunlarının psikomotor beceri, strateji oyunlarının ise bilişsel çaba gerektirdiğini söyleyebiliriz.

Literatürdeki başka bir sınıflandırma da ise dijital oyunlar; eğitsel oyunlar, yapboz oyunları, şiddet oyunları şeklinde kategorileştirilmektedir (Şengül ve Büber, 2016).

Ögel (2012), dijital oyunları oyun türlerine ve içeriklerine göre aksiyon, macera, dövüş, bulmaca, rol oynama, simülasyon, spor, strateji, eğlence ve görev içerikli oyunlar şeklinde on başlık altında ele almıştır. Dijital oyun türleri arasında strateji oyunlar, en çok oynanan oyunlar olarak ön plana çıkmaktadır. Strateji oyunlarında her bir oyuncu, kendisini diğerlerine göre konumlandırmaktadır. İkinci sırada, dövüş oyunları tercih edilmektedir. Dövüş oyunlarında oyuncular, uzun bir süre ekran karşısında adam öldürerek sanal ortamda katliamlar yapmaktadır. Bunun sonucunda da gerçek yaşamda oluşan çatışmalara, saldırılara ve savaşlara karşı duyarsızlaşarak ruh ve beden sağlıklarına zarar vermektedir. Eğitici ve spor aktivitelerini içeren oyunlar olduğu gibi, ergenleri şiddete yönelten,

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

özendiren savaş oyunları da vardır. Savaş ve şiddet içerikli oyunlara örnek olarak Mavi Balina ve PUBG oyunları verilebilir. PUBG oyunu şiddeti özendirirken, Mavi Balina oyunu, ergenleri ölüme sürüklemektedir. En çok tercih edilen üçüncü oyun ise, macera ile aksiyon oyunlarıdır. Bu oyunlarda el, göz ve vücut koordinasyonları gerekmektedir. Bu tarz oyunlar da bağımlılarda istemsiz olarak el hareketleri, gözlerde kuruma ve eklem bozukluklarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Ögel, 2012).

Teknolojik araç gereçlerin artışı, internetin ulaşılabilirliğinin kolaylaşması nedeniyle, dijital oyunlar, gün geçtikçe insanlar tarafından oynanmaya ve yayılmaya devam etmektedir. Dijital oyunlar incelendiğinde, kişiyi sürekli olarak ileriye doğru gitmeye güdüleme, merak duygusunu ortaya çıkarma, kişilerin ilgi alanlarına hitap etme gibi ortak özelliklerin etkili olduğu görülür. Bu ortak özellikler insanları oldukça etkilemektedir. Dijital oyunların çevrimiçi özellikleri ve diğer insanlar ile iletişim halinde olunan şekilde oynanması, oyunun başında geçirilen süreyi arttırmakta bu da oyun oynayanların kişilerarası ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Sürekli olarak bilgisayar başında olanlar için, oyun bağımlılığı riskinden söz edilebilir (Yalçın ve Bertiz, 2019).

Dijital oyun tasarımcıları, duygusal açıdan oyuncuların çeşitli deneyimleri yaşayabilecekleri gerçeğe uygun simülasyonlarla, eğlenceye yönelik tasarımlar oluşturmaktadırlar. Dijital oyunlarda yeralan avatarlar ve karakterler, oyuncular tarafından uzunca bir süre oyunda vakit geçirerek geliştirilmektedir. Böylece oyuncular, geliştirdikleri karakterler sayesinde gerçek dünyada yaşayamadıkları başarılı olma, değerli hissetme gibi duyguları yaşayabilmektedir. Bunun dışında oyun esnasında kaybetme, başarma, mutlu olma, kızma gibi duyguların çok çabuk anlık olarak değişebilmesi, bireylerin oyun oynama sürelerini artırarak bağımlılığa yol açabilmektedir. Bununla birlikte kazandıkları ün, unvan, şöhret gibi kimlikleri kazanması, oyuncuların daha fazla oyunu oynamasına neden olabilmektedir. Oynadıkları oyunda en iyisi olmak, en başarılı olmak ve bu özellikleri korumaya çalışmak, kaybetmemek için oyun oynamaya hiç durmadan devam edebilirler. Oyuncuların kontrol hissi, eğlence arayışı, oyuna kendilerini kaptırma, merak duygusu gibi eğilimleri, oyun oynamaya ayrılan süreyi uzatabilmektedir (Yumrukuz, 2021).

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308.
DOI: 10.54557/karataysad.1237807

Dijital Oyun Bağımlılığı

Bağımlılık bir maddenin, olgunun veya nesnenin amacı dışında ilerleyen toleransın etkisi ile git gide artan miktarlarda tüketilmesi, bireyin günlük yaşamında yaşadığı sıkıntılara rağmen kullanımı sürdürmesi, azaltılması ya da bırakılması durumunda yoksunluğun görülmesiyle oluşan tablodur. Bağımlılığın oluşmasında genetik katılım, psikolojik sosyal ve çevresel faktörler etkili olmaktadır. Bağımlılığın önemli bir noktası, kişilerin tekrar kullanma isteği ile bağımlılık yapan nesnenin haz verici özelliği olmasıdır (Uğurlu ve diğerleri, 2012).

Günümüzde küresel değişim ve gelişmeler, her alanda olduğu gibi bağımlılık alanında da bazı farklılaşmalara yol açmaktadır. Bağımlılık kavramı, önceden yalnızca psikoaktif maddelerle ilişkilendirilse de günümüzde oyun, alışveriş, seks, egzersiz, kumar gibi birçok alanda çeşitli bağımlılıklar ortaya çıkmıştır. Bu yeni bağımlılıklar, herhangi bir bağımlılıkla bağlantılı olmayıp davranışsal özellik taşır. Bu tür davranışsal bağımlılıkların çoğunun günlük yaşamın ihtiyaçları olan faaliyetlerden oluşması, problem olarak görülmesinin önüne geçmektedir (Denizci Nazlıgöl ve Yılmaz, 2019).

Bilindik bir tanımlamaya sahip olmayan “dijital oyun bağımlılığı”, sınıflandırılmaya tabi tutulduğunda “davranışsal bağımlılığın” bir alt türü olarak kabul edilmektedir. Uzun süreçler boyunca denetimsiz bir biçimde bireye verdiği ağır zararlara karşın oynanmanın sürdürülmesi olarak ifade edilmektedir. Tanımlamalardan yapılabilecek bir genellemeye göre dijital oyun bağımlılığı kavramı; bireyin durmadan oyun oynamaya devam etmesi ve bu durum karşısında istese de engel olamaması, oyundaki sanal dünya ile gerçek dünya arasında bağlantı kurması, oyun sebebiyle üzerine düşen edimleri sorumsuzca yerine getirmemesi, günlük yaşantıda oyunu diğer faaliyetler karşısında oldukça üstün tutması gibi farklı şekillerde ifade edilmektedir (Horzum, 2011).

Teknoloji bağımlılığının bir çeşidi olarak kabul gören dijital oyun bağımlılığı kısaca; dijital oyunu oynamaya yönelik uyumsuz ve inatçı davranış olarak tanımlanabilir (Gökçearslan ve Durakoğlu, 2014). Dijital oyun bağımlılığı, bireylerin oyun oynamayı uzunca bir süre durduramamaları, oyunu günlük hayatlarıyla ilişkilendirmeleri, oyun sebebiyle sorumluluklarını yerine getirmemeleri, aksatmaları ve oyunu diğer faaliyetlere tercih etmeleri olarak tanımlanan bir durumdur. Dijital oyun bağımlılığı her yaşta oluşabileceği, özellikle de ergenlerde uzun

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308.
DOI: 10.54557/karataysad.1237807

zaman kullanım ve bu kullanımdan dolayı da sorumluluklarını aksatma, oyunu günlük hayatlarıyla anlamlandırmaları ve dijital oyunları geleneksel oyunlara tercih etmeleriyle tanımlanabilecek bir durum haline gelmektedir (Horzum, 2011).

Dijital oyunlar, bireylerin günlük yaşamlarında çok güçlü bir etkiye sahip olduklarında bireyler bağımlı olarak kabul edilmektedir. Bireyler oyun oynarken hissettikleri mutluluğa bağılı olarak oyunlara olan istekleri artmakta ve bağımlılık gelişmektedir. Oyuna karşı bağımlı olan bireyler; zamanla ailesini, okulunu, arkadaşlarını veya işini ihmal etmektedir. Bireylerin dijital oyunları oynamayı bırakamaması, sürekli oyun hakkında düşüncelere kapılarak çok fazla kafa yorması, oyun oynamayı her şeyden önde tutması, oyun ve gerçek yaşamı iç içe katması, çevresindekilerle oyun yüzünden sorunlar yaşaması, yalan söylemesi, oyunda güç ve statü kazanma arzusu, dijital oyun bağımlılığı belirtilerindedir (Yeşilay, 2020). Kişi oyunu oynama fırsatı bulamadığı zaman, yoksunluk durumuyla karşılaşır (Terek ve diğeri, 2011). Bireyler oyun oynayamadıkları zamanlarda öfke, sinir, uykusuzluk, karamsarlık gibi yoksunluk durumlarını yaşarlar.

Dijital Oyun Bağımlılığının Dünyada ve Türkiye’de Yaygınlığı

Bilişim teknolojileri bağımlılığı, farklı ülkelerde çok çalışılan bir konu olmakla birlikte, kültürel ve genetik değişkenlerin olması ve kullanılan ölçek ve metodolojilerin farklı olması nedeniyle yaygınlık çalışmalarında aynı ülke içinde dahi birbirinden çok farklı sonuçlar elde edilebilmektedir.

Eğlence Yazılımları Derneği (ESA) araştırma raporuna göre, dünyada dijital oyun oynayanların yaş dağılımlarına bakıldığında en çok 18-34 yaş aralığının oyun oynadığı bilinmektedir. ABD’de her yaştan 215.5 milyon insan, aktif bir şekilde dijital oyun oynamaktadır. Bunlardan %62’si erkek, %48’i kadındır. Dijital oyun oyuncuları, haftalık en az bir saat oyun oynamaktadır. Pandemi koşullarında evlere kapanma, kısıtlamalar, eğitimin online aktarılması sebebiyle dijital oyunları oynayan sayısı, süresi giderek artmıştır. 2022 yılında da bu durum devam etmiş ve on oyuncudan dokuzu pandemi sürecindeki kadar oyuna çok fazla zaman ayırmıştır. Oyuncuların oyun oynama nedenleri incelendiğinde, %63’ü eğlenmek, %57’si rahatlamak, %46’sı sorunlarından uzaklaşmak, %44’ü

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

kendini geliştirmek amacıyla oyun oynamayı tercih etmektedir. Özellikle 18-24 yaş genç yetişkinler konfor, rahatlamak, heyecan arayışı ve arkadaşlık kurmak için oyunlar oynarken, 65 yaş üstü bireyler zaman geçirmek ve kendilerini geliştirmek adına oyun oynamayı tercih etmektedir. Yüz yüze ve başkalarıyla çevrim içi oynanan oyun, 2020'de %65 oranında oynanırken 2022 yılında bu oran %77'ye yükselmiştir. Oyuncular haftada ortalama 13 saat oyunda zaman harcamaktadır. Bu sürenin %56'sı arkadaşları ile, %42'si sadece internette tanıştıkları kişilerle, %35'i eşleriyle, %32'si diğer aile üyeleriyle, %25'i çocukları ile ve %7'si ebeveynleriyle oyun oynamaktadır (Entertainment Software Association, 2022).

Gaming in Turkey Oyun Ajansı'nın 2021 Dijital Oyun Sektörü Raporuna göre, Türkiye'de internet kullanıcılarının nüfusa göre oranı %82.6'dır. Türkiye'de dijital oyun oynayanların yaş aralığı 21-35 yaştır. Oyuncuların %78'i mobil oyunlar oynamaktadır. Bu oranın %52'si erkeklerden %48'i kadın oyunculardan oluşmaktadır. Mobil oyuncuların yaş aralığına bakıldığında 10-20 yaş arasındakilerin %28, 21-35 yaş aralığındakilerin %44, 36-50 yaş aralığında ise %29 olduğu belirtilmektedir. Türkiye'de en çok tercih edilen ve sevilen oyun türlerine bakıldığında; ilk sırada %48 oran ile bulmaca oyunları yer almaktadır. Bunu takiben %37 ile kart oyunları, aksiyon/ macera oyunları, %33 ile strateji, spor oyunları; %28 yarış, %22 sosyal ve %19 ile rol yapma oyunları tercih edilmektedir. Kullanıcıların %60'ının oyunları eğlenceli olduğu, %57'si rahatlayıp stres atabildikleri için, %37'si oyun ortamında kendilerini özgür hissettikleri, %30'u gelişmek ve %29'u arkadaşlık kurabilmek için oyun oynamayı tercih ettiği görülmüştür (Dijital Oyun Sektörü Raporu, 2021).

Türkiye'de, çocuk ve ergen oyuncular açısından ele alındığında, dijital oyun oynayan çocukların %36'sı dijital oyun oynamaktayken bu oran 6-10 yaş aralığında %32.7, 11-15 yaş aralığında %39.4'dür. Oyuncuların cinsiyet dağılımı ise, 6-15 yaş aralığındaki erkek çocukların oranı %46.1, kız çocuklarının oranı %25.4'dür. Dijital oyun oynayan erkek çocukların oranının, kız çocukların oranından fazla olduğu görülmektedir. Çocuk ve ergenlerin oyun oynama sürelerine bakıldığında 6-15 yaş aralığındaki çocukların %94.7'si hemen hemen her gün ya da haftada en az bir defa düzenli olarak dijital oyun oynadığı belirtilmektedir. Bu gruptaki çocukların tercih ettiği oyun türleri, %54 ile savaş oyunları, %52

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

ile macera aksiyon, %48 ile strateji, %26,5 ile spor, %19,1 ile rol yapma oyunları en tercih edilen oyun türleri arasında yer almaktadır. Düzenli bir şekilde sürekli oyun oynayan çocukların %47,3'ü planladıkları süreden daha fazla oyun oynadıklarını, %46,6'sı oyunda çok fazla zaman harcamaları nedeniyle sorumluluklarını aksattığını, %42,3'ünün oyuna çok fazla vakit ayırdığını, %28'inin oyun oynamadığı süre zaarında kendilerini mutsuz ve huzursuz hissettiklerini ifade etmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021).

Olumlu ve Olumsuz Yönleriyle Dijital Oyunlar

Günümüzde her geçen gün teknolojinin gelişmesiyle birlikte dijital oyunlar da gelişim göstermekte, internet ve dijital oyun bağımlılığı riskleri de artmaktadır. Toplumların, bilişim teknolojilerini doğru kullanma ve bu konuda öne geçmek için devamlı bir yarış halinde oldukları görülmektedir. Günümüze baktığımızda çocuklar, teknolojiye fazlasıyla ilgili duymakta, sosyal medya sitelerini, dijital oyunları ve mobil uygulamaları aktif olarak kullanmaktadırlar. Bu denli teknoloji ve dijital oyunları kullanmanın, olumlu ve olumsuz yönde pek çok getirisi bulunmaktadır (Yalçın ve Kavaklı, 2019).

Hemen hemen her yaş grubu bireyler arasında popülerliği fazlalaşan, çoğunlukla ergenler arasında daha yaygın olarak görünen dijital oyunlar, her şeyden önce bir eğlence kaynağıdır. Bu durumda dijital oyunların, bireylerin gelişimlerinde olumlu etkilerinin olduğu da söylenebilir. Ruh sağlığı yerinde, arkadaşları ve aile bireyleriyle iyi ilişkiler kuran, okula düzenli devam eden ve farklı aktiviteler yapmaya zaman ayıran bireyler için belirli faydalar sağlayabilmektedir. Bireyler, bu oyunlar aracılığıyla eğlenirler ve bu durum stresten kurtulup rahatlamalarına neden olabilir (Keşgin, 2019). Dijital oyunlar; el göz koordinasyonu sağlama, hayal gücü, hızlı işlem yapma, bilgisayar okuryazarlığı sağlamaya yardımcı olmaktadır (Horzum ve diğerleri, 2008). Dijital oyunlar, hiperaktivitesi olan çocuklarda sabır, kolayca pes etmeme ve bekleme benzeri davranışlar kazanmasına fayda sağlayabilmektedir (Sallayıcı, 2020). Bazı zamanlarda dijital oyunların; fen, matematik, tıp, problem çözme, mühendislik, dil öğrenme ve stratejik algılama becerisini geliştirme gibi alanlarda çoğu zaman kullanıldığı görülmektedir. Dijital oyunlar, eğlenceli ortamlar sunar ve öğrenciler dijital oyunları derslerde de kullanmayı isteyebilirler. Dijital oyunlar, bireylere işbirliği içerisinde

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

hareket etmeyi gerektiren ortamlar sunar. Öğrencilerde rahatlama ve motivasyon yaratır (Bayırtepe ve Tüzün, 2007).

Ergenler dijital oyunları oynarken, ekip çalışmasını öğrenir. Karar verme ve problem çözme becerilerini geliştirerek daha açık bir algıya sahip olur (Tüzün, 2006). Dijital oyunların ortaya çıkardığı rekabet ortamı, bireyleri stratejiler tasarlamaya yönlendirir. Dijital oyunların çocuk ve ergen oyuncuların zihin gelişimine destek olduğu, stratejik ve analitik düşünebilme kabiliyetini geliştirdiği ve karar alma sürecini hızlandırdığı, birey için ilgi çekici, uyarıcı ve eğlenceli bir yöntem olan akılda tutma yöntemini öğrettiği görülmektedir (Çavuş ve diğerleri, 2016; Toran ve diğerleri, 2016). Böylece, bireylere yaratıcılıklarını geliştirme noktasında katkı sağlarken aynı zamanda da oyun esnasında kazandıkları başarı ile kendilerine olan güvenleri de artmaktadır.

Dijital oyunların bir diğer olumlu etkisi, öğrenme süreçlerinde karşımıza çıkmaktadır. Eğitsel içeriğe sahip dijital oyunlar, öğrencilerin dikkatini çekmede öğrenmek için motivasyon sağlamada ve dolayısıyla öğrenmenin kalıcılığını arttırmada bir araç olarak kullanılabilir (Ocak, 2013). Dijital oyunların, denetimli ve bilinçli kullanılması halinde gelişime katkı sağlayan çeşitli özellikleri yanında uzun süre kullanılması, beraberinde gerek psikolojik gerekse fizyolojik açıdan oldukça sorunlu durumları ortaya çıkarabilmektedir.

Dijital oyunların birçoğunda şiddet, suç, soygun, savaş gibi temalar sıradan bir şekilde işlenmektedir. Bu durum, ergenlerde toplum tarafından kabul görmeyen, psikolojik olarak problemlili kabul edilen duyarsızlık, hilekarlık ve düşmanlık gibi birçok davranışın normalleşmesine neden olmaktadır. Ergenler açısından ele alındığında oynanan oyunların önemli kısmını, şiddet barındıran oyunlar oluşturmaktadır. Ergenlerin bu şiddet içerikli oyunları oynaması, şiddetin normalleşmesine ve bunun sonucunda ergenlerde saldırgan hisler ve davranışlarla fiziksel tepkilerin artmasına, sosyal davranışların azalmasına sebep olabilmektedir (Irmak ve Erdoğan, 2016). Dijital oyunlarda oyuncular, kendilerine yakın buldukları karakterler ile özdeşebilirler. Sanal ve gerçek ortam kurgusu birbirine çok yakın olduğundan zamansızlık duygusu oluşabilir. Dijital oyunları çok oynayan ergenlerde; odaklanamama, algılama sürecinde yavaşlama, öğrenme bozuklukları, muhakeme becerisinin zarar görmesi gibi problemlerle birlikte içinde şiddet barındıran dijital oyunları çok fazla

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

oynayan ergenlerin hırçın olma, kavga etme, öğretmenleriyle tartışma gibi davranışlarda buldukları görülebilmektedir (Karaca ve diğerleri, 2016).

Saatlerce oturarak dijital oyunda vakit geçiren bireyler, temel ihtiyaçları olan yeme, içme, uyku ve tuvalete gitmeyi erteler. Bunun neticesinde de iskelet ve kas sistemlerinin gelişimi, solunum ve dolaşımında olumsuz etkilenir. Parmakların uyuşması, boyun ağrısı, duyu kaybı, obezite gibi çok fazla hareketsiz kalmakla gelişen fiziksel etkiler oluşur. Ayrıca sürekli ekrana bakmaktan göz kuruluğu, yorgunluk ve göz kızarması gibi sağlık problemleri yaşanabilmektedir (Mustafaoğlu ve diğerleri, 2018). Ergenin dijital oyunlarla fazla vakit geçirmesi, yüz yüze iletişimin azalmasına, gerçek yaşamdan soyutlanmasına, çevresindeki insanlardan uzaklaşmasına, kendisini yalnız hissetmesine ve toplumsal olaylara karşı duyarsızlaşmaya yol açabilmektedir (Dijital Oyun Bağımlılığı Çalışmayı Sonuç Raporu, 2018).

Dijital oyunların şiddet içerikli olanlarının, oyuncularda bedensel ve sosyal etkilerin yanı sıra kendi kendine zarar verici davranışlara da sebep olabileceği belirtilmektedir. Ergenlik çağında ve kendi kimliklerini bulma aşamasında olan ergenlerin, olumsuz kimlik gelişimine neden olabilir (Açıkgöz ve Yalman, 2018). Son dönemlerde sıklıkla ismini duyduğumuz “Mavi Balina” gibi dijital oyunlar, kişilere meydan okuyarak kendilerine zarar vermelerine sebep olmaktadır. Benzer şekilde “Game of 72” ve “48 Hours Challenge” gibi oyun türleri de kişileri belli bir süre ortadan yok olmaya yönlendirmekte ve ne kadar iyi saklanırlarsa o kadar popüler olmaktadır. Buradan hareketle dijital oyunların bireyler üzerindeki etkisinin, kaygılandırıcı duruma geldiği söylenebilir (Kesgin, 2019).

Bu bilgiler ışığında ergenlerin, dijital oyunları fizyolojik, bilişsel ve sosyal becerilerine destek olacak şekilde kullanmaları ve dijital oyunların olumlu ve olumsuz etkilerinin farkında olarak hareket etmeleri için desteklenmeleri gerektiğini göstermektedir.

Dijital Oyun Bağımlılığını Pekiştiren Bileşenler

Dijital oyunların, bazı özellikler ve oyunları; oynayan kişilere hissettirdiği duygular, daha fazla oyunda zaman harcama ve bağımlılık sürecini hızlandırmaya neden olabilecek unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Yee (2006), oyuncuları dijital oyunda motive eden

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

ve bağımlılığa sebebiyet veren unsurları; ‘başarı’, ‘sosyalleşme’ ve ‘oyuna dalma bileşenleri’ adı altında üç başlıkta gruplandırmıştır.

İlk bileşen olan başarı; mekanik, yükselme ve gelişme ile rekabet alt boyutlarını içermektedir. Mekanik boyutu, oyunda başarılı bir performans kazanmak için daha iyi oyunun oynanmasını kavrama ihtiyacını içermektedir (Yee, 2006; King ve Delfabbro, 2009; Kuss, 2013). Oyun oynarken güç elde edilmesi, düzey atlaması ve oyun içerisinde ilerlemesi, yükselme ve gelişme sürecini içermektedir. Bu durum da oyuncunun tek amacının o verilen görevleri yerine getirerek düzey atlamak olduğu gerçeğini yansıtmaktadır (Yücel ve Şan, 2018). Rekabet boyutu ise, çevrim içi oynanan oyunlarda sıklıkla görülen diğer oyuncularla rekabet içerisinde yarışma isteğini içermektedir. Vatandaş (2020), dijital oyunların; rekabet, kazanma hırsı, başkasının üzerinde hâkimiyet kurma, kendisini başkasına ispat etme gibi bazı özelliklerini belirtir. Dijital oyunlar, gençlere kazanma hırsını aşılama ve diğer bireyler üzerinde hâkimiyet kurma imkânı sunabilmektedir. Bu sanal rekabet sonucunda bireyler birbirlerine üstünlüklerini ispata çalışmaktadır. İkinci bileşen olan sosyalleşme; grup çalışması ile ilişki alt boyutlarını içermektedir. Sosyalleşme, oyun halindeyken kişinin başka kişilerle konuşması, oyun kapsamında yardımlaşması ve etkileşim kurma isteğini içermektedir. İlişki boyutu; güvene dayalı sağlıklı ilişkiler kurarak diğer oyuncularla anlamlı bir bağa sahip olma arzusunu içermektedir. Üçüncü ve son bileşen olan oyuna dalma ise; keşif, özelleştirme, rol yapma ve kaçış alt boyutlarından oluşmaktadır. Keşif, kişinin oyunda saklı objeleri bulmak gibi bilinmezi bilme, gizemi çözüme kavuşturma arzusunu içermektedir. Özelleştirme; oyunda canlandırdığı karakter ve çevresi, belli bir gerçeklik özelleştirme olanağını içerir. Rol yapma; oyun içerisinde farklı karakterler oluşturarak özgür davranma arzusunu kapsamaktadır. Kaçış ise, günlük yaşamda sıkıntı ve problemlerden kaçma isteğini kapsamaktadır (Yee, 2006; Kuss, 2013; King ve Delfabbro, 2009).

Dijital Oyun Bağımlılığını Önleme ve Tedavisi

Dijital oyunların sürekli artan popülaritesi, bağımlılık türü hakkında bir farkındalık oluşturmuş ve bu kapsamdaki çalışmalar özellikle son on yılda artış göstermiştir. Dijital oyun bağımlılığının tedavisi için, tıbbi müdahaleler kadar psikososyal nitelikli müdahaleler de oldukça önemlidir. Fakat bununla birlikte toplumsal, hukuki, bireysel ve ailevi

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308.
DOI: 10.54557/karataysad.1237807

olarak alınabilecek önlemler de sorunun yaygınlaşmaması açısından önleyici bir nitelik taşımaktadır. Önleme faaliyetleri odağında toplum, okul ve aile yer almaktadır. Ülkemizde giderek bir halk sağlığı sorununa dönüşen dijital oyun bağımlılığına karşı duyarsız kalmayan Sağlık Bakanlığı, 2018 yılında “Dijital Oyun Bağımlılığı Çalıştayı” düzenlemiştir. Bu çalıştayda, sorunu önlemek adına birey, aile, çevre ve oyuna bağlı faktörlere dikkat çekilmiş ve herbirine yönelik çözüm önerileri ileri sürülmüştür. Bu çalıştay raporunda, dijital oyun bağımlılığına yönelik aşağıda belirtilen önlemlerin alınabileceği öne sürülmüştür:

- Çocukların kullanımı da dâhil olmak üzere, ülkedeki teknoloji kullanımını ortaya çıkarabilecek geniş çaplı bir araştırma yapılmalıdır.
 - Yasaklamaya yönelik çözümlerden ziyade, çocukların ilgi alanları, başka faaliyetlere yönlendirilmelidir. Medya okuryazarlığı yaygınlaştırılmalı ve sadece çocuklara değil anne babalara da verilmelidir.
 - Oyun ödül ya da ceza olarak sunulmamalıdır. Tüm teknolojik cihazlarda aile filtresi uygulanmalıdır. Çocuğun, aile gözetiminde oyun oynaması sağlanmalıdır.
 - Çocuk ve ailenin, dijital oyunların dışında oyunlar oynayarak daha nitelikli zaman geçirmesi sağlanmalıdır.
 - Dijital yaşam danışmanlık birimleri kurulmalı ve aile eğitimleri düzenlenmelidir (Dijital Oyun Bağımlılığı Çalıştayı Sonuç Raporu, 2018).
- Ebeveyn tutumları, ergenlerde dijital oyun bağımlılığının önlenmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda ailelerin, çocuklarının oyun bağımlılığına karşı geliştirdikleri üç ana tutumdan söz etmek mümkün olabilir. Bunlardan ilki, “bağımlılığa karşı duyarsızlık” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tutuma sahip aileler, genellikle çocuklarına karşı ilgisizdirler ve teknoloji kullanımının bağımlılık riskine karşı duyarlılık geliştirmezler. İkinci tavır, “bağımlılık konusunda kaygılı aile tutumu” olarak belirtilebilir. Bu tutuma sahip anne-babalar, sorunun farkındadırlar. Ancak teknoloji kullanımı konusunda, çocuklarıyla gerilim yaşarlar. Fazla kuralcı ve sınırlamacı bir yaklaşım sergilerler. Genellikle çocuklarına karşı, çabuk öfkelenip tepkilerini yüksek sesle ifade ederler. Üçüncüsü ise, “teknoloji bağımlılığı konusunda bilinçli tutuma sahip aile tutumu” şeklinde ifade edilebilir. Bu aileler, bağımlılık riskinin farkındadırlar ve bu konuda çözüm arayışı içindedirler. Bu tutuma sahip anne-babalar, teknoloji kullanımı ve çevrimiçi oyunlar noktasında çocuklarına doğru rol model olmaya çalışırlar (Ayas, 2018).

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

Dijital oyun bağımlılığı tedavisi, diğer bağımlılık tedavileri ile benzerlik göstermektedir. Nitekim tüm bağımlılıklar, beynin aynı merkezini harekete geçirmekte ve benzer semptomları beraberinde getirmektedir. Profesyonel ilgi, semptomların tedavisine yönelik ilaç kullanımı ve kendi kendine yardım grupları, tedavinin temel unsurlarıdır (Tarhan ve Nurmedov, 2017).

Dijital oyun bağımlılığı, yeni bir kavram olmasa da, önleme ve tedavilerle ilgili sistematik araştırmalar, tam anlamıyla gelişmemektedir. Günümüzde, sorunlu hale gelen dijital oyun oynamanın farmakolojik ve psiko-sosyal tedavi yöntemleri bulunmaktadır (Aktaş, 2018).

Farmakolojik Tedavi Yöntemleri: Var olan çalışmalardaki tedavilerin genellikle internet bağımlılığına uygulanan müdahale tekniklerinin olduğu, dijital oyun bağımlılıklarına da bu tedavi tekniklerinin uyarlandığı görülmektedir (Nazlıgöl ve diğerleri, 2012). Dijital oyun bağımlılığı, ilaç tedavisine ek olarak görülen komorbid bozukluklar da tedavi edilerek dijital oyun kullanımının seviyesini azaltmak hedeflenir. İlaç tedavisinde antidepresanlar, anksiyolitikler, duygu durum düzenleyicileri ve naltrekson kullanılmakta, özellikle SSRI (seçici serotonin geri alımı inhibitörleri), depresyon başta olmak üzere anksiyete bozuklukları, obsesif kompulsif bozukluk, yeme bozuklukları, dürtü denetim bozuklukları tedavisinde kullanılan ilaç olan seçici serotonin geri alımı inhibitörleri, tercih edilmektedir (Bozkurt, Şahin ve Zoroğlu, 2016).

Psiko-sosyal Tedavi Yöntemleri: Psiko-sosyal tedaviler, bağımlılığın daha çok psiko-sosyal yönlerini öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu tedavilere, psiko-sosyal tedaviler demek, belki de daha doğru olacaktır. Bu bölümde dijital bağımlılığın psiko-sosyal tedavisinde öne çıkan bilişsel davranışçı terapilere, aile ve grup çalışmalarına değinilecektir.

Dijital bağımlılıklarda ve problemlili kullanımlarda çocuklarla çalışırken sorunlu davranışın ortadan kaldırılmasına ilişkin akla gelen yöntemlerden ilki, Bilişsel Davranışçı Terapidir (BDT). BDT, çocukların dijital araçları kullanım davranışlarının anlaşılması ve problemlili ya da bağımlili davranışın ortadan kaldırılması için önemli bir uygulama çerçevesi çizmektedir. Bilişsel Davranışçı Terapinin kökenlerini oluşturan davranışçı terapi, problemlili teknoloji kullanım davranışının nedenlerini, oluşumunu ve öğrenilmiş davranışın kişinin yaşamı üzerindeki etkilerini;

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

bilişsel terapi ise, çocuğun düşünce ve duygularının gelişimini, hatalı inanç ve bilgi işleme süreçlerinin teknoloji kullanım davranışlarını nasıl oluşturduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır (Sandal 2014'den aktaran Yılmaz ve Bekiroğlu, 2020).

Bilişsel psikoterapiler, dijital oyun bağımlılığının tedavisinde oldukça etkili bir yöntemdir. Seanslarda bireylerin gerçeklikten uzaklaşma nedenleri ile dijital ortamı cazip kılan unsurlar incelenmelidir. Aşırı oyun oynama gereksinimine yol açan faktörlerin, listelenmesi gerekmektedir. Dijital ortamda geliştirilen idealize edilmiş kimlik ve gerçek kimlik arasındaki tutarsızlığı ortaya koymak terapi sürecinin en zor noktasıdır (Tarhan ve Nurmedov, 2017).

Dijital bağımlılığın psiko-sosyal tedavisinde aile çalışmaları, özel bir öneme sahiptir. Aile desteği olmadan bağımlılığın tedavisinde başarı sağlamak zorlaşmaktadır. Tıpkı diğer bağımlılıklarda olduğu gibi, aileyle yapılacak terapilerde Mutlu'nun (2013) belirttiği süreçte, aşağıdaki gibi adım adım ilerlenmelidir:

- Mesleki ilişkiyi başlatmak ve aile ile işbirliği yapmak,
- Ailenin problemlerle baş etme ve çözme kapasitesini artırmak,
- Aileyi süreç, tedavi hakkında bilgilendirmek ve ailenin bu tedaviye katılımını sağlamak,
- Aile üyeleri arasında, çözülemeyen iletişimin yerine sorunları giderici iletişim oluşmasına yardımcı olmak,
- Aile içindeki bireylerin kendi hayatlarıyla ilgili görev ve sorumluluklarını üstlenmelerine, bağımlı bireylerin sorumluluklarını almalarına yardımcı olmak,
- Bağımlı bireylerin problemleri internet kullanımını besleyen diğer aile bireylerinin ilişkilerinin sağlıklı ilişkiye çevrilmesine yardımcı olmak,
- Gerekli olduğunda aileyi, toplumsal hizmet ve kaynaklardan faydalandırmak (Mutlu, 2013).

Grup çalışmaları, dijital bağımlılığın tedavisinde eldeki seçeneklerden bir diğeridir. Grup, bağımlılığı oluşturan ergenlerin yaşamlarındaki yetersizlik duygusunu yenebilmeleri adına sosyal yetenekler kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Grup, sosyal yetenekleri kazanmak için pekçok imkân sunar. Problemleri bir şekilde internet kullanımına sahip olan bireyler, grup çalışmalarına dâhil olarak bilişsel, duygusal ve davranışsal durumlarla başa çıkabilme becerisi kazanırlar.

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308.
DOI: 10.54557/karataysad.1237807

Yaşadıkları endişelerle yüzleşir ve diğler grup üyeleri ile iletişime geçerek sosyal öğrenme gerçekleştirirler. Günlük hayatta karşı karşıya kaldıkları zorluklar neticesinde kendilerini internete yönelten kişi, bir gruba girerek sosyalleşir, kendisini yaşamdan soyutlamaz ve karşılaştığı sorunları gruptakilerle paylaşarak çözümler bulur. Problemlerini internet kullanan her birey, grup içine giremeyebilmektedir. Bu tarz olaylarda, meslek elemanları bağımlı bireyin tedavisine engel olan sebepleri, gruba başvuramama nedenlerini dikkatle ele almak ve bireyin zorla tedaviye getirilmesi gibi olaylarda dikkatli olmak durumundadır (Fisher 2006'dan aktaran Mutlu, 2015).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında, özellikle ergenlerde daha yaygın olarak rastlanan dijital oyun bağımlılığı; nedenleri, türleri, yaygınlığı, olumlu olumsuz etkileri, önleme ve tedavisi gibi çeşitli boyutlarıyla literatüre dayalı olarak ele alınmak istenmiştir.

Teknolojik araçların yaşamımızı kolaylaştırması, eğlendirmesi, merak duygusunu canlı tutması, boş zamanları değerlendirirken vakit geçirilen etkinlik olması özellikle ergenleri dijital oyunla içli dışlı yapmaktadır. Hatta dijital oyunları uzun süre boyunca oynamaya bağılı olarak bağımlılık oluşmaktadır. Özellikle internet bağımlılığının oluşmasında önemli rolü bulunan dijital oyun bağımlılığı, tıpkı diğler bağımlılıklarda (madde, teknoloji, alkol, kumar vb.) olduğu gibi sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziksel birtakım sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Her yaş grubuna hitap eden dijital oyunlar, özellikle ergenler arasında daha çok yaygınlaşarak popüler bir eğlence aracı olarak tercih edilmektedir.

Dijital oyunların gittikçe artması, dijital oyun bağımlılığını gündeme getirmiştir. Kontrollü bir şekilde oynanması halinde bireylere bilişsel, duygusal ve sosyal açıdan olumlu katkılar sağlamaktadır. Kontrolsüzce oynanan dijital oyunlar ise, bireylerin uyku, beslenme, iskelet, kas, göz rahatsızlığı, obezite gibi birçok açıdan olumsuz etkileri bulunmaktadır. Özellikle şiddet içerikli oyunların bireylerin psikolojik açıdan sağlıklarını tehdit ettiğinin önemslenmesi gerekmektedir. Tüm dünyada görülen dijital oyun bağımlılığı, ülkemizde de genç nüfus arasında yoğun bir şekilde görülmektedir. Buna karşılık dijital oyun

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

bağımlılığı denetimi ve müdahalesinin yetersiz kalması, sorunun ortaya çıkmasına ve artmasına neden olabilmektedir.

Ergenlerin, bilhassa sosyal medya ve internet oyun kullanımı günden güne artmakta ve bu artışla birlikte ergenlerin bir kısmı bağımlılık evresine kadar ulaşmaktadır. Dijital oyun bağımlılığının tedavisinde, evvela yapılması gereken, çocukların ve ergenlerin bağımlı olmasını engellemek ve bağımlılığı önlemektir. Önleme, tedaviden daha pratik ve güçlü bir yoldur. Bu gerekçeyle ergenlerin yaşamlarında normal hallerinden farklı durumlar geliştiğinde, ailelerin dikkatli bir şekilde çocuklarını gözlemlemesi gerekmektedir. Aileler, ilk önce bu durumun farkına varacak ölçüde çocuklarıyla yakından ilgili olmalı, bağımlılık denen olguyu kabul etmeli ve dikkate almalıdırlar. Anne babalar örnek model olmaları bakımından internette geçirilen süreyi, aza indirmek için günlük yaşamlarını daha bilinçli bir biçimde yeniden organize etmelidirler. Ebeveynler yaşamın ilk döneminden başlayarak özellikle de ergenlik dönemi dâhil olacak şekilde çocuklarıyla gerçekleştirdiği iletişimini bilinçli olarak dengeli bir şekilde sürdürmelidir. Kendi yaşadıkları dönemle, günümüz şartlarını asla bir tutmamalıdır.

Ailelerin, çocuk üzerinde kontrollü denetimi önemlidir. İnternet ve dijital oyunları oynamayı yasaklamaktan ziyade, zaman kısıtlaması konulmalıdır. Bilgisayarın, çocuğun odası yerine ortak kullanım alanlarının birinde olmasına özen gösterilmeli, internet ve dijital oyunlar için somut kurallar oluşturulmalı ve tüm aile fertlerinin bunlara uyması sağlanmalıdır. İnternette filtreleme olmalı ve çocuklara bu konuda örnek davranışlarda bulunulmalıdır. Ebeveynler çocuklarının, ekran başında ilgilendiği içeriğin (tv programı, oyun programı veya herhangi bir uygulama vb.) çocukların gelişim düzeyine ve yaşamına uygun olup olmamasına dikkat etmelidir. Aileler dijital oyunu; susturma, yemek yedirme, ceza verme, ödüllendirme veya oyalama gibi sebeplerle çocuğa sunmamalıdır. Çocukların, çok küçük yaşta sosyal medya veya mail gibi hesaplarının olmamasına özen gösterilmeli, aile çocuğu zaman zaman dijital oyunların olumsuz etkilerini çocuğun anlayacağı bir dilde bilgilendirme yapması gerekmektedir. Dijital oyun bağımlılığı tedavisinde, farmakolojik ve tıbbi tedavilere gereken önem gösterilmeli; bununla birlikte mutlaka ailenin de bu tedavinin bir parçası, özellikle çocuk üzerinde kuracağı denetim mekanizmasıyla destekleyici bir parçası olması gerekmektedir.

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

Çocukların vakitlerini, internet ve dijital oyuna harcamak yerine sportif, kültürel aktivitelere, sosyal faaliyetlere yönlendirmesinin sağlanması, yetenekli olabileceği, ilgi duyduğu alanların desteklenmesi ve böylece çocuğun başarılı olduğu aktivitelere yönlendirilmesi önerilmektedir.

Dijital oyun bağımlılığını, diğerk bağımlılık türlerinden ayıran en önemli özellik, çocukları ve ergenleri kendi evinde, ailesinin yanında olağan bir durum gibi yakalayabilmesidir. Ekran karşısında uzun süre oyun oynayan ergenlerde bu problem, sadece ergeni değil, çevresini de etkilemektedir. Bundan ötürü dijital oyun bağımlılığıyla ilgili koruyucu, önleyici nitelikte bağımlılığa karşı farkındalık oluşturulacak çalışmalar kesintisiz sürdürülmelidir.

Dijital oyun bağımlılığı konusunda bilişsel terapiler, aile terapisi, grup terapileri tedavi açısından oldukça etkilidir. Özellikle problemlili oyun oynama davranışının tedavisinde, kendi kendine yardım grupları büyük önem taşımaktadır. Dijital oyun oynama, beraberinde anksiyete, uyku bozukluğu, depresyon gibi ruhsal bozuklukları getiriyorsa, psikoterapiye ek olarak ilaç tedavisi de gerekebilmektedir.

Ergenlik çağında dijital bağımlılığın önlenmesinde ilk müdahaleler, temel düzeyde aile ve ergen bireyle çalışmayı, orta vadede ise, ergenin okulu ve sosyal çevresi ile iş birliği yapmayı, uzun vadede, yetişkinlik döneminde ortaya çıkan dijital bağımlılığın engellenmesine yönelik farkındalığın geliştirilmesini kapsamalıdır. Psikososyal tedaviler çerçevesinde, bağımlılıklarda değişiklik yaratacak ve başa çıkma becerisi kazandıracak psikoeğitim programları gereklidir. Toplumsal yapıya uygun, bireysel özellikleri dikkate alan psikoeğitsel çalışmaların planlanması ve uygulanması, dijital bağımlılık oluşumunun engellenmesi bakımından hayati önem taşımaktadır. Bağımlılıklarla mücadeleye ilişkin stratejiler, erken uyarı ve zamanında müdahale olmak üzere iki planlama üzerinden kurumlar arasında iş birliği ve çok sektörlü, çok disiplinli bir anlayışla yürütülmelidir.

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

Kaynakça

- Açıköz, Y., ve Yalman, A. (2018). Dijital oyunların çocukların kişilik ve davranışları üzerine etkisi: Gta 5 oyunu örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*.
- Aksoy, Z. (2018). Adölesanlarda oyun bağımlılığı, yaşam biçimi davranışları ve etkileyen faktörler. *Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul*.
- Aktaş, B. (2018). Ortaokul öğrencilerinde internet ve dijital oyun bağımlılığının psikolojik sağlamlık ve saldırganlıkla ilişkisi. *Kafkas Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Ayan, S. (2016). *Oyunla renklendir hayatı* (1 b.). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Ayan, S., ve Memiş, U. (2012). Erken çocukluk döneminde oyun. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(2), 143-149.
- Ayas, M. (2018). *Sanal Bağımlılık*. İstanbul: İdeal Akademi Yayınları.
- Bayırtepe, E., ve Tüzün, H. (2007). Oyun tabanlı öğrenme ortamlarının öğrencilerin bilgisayar dersindeki başarıları ve öz-yeterlik algıları üzerine etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(33), 41-54.
- Bozkurt, H., Şahin, S., Zoroğlu, S. (2016). İnternet bağımlılığı: güncel bir gözden geçirme. *Journal Of Contemporary Medicine*, 6(3), 235-247.
- Crawford, C. (1982). *The art of computer game design*. Berkeley, CA: Osborne / McGraw Hill.
- Çavuş, S., Ayhan , B., Tuncer , M. (2016). Bilgisayar oyunları ve bağımlılık: Üniversite öğrencileri üzerine bir alan araştırması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*.
- Dijital Oyun Bağımlılığı Çalıştay Sonuç Raporu (2018). *Sağlık Bakanlığı Sağlık Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü*. Ankara.
- Erdem, M. (2023, Şubat 16). *Teknoloji bağımlılığı nedir*. Erdem Psikiyatri: <https://www.erdempsikiyatri.com/teknoloji-bagimlilik-nedir> adresinden alındı
- ESA. (2022). *Essential Facts About the Video Game Industry*. <https://www.theesa.com/wp-content/uploads/2022/06/2022->

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807

Essential-Facts-About-the-Video-Game-Industry.pdf adresinden alındı

- Gökçearslan, Ş., ve Durakoğlu, A. (2014). Ortaokul öğrencilerinin bilgisayar oyunu bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- Hazar, Z., Demir, G. T., ve Dalkıran, H. (2017). Ortaokul öğrencilerinin geleneksel oyun ve dijital oyun algılarının incelenmesi: karşılaştırmalı bir metafor çalışması. *Spor metre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(4), 179-190.
- Horzum, M. B. (2011). İlköğretim öğrencilerinin bilgisayar oyunu bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*.
- Horzum, M. B., Ayas, T., Çakır, B. (2008). Çocuklar için bilgisayar oyun bağımlılığı ölçeği. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*.
- Huizinga, J. (2006). *Homo Ludens oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Irmak, A., ve Erdoğan, S. (2016). Ergen ve genç erişkinlerde dijital oyun bağımlılığı: güncel bir bakış. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 128-137.
- Karaca, S., Gök, C., Başbuğ, M., Hekim, M., Onan, N., Barlas, G. Ü. (2016). Ortaokul öğrencilerinde bilgisayar oyun bağımlılığı ve sosyal anksiyetenin incelenmesi. *Klinik ve Deneysel Sağlık Bilimleri*, 6(1), 14-19.
- Karaduman, M., ve Aciyan, P. E. (2020). Baudrillard'ın simülasyon kuramı bağlamında dijital oyunlar ve bağımlılık üzerine bir değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 453-472.
- Kesgin, D. (2019). Madde bağımlısı bireylerin kendine yardım gruplarına katılımından sonraki toplumsal yaşama uyum süreçleri üzerine nitel bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul*.
- King, D., & Delfabbro, P. (2009). Understanding and assisting excessive players of video games: A community psychology perspective. *Australian Community Psychologist*, 62-74.

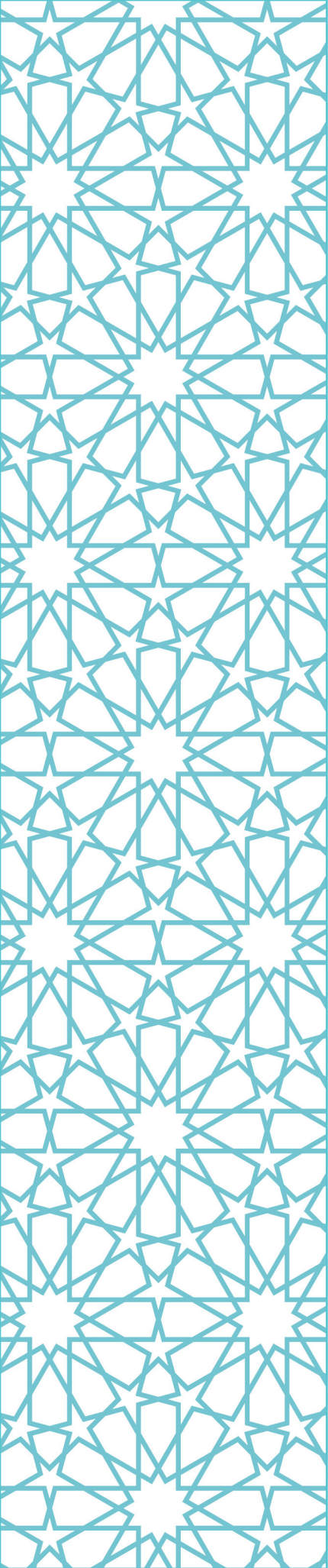
- Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807
- Kuss, D. (2013). Internet gaming addiction: Current perspectives. *Psychology Research And Behavior Management*, 125.
- Mustafaoğlu, R., Zirek, E., Yasacı, Z., Özdiñler , A. R. (2018). Dijital teknoloji kullanımının çocukların ngelişimi ve sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *The Turkish Journal on Addictions*, 227-247.
- Mutlu, E. (2013). Madde bağımlılığında ailenin rolü. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 13-17.
- Mutlu, E. (2015). Madde bağımlılığı tedavisinde sosyal hizmet uzmanları rol ve işlevleri. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 6(2), 16-23.
- Nazlıgöl , M., Baş, ř., Akyüz, Z., Yorulmaz, O. (2012). İnternette oyun oynama bozukluğu vetedavi yaklaşımları: sistematik bir gözden geçirme. *The Turkish Journal on Addictions*, 13-35.
- Nazlıgöl, M., ve Yılmaz, A. (2019). Oyun bağımlılığı ve egzersiz bağımlılığına davranışsal bağımlılık çerçevesinden bir bakış. *Bağımlılık Dergisi*, 97-108.
- Ocak, M. (2013). Sanaldan gerçeğe sorunlar, çözüm önerileri ve iyi uygulama örnekleri. *Çocuk ve Bilişim Risk Altında ve Korunması Gereken Çocuklar Serisi*.
- Ögel, K. (2012). *İnternet bağımlılığı: İnternetin psikolojisini anlamak ve bağımlılıkla başa çıkmak*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztürk, D. (2007). Bilgisayar oyunlarının çocukların bilişsel ve duygusal gelişimleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Sallayıcı, Z. (2020). Çocuklarda bilgisayar oyun bağımlılığı düzeyi ile davranış problemleri arasındaki ilişki. *Bağımlılık Dergisi*, 21(1), 13-23.
- şahin, ř., ve Korkmaz, Ö. (2016). Ergenlik dönemi ve sosyalleşme. *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, 5(1), 42-49.
- şengöl, C., ve Büber, A. (2016). Dijital oyun bağımlılığında tanı ve tedavi. *Türkiye Psikiyatri Derneği Sürekli Eğitim, Sürekli Mesleki Gelişim Dergisi*, 6(3), 175-178.
- Tarhan, N., ve Nurmedov, S. (2017). *Bağımlılık sanal veya gerçek*. İstanbul: Timaş Yayıncılık.

- Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308. DOI: 10.54557/karataysad.1237807
- Terek, Ü. G., ve Batı, U. (2011). *Dijital oyunlar: Kendi dünyanda yaşı, bizimkinde oyna*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Toran, M., Ulusoy, Z., Aydın, B., Deveci, T., Akbulut, A. (2016). Çocukların dijital oyun kullanımına ilişkin annelerin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5).
- TUİK. (2021, Aralık). Çocuklarda teknolojileri kullanım araştırması. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilism-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>.
- Türk Dil Kurumu (2022). *Oyun tanımı*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov>.
- Tüzün, H. (2006). Eğitsel bilgisayar oyunları ve bir örnek: Quest Atlantis. *Hacette Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 220-230.
- Uğurlu, T., Şengül, C., Şengül, C. (2012). Bağımlılık psikofarmakolojisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(1), 37-50.
- Ülker, Ü., Acar, S., Bülbül, H. (2017, Nisan). Lisansüstü öğrencilerinin eğitsel dijital oyunların eğitim amaçlı kullanılmasına yönelik görüşleri. *Sözel bildiri, 11. Uluslararası Bilgisayar ve Teknolojileri Sempozyumu*,. Malatya.
- Vatandaş, S. (2020). Oyun ve oyuncak: teknolojik ve toplumsal dönüşüm sürecinde oyun ve oyuncakın anlamsal ve işlevsel değişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(28), 913-930.
- Yalçın, S., ve Bertiz, Y. (2019). Üniversite öğrencilerinde oyun bağımlılığının etkileri üzerine nitel bir çalışma. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi*.
- Yalçın, S., ve Kavaklı, Y. (2019). İnternet bağımlılığı ve algılanan stres ilişkisinin algılanan sosyal destek açısından incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 20(4), 175-184.
- Yee, N. (2006). Motivations for play in online games. *CyberPsychology & behavior*, 9(6), 772-775.
- Yeşilay. (2020, Ekim). Teknoloji bağımlılığı. *Oyun bağımlılığı nelere yol açıyor*. <https://www.yesilay.org.tr/tr/makaleler/oyun-bagimliliği-nelere-yol-aciyor> adresinden alındı
- Yılmaz, B., ve Bekiroğlu, S. (2020). *Çocukluk döneminde dijital bağımlılık*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Koral, F. ve Alptekin, K. (2023). Dijital oyun bağımlılığı: Bir derleme çalışması. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 283-308.
DOI: 10.54557/karataysad.1237807

Yumrukuz, Ö. (2021). Pubg oynama pratiklerinin dijital oyun bağımlılığı ilişkisi ekseninde incelenmesi. *Atatürk İletişim Dergisi*, (21), 5-28.

Yücel, G., ve Şan, Ş. (2018). Dijital oyunlarda bağımlılık ve şiddet: blue whale oyunu üzerinde bir inceleme. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 9(32), 87-100.

GÖRÜŞ MAKALELERİ

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

Görüş Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 22.08.2023

Makale Kabul Tarihi: 09.10.2023

**UNDERSTANDING ADVERSE CHILDHOOD EXPERIENCES
(ACES) AND SUBSEQUENT ADULT PSYCHOPATHOLOGIES
THROUGH THE LENS OF ATTACHMENT THEORY: A
POSITION PAPER**

Şeyda ERUYAR*

Merve YILMAZ**

Panos VOSTANIS***

Abstract

Adverse Childhood Experiences (ACEs) are recurring incidents during childhood that hold the potential for traumatic impact and possibly lead to negative, lasting impacts on both mental and physical well-being. Ample evidence, established by longitudinal, clinical, and observational studies, shows the relationship between ACEs, such as abuse and neglect, and psychopathology in both the early years of life and in adulthood. Since ACEs are commonly reported in both clinical and general populations, it is vital to understand the mechanisms of impact and possible prevention methods. Besides biological explanations, learning theories and cognitive mediators that have been mostly used to understand the mechanisms that led to subsequent psychopathologies, emerging evidence suggests social environment and interpersonal relationships might explain the association between ACEs and subsequent psychopathology. These various models provide us with insights that the effects of ACEs on later psychological disorders are intricate and occur simultaneously. This study aims to provide a comprehensive position on how

* Asst Professor of Psychology, Necmettin Erbakan University, Faculty of Social and Humanity Sciences, Department of Psychology, seruyar@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0605-0837.

** Asst Professor of Psychology, Necmettin Erbakan University, Faculty of Social and Humanity Sciences, Department of Psychology, merve.yilmaz@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5682-7136.

*** Professor of Child Mental Health, Leicester University, Department of Sociology, pv11@leicester.ac.uk, ORCID: 0000-0001-9217-0805.

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

attachment theory is relevant to understand the mechanism that led to subsequent psychopathologies in individuals with ACEs. It is important to understand the role of attachment in the relationship between ACEs and psychopathology to identify potential treatment targets of prevention and intervention for individuals who experienced ACEs.

Keywords: Adverse Childhood Experiences, Psychopathology, Attachment.

Erucar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

Olumsuz Çocukluk Deneyimlerini (ACE) ve Sonraki Yetişkin Psikopatolojilerini Bağlanma Teorisi Merceğinden Anlamak: Bir Görüş Makalesi

Öz

Olumsuz Çocukluk Yaşantıları (ÇOY), çocukluk döneminde travma potansiyeli taşıyan ve muhtemelen hem zihinsel hem de fiziksel refah üzerinde olumsuz, kalıcı etkilere yol açan tekrarlayan olaylardır. Boylamsal, klinik ve gözleme dayanan ampirik araştırmalar, ihmal ve istismar benzeri çocukluk çağı olumsuz yaşantıları (ÇOY) ve hem çocukluk hem yetişkinlikte gözlemlenen psikopatolojiler arasındaki ilişkiyi desteklemektedir. ÇOY hem klinik hem de genel popülasyonda yaygın olarak rapor edildiğinden, etki mekanizmasını ve olası önleme yöntemlerini anlamak hayati önem taşımaktadır. Çoğunlukla üzerinde durulan biyolojik temelli açıklamalar, öğrenme teorileri ve bilişsel araçlara dayanan mekanizmaların yanı sıra, bulgular sosyal çevre ve kişilerarası ilişkilerin de ÇOY ve ilerleyen zamanlarda ortaya çıkan psikopatolojiler arasındaki ilişkiyi açıklayabileceğini önermektedir. Bu çeşitli modeller bize ÇOY'un daha sonraki psikolojik bozukluklar üzerindeki etkilerinin karmaşık olduğu ve eş zamanlı olarak ortaya çıktıkları konusunda fikir vermektedir. Bu çalışma bağlanma teorisinin ÇOY'lara sahip bireylerde ilerleyen zamanlarda ortaya çıkan psikopatolojileri açıklayan mekanizmalarla ilişkisi üzerine var olan alanyazına dair kapsamlı bir görüş sunmaktadır. Bağlanmanın ÇOY ve psikopatolojiler arasındaki ilişkide oynadığı rolü anlamak, ÇOY deneyimi olan bireyler için geliştirilecek önleme ve müdahale çalışmalarında potansiyel tedavi hedeflerinin belirlenmesinde faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşantıları, Psikopatoloji, Bağlanma.

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

Adverse Childhood Experiences (ACEs)

Adverse childhood experiences (ACEs) refer to repetitive events that have the potential to be traumatic, are exposed during childhood and may have adverse long-term effects on both psychological and physiological health (Anda, Tietjen, Schulman, Felitti, & Croft, 2010; Merrick et al., 2019). The general use of the term ACE is sometimes equated with "childhood trauma," and even these terms are often used interchangeably and without precision in the related literature (Pasha-Zaidi, Afari, Urganci, Sevi, & Durham, 2020). American Psychiatric Association (2013) defined trauma as being exposed to or witnessing a life-threatening event or learning about a loved one exposed to this kind of event. Traumas encompass broader experiences such as car accidents, earthquakes, and war exposure. On the other hand, ACEs refer specifically to human-induced events or risky environments potentially harmful to child development.

ACEs are commonly grouped into three main categories: Abuse (physical, emotional, sexual); neglect (physical, emotional); and domestic dysfunction, i.e. mental illness, incarceration, domestic violence, substance abuse and divorce/separation (Petrucci, Davis, & Berman, 2019) (Table 1). Physical abuse includes violence towards children, such as beating, slapping, and throwing objects; emotional abuse encompasses verbal forms of maltreatment, such as humiliation, intimidation, shouting, criticising, and blaming; and sexual abuse encapsulates sexual behaviours towards children, such as penetration, touching, and making child watch porn. Emotional neglect takes the form of not meeting the child's need for affection or approval, whilst physical neglect includes not meeting the child's need for food, shelter, or cleaning. ACEs are mostly not isolated events; that is, having one ACE increases the possibility of others (Dong et al., 2004, p. 775), and perpetrators are primarily parents or close ones.

The measurement of ACEs has recently been a subject of debate regarding its simplicity and subsequent clinical significance. The Adverse Childhood Experiences (ACEs) Questionnaire (Felitti et al., 1998) and its different versions (Holden, Gower & Chmielewski, 2020) are commonly used in ACE research. They typically involve binary responses to questions about each of the adversities listed in Table 1. However, recent perspectives on ACE measures suggest that future research should consider developing new measurements that consider the severity,

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

frequency, duration, and timing of ACEs to capture a more comprehensive understanding of their impact (Lacey & Minnis, 2019).

Table 1: Three Types of ACEs

Abuse	Neglect	Domestic Dysfunction
Physical	Physical	Household mental illness
Emotional	Emotional	Incarcerated household member
Sexual		Household domestic violence
		Household substance abuse
		Divorce

ACEs are common not only in the clinical settings but also in the general population (Finkelhor, Vanderminden, Turner, Shattuck, & Hamby, 2014). In a large-sampled survey conducted in the USA, 61.5% of adults in the general population reported at least one ACE; whilst one in every four participants reported 3 or more ACEs (Merrick et al., 2017). Another study showed similar results, 55% of 48,526 adults revealed at least one ACE; whilst almost 14% reported ≥ 4 ACEs (Campbell, Walker, & Egede, 2016). Risk factors that increase the number of ACEs identified as gender, i.e., female; race, i.e. black; ethnicity, i.e. Hispanic, multiracial; lower educational level, unemployment, low income and sexual orientation, i.e. gay, lesbian, bisexual (Merrick et al., 2019; Petrucelli et al., 2019). The most reported ACEs were emotional abuse (34%), parental divorce or separation (28%), and substance abuse (27%) (Merrick et al., 2017). However, the findings should be considered cautiously as neglect was not assessed in this study.

The pioneering study on the impact of ACE on health was conducted by Vincent Felitti and his colleagues (1998) after they observed that sexual abuse was quite common among people with eating disorders. They conducted a large-scale study with 13,394 adults to investigate the prevalence of other ACEs and their impact on physical and psychological health. Participants who reported four or more ACEs were at heightened risk for alcohol and drug addiction, depression and suicide attempts, and

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

smoking than those without ACEs. Moreover, a dose-response relationship was revealed between ACEs and the presence of diseases, which showed that the number of ACEs correlated with health conditions, including cancer, cardiovascular diseases, chronic lung disease and skeletal fractures (Felitti et al., 1998). Most recent studies also revealed a strong association between ACEs and various health issues and health-risky behaviours, which are the leading causes of early death, such as autoimmune diseases (Dube et al., 2009), cancer (Ports et al., 2019); alcohol (Strine et al., 2012) and drug abuse (Swedo et al., 2020), sexual risk behaviour (Hillis, Anda, Felitti, & Marchbanks, 2001) and smoking (Strine et al., 2012); as well as several psychopathologies (Cecil, Viding, Fearon, Glaser, & McCrory, 2017).

ACEs and Subsequent Adult Psychopathologies

Anadolu'nun önemli tasavvuf merkezlerinden biri olan Aksaray Besides the adverse physiological health outcomes, evidence suggests that ACEs have a detrimental impact on mental health in adulthood (Cecil et al., 2017). Post-traumatic stress disorder (PTSD), depression, and anxiety disorders commonly occur in adults exposed to ACE (Merrick et al., 2017). The association between ACEs and eating disorders (EDs) are also well-established and evident across different subtypes of EDs (Brewerton, 2007; Rienecke et al., 2022). Emotional abuse among other types of childhood traumatic experiences (i.e. emotional, sexual, and physical abuse, physical and emotional neglect) demonstrated a strong relationship with EDs (Guillaume et al., 2016). Personality disorders, such as antisocial (DeLisi, Drury, & Elbert, 2019) and borderline personality disorder (Kendler et al., 2000) may develop following ACEs.

The impact of ACEs on the development of subsequent psychopathologies may differ based on the type of the events. In a recent longitudinal study conducted by Lewis et al., (2021), individuals exposed to ACEs at age 18 were more likely to experience post-traumatic stress disorder, major depressive disorder, and generalized anxiety disorder in adulthood than children without any trauma experience or with acute trauma, such as losing a parent or having an accident. It is vital to note that parents who are abusive or neglectful have a much more destructive impact on children's mental health than parental loss. Besides emotional difficulties, ACEs are also demonstrated to be related to externalising

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

problems such as aggressive behaviour and rule-breaking in children (Hunt, Slack, & Berger, 2017).

A dose-response relationship between ACEs and the development of possible subsequent psychopathologies in adulthood has also been evidenced in a number of studies According to a recent study conducted with 7,465 adults, of which 80% of the participants reported being exposed to at least one ACE showed a significant relationship between the ACE scores of the participants and the possibility of alcohol and substance abuse, as well as depressive symptoms and suicide attempts (Merrick et al., 2017). Results indicated the cumulative effect of ACEs that might increase the risk of developing subsequent psychopathology.

Considering the link between ACEs and various psychopathologies, some researchers point to ACEs as a transdiagnostic risk factor for child mental health problems and subsequent adult psychopathology. They explain the transdiagnostic process as follows: children with ACEs are sensitive to threat-related cues in their social lives, they experience emotional isolation, and they struggle with regulating their emotions, all of which can lead to various psychopathological outcomes in their adult lives (McLaughlin et al., 2020). Other researchers, with a different perspective, argue that ACEs do not meet the criteria for being a transdiagnostic risk factor. Although they elevate the risk of subsequent psychopathology, they do not exclusively lead to any specific diagnosis and there is no evidence on that they lead all psychopathologies. Instead, these researchers suggest that ACEs increase the risk of internalizing and externalizing problems, which are considered among the most significant transdiagnostic risk factors for subsequent psychopathology in adulthood (Eaton et al., 2015). Hence, ACEs' classification as transdiagnostic risk factors is an ongoing debate and warranting further research to elucidate the association between ACEs and psychopathologies.

On the other hand, not all individuals who have experienced ACEs subsequently develop psychopathology. Psychological resilience, which can be defined as an individual's ability to adapt positively in the face of difficulties, is considered one of the key factors that buffer against the negative outcomes of ACEs (Oshri et al., 2020). It is important to note that a dose-dependent relationship is likely to exist between resilience, ACEs and psychopathology. An increase in the number of ACEs compromise the capacity to be resilient towards developing

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

psychopathology (Daníelsdóttir et al., 2022). Individuals high in levels of resilience still exhibited fewer psychopathology symptoms when the number of ACEs experienced was increased (Goldenson et al., 2021), emphasising the importance of resilience as a protective factor.

Recent studies also take different dimensions and features of ACEs into account and suggest that the impact of ACEs may differ based on their unpredictability and harshness (Ellis, Sheridan, Belsky, & McLaughlin, 2022). The unpredictability of the adversity can be in both caregiving practices, such as unstable responses to the child's needs, or in a broader context such as instability in housing and parental employment (Hawes and Allen, 2023), which forms the child's expectations from their environment. The unpredictable environment, therefore, not only disrupts the development of secure attachment with the caregiver but also affects the child's cognitive, social, and emotional development. Another dimension of the ACEs, i.e., harshness, has been examined under two separate concepts, which are threat and deprivation (McLaughlin, Sheridan, & Lambert, 2014). Threats include actual life threats, as in the APA definition of trauma (physical abuse), whilst deprivation refers to a lack of learning opportunities for a child by restraining emotional and cognitive stimuli as in neglect (Wang et al., 2022). Both concepts of harshness may impact both child development and the psychopathology that could be developed in later life. All these risk factors and models inform us that the impact of ACEs on subsequent psychopathologies is complex and simultaneous.

Prevailing Models Explaining Link Between ACEs and Subsequent Psychopathologies

Prevailing models that explain the mechanism for the subsequent psychopathology in ACE survivors are biological and cognitive (Aafjes-van Doorn, Kamsteeg, & Silberschatz, 2020; Bryant, 2023). Biological models suggest that in response to a traumatic event autonomic nervous system, responsible for the fight or flight response, is triggered by the release of adrenaline and noradrenaline. To this effect, it has been suggested that ACEs can alter the central nervous system which is responsible for autonomic discharge and endocrine systems (Winzeler et al., 2016).

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

Moreover, the impact of being exposed to ACEs have transferred between generations by biological biomarkers. For instance, findings from a recent study conducted with 155 mother-infant dyads revealed that maternal ACEs were found to be significantly related to telomere length in the infants, which is responsible for cellular stress and aging, and subsequent physical and mental health (Esteves et al., 2020). Interestingly, emerging evidence suggests that attachment security moderates the relationship between ACEs and telomere lengths (Dagan, Asok, Steele, Steele, & Bernard, 2017), indicating that even biological models have begun to consider the child's rearing environment when explaining the pathway between ACEs and subsequent psychopathologies.

One biological explanation proposes that psychopathologies result from ACEs disrupting neurobiological systems, such as the HPA axis and self-regulation mechanisms (Sturge-Apple, Davies, Cicchetti, Hentges, & Coe, 2016). Exposure to adverse events triggers the activation of the HPA axis, leading to increased cortisol levels. However, individuals who have been repetitively exposed to ACEs exhibit reduced cortisol levels (Miller, Chen, & Zhou, 2007). This suggests that the HPA axis becomes downregulated as a protective response to prevent the adverse effects of excessive cortisol production. Consequently, children with ACEs experience disruption in the HPA-axis system, which subsequently affects their self-regulation abilities (Wesarg, Van Den Akker, Oei, Hoeve, & Wiers, 2020). In a parallel manner to the evidence demonstrating the moderating role of attachment in the relationship between ACEs and psychopathology-related telomere length, there is also evidence indicating that attachment-based interventions can help normalize HPA-axis activities (Dozier, Peloso, Lewis, Laurenceau, & Levine, 2008). This, again, provides the importance of attachment relationships on the biological mechanisms, which are widely used to explain the relationship between ACEs and psychopathology.

Cognitive models, on the other hand, highlight the significant influence of autobiographical memories, cognitive patterns, and evaluations as central elements in the development of trauma-related psychopathologies. According to this viewpoint, memories of traumatic events are stored and strengthened through intense sensory processing due to heightened arousal during the traumatic experience (Brewin, Dalgleish, & Joseph, 1996). In general, exposure to Adverse Childhood Experiences

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

(ACEs) during early childhood has been linked to the development of negative cognitive styles. ACEs can give rise to internalized negative cognitions about oneself, others, and the world, which often become automatic and generalized in future interpersonal relationships (Aafjes-van Doorn, Kamsteeg, & Silberschatz, 2020). This aligns with cognitive models that are not mutually exclusive from Bowlby's internal working mechanisms (Bowlby, 2008) and psychodynamic explanations of schemas (Beck, 1967; Young, Klosko, & Weishaar, 2003). The interplay between early adverse experiences, cognitive processes, and attachment dynamics underscores the complexity of understanding the long-term effects of ACEs on cognitive and interpersonal functioning.

Understanding the complex and concurrent impact of Adverse Childhood Experiences (ACEs) on subsequent psychopathologies is vital, given the multifaceted nature of this relationship. While prevailing models, particularly the biological and cognitive perspectives, have dominated the literature, there remains a noticeable gap in our understanding of the role that environmental factors play in mediating the connection between ACEs and later psychopathological outcomes. Addressing this gap, one of the most influential theories in developmental psychology, the attachment theory, provides valuable insights into the intricate interplay between early adverse experiences and psychological well-being.

Attachment Theory: Basic Concepts

Bowlby (1969) suggested that the relationship established with attachment figures is vital in times of stress as the infant seeks safety from their caregivers in response to threats and needs. Attachment security is formed in the early years of development, and it shapes the child's beliefs and expectations about themselves and others. Bowlby named this the "internal working mechanism", which is the foundation of the attachment styles that last into adulthood. The internal working mechanism consists of the interactions between the child and caregiver, which are internalised and formed mental representations of the self and others (Sherman, Rice, & Cassidy, 2015). Furthermore, individual differences in the functioning of the attachment system are called attachment orientations. Anxious or avoidant behaviours, which are two dimensions of orientation, are considered insecure attachment; whilst the individual is assumed to be

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

securely attached if their anxiety or avoidance is low in the relationships (Marshall & Frazier, 2019).

Bowlby's American colleague Mary Ainsworth (1978) made important contributions to attachment theory with her studies with mothers and babies. Her experimental studies revealed that the caregiver being sensitive to the needs of the baby and being there both physically and emotionally in times of need protects the baby from threat and prevents overstimulation. Thus, the baby, who is sure that the attachment figure will be there as a 'safety base' and 'safe haven' in times of need, explores the world and learns social communication and life skills. On the other hand, the attachment is interrupted when the child is exposed to violence, abuse, neglect or separation.

The attachment relationships established in the early years of life sustain to adulthood. Bartholomew (1990) defined four different attachment orientations by combining the internal working mechanism model with anxiety and avoidance attachment dimensions (Figure 1). According to his model, anxiety is associated with self-perceptions, whilst avoidance is related to perceptions about others. Individuals with a positive self-model ("I am lovable and worthy"), and positive others ("other people are reliable and sensitive to my needs") are low in anxiety and avoidance, respectively, thus they have secure attachment orientation. Those with a negative self ("I am not lovable and worthy") and positive others model have the preoccupied (or otherwise anxious) attachment pattern. Individuals with positive self and negative others ("other people are reliable and sensitive to my needs") models have dismissing/avoidant attachment patterns, and the negative self-negative others model has a fearful/avoidant attachment pattern.

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

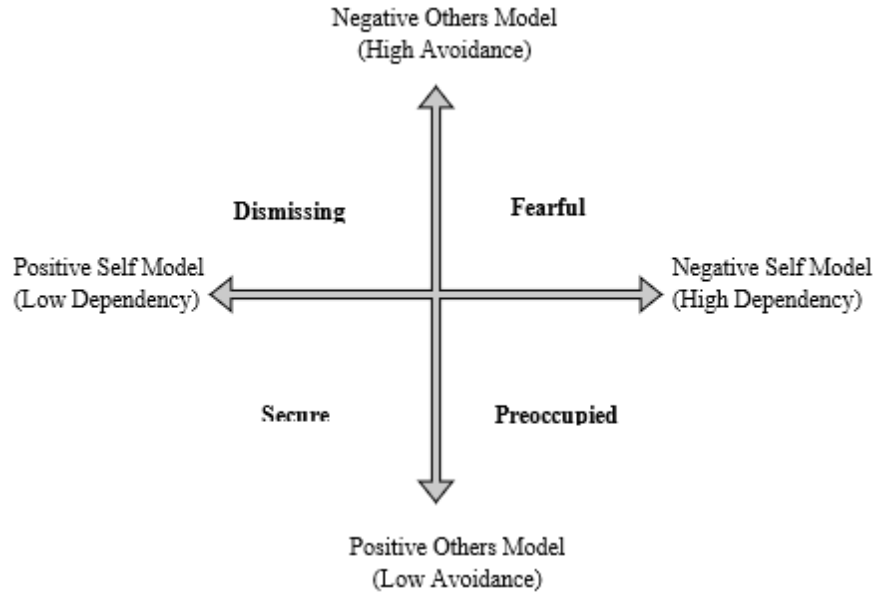

Figure 1: Bartholomew's (1990) model of attachment orientations

Justification of Using Attachment Theory as a Lens

There is evidence supporting the biological and cognitive explanations for the relationship between ACE and adult psychopathologies (Aafjes-van Doorn et al., 2020; Raymond et al., 2018; Sheridan & McLaughlin et al., 2020). However, there is insufficient research emphasis on comprehending the social processes involved in understanding how an individual's interaction with their environment can either heighten or hinder the development of mental health issues. Emerging findings point out that interpersonal deficits and poor relationships are also vital to understand the development of psychopathologies following ACEs (Sach-Ericsson et al., 2016; Corcoran & McNulty, 2018). Moreover, biological models have begun to consider the role of attachment relationships when explaining the pathway between ACEs and subsequent psychopathologies (Dagan et al., 2017). We present a position paper, to provide our stance with the relevant evidence and offer

Erucar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

recommendation for future research on the role of attachment styles in the relationship between ACEs and later psychopathology. The following section will provide information on one of the most influential theories when it comes to understanding social dynamics following an adverse event and its role in explaining the mechanism that leads to psychopathologies in adults with ACEs.

Attachment Theory as a Lens of Understanding the ACEs and Subsequent Adult Psychopathology

Exposing ACEs during childhood adversely affect the formation of attachment representation of the self and others (Raby, Labella, Martin, Carlson, & Roisman, 2017). The insecure attachment formed in childhood with the attachment figure might survive through adulthood. Evidence suggests that there is an association between ACEs and the development of insecure attachment patterns in adulthood (Barnett & Howe, 2020; Kim, Baek, & Park, 2021). A recent meta-analysis included 56 studies revealed a significant relationship between childhood emotional abuse and neglect and insecure attachment in adulthood (Kim et al., 2021). Individuals who faced emotional abuse or neglect from their primary caregivers during their early years often exhibit a heightened fear of being abandoned or rejected in their adult lives. This can result in either an excessive preoccupation with close relationships or challenges in establishing trust.

Establishing evidence reveals a significant relationship between insecure attachment style and mental health problems. A recent study with 529 adults with ACEs showed that participants who scored high in anxious and avoidant attachment were more likely to show mental health problems (Howard, Gwenzi, Taylor, & Wilke, 2023). A longitudinal study with 154 women with history of ACEs revealed that the insecure attachment predicted the major depression and anxiety disorders (Bifulco et al., 2006).

Parents' own ACEs should be considered as this might affect their emotional availability thus attachment relationship with their infants and further negative parenting practices. A study with 186 mothers and their adult children showed that among the various forms of maltreatment experienced by mothers during their own childhood, it was the occurrence of physical neglect that consistently displayed the strongest connection to their emotional regulation issues, attachment patterns, and the likelihood

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

of maltreatment in the subsequent generation (Langevin, Gagné, Brassard, & Fernet, 2023). Hence, parents' own history of maltreatment can form a risk for ACEs and the formation of insecure attachment with their children.

Attachment style has been found to mediate the relationship between ACEs and mental health (Barazzone, Santos, McGowan, & Donaghay-Spire, 2018). In a large-scale study, attachment mediated the relationship between ACEs, specifically emotional abuse, and borderline personality disorder features (Schulze, Cloos, Zdravkovic, Lis, & Krause-Utz, 2022). Furthermore, a 24-year longitudinal study conducted by Franz et al. (2014) unveiled that post-traumatic stress symptoms were persistent among individuals with an insecure attachment style. Additional research is imperative to gain a comprehensive understanding of the mechanisms through which attachment styles can either mitigate or amplify the risk of developing psychopathological conditions. One plausible explanation lies in the capacity of individuals with secure attachment styles to effectively draw upon their internal reservoirs of comfort during periods of heightened stress, thereby enhancing their resilience in contrast to those with insecure attachment styles (Barazzone et al., 2018). Additionally, it is highlighted by Brown and Shillington (2017) that ACEs originating from a main caregiver, who is also the attachment figure, could potentially create harmful stress known as toxic stress. This type of stress poses an additional risk to overall well-being and growth.

Discussion

One of the possible explanations on the relationship between childhood adversities and later psychopathology can be through the disrupted capacity of forming interpersonal relationships and lack of social support. Exposure to childhood neglect and abuse can seriously impair the capacity to form and maintain relationships (Doyle & Cicchetti, 2017). Posttraumatic symptoms that can lead to interpersonal problems such as irritability, outbursts of anger, difficulty in feeling positive emotions, avoiding people who evoke memories of the traumatic event, and alienation from people, in general, can make it difficult for other people to establish and maintain a healthy relationship with the trauma survivor. This situation leads to social alienation and isolation in the ACE survivor; therefore, it may cause deprivation of social and relationship support with proven therapeutic effects in trauma (Brown & Shillington, 2017).

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

Moreover, Victims of ACEs may tend to prefer unstable, chaotic relationships that they memorized in the early years of life rather than establishing healthy relationships in adulthood. Being harmed by the primary caregiver in childhood hinders the individual's ability to establish secure and stable relationships (Godbout, Rutz, MacIntosh, & Briere, 2013). Therefore, these individuals often choose their partners from among those who have mostly unresolved trauma or loss experiences, with whom they can somehow rekindle their unhealthy relationships with past attachment figures (Pearlman & Courtois, 2005). These relationships, which lead to more abuse and often result in abandonment and loss, increase the individual's distrust of people, and may cause the individual to not meet the need for connection and support, which is essential for development and recovery.

Whilst attachment insecurities are potential factors linked to psychopathology risk; the establishment, and maintenance of attachment security is thought to boost resilience and enhance mental well-being. Attachment theory suggests that interactions with supportive attachment figures induce feelings of safety, trigger positive emotions, and provide psychological resources for coping with challenges. Secure individuals exhibit improved emotional well-being, resilience to stress, and extended periods of positivity. Consequently, studies using "Security priming," a technique that activates mental representations of attachment figures through methods like subliminal images or names (Mikulincer & Shaver, 2007) showed improved emotional wellbeing and self-regulation in individuals with secure as well as insecure attachment (Gillath, Karantzas, Romano, & Karantzas, 2022; Gillath & Karantzas, 2019). This priming has also demonstrated the ability to enhance mood and counteract the negative effects of stress. For instance, subliminal priming reduced cognitive symptoms of PTSD and eating disorders in a non-clinical sample (Mikulincer, Shaver, & Horesh, 2006). Considering the evidence that ACE survivors mainly develop insecure attachment styles, future research can incorporate secure priming interventions to enhance their mental health.

Psychotherapy may be another way to modify attachment patterns as it shown to increase attachment security and decrease attachment anxiety (Taylor, Rietzschel, Danquah, & Berry, 2014). Initial indications also suggest that therapists fostering a sense of security can enhance clients' mental health. Positive assessments of a therapist's supportiveness

Erucar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

predicted relief from depression (Zuroff & Blatt, 2006). Changes in attachment security were examined in the context of various therapeutic approaches. Time-limited dynamic psychotherapy, for instance, improved attachment security, and led to categorical changes from insecure to secure attachment types (Travis et al., 2001). Attachment security was improved in women with binge eating disorder who received group based cognitive behavioural therapy or psychodynamic interpersonal psychotherapy in another study yet no treatment type effects were evident (Tasca et al., 2007). More controlled research is necessary to comprehensively understand the enduring effects of security-enhancing therapeutic methods and the comparative effects of different treatment modalities on mental health outcomes.

For many years, biological and cognitive models have guided research aimed at understanding the link between ACEs and subsequent adult psychopathology. This position paper offers a comprehensive review and presents a recent model that centers on the attachment relationship in understanding the relationship between ACEs and adult psychopathologies. Further investigation is needed to elucidate the mechanisms through which ACEs contribute to later psychopathologies, particularly through the implementation of attachment-based therapies in individuals with ACEs.

Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004

References

- Aafjes-van Doorn, K., Kamsteeg, C., & Silberschatz, G. (2020). Cognitive mediators of the relationship between adverse childhood experiences and adult psychopathology: A systematic review. *Development and Psychopathology*, 32(3), 1017-1029. doi:10.1017/s0954579419001317
- Ainsworth, M. D. (1978). The Bowlby-Ainsworth attachment theory. *Behavioral and Brain Sciences*, 1(3), 436-438. doi:10.1017/s0140525x00075828
- Anda, R., Tietjen, G., Schulman, E., Felitti, V., & Croft, J. (2010). Adverse childhood experiences and frequent headaches in adults. *Headache: The Journal of Head and Face Pain*, 50(9), 1473-1481. doi:10.1111/j.1526-4610.2010.01756.x
- Barazzone, N., Santos, I., McGowan, J., & Donaghay-Spire, E. (2018). The links between adult attachment and post-traumatic stress: A systematic review. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 92(1), 131-147. doi:10.1111/papt.12181
- Barnett, J. E., & Howe, T. R. (2020). Multiple maltreatment and adverse childhood experiences: Exploring cumulative threats to attachment quality. *Violence and Victims*, 36(2), 214-232. doi:10.1891/vv-d-19-00158
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7(2), 147-178. doi:10.1177/0265407590072001
- Bifulco, A., Kwon, J., Jacobs, C., Moran, P. M., Bunn, A., & Beer, N. (2006). Adult attachment style as mediator between childhood neglect/abuse and adult depression and anxiety. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 41(10), 796-805. doi:10.1007/s00127-006-0101-z
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss: Attachment* (1st ed.). New York, NY: Basic Books.
- Bowlby, E. J. (2008). *Loss - Sadness and depression: Attachment and loss volume 3*. Random House.
- Brewerton, T. D. (2007). Eating disorders, trauma, and comorbidity: Focus on PTSD. *Eating Disorders*, 15(4), 285-304.

- Erucar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004
doi:10.1080/10640260701454311
- Brewin, C. R., Dalgleish, T., & Joseph, S. (1996). A dual representation theory of posttraumatic stress disorder. *Psychological Review*, 103(4), 670-686. doi:10.1037/0033-295x.103.4.670
- Brown, S. M., & Shillington, A. M. (2017). Childhood adversity and the risk of substance use and delinquency: The role of protective adult relationships. *Child Abuse & Neglect*, 63(4), 211-221. doi:10.1016/j.chiabu.2016.11.006
- Bryant, R. A. (2023). Attachment processes in posttraumatic stress disorder: A review of mechanisms to advance theories and treatments. *Clinical Psychology Review*, 99, 102-228. doi:10.1016/j.cpr.2022.102228
- Campbell, J. A., Walker, R. J., & Egede, L. E. (2016). Associations between adverse childhood experiences, high-risk behaviors, and morbidity in adulthood. *American Journal of Preventive Medicine*, 50(3), 344-352. doi:10.1016/j.amepre.2015.07.022
- Cecil, C. A., Viding, E., Fearon, P., Glaser, D., & McCrory, E. J. (2017). Disentangling the mental health impact of childhood abuse and neglect. *Child Abuse & Neglect*, 63, 106-119. doi:10.1016/j.chiabu.2016.11.024
- Corcoran, M., & McNulty, M. (2018). Examining the role of attachment in the relationship between childhood adversity, psychological distress and subjective well-being. *Child Abuse & Neglect*, 76, 297-309. doi:10.1016/j.chiabu.2017.11.012
- Dagan, O., Asok, A., Steele, H., Steele, M., & Bernard, K. (2017). Attachment security moderates the link between adverse childhood experiences and cellular aging. *Development and Psychopathology*, 30(4), 1211-1223. doi:10.1017/s0954579417001705
- Danielsdóttir, H. B., Aspelund, T., Thordardóttir, E. B., Fall, K., Fang, F., Tómasson, G., ... & Valdimarsdóttir, U. A. (2022). Adverse childhood experiences and resilience among adult women: a population-based study. *elife*, 11, e71770.
- DeLisi, M., Drury, A. J., & Elbert, M. J. (2019). The etiology of antisocial personality disorder: The differential roles of adverse childhood

- Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004
- experiences and childhood psychopathology. *Comprehensive Psychiatry*, 92, 1-6. doi:10.1016/j.comppsy.2019.04.001
- Dong, M., Anda, R. F., Felitti, V. J., Dube, S. R., Williamson, D. F., Thompson, T. J., ... Giles, W. H. (2004). The interrelatedness of multiple forms of childhood abuse, neglect, and household dysfunction. *Child Abuse & Neglect*, 28(7), 771-784. doi:10.1016/j.chiabu.2004.01.008
- Doyle, C., & Cicchetti, D. (2017). From the cradle to the grave: The effect of adverse caregiving environments on attachment and relationships throughout the lifespan. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 24(2), 203-217. doi:10.1111/cpsp.12192
- Dube, S. R., Fairweather, D., Pearson, W. S., Felitti, V. J., Anda, R. F., & Croft, J. B. (2009). Cumulative childhood stress and autoimmune diseases in adults. *Psychosomatic Medicine*, 71(2), 243-250. doi:10.1097/psy.0b013e3181907888
- Eaton, N. R., Rodriguez-Seijas, C., Carragher, N., & Krueger, R. F. (2015). Transdiagnostic factors of psychopathology and substance use disorders: A review. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 50(2), 171-182. doi:10.1007/s00127-014-1001-2
- Ellis, B. J., Sheridan, M. A., Belsky, J., & McLaughlin, K. A. (2022). Why and how does early adversity influence development? Toward an integrated model of dimensions of environmental experience. *Development and Psychopathology*, 34(2), 447-471. doi:10.1017/s0954579421001838
- Esteves, K. C., Jones, C. W., Wade, M., Callerame, K., Smith, A. K., Theall, K. P., & Drury, S. S. (2020). Adverse childhood experiences: Implications for offspring telomere length and psychopathology. *American Journal of Psychiatry*, 177(1), 47-57. doi:10.1176/appi.ajp.2019.18030335
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245-258. doi:10.1016/s0749-3797(98)00017-8
- Finkelhor, D., Vanderminden, J., Turner, H., Shattuck, A., & Hamby, S. (2014). Youth exposure to violence prevention programs in a

- Erucar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004
- national sample. *Child Abuse & Neglect*, 38(4), 677-686. doi:10.1016/j.chiabu.2014.01.010
- Franz, C. E., Lyons, M. J., Spoon, K. M., Hauger, R. L., Jacobson, K. C., Lohr, J. B., Kremen, W. S. (2014). Post-traumatic stress symptoms and adult attachment: A 24-year longitudinal study. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 22(12), 1603-1612. doi:10.1016/j.jagp.2014.02.003
- Gillath, O., & Karantzas, G. (2019). Attachment security priming: A systematic review. *Current Opinion in Psychology*, 25, 86-95. doi:10.1016/j.copsyc.2018.03.001
- Gillath, O., Karantzas, G. C., Romano, D., & Karantzas, K. M. (2022). Attachment security priming: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 26(3), 183-241. doi:10.1177/10888683211054592
- Godbout, N., Rutz, M., MacIntosh, H., & Briere, J. (2013). Childhood trauma and couple relationships. *Integrating Science & Practice*, 3(2), 14-17.
- Goldenson, J., Kitollari, I., & Lehman, F. (2021). The relationship between ACEs, trauma-related psychopathology and resilience in vulnerable youth: Implications for screening and treatment. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 14, 151-160.
- Guillaume, S., Jaussent, I., Maimoun, L., Ryst, A., Seneque, M., Villain, L., ... Courtet, P. (2016). Associations between adverse childhood experiences and clinical characteristics of eating disorders. *Scientific Reports*, 6(1), 1-7. doi:10.1038/srep35761
- Hawes, D. J., & Allen, J. L. (2023). A developmental psychopathology perspective on adverse childhood experiences (ACEs): Introduction to the special issue. *Research on Child and Adolescent Psychopathology*, 1-9. doi:10.1007/s10802-023-01100-w
- Hillis, S. D., Anda, R. F., Felitti, V. J., & Marchbanks, P. A. (2001). Adverse childhood experiences and sexual risk behaviors in women: A retrospective cohort study. *Family Planning Perspectives*, 33(5), 206-211. doi:10.2307/2673783
- Holden, G. W., Gower, T., & Chmielewski, M. (2020). Methodological considerations in ACEs research. *Adverse Childhood Experiences*,

- Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004
161-182. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-816065-7.00009-4>
- Howard, A. H., Gwenzi, G. D., Taylor, T., & Wilke, N. G. (2023). The relationship between adverse childhood experiences, health and life satisfaction in adults with care experience: The mediating role of attachment. *Child & Family Social Work*, 28(3), 809-821. doi:10.1111/cfs.13006
- Hunt, T. K., Slack, K. S., & Berger, L. M. (2017). Adverse childhood experiences and behavioral problems in middle childhood. *Child Abuse & Neglect*, 67, 391-402. doi:10.1016/j.chiabu.2016.11.005
- Kendler, K. S., Bulik, C. M., Silberg, J., Hettema, J. M., Myers, J., & Prescott, C. A. (2000). Childhood sexual abuse and adult psychiatric and substance use disorders in women. *Archives of General Psychiatry*, 57(10), 953-959. doi:10.1001/archpsyc.57.10.953
- Kim, S., Baek, M., & Park, S. (2021). Association of parent–child experiences with insecure attachment in adulthood: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Family Theory & Review*, 13(1), 58-76. doi:10.1111/jftr.12402
- Lacey, R. E., & Minnis, H. (2019). Practitioner review: Twenty years of research with adverse childhood experience scores – Advantages, disadvantages and applications to practice. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 61(2), 116-130. doi:10.1111/jcpp.13135
- Langevin, R., Gagné, M., Brassard, A., & Fernet, M. (2023). Intergenerational continuity of child maltreatment: The role of maternal emotional dysregulation and mother–child attachment. *Psychology of Violence*, 13(1), 1-12. doi:10.1037/vio0000409
- Lewis, S. J., Koenen, K. C., Ambler, A., Arseneault, L., Caspi, A., Fisher, H. L., Danese, A. (2021). Unravelling the contribution of complex trauma to psychopathology and cognitive deficits: A cohort study. *The British Journal of Psychiatry*, 219(2), 448-455. doi:10.1192/bjp.2021.57
- Marshall, E. M., & Frazier, P. A. (2019). Understanding posttrauma reactions within an attachment theory framework. *Current Opinion in Psychology*, 25, 167-171. doi:10.1016/j.copsyc.2018.08.001

- Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004
- McLaughlin, K. A., Sheridan, M. A., & Lambert, H. K. (2014). Childhood adversity and neural development: Deprivation and threat as distinct dimensions of early experience. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 47, 578-591. doi:10.1016/j.neubiorev.2014.10.012
- Merrick, M. T., Ford, D. C., Ports, K. A., Guinn, A. S., Chen, J., Klevens, J., ... Mercy, J. A. (2019). Vital Signs: estimated proportion of adult health problems attributable to adverse childhood experiences and implications for prevention — 25 states, 2015–2017. *MMWR. Morbidity and Mortality Weekly Report*, 68(44), 999-1005. doi:10.15585/mmwr.mm6844e1
- Merrick, M. T., Ports, K. A., Ford, D. C., Afifi, T. O., Gershoff, E. T., & Grogan-Kaylor, A. (2017). Unpacking the impact of adverse childhood experiences on adult mental health. *Child Abuse & Neglect*, 69, 10-19. doi:10.1016/j.chiabu.2017.03.016
- Mikulincer, M., Shaver, P. R., & Horesh, N. (2006). Attachment bases of emotion regulation and posttraumatic adjustment. *Emotion regulation in couples and families: Pathways to dysfunction and health*, 77-99. doi:10.1037/11468-004
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). Boosting attachment security to promote mental health, prosocial values, and inter-group tolerance. *Psychological Inquiry*, 18(3), 139-156. doi:10.1080/10478400701512646
- Miller, G. E., Chen, E., & Zhou, E. S. (2007). If it goes up, must it come down? Chronic stress and the hypothalamic-pituitary-adrenocortical axis in humans. *Psychological Bulletin*, 133(1), 25-45. doi:10.1037/0033-2909.133.1.25
- Oshri, A., Duprey, E. K., Liu, S., & Gonzalez, A. (2020). ACEs and resilience: Methodological and conceptual issues. In *Adverse childhood experiences* (pp. 287-306). Academic Press.
- Pasha-Zaidi, N., Afari, E., Urganci, B., Sevi, B., & Durham, J. (2020). Investigating the relationship between adverse childhood experiences (ACEs) and resilience: A study of undergraduate students in Turkey. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 29(10), 1204-1221. doi:10.1080/10926771.2020.1725212

- Eruyar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004
- Pearlman, L. A., & Courtois, C. A. (2005). Clinical applications of the attachment framework: Relational treatment of complex trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 18(5), 449-459. doi:10.1002/jts.20052
- Petrucelli, K., Davis, J., & Berman, T. (2019). Adverse childhood experiences and associated health outcomes: A systematic review and meta-analysis. *Child Abuse & Neglect*, 97, 104-127. doi:10.1016/j.chiabu.2019.104127
- Ports, K. A., Holman, D. M., Guinn, A. S., Pampati, S., Dyer, K. E., Merrick, M. T., Metzler, M. (2019). Adverse childhood experiences and the presence of cancer risk factors in adulthood: A scoping review of the literature from 2005 to 2015. *Journal of Pediatric Nursing*, 44, 81-96. doi:10.1016/j.pedn.2018.10.009
- Raby, K. L., Labella, M. H., Martin, J., Carlson, E. A., & Roisman, G. I. (2017). Childhood abuse and neglect and insecure attachment states of mind in adulthood: Prospective, longitudinal evidence from a high-risk sample. *Development and Psychopathology*, 29(2), 347-363. doi:10.1017/s0954579417000037
- Raymond, C., Marin, M. F., Majeur, D., & Lupien, S. (2018). Early child adversity and psychopathology in adulthood: HPA axis and cognitive dysregulations as potential mechanisms. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 85, 152-160.
- Rienecke, R. D., Johnson, C., Le Grange, D., Manwaring, J., Mehler, P. S., Duffy, A., ... Blalock, D. V. (2022). Adverse childhood experiences among adults with eating disorders: Comparison to a nationally representative sample and identification of trauma profiles. *Journal of Eating Disorders*, 10(1), 1-10. doi:10.1186/s40337-022-00594-x
- Schulze, A., Cloos, L., Zdravkovic, M., Lis, S., & Krause-Utz, A. (2022). On the interplay of borderline personality features, childhood trauma severity, attachment types, and social support. *Borderline Personality Disorder and Emotion Dysregulation*, 9(1), 1-14. doi:10.1186/s40479-022-00206-9
- Sheridan, M. A., & McLaughlin, K. A. (2020). Neurodevelopmental mechanisms linking ACEs with psychopathology. In *Adverse childhood experiences* (pp. 265-285). Academic Press.

- Erucar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004
- Sherman, L. J., Rice, K., & Cassidy, J. (2015). Infant capacities related to building internal working models of attachment figures: A theoretical and empirical review. *Developmental Review*, 37, 109-141. doi:10.1016/j.dr.2015.06.001
- Sofuoglu, Z., Oral, R., Aydin, F., Cankardes, S., Kandemirci, B., Koc, F., ... Aksit, S. (2017). Epidemiological study of negative childhood experiences in three provinces of Turkey. *Türk Pediatri Arşivi*, 49(1), 47-56. doi:10.5152/tpa.2014.838
- Strine, T., Dube, S., Edwards, V., Prehn, A., Rasmussen, S., Wagenfeld, M., & Croft, J. (2012). Associations between adverse childhood experiences, psychological distress, and adult alcohol problems. *American Journal of Health Behavior*, 36(3), 408-423. doi:10.5993/ajhb.36.3.11
- Sturge-Apple, M. L., Davies, P. T., Cicchetti, D., Hentges, R. F., & Coe, J. L. (2016). Family instability and children's effortful control in the context of poverty: Sometimes a bird in the hand is worth two in the Bush. *Development and Psychopathology*, 29(3), 685-696. doi:10.1017/s0954579416000407
- Swedo, E. A., Sumner, S. A., De Fijter, S., Werhan, L., Norris, K., Beauregard, J. L., ... Massetti, G. M. (2020). Adolescent opioid misuse attributable to adverse childhood experiences. *The Journal of Pediatrics*, 224, 102-109.e3. doi:10.1016/j.jpeds.2020.05.001
- Tasca, G., Balfour, L., Ritchie, K., & Bissada, H. (2007). Change in attachment anxiety is associated with improved depression among women with binge eating disorder. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 44(4), 423.
- Taylor, P., Rietzschel, J., Danquah, A., & Berry, K. (2014). Changes in attachment representations during psychological therapy. *Psychotherapy Research*, 25(2), 222-238. doi:10.1080/10503307.2014.886791
- Travis, L. A., Bliwise, N. G., Binder, J. L., & Horne-Moyer, H. L. (2001). Changes in clients' attachment styles over the course of time-limited dynamic psychotherapy. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 38(2), 149.
- Wang, X., Lu, J., Liu, Q., Yu, Q., Fan, J., Gao, F., Zhu, X. (2022). Childhood experiences of threat and deprivation predict distinct

- Erucar, Ő., Yılmaz, M. ve Vostanis P. (2023). Understanding adverse childhood experiences (aces) and subsequent adult psychopathologies through the lens of attachment theory: A position paper. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 309-333. DOI: 10.54557/karataysad.1348004
- depressive symptoms: A parallel latent growth curve model. *Journal of Affective Disorders*, 319, 244-251.
- Wesarg, C., Van Den Akker, A. L., Oei, N. Y., Hoeve, M., & Wiers, R. W. (2020). Identifying pathways from early adversity to psychopathology: A review on dysregulated HPA axis functioning and impaired self-regulation in early childhood. *European Journal of Developmental Psychology*, 17(6), 808-827. doi:10.1080/17405629.2020.1748594
- Winzeler, K., Voellmin, A., Hug, E., Kirmse, U., Helmig, S., Princip, M., Wilhelm, F. H. (2016). Adverse childhood experiences and autonomic regulation in response to acute stress: The role of the sympathetic and parasympathetic nervous systems. *Anxiety, Stress, & Coping*, 30(2), 145-154. doi:10.1080/10615806.2016.1238076
- Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. Guilford Press.
- Zuroff, D. C., & Blatt, S. J. (2006). The therapeutic relationship in the brief treatment of depression: Contributions to clinical improvement and enhanced adaptive capacities. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74(1), 130-140. doi:10.1037/0022-006x.74.1.130

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

Görüş Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 10.06.2023

Makale Kabul Tarihi: 09.10.2023

HALKLA İLİŞKİLER, YAPAY ZEKÂ VE HEGEMONYA: ELEŞTİREL BİR DEğERLENDİRME

Kadir CANÖZ*

Berkay İREZ**

Kahraman Kağan KAYA***

Öz

Literatürde, Sanayi Devrimi ile birlikte gündeme gelen kapitalist toplumun ardından üretim sürecinde bilginin ana unsur kabul edildiği enformasyon toplumuna geçiş yapıldığı belirtilmektedir. Enformasyon toplumunun ardından gündeme gelen süper akıllı toplum, en basit ve net ifadelerle, dijitalleşme ve yapay zekâ ile entegre olmuş bir sosyal yapıya gönderme yapmaktadır. Yapay zekâ, süper akıllı toplumun en kritik etmenlerinden bir tanesidir. Yapay zekâ kavramı hem çeşitli kullanım alanlarına hem de parçalı bir yapıya sahip olması nedeniyle tanımlanma açısından değişik görüşleri bünyesinde barındırmaktadır. Marx ve Engels'in temellerini attığı, Lenin'in ise geliştirdiği hegemonya kavramı, Gramsci tarafından siyasi alanla kısıtlı kalan içeriğinden kurtarılmış, genişletilerek ve değişime uğratarak üst sınıfların alt sınıflara karşı üstünlüğü biçiminde değerlendirilir hâle gelmiştir. Bu bağlamda Gramsci'nin hegemonya tanımlaması, baskın sosyal ilişkiler ve üretim sistemleri göz önünde bulundurulduğunda, günümüz toplumlarına daha uygun bir görünüm sergilemektedir. Geldiği konum itibariyle yeni iletişim teknolojileri, halkla ilişkiler de dâhil pek çok alanı ve bunların faaliyetlerini etkilemekte, bu bağlamda yapay zekânın kullanımına olanak vermektedir. Yapay zekânın halkla ilişkiler amaçlı kullanımı, eleştirel bir bakış açısına tabi tutulduğu takdirde, ön yargılı olması ve objektif veriler sağlayamaması, böylece gerçeklik algısını belirleyerek manipülasyona olanak tanınması, nihayetinde de dijital eşitsizliği tetikleme gibi faktörler göz önünde bulundurulduğunda var olan hegemonyanın yeniden üretilmesine yol açabilmektedir.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, kcanoz@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1796-6621.

** Öğr. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Rektörlük, berkayirez@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1307-029X.

*** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, kkagan.kaya@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6156-5027.

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Yapay Zekâ, Hegemonya.

Public Relations, Artificial Intelligence and Hegemony: A Critical Evaluation

Abstract

In the literature, it is stated that after the capitalist society that came up with the Industrial Revolution, there has been a transition to the information society in which information is considered the main element in the production process. The super smart society, which came to the agenda after the information society, refers to a social structure integrated with digitalisation and artificial intelligence in the simplest and clearest terms. Artificial intelligence is one of the most critical factors of the super smart society. The concept of artificial intelligence, due to its various areas of use and its fragmented structure, embodies different views in terms of definition. The concept of hegemony, which was founded by Marx and Engels and developed by Lenin, was rescued from its content limited to the political field by Gramsci, expanded and modified, and became evaluated as the superiority of the upper classes over the lower classes. In this context, Gramsci's definition of hegemony is more appropriate for today's societies when dominant social relations and production systems are taken into consideration. Due to its current position, new communication technologies affect many fields and their activities, including public relations, and in this context, enable the use of artificial intelligence. The use of artificial intelligence for public relations, if subjected to a critical point of view, can lead to the reproduction of the existing hegemony, considering factors such as being biased and unable to provide objective data, thus allowing manipulation by determining the perception of reality, and ultimately triggering digital inequality.

Keywords: Public Relations, Artificial Intelligence, Hegemony.

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

Giriş

Ortaya çıkışından günümüze dek insanlığın odaklandığı ortak Şey olan üretmek, hem toplumsal örgütlenmelerin olmadığı ilkel dönemlerde hem de modern sosyal ilişkiler içerisinde insanların temel yaşam motivasyonunu oluşturmuştur. Buna göre ilkel dönemlerde bir yiyeceği kabuğunu kırarak yenilebilir bir hâle getirmek ya da bir hayvanı avlayarak besin kaynağı yapmak da bu motivasyona örnek olarak gösterilebilmektedir. Bu bağlamda literatürde, Sanayi Devrimi ile birlikte gündeme gelen kapitalist toplumun ardından söz konusu üretim sürecinde bilginin ana unsur kabul edildiği enformasyon toplumuna geçiş yapıldığı belirtilmektedir. Bu noktada enformasyon toplumu ise “bilginin en değerli kaynak, üretim aracı, aynı zamanda da temel ürün olduğu; öyle ki, işgücünün çoğunluğunun enformasyon endüstrisinin işçilerinden oluştuğu ve enformasyonun diğer göstergelere göre ekonomik ve toplumsal olarak da baskın olduğu bir toplum” şeklinde tanımlanmaktadır (Mutlu, 2004, s. 91).

21. yüzyılın temel gereklilikleri arasında, bilginin elde edilmesi ve depolanması, ayrıca transferi ve hızlı bir şekilde işlenmesi yer almaktadır (Cebesoy ve Gözen, 1996). Tüm bunların gerçekleştirilmesi açısından birtakım kolaylıklar kazandıran teknolojik gelişmeler ise doğal olarak, pek çok değişim ve dönüşüme neden olmaktadır. Söz konusu değişim ve dönüşüm, toplumsal alana dair güncel kavramlara ve anlamlandırma biçimlerine duyulan ihtiyacı da beraberinde getirmektedir. Enformasyon toplumunun ardından gündeme gelen “süper akıllı toplum”, işte bu ihtiyaç neticesinde kendisini göstermiştir ve “dijitalleşme ve yapay zekanın etkisinin her yönüyle değerlendirildiği, insanların makine ve robotlarla ilişkisinin en verimli biçimde sağlandığı bir toplum modeli olarak sunulmaktadır” (Saracel ve Aksoy, 2020, s. 26). Bu noktada bir büyüme ve yeni dünyaya uyum sağlama planı dâhilinde ortaya çıkan süper akıllı toplum, en basit ve net ifadelerle, dijitalleşme ve yapay zekâ ile entegre olmuş bir sosyal yapıya gönderme yapmaktadır.

Yapay zekâ, daha önce de ifade edildiği gibi, süper akıllı toplumun en kritik etmenlerinden bir tanesidir. Bu noktada halkla ilişkiler ise ürettiği ve işlediği bilgi aracılığıyla küresel boyutta eş güdüm ve eş zamanlılık sağlayan, böylece kapitalizmin de evrensel bir şekilde uygulanmasına olanak tanıyan alanlar arasında yer almaktadır. Bu

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

noktada yapay zekâ, bilginin hem üretilmesini hem de işlenmesini kolaylaştıran bir teknoloji olarak halkla ilişkiler için oldukça önemli bir görünüm sergilemektedir. Bu nedenle halkla ilişkilerde yapay zekâ kullanımının, hâkim ideoloji tarafından tesis edilen hegemonya açısından tartışılması gerektiği belirtilebilir.

Teknoloji temelli toplumsal yapılanmaları eleştirel bir perspektif ile değerlendirmenin, teknik gelişmelere bir set çekmek yerine bu gelişmelerin taraflarını gözler önüne serme ve gündeme gelmesi muhtemel olumsuzluklara yönelik bir farkındalık oluşturma hedefi taşıması gerektiği ifade edilebilir. Buna göre çalışma, yapay zekânın halkla ilişkiler alanındaki kullanımının, hegemonyanın inşası ve yeniden üretimindeki rolünün teorik olarak ortaya koyulmasını amaçlamakta ve bu süreçte yaratabileceği etkilerin neler olduğunun açıklanması çabasını içermektedir.

Yapay Zekâ ve Halkla İlişkiler

Yapay zekâ kavramı hem çeşitli kullanım alanlarına hem de parçalı bir yapıya sahip olması nedeniyle tanımlanma açısından değişik görüşleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu noktada ise iki farklı yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, aygıtlar sayesinde bir model ya da teoriyi denetlemek için çalışma prensiplerinin belirlenmesini ve analiz edilmesini içermektedir. Diğeri ise makinelere, insana özgü düşünme biçimi ve rasyonel karar alma edimi kazandırma amacını kapsamaktadır (Haton ve Haton, 1991). Günümüzde geline aşamada yapay zekânın, ikinci yaklaşımın ihtiva ettiği anlamla özdeşleştiği ifade edilebilir. Bu doğrultuda yürütölen araştırmaların özünü ise insan ve makine arasında bilişsel bir benzerlik yaratılması oluşturmaktadır (Zawacki-Richter, Marín, Bond ve Gouverneur, 2019).

Yapay zekânın, insana ait olan kavrama, anlam üretme, çözüm sunma ve bütönlükçü bir bakış açısına sahip olma vb. yetilerin (Nabiyev, 2012) yanı sıra görüntü tanıma, öğrenme, sorun giderme, karar verme ve plan yapma gibi becerilerinin de olduğu ve tüm bunların, teknik olarak matematiksel bir düzlemde sistemleştirildiği belirtilebilir (Minsky, 1961). Bu bağlamda yapay zekâ, söz konusu bilişsel unsurlara benzer ya da uygun bir şekilde hareket edebilen bir yazılıma göndermede bulunmaktadır ve bir makinede bu donanımın başarısı, verileri nasıl

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

işlediğine ve meydana, ne kadar doğru bilgiler getirebildiğine bağlı olmaktadır (Russell, 2019). Yapay zekânın alt kümeleri arasında ise akıl yürütme, doğal dil işleme ve planlama yer almaktadır (Hurwitz ve Kirsch, 2018).

- Akıl yürütme, bir sistemin, verilere dayalı çıkarımlar yapmasına izin vermektedir. Esas itibariyle akıl yürütme, tamamlanmamış veriler olduğunda boşlukları doldurmaya ve bağlı verileri anlamlandırmaya yardımcı olmaktadır.
- Doğal dil işleme, bilgisayarları hem yazılı metni hem de insan konuşmasını anlaması için eğitme yeteneğidir. Kullanıcı tarafından gönderilen belgelerden ya da iletişimden gelen yapılandırılmamış metnin anlamını yakalamak için doğal dil işleme tekniklerine ihtiyaç vardır. Bu nedenle doğal dil işleme, sistemlerin metni ve konuşma dilini yorumlayabilmesinin başlıca yoludur. Ayrıca doğal dil işleme, teknik olmayan kişilerin ileri teknolojilerle etkileşime geçmesine olanak sağlayan temel teknolojilerden biridir.
- Planlama, akıllı bir sistemin, nihai bir hedefe ulaşmak amacıyla bir dizi eylem inşa etmek için özerk bir biçimde ve esnek bir şekilde hareket etme yeteneğidir.

Yapay zekânın, istenen becerileri yerine getirebilmesi açaşından önem gösteren ve üzerinde durulması gereken bir diğer alt kümesi, makine öğrenmesidir. Bu noktada makine öğrenmesi, makinelerin, karmaşık problemlerin çözümlerini daha önce elde edilmiş veriler sayesinde kendi kendine öğrenebilmesi şeklinde açaşlanabilmektedir (Gültepe, 2019). Makine öğrenmesi, deneyimler ve karşılaştırmalarla ilerleme yeteneğini bünyesinde barındırmaktadır ve bu, yapay zekânın işlediği öğeleri yeni deneyimlerle karşılaştırarak bilgi üretmesi anlamına gelmektedir. Makine öğrenmesinin kategorileri, bir başka ifadeyle türleri arasında ise denetimli öğrenme, denetimsiz öğrenme, destekleyici öğrenme ve derin öğrenme bulunmaktadır (Hurwitz ve Kirsch, 2018).

- Denetimli öğrenme, sıklıkla belirlenmiş bir veri seti ve bu verilerin nasıl sınıflandırıldığına ilişkin bir anlayışla başlamaktadır. Denetimli öğrenme, analitik bir sürece uygulanabilecek verilerdeki kalıpları bulmayı amaçlamaktadır. Bu veriler, verilerin anlamını tanımlayan etiketlenmiş özelliklere sahiptir.

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

- Denetimsiz öğrenme, problem, büyük miktarda etiketlenmemiş veriye ihtiyaç duyduğunda en uygundur. Bu verileri anlamak, bulduğu kalıplara ya da kümelere göre sınıflandırabilmeye dayalı olarak anlamı kavramaya başlayabilecek algoritmalar gerektirmektedir.
- Destekleyici öğrenme, davranışsal bir öğrenme modelidir. Algoritma, kullanıcının ideal sonuca yönlendirilmesi için verilerin analizinden geribildirim almaktadır. Destekleyici öğrenme, diğer denetimli öğrenme türlerinden farklıdır çünkü sistem, örnek veri seti ile eğitilmemiştir. Bunun yerine sistem, deneme yanılma yoluyla öğrenmektedir. Bu nedenle bir dizi başarılı karar, eldeki sorunu en iyi şekilde çözdüğü için sürecin “desteklenmesine” yol açacaktır.
- Derin öğrenme, verilerden yinelemeli bir biçimde öğrenmek için sinir ağlarını ardışık katmanlarda birleştiren özel bir makine öğrenmesi yöntemidir. Derin öğrenme, özellikle yapılandırılmamış verilerden kalıplar öğrenilmeye çalışıldığında kullanışlıdır. Derin öğrenme, insan beyninin nasıl işlediğini taklit etmek için tasarlanmıştır. Böylece bilgisayarlar, yetersiz bir şekilde tanımlanmış soyutlamalar ve problemlerle başa çıkmak için eğitilebilmektedir.

Başta makine öğrenmesi olmak üzere yapay zekânın alt kümelerinin halkla ilişkiler amaçlı kullanılması, kuruluşların işini pek çok açıdan kolaylaştırmaktadır. Örneğin hedef kitlelerin duygu ve düşüncelerine vâkıf olabilmek, halkla ilişkilerin tanıma boyutu bağlamında oldukça büyük bir önem göstermektedir. Tanıtma bakımından ele alındığında ise yapay zekâ, herhangi bir bilgiyi depolayabilme ve gerektiğinde işleyerek hızlı bir şekilde içerik üretebilme konusunda insanların yerine getirmesinin son derece zor olduğu bir sürecin gerçekleşmesi fırsatını sağlamaktadır. Bu noktada yapay zekânın halkla ilişkiler alanına sunduğu olanaklar, şöyle sıralanabilir (Duran, 2021):

- Kişiselleştirme: Seçeneklerin, müşterilerin duygu, düşünce ve daha önceki eylemleri göz önünde bulundurularak sunulmasıdır. İçeriğin, iletişimin ya da önerinin kitesizleştirilmesi ve belirli bir bireye ya da gruba yönelik hâle getirilmesine imkân vermektedir.
- Otomatik Müşteri Hizmetleri (Chatbot): Müşteri hizmetlerinin dijital bir ortamda, insan emeği olmadan ve otomatik bir biçimde mesajlaşma yoluyla yerine getirilmesidir. Chatbot, tüketicilerin

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

sorularının ya da taleplerinin hızlı bir şekilde alınması ve yanıtlanması dayanmaktadır.

- İçerik Üretimi: İnsan emeğiyle kaleme alınmasının uzun bir zaman gerektireceği metinlerin yapay zekâ ile kısa bir sürede oluşturulmasıdır. Reiter ve Dale (1997), yapay zekânın içerik üretimine olanak tanıyan alt kümesinin doğal dil işleme olduğunu belirtmektedir.
- Arama Motorları: Kullanıcıların daha önceki işlemleri doğrultusunda birtakım çıkarımlar yapılmasıdır. Arama motorları, milyonlarca sorgulamanın arasında hangi kelimelerin hangi anlamları ile araştırıldığını tahmin edebilme imkânı sunmaktadır.
- Kampanya Optimizasyonu: Alınan geribildirimler doğrultusunda sunulan tanıtım mesajlarının sürekli olarak düzenlenmesidir. Büyük veriyle işlerlik kazanan kampanya optimizasyonu ile bir kullanıcıya, ilgisine uygun içeriklerin gösterilmesi hedeflenmektedir.
- Ses, Yazı ve Görüntü Tanıma: Sesin, yazının ya da görüntünün tanınarak yanıt verilebilmesidir. Örnekleri arasında ise bir uygulamanın sesli talimat olarak işlem yapabilmesi, metin analizi ile geribildirimlerin sınıflandırılması ve yüz tanımlamaya yarayan algoritmalar sayılabilir.

Yukarıda sıralanan olanaklara her geçen gün yenilerinin eklenmesi nedeniyle halkla ilişkiler alanında yapay zekâ kullanımı, artarak devam etmektedir. Yapay zekâdan yararlanan halkla ilişkiler faaliyetleri ise paydaşlar hakkında profil oluşturabilecek verilerin sağlanması, içeriklerin yazılmasını, risklerin tespit edilmesini ve yönetilmesini, medya eğilimlerinin tahmin edilmesini, çeşitli kitleler ve çalışanlar arasındaki duyguların çözümlenmesini, kestirimsel analiz yoluyla muhtemel krizlerin önlenmesini ve değerlendirme ile birlikte kuruluşa ve iş akışına yardımcı olabilecek diğer pek çok uygulamayı bünyesinde barındırmaktadır (Valin ve Gregory, 2020).

Bir Mücadele Alanı Olarak Hegemonya

Yunanca ordu yönetimi ve önderlik gibi anlamlar taşıyan “hegemonia” kelimesinden türeyen hegemonya, güncel olarak ideolojik hâkimiyet manasını bünyesinde barındırmakta ve egemen olma ile boyun eğdirme arasındaki bir bağlantıya gönderme yapmaktadır. Marx ve

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

Engels'in temellerini attığı, Lenin'in ise geliştirdiği hegemonya kavramı, Gramsci tarafından siyasi alanla kısıtlı kalan içeriğinden kurtarılmış, genişletilerek ve değişime uğratılarak üst sınıfların alt sınıflara karşı üstünlüğü biçiminde değerlendirilir hâle gelmiştir (Keskin, 2014). Bu bağlamda Gramsci'nin hegemonya tanımlaması, baskın sosyal ilişkiler ve üretim sistemleri göz önünde bulundurulduğunda, günümüz toplumlarına daha uygun bir görünüm sergilemektedir.

Mutlu (2004, s. 124–125), hegemonyayı, “bir toplumda egemen olan grupların erkini doğal ve meşru gösteren ve toplumsal grupların geçici bağlaşıklıklarına dayanan bir oydaşma durumu” ve “bir kültürde baskın ideolojiyi destekleyenlerin, bu ideolojinin baskı altına aldığı kümelerin zımnı onayını kazanırken bu ideolojiyi kültürel kurumlarda ve ürünlerde sürgit yeniden üretebilmelerinin çeşitli yolları” olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda hegemonya, toplumdaki egemen sınıfın ekonomik ve kültürel kodlarını ve değerlerini diğer sınıflara kabul ettirebilmesi, kendi erkine rıza gösterilmesini sağlaması ve bu uzlaşının devamlı tesis edilerek ortak duyu hâlini alması şeklinde açıklanabilir.

Hegemonyanın ne olduğunun daha net bir biçimde ortaya koyulabilmesinin yolu, sosyal sınıf, rıza ve ortak duyu (sağduyu) kavramlarının da irdelenmesinden geçmektedir. Bu noktada sosyal sınıf, Karl Marx'ın bütün insanlık tarihini iki sınıf arasındaki daimi mücadele olarak açıklamasından gelip değişik ekonomik ve kültürel katmanlarda yer alan ve bu doğrultuda itibarları da değişiklik gösteren grupları tanımlamaktadır. Her sosyal sınıf, nispeten kapalı ve bir sınıftan öbürüne geçiş de imkânsız değil ancak oldukça güç bir görünüm sergilemektedir. Sosyal sınıfların ayrışmaları ise değerler sistemi konusundaki anlaşmazlıklar, çıkar düzlemindeki farklılıklar ve eşitersizlikler üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle toplumsal yapı içerisinde aradığını bulmakta ve istediğini elde etmekte zorluk çeken sınıfın, diğer sınıfa karşı cephe almaya başlamasının son derece muhtemel olduğu ifade edilebilir (Laroque, 1993).

Hegemonya, egemen sınıfın, diğer sınıflar üzerinde kurmuş olduğu ahlaki ve entelektüel önderlik yeteneği ile yakından ilgilidir (Yetiş, 2012). Bu noktada iktidarın kazanılması açısından ilk adım hegemonyanın tesisi olmakta, rızası alınan sosyal sınıflar da mevcut siyasi erk tarafından kuşatılmış hayatlarına razı gelmekte ve tahakküm aygıtlarının pratiklerini de içelleştirerek normalleştirmektedir. Böylece

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

rıza üretimi, zıddı olan tahakküme olanak tanımakta ve bir aşamadan sonra ikisinin birlikte işlevsel olması ile iktidar ilişkileri sürdürülmektedir. Gönüllü ve kendiliğinden oluşan rızanın elde edilebilmesi ise yöneticilerin, toplumun çoğunluğunun düşünce ve kültürel yaşam biçimi olabilecek politik bir çekicilik yaratabilme becerisine bağlıdır (Keskin, 2014).

Son olarak ortak duyu (sağduyu), tüm tarihsel süreçlerdeki toplumsal ilişkilerin getirisi olan öğeleri, ön yargıları ve geleceğe dair felsefeden sezgileri kapsamaktadır. Ortak duyu, yekpare bir bütünden meydana gelmez, aksine karmaşık bir yapıya sahiptir. Ortak duyuyu karmaşık kılan ise onun parçalı ve epizodik yapısıdır. Gramsci'ye göre bağımlı sınıfların zihni, arada kalmışlık içerisindedir ve bunun nedeni, eşitsiz ideolojilerde çatışma hâlindeki iki farklı kavrayışın bulunmasıdır. Bu, hegemonik üstünlüğü elinde tutan kesimin resmileşmiş kavramlarından oluşan durum tanımlamaları ve düşünsel sistemin, bağımlı sınıfların yaşadıkları ve sosyal gerçeklikten türemiş deneyimleri ile birlikte durması anlamına gelmektedir (Özçetin, 2020). Bu doğrultuda bir görüşün ortak duyu olabilmesi ve egemenliğini sürdürebilmesi oldukça büyük bir önem göstermektedir çünkü ortak duyunun, birbirlerinin zıddı olabilecek fikirleri barındıran, kapanmamış bir mücadele alanı olduğu ifade edilebilir.

Devrimci bir hareketin başarısının yolunun hâkim ideolojiyi aktaran aygıt ve kurumların ele geçirilerek karşıt hegemonyanın kurulmasından geçtiğini öne süren Gramsci, böylece mevcut düzenin alternatifini olan iktidar ilişkileri ve kültürel yapının egemenlik kazanabileceğini savunmaktadır (Dağtaş, 2012). Yöneten kesimlerin erkini doğal ve meşru kılan, hegemonya aracılığıyla biçimlendirilen ortak duyudur. Bu noktada Gramsci, mücadeleye vurgu yapmakta ve ortak duyunun değişmez bir şey olmadığını, aksine sürekli üretilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Eğer ortak duyu, karşıt hegemonya sayesinde yeniden oluşturulur ise bu sefer çoğunluğun fikirleri ortak duyu hâline gelecek ve nihayetinde sosyal dönüşüm gerçekleşecektir. Buna göre ezilmiş sınıfın, kendi karşıt hegemonyasını inşa etmesi oldukça büyük bir önem göstermektedir (Yaylagül, 2016).

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

Halkla İlişkilerde Yapay Zekâ Kullanımının Hegemonya Tesisindeki Rolü

Yeni iletişim teknolojilerinin toplumsal yayılım gösterdiği ilk zamanlarda bunların kamusal alanın gelişimine, demokrasinin ilerlemesine, tahakküm altındaki ulusların özgürleşmesine katkıda bulunacağı gibi görüşler yoğun bir şekilde kabul görmekteydi. Son yıllarda ise dijital mecralara karşı ihtiyatlı bir yaklaşım ve kişisel verilerin işlenmesine yönelik çekimser bir bakış oluşmaya başlamış ancak bu durum, Covid-19 pandemisi ile birlikte zorunlu olarak geride planda kalmıştır. Günümüzde internet, daha önceki dönemlerde var olmayan sosyal alışkanlıklar, ilişki pratikleri ve iş süreçleri meydana getirerek mevcut yaşam biçimlerini dönüşüme uğratmaktadır.

İnternetin hayatın her noktasına nüfuz eden bir olęu hâlini alması, doğal olarak, onun dezavantajlarına yönelik tedbir setinin kırılmasını da beraberinde getirmektedir ancak bu durumun, daha öncekilerden farklı bir toplumsal eşitsizliğe yol açtığı ifade edilebilir çünkü dijital beceriler hem kültürel bir yatkınlığı hem de bir eğitim-öğretim ve yatırım süreci gerektirmektedir. Geldiği konum itibariyle ise yeni iletişim teknolojileri, halkla ilişkiler de dâhil pek çok alanı ve bunların faaliyetlerini etkilemekte, bu bağlamda yapay zekânın kullanımına olanak vermektedir.

Objektif ve nesnel karar vermede ve iş süreçlerini yürütmeye algoritmalara dayalı bir biçimde çalışan yapay zekâ, insanlara yardımcı olmakla birlikte özellikle dijital mecralardaki büyük verileri kolaylıkla işleyebilmektedir ancak halkın her kesiminin erişimine ve kullanımına açık bir kaynak değildir. Yapay zekâ sistemlerinin mevcut eşitsizlikleri daha da belirgin kılacağı endişesi, bu sistemleri oluşturanların ve ondan yararlananların da tartışılmasını zorunlu bir hâle getirmektedir (turkiye.ai). Bu eşitsizlikler göz önünde bulundurulduğunda ilgili veri setinin toplumun tamamını kapsamadığı, üzerinde durulması gereken bir unsurdur. Söz konusu eşitsizlikler bu veri setinde kendisini göstermekte ve veri seti, çoğulcu ve tarafsız olmamakta, ayrıca belirli sınıfların çıkarı doğrultusunda işleme girebilmektedir.

Günümüzün dijitalleşmiş sosyal ortamında yapay zekâ teknolojilerine sahip programlar, farklı türlerde ayrımcılık ve ötekileştirme yapabilmektedir. Örneğin, suç işleme potansiyelini ölçme amacıyla hazırlanan algoritma Afro-Amerikan sanıkları beyazlara göre iki kat daha riskli olarak sınıflandırmakta (Epps-Darling, 2020) ya da içe

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

alim süreçlerinde Amazon şirketinin kullandığı bir algoritma kadın adayları neredeyse yok saymaktadır (Dastin, 2018). Bunun nedeni, bu algoritmaların değerlendirdiğı verilerin, mevcut süregelen toplumsal eşitsiz yapı ile uyumlu olmasıdır. Nihayetinde bu durum, sosyoekonomik ve siyasi koşulların göz ardı edilmesine yol açabilmektedir. Kısacası yapay zekâ sistemleri, ön yargılardan muaf olmamakta ve söz konusu eşitsizliklerden beslenerek bu eşitsizlikleri yeniden üretmektedir.

Yapay zekânın kullanımının artmasının, gelecekte, iş gücünü hem nicelik hem de nitelik açısından birtakım değişikliklere uğratacağı ve yeni teknolojilere ayak uydurmakta zorlanan kesimlerin genel istihdamın dışında kalma tehlikesi yaşayacağı ifade edilebilir (hbrturkiye.com). Bu durum, halkla ilişkiler uygulayıcılarının dijital pratiklere uygun kimselerden oluşması ve bu mesleğin söz konusu pratiklere yatkın olmayan belirli sosyal sınıflara kendisini kapatması anlamına gelmektedir. Ayrıca günümüzde, bilgi üretim sürecinde özne, bir grup bireydir ve bu bireylerin ortak çalışması, iş birliği olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu çalışmanın da nesnesi anlam, araçları beyin, ağız, kulaklar ve beden, ürünü ise paylaşılmış ve birlikte yaratılmış bir enformasyon olmaktadır (Fuchs, 2015). Bu bağlamda halkla ilişkiler alanında yapay zekâ egemenlik sağladıkça insana duyulan ihtiyacın azalacağı ve yapay zekâ tarafından yerine getirilmesi güç olan empati, duygusal reaksiyonlar, eleştirel düşünce gibi yetilerin halkla ilişkiler faaliyetlerine daha az nüfuz edeceği de belirtilebilir.

Gerçekleştirilen bir araştırma neticesinde halkla ilişkiler uygulayıcılarının, yapay zekânın yönetsel kararları etkileyebileceğı ancak ön yargıları bulunması nedeniyle aynı zamanda da çarpıtılmış verileri paylaşabileceğı yönünde bir görüşe sahip olduğu ortaya koyulmuştur (Kayım, 2021). Bununla birlikte, son yıllarda yaygınlaşan ve olabildiğince az miktarda iz bırakarak video görüntülerinde yüz takası yapılabildiğini mümkün kılan bir yapay zekâ sistemi olan deepfake teknolojisi (Chesney ve Citron, 2019) gibi algoritmaların, iletişimde manipülasyona olanak verdiği ve arzu edilen doğrultuda toplumsal kabul oluşturabilmek için bir güç olarak kullanılabilmesi düşünülmektedir. Bu bağlamda yapay zekânın, hem halkla ilişkiler tarafından düzeltilmesi gereken bir durumu meydana getirebileceğı hem de rıza üretme amaçlı halkla ilişkiler faaliyetlerine yol açabileceğı ifade edilebilir (Valin ve Gregory, 2020).

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

1980’li yıllarda neoliberal politikalar güdümünde yeni bir yapılanma olarak şekillenen küreselleşme süreci, günümüzde de devam etmektedir. Bu durum, amacı sermayesini yükseltmek olan çok uluslu şirketlerin sınırlarının genişlemesine, buna paralel biçimde de insan emeğine ve doğaya verilen zararın daha da artmasına yol açmaktadır. Bu nedenle gündeme gelmesi kaçınılmaz bir görünüm sergileyen toplumsal kabul krizini aşmak isteyen kuruluşlar, sıklıkla, kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarını hayata geçirmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluğa getirilen eleştiriler arasında ise bu kuruluşların bu uygulamalarla bir nevi günah çıkardığı, sömürünün üzerini örttüğü, aslında sadece sistemin sürmesi için halkın onayını kazanmayı hedeflediği gibi unsurlar bulunmaktadır (Durna, 2011). Bu noktada yapay zekâ, büyük verileri işleme yeteneği ile kamuoyunun kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine yönelik görüşlerinin analiz edilmesini kolaylaştırmakta, dolayısıyla rıza üretimi ve iş ve eylemleri meşulaştırma açısından da birtakım avantajlar sağlamaktadır.

En önemli halkla ilişkiler faaliyetleri arasında yer alan bir diğer uygulama, medyayla ilişkilerdir. Yapay zekâ, medyayla ilişkiler açısından, basın bültenlerinin yazılması, basın dosyalarının hazırlanması, medya listelerinin oluşturulması, medyanın izlenmesi ve tüm bu süreçlerin takip edilmesi gibi noktalarda halkla ilişkiler uygulayıcılarına birtakım kolaylıklar sağlamaktadır (Çeber, 2022). Medyanın hâkim ideolojinin temel hegemonik aygıtlarından bir tanesi olmasından hareketle bu bağlamda yapay zekânın, uygun içeriği belirleme ve uygun medya kuruluşunu seçme adımlarında medyanın sahiplik yapısı ve endüstriyel dinamikler vb. etmenlere dikkat edeceği ve bu nedenle de egemen söylemi yeniden üreteceği ifade edilebilir. Bu durum, doğal olarak, alternatif ve azınlıkta olan ya da dönüşüm odaklı grupların önünün kapatılması potansiyelini de bünyesinde barındırmaktadır.

Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya bağlantısı konusunda chatbot kavramına ve son zamanlarda oldukça popüler olan ChatGPT sistemine de değinmek gerekmektedir. Bu noktada chatbot teknolojisi, halkla ilişkiler açısından kuruluş ile hedef kitleleri arasındaki iletişimin eksiksiz ve sürekli bir biçimde sürdürülmesine olanak tanımakta ve dijital ortamlarda mevcut ya da potansiyel müşterilere cevap üretebilmektedir. Bu teknolojiye dayanan ve internet üzerinden sohbet formatında etkileşim kurulabilen, kendisine gelen soruları ayrıntılı bir şekilde

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

yanıtlayan ve yanlış öncüllerin düzeltilmesine de yardım eden ChatGPT programı ise Open AI tarafından 30 Kasım 2022’de hizmete sunulmuştur (openai.com). Elbette, bu program ile ilgili olarak getirilmiş birtakım eleştiriler de bulunmaktadır. Örneğin Prof. Dr. Cem SAY, ChatGPT’yi başarılı bulduğunu belirtmiş ancak modelin özgüvenli bir tonda ve bir otorite gibi karşılık verdiğini ve içinde hatalı bilgilerin de gömülü olabileceği eklemesini yapmıştır (diken.com.tr). Buradan hareketle ChatGPT’nin kamusal yayılımının, kullanıcıların gerçeklik algısına doğrudan nüfuz edebileceği ve alternatifsiz, tek bir dünya görüşünün yerleşmesine yol açabileceği ifade edilebilir.

Toparlanacak olursa yapay zekânın halkla ilişkiler amaçlı kullanımı, eleştirel bir bakış açısına tabi tutulduğu takdirde, ön yargılı olması ve objektif veriler sağlayamaması, böylece gerçeklik algısını belirleyerek manipölasyona olanak tanınması, nihayetinde de dijital eşişsizliği tetiklemesi gibi faktörler göz önünde bulundurulduğunda var olan hegemonyanın yeniden üretilmesine yol açabilmektedir. Bununla birlikte halkla ilişkiler, alt sosyoekonomik sınıfların dünya görüşü doğrultusunda şekilleneceği düşünölen karşıt hegemonyanın da oluşabileceği ve güçlenebileceği alanlar arasında başı çekmektedir ancak bu hegemonyanın sağduyu hâline gelebilmesi için insan odaklı ve eylemsel bir pratik ile duygusal bir akıl gerekirken etkileşimin kişiden makineye ve makineden makineye olacak biçimde dönüşmesi, bu bağlamda yani söz konusu karşıt hegemonyanın tesisi noktasında halkla ilişkilerin rolünü oldukça azaltan bir durumu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Ana akım literatürde, halkla ilişkiler açısından yapay zekânın avantajları sıralanırken, genellikle ya organizasyonel faydaları ya da tüketiciye sağladığı olanaklar ön planda tutulmaktadır. Oysa bu bağlamda yapay zekânın, sermaye sınıfının güdümünde işlevsellik gösterdiği ve araçsal akla uygun çözümler geliştirirken eleştirel akıldan oldukça uzak bir yerde konumlandığı, bu nedenden ötürü de en temelde, toplumsal ayrışmanın artmasına ve derinleşmesine sebebiyet verdiği ifade edilebilir. Bu noktada bahsedilmesi gereken bir diğer durum, yapay zekânın halkla ilişkiler faaliyetlerinde kullanımının, ancak büyük kuruluşlar tarafından hayata geçirilebilmesidir çünkü bunu gerçekleştirebilecek kadar güçlü kaynaklar, sadece onlarda bulunmaktadır. Bu asimetrik yapı, doğal

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

olarak, halkla ilişkilerin hâkim ideolojinin yeniden üretilmesi sürecinde bir vasıta hâline gelmesine yol açmakta ve halkla ilişkiler aracılığıyla karşıt bir hegemonyanın inşa edilmesini son derece zorlaştırmaktadır.

Hegemonyanın belirgin özellikleri arasında başı, “rıza” kavramı çekmekte, bu bağlamda hedef kitlelerin niteliklerini, yeterli ve yetersiz yönlerini tespit etmek de oldukça büyük bir önem göstermektedir. Günümüzde yapay zekânın halkla ilişkilere sağladığı en kayda değer katkının ise verileri analiz etme noktasındaki başarısı olduğu belirtilebilir. Bu sayede yapay zekâ, bu bakımdan daha uygun halkla ilişkiler içerikleri oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, doğal olarak, alt sosyal tabakalara hitap eden söylemlerin ve onların faydalarını yansıtan metinlerin hazırlanma ve bunların halkla ilişkiler faaliyetlerinde kendilerine yer bulma ihtimalini zorlaştırmaktadır. Nihayetinde ortaya çıkan tablo, kamuoyuna yönelik bütünlükçü bir bakış açısından yoksun kalmakta, ayrıca söz konusu verileri mevcut düzene ve siyasal alana dair eleştirel bir perspektiften yalıtılmış bir biçimde işleyen yapay zekânın, ön yargıları tekrar gündeme getirmesi ve sistemli bir hâle sokması ve egemen dünya görüşünün lehine bir süreç yaratması kaçınılmaz bir görünüm sergilemektedir. Buna göre halkla ilişkilerin, yapay zekâ teknolojilerinden yararlanılması nedeniyle hem toplumdaki etkilenen hem de toplumu etkileyen yapısını yitirerek belirli kültürel kodları, çıkarları temsil etmeye başlayacağı ve hâkim ideolojiyi yeniden üreten bir araç şeklini alacağı ifade edilebilir.

Özellikle analiz, istatistiğe dayalı ölçümler vb. işlemler, yapay zekâ ile çok daha kısa sürelerde gerçekleştirilebilmektedir. Böylece halkla ilişkiler uygulayıcılarının, günlerce hatta bazen haftalarca devam eden bu işlemler için oldukça az bir zaman harcayarak vaktinin büyük bölümünü iletişimin özünü oluşturan ve yaratıcılık gerektiren işlere ayırabileceği iddia edilmektedir. Bu noktada gözden kaçan önemli bir detay, “artı değer” kavramında yatmaktadır. Buna göre işveren, personelinin emeğini satın almakta ve kâra dönüştürmektedir. Bu bağlamda halkla ilişkiler uygulayıcılarının, çalışmalarını yapay zekâ sayesinde temelinde duygusal zekâ gibi niteliklerin bulunduğu konulara yoğunlaştırması, aslında ürettiği artı değerin miktarını yükselteceği ancak aldığı ücreti ve dinlenme oranını aynı şekilde yükseltmeyeceği anlamına gelmektedir.

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

Yapay zekâ aracılığıyla halkla ilişkiler faaliyetleri yürütmek, dijital iletişim teknolojilerine hâkim olmayı, bu da halkla ilişkiler uygulayıcılarının en azından orta sınıfa mensup kişilerden oluşmasını gerektirmektedir. Bu durum, doğal olarak, bu mesleğin daha alt sosyal tabakalara kendisini kapatması anlamına gelmektedir. Böylece söz konusu halkla ilişkiler uygulayıcılarının meydana getireceği içeriklerin belirli kültürel, ahlaki, politik söylemleri ve dolayısıyla mevcut hegemonyayı yeniden üreteceği ifade edilebilir. Bununla birlikte yapay zekâ, her ne kadar güçlü bir analitik zekâya sahip olsa da duygusal zekâ bakımından oldukça zayıf bir görünüm sergilemektedir. Buna göre yapay zekânın, edindiği bilgileri zamanın toplumsal ruhuna ve bağlamına yerleştiremeyeceği, nihayetinde de pazar güdümlü faydacı/pragmatist yöntemleri egemen kılma eğiliminde olacağı belirtilebilir.

Yapay zekâ, kötü niyetli kullanıma, aldatmacaya ve yanlış ya da çarpıtılmış bilgilerin yayılımına olanak tanıyan bir karakter taşımaktadır. Gerek görsel gerek de işitsel içerik manipölasyonuna imkân veren uygulamalar ile dijital ortamda gerçek/sahte ayrımı oldukça zorlaşmaktadır. Yapay zekâdan halkla ilişkiler amaçları için de bu şekilde yararlanılmasının hem hedef kitleleri hem de aslında halkla ilişkilerin kendisini olumsuz bir biçimde etkileyeceği ve herhangi bir görüşün, çoğunluğun aleyhine bile olsa sağduyu hâline gelmesini kolaylaştıracağı ifade edilebilir.

Son olarak, teknolojik gelişmelerin herhangi bir alana hem katkıları hem de olumsuz etkileri konusunda ne tamamen iyimser ne de tamamen karamsar olmak gerektiği belirtilebilir. Buna göre yapay zekânın bu gelişmeler sayesinde yeni iletişim aygıtları ve yöntemleri yaratma potansiyeline dayanarak karşıt hegemonyanın tesis edilmesi noktasında halkla ilişkilerin de dönüşüme uğrayabileceği ya da en azından taraf değiştirebileceğinin göz önünde bulundurulması önem göstermektedir. Bununla birlikte, pek çok halkla ilişkiler faaliyetinin yapay zekânın getirileri/götürüleri temelinde eleştirel bir perspektifle incelenmeye, analiz edilmeye açık durduğu ifade edilebilir.

Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

Kaynakça

- Bernstein, A. (2016). KÜreselleşme, robotlar ve çalışmanın geleceği. 8 Haziran 2023 tarihinde <https://hbrturkiye.com/dergi/kuresellesme-robotlar-ve-calismanin-gelecegi> adresinden erişildi.
- Cebesoy, T. ve Gözen, M. (1996). Bilgi toplumunda yapay zekanın yeri ve özellikleri. *Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, (4), 93–100.
- Chesney, R., ve Citron, D. (2018). Deepfakes and the new disinformation war: The coming age of post-truth geopolitics. *Foreign Affairs*. 8 Haziran 2023 tarihinde <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2018-12-11/deepfakes-and-new-disinformation-war> adresinden erişildi.
- Çeber, B. (2022). *Yapay zekâ uygulamalarının halkla ilişkiler aracı olarak kullanımı* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dağtaş, B. (2012). *Reklamı okumak*. Ankara: Ütopya.
- Dastin, J. (2018). Amazon scraps secret ai recruiting tool that showed bias against women. 8 Haziran 2023 tarihinde <https://www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight-idUSKCN1MK08G> adresinden erişildi.
- Duran, C. (2021). Yapay zekâ temelli pazarlama: Geleneksel pazarlamanın sonu mu?. Ö. İyigün ve M. K. Yılmaz (Ed.), *Yapay zekâ: güncel yaklaşımlar ve uygulamalar* içinde (s. 31–50), İstanbul: Beta.
- Durna, T. (2011). Neoliberalizmin bir hegemonya aracı olarak kurumsal sosyal sorumluluk (kss) ve çokuluslu şirketlerin 'hayat'tan eksilttikleri. S. Y. Becerikli (Der.), *Halkla ilişkiler ve reklamın anatomisi: Eleştirel bir kavrayış* içinde (s. 76–102), Ankara: Ütopya.
- Epps-Darling, A. (2020). How the racism baked into technology hurts teens. 8 Haziran 2023 tarihinde <https://www.theatlantic.com/family/archive/2020/10/algorithmic-bias-especially-dangerous-teens/616793/> adresinden erişildi.
- Fuchs, C. (2015). *Dijital emek ve Karl Marx*. Ankara: Notebane Bilişim.

- Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694
- Gültepe, Y. (2019). Makine öğrenmesi algoritmaları ile hava kirliliği tahmini üzerine karşılaştırılmalı bir değerlendirme. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (16), 8-15.
- Haton, J. P. ve Haton, M. C. (1991). *Yapay zekâ*. İstanbul: İletişim.
- Hurwitz, J. ve Kirsch, D. (2018). *Machine learning for dummies*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Introducing ChatGPT. 8 Haziran 2023 tarihinde <https://openai.com/blog/chatgpt> adresinden erişildi.
- Kayım, N. (2021). *Yapay zekanın halkla ilişkiler uygulamalarındaki yeri* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Keskin, F. (2014). *Politik iletişim sözlüğü*. Ankara: İmge.
- Laroque, P. (1993). *Sosyal sınıflar*. Ankara: Remzi.
- Minsky, M. (1961). Steps toward artificial intelligence. *Proceedings of the IRE*, 49(1), 8-30.
- Mutlu, E. (2004). *İletişim sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Nabiyev, V. V. (2012). *Yapay zeka: İnsan – bilgisayar etkileşimi*. Ankara: Seçkin.
- Özçetin, B. (2020). *Kitle iletişim kuramları: Kavramlar, okullar, modeller*. İstanbul: İletişim.
- Reiter, E. ve Dale, R. (1997). Building applied natural language generation systems. *Natural Language Engineering*, 3(1), 57-59.
- Russell, S. (2019). *Human compatible: Artificial intelligence and the problem of control*. New York: Penguin.
- Saracel, N. ve Aksoy, I. (2020). Toplum 5.0: Süper akıllı toplum. *Social Sciences Research Journal*, 9(2), 26-34.
- Türkiye yapay zekâ inisiyatifi. 8 Haziran 2023 tarihinde <https://turkiye.ai/> adresinden erişildi.
- Ünlü, Z. G. (2022). Yapay zeka uzmanı Cem Say: ChatGPT tehlikeli olmasa tam not verirdim. 8 Haziran 2023 tarihinde <https://www.diken.com.tr/yapay-zeka-uzmani-cem-saya-gbt-chatbotu-sorduk-tehlikeli-olmasa-tam-not-verirdim/> adresinden erişildi.
- Valin, J. ve Gregory, A. (2020). Ethics guide to artificial intelligence in pr. 8 Haziran 2023 tarihinde

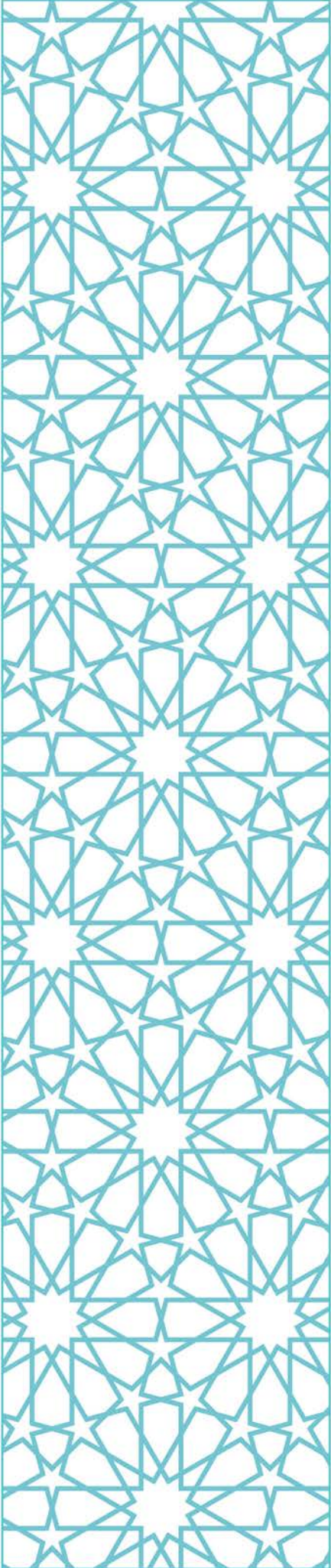
Canöz, K., İrez, B. ve Kaya, K. K. (2023). Halkla ilişkiler, yapay zekâ ve hegemonya: Eleştirel bir değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 335-352. DOI: 10.54557/karataysad.1312694

https://www.cprs.ca/getattachment/Advocacy/AIinPRPanel/12323_CIPR_Ai-Ethics-Guide_v13_Canadian-Documents.pdf.aspx?lang=en-CA adresinden erişildi.

Yaylagül, L. (2016). *Kitle iletişim kuramları: Egemen ve eleştirel yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot.

Yetiş, M. (2012). Hegemonya. G. Atılğan ve E. A. AYTEKİN (Haz.), *Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinler arası ilişkiler* içinde (s. 87-98), İstanbul: Yordam.

Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M. ve Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education—where are the educators?. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(39).

KİTAP İNCELEMESİ

Yılmaz, Z. (2023). Atatürk ve Almanya. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 353-356.

Kitap İncelemesi

Makale Geliş Tarihi: 10.07.2023

Makale Kabul Tarihi: 10.08.2023

**CELALETTİN YAVUZ, ATATÜRK VE ALMANYA, ANKARA:
BERİKAN YAYINEVİ, 2010, 422 sayfa.**

Zeynep YILMAZ*

Devletler, güç kazanmak ve varlıklarını devam ettirebilmek amacı ile aktif bir dış politika izlemek zorundadır. Bu zorundalık, kimi zaman devletler arasında ittifakla sonuçlanırken, kimi zaman devletlerin çatışması ile sonuçlanmıştır. *Atatürk ve Almanya* kitabında, genel hatları ile Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin tarihsel süreçte Almanya ile kurmuş olduğu ittifak ilişkilerinden bahsedilmektedir. 2010 yılında yayımlanan eser, toplamda 422 sayfa ve dört ana bölümden oluşmaktadır.

Kitabın yazarı Celalettin Yavuz, Giriş kısmında Osmanlı Devleti askeriyesindeki Almanya katkıları, Atatürk'ün bir Osmanlı subayı iken Alman askerlerle kurduğu temaslar ve Birinci Dünya Savaşı sonrası verilen Millî Mücadele ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin Almanya temaslarından birkaç cümleyle bahsederek konunun önemine vurgu yapmıştır. Ardından, kitabın içeriği hakkında genel bir bilgilendirme yapmış ve kitabı tanıtmıştır. Giriş kısmının sonunda, Atatürk'ün Almanlara bakış açısına dair bir portre çizmenin zor olduğundan bahsedilerek, zamanın ruhuna göre hareket edildiği vurgulanmıştır.

Eserin birinci bölümünde, Osmanlı Devleti döneminde Türk-Alman ilişkilerinin başlangıcı; ikinci bölümünde Osmanlı Kuvvetlerinde Alman Etkisi, üçüncü bölümünde Birinci Dünya Savaşı yıllarında Mustafa Kemal ve Almanların ilişkileri, dördüncü bölümünde ise Cumhuriyet döneminde Türkiye ve Almanya ile kurulan ilişkiler anlatılmaktadır. Her bölüm kendi içinde alt başlıklar ile açıklanmıştır. Aynı zamanda her bölüm sonunda, bölümle alakalı bir sonuç kısmı bulunmaktadır. Böylece yazar, ilişkileri genel olarak değerlendirmekten ziyade dönemselsel olarak ele almış ve toplu bir çıkarımdan uzak durmuştur.

* Bilim Uzmanı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, zy.yilmaz99@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0027-6210.

Yılmaz, Z. (2023). Atatürk ve Almanya. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 353-356.

Osmanlı-Almanya ilişkileri hakkında yapılan bilgilendirmelerin, ilk dönemlere kadar uzanması, okuyucuya geniş bir perspektif sunmaktadır. Kitabın odaklandığı 1914-1938 yılları haricinde 1453, 1861 gibi çok daha eski tarihlere dayanana ittifak ilişkilerine dair bilgiler, kitap içerisinde özet olarak yer almaktadır. Devamında ilişkilerin askerî, siyasi ve ekonomik açıdan çok boyutlu olarak aktarılması, artan bağlara dikkat çekmesi önem teşkil etmektedir.

Osmanlı-Almanya ilişkilerinin yoğunlaşmaya başladığı 1910'lu yıllarda gerek siyasi gerekse askerî olarak Almanya'dan çok daha kuvvetli devletlerin olduğu bilinmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin, neden bu devletlerle değil de Almanya ile ittifak içerisinde olduğu, diğer devletlerin emperyalist politikaları çerçevesinde açıklanmıştır. Bu açıklama, dönem içerisindeki uluslararası şartları açıklaması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifakının uluslararası nedenlerini belirtmesi bakımından önem arz etmektedir. İlişkilerin yoğunlaştığı dönemde Mustafa Kemal ile ön plandaki Alman askerlerinden olan General Von Der Goltz'un ilk temaslarından bahsedilerek, Osmanlı Devleti askerî eğitim sistemi üzerindeki Alman payı detaylı olarak açıklanmıştır.

Asıl ittifak süreci olan Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu Balkan Savaşları'ndaki Alman askerî desteği hakkında bilgilendirme yapan yazar, bu sayede Osmanlı-Almanya arasında Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanacak olan ittifak ilişkilerine de zemin hazırlamıştır.

Bundan sonra, Atatürk'ün Almanlarla olan ilişkilerinde önemli bir yer tutan Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Cephesi kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Savaş dönemi içerisinde Alman generallerin Osmanlı Devleti içerisinde etkin oluşu, Mustafa Kemal'in karakteristik yapısı gereği ön plana çıkışı, Alman generaller ve Almanya devleti ile kurduğu temaslar detaylandırılmıştır. Alt başlıklarda özellikle Alman generallerin Mustafa Kemal ile olan ilişkilerine önem verilmiştir. Bunun yanı sıra hem Mustafa Kemal'in hem de diğer Osmanlı askerlerinin Alman komutanlarla yaşadığı ikili ilişkiler, hatıratlar üzerinden okuyucuya aktarılmıştır. Söz konusu bu bilgilendirmeler, Alman Devleti'nin Osmanlı Devleti üzerindeki belirli alt planlarını açıklaması ve genç Osmanlı generallerinin, özellikle de Mustafa Kemal'in milliyetçilik ideolojisi ile Osmanlı Devleti üzerindeki Alman otoritesine bakış açılarını belirtmesi bakımından önem taşımaktadır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'na dair bilgilendirmeler,

Yılmaz, Z. (2023). Atatürk ve Almanya. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 353-356.

Atatürk'ün karakteristik yapısı ve Alman politikaları yanında Alman askerlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi hakkında düşüncelerini belirtmektedir.

Birinci Dünya Savaşı içerisinde Osmanlı Devleti üzerindeki Alman etkisinin yalnızca askerî alan içerisindeki emir komuta zinciri değil; savaş yıllarındaki askerî eğitim, havacılık ve sağlık alanlarında da etkili olduğu bilinmektedir. Söz konusu bu durumun Osmanlı Devleti'ne kazandırılan yeniliklerin yanında, Alman etkisinin devlet üzerinde iyice hissettirilmesinin de bu bölümde vurgusu ön plana çıkartılmıştır. Bu bilgiler, Alman askerlerin o süreçte kaleme aldıkları raporlar yahut Türk askerlerinin hatıratları üzerinden okuyucuya aktarılmıştır. Söz konusu kaynakların birincil nitelikte olması, eserin kalitesini artırması bakımından önem taşımaktadır.

Kitabın odaklandığı bir diğer temel alan Cumhuriyetin ilanı ile Atatürk ve Almanya Devleti ilişkilerinin liderlerin bakış açıları üzerinden açıklanmış olmasıdır. Bu döneme başlamadan önce de alt başlık hâlinde Millî Mücadele ve Almanya'nın bu mücadeleye olan bakış açısı Alman gazete manşetleri üzerinden değerlendirilmiştir. Bu gazete haberleri, ikili ilişkilerde, gayri resmî ancak dostluk çerçevesinde bir geçiş yapılacağına göstergesidir. Cumhuriyet devri ikili ilişkilerin başlangıçları ve açılan elçiliklerle güven mektupları hakkında bilgilendirmeler yapan yazar, dönem içerisinde İsveç elçilerinin Türkiye-Almanya ilişkilerinin başlangıç sürecine dair çalışmalarından bahsetmiştir.

Daha sonra kurulan siyasi ve ekonomik ilişkiler kapsamında artan bağlar açıklanmış ve Almanya'nın, daha önce de olduğu gibi Türk ordusu üzerindeki katkısı üzerinde durulmuştur. Cumhuriyet döneminde kara ve deniz askerî sahalarındaki Türk-Alman ittifak ilişkileri detaylandırılmıştır. Ancak Türk hava savunması açısından önem teşkil eden ve Türkiye Almanya ortaklığında Türkiye'de kurulan Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) hakkındaki kitap içerisinde detaylı bilgilendirme yapılmamıştır. Kurulmasından kısa bir süre sonra birçok sebepten dolayı kapandığı için yazarın üzerinde durmadığı bu ittifak hakkındaki bilgi eksikliği, nitelikli eserde bir boşluk oluşturmuştur. Zira bu faaliyet, Türk Havacılık Sanayisinde önemli bir girişim ve dönem Türk ekonomisi için önemli bir yatırımdır.

Askerî ilişkilerin yanı sıra Türkiye-Almanya arasındaki ekonomik ilişkiler, ithalat-ihracat süreci üzerinden değerlendirilmiştir. Almanya'nın

Yılmaz, Z. (2023). Atatürk ve Almanya. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11), 353-356.

dış ticaret oranları ve 1929 kriziyle ortaya çıkan Kliring Sistemiyle dış ticarete ortaya çıkan Alman bağımlılığı, rakamlar ve oranlarla somutlaştırılmıştır. Bunun yanında yaklaşan İkinci Dünya Savaşı tehlikesi ve krom satışı yanında Almanya'ya olan ekonomik bağılılığı azaltmak adına atılan adımlar ve imzalanan siyasi anlaşmalar hakkında bilgi verilmiştir.

Bu bilgiler, Türk-Alman ilişkilerinin dalgalı seyrini açıklaması bakımından değer taşımaktadır. Türkiye-Almanya ilişkilerindeki dostane ilişkiler yanında hissedilen güvensizlik unsuru da ortaya çıkar.

Dördüncü bölümde en çok önem verilen konu, Almanya'dan uzaklaşan bilim adamlarının Türkiye'ye gelişi ve Türkiye'de gösterdikleri eğitim faaliyetleri çalışma süre ve süreçleridir. Bu süreçte Alman bilim adamları ile açılan Ziraat Enstitüsü, Devlet Konservatuarı, dil çalışmaları ve kurulan çeşitli enstitülerle Alman bilim adamlarının Türk çağdaş eğitimine verdiği katkılar detaylı bir şekilde izah edilmiştir.

Kurulan dostluk ilişkileri yanında Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yapılan Alman propagandaları, özellikle İkinci Dünya Savaşı'na giderken revizyonist Alman politikaları olarak bilinen ve Lebensraum (Yaşam Alanı) politikası olarak bilinen Alman yayılmacılığı açıklanmıştır. Revizyonist Alman politikası karşısında Türkiye'nin takip ettiği yol haritası verilmiştir.

Kitabın son kısmında, Alman basını ve Hitler gibi önemli liderlerin Atatürk ve devrimleri ile Türkiye üzerindeki olumlu düşünceleri, Alman liderler gözünden Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye-Almanya ilişkileri anlatılır.

Kitapta, Mustafa Kemal'in sağlığı ve ölümü sonrasında hakkında yazılmış Almanca kitaplar da sunulur. Bu detay, okuyuculara Almanya gözünden Mustafa Kemal Atatürk'ü açıklayan eserlerin daha ulaşılabilir bir hâle gelmesini sağlamakta ve kitaba önemli bir kaynakça niteliği de kazandırmaktadır. Yazar, eseri sonlandırmadan Türkiye-Almanya ilişkilerinde Atatürk sonrası hakkında da bilgi vermiştir.